

İNSANLIĞIN EN ESKİ YOL ARKADAŞI; TAŞ

*Nadir
AVŞAROĞLU*

İNSANLIĞIN EN ESKİ YOL ARKADAŞI

TAŞ

MİTOLOJİ ve MADENCİLİK SERİSİ No: 9

MİTOLOJİ ve MADENCİLİK SERİSİ

No: 1 - Mitoloji ve Madencilik

No: 2 - Demirin Tanrıları

No: 3 - Yeraltının Ruhları

No: 4 - Madencilerin Koruyucu Azizesi Santa Barbara

No: 5 - Madencilerin Koruyucuları

No: 6 - Anadolu Madenci Folkloru Yaşantılar, İnanışlar, Alışkanlıklar

No: 7 - Madencilerin Koruyucusu Azizi Kinga

No: 8 - Cevahirname ve Cevhernameelerde Madenler

İÇİNDEKİLER

No		Say No
1	SUNUŞ	6
2	GİRİŞ	8
3	İNSANLIĞIN EN ESKİ YOL ARKADAŞI	11
4	TAŞ VE İNSAN İLİŞKİSİNİN DOĞUŞU	16
5	Paleolitik Çağ'da Taş	18
6	Neolitik Devrim ve Taşın Kutsallaşması	23
7	İLKEL TOPLULUKLARDA TAŞ KÜLTÜ	27
8	ANTİK ÇAĞLARDA TAŞ İNANÇLARI	31
9	ŞAMANİZMDE TAŞ KÜLTÜ	33
10	SÜMER VE BABİL UYGARLIKLARINDA TAŞ KÜLTÜ	36
11	ESKİ ANADOLU UYGARLIKLARINDA TAŞ KÜLTÜ	42
12	Hitit Taş Kültü	44
13	Hurri Uygarlığında Taş Kültü	48
14	Frig Uygarlığında Taş Kültü	49
15	Lidya Uygarlığında Taş Kültü	52
16	Urartu Uygarlığında Taş Kültü	53
17	Bizans Döneminde Taş Kültü	54
18	Anadolu Selçuklu Döneminde Taş Kültü	56
19	Osmanlıda Taş Kültü	58
20	ESKİ MISIR UYGARLIĞINDA TAŞ KÜLTÜ	61
21	ANTİK YUNAN UYGARLIĞINDA TAŞ KÜLTÜ	68
22	ANTİK ROMA UYGARLIĞINDA TAŞ KÜLTÜ	76
23	TÜRK KÜLTÜRÜNDE TAŞ KÜLTÜ	82
24	ÇİN VE JAPON UYGARLIKLARINDA TAŞ KÜLTÜ	95
25	ESKİ HİNT KÜLTÜRÜNDE TAŞ KÜLTÜ	100
26	ESKİ AVRUPA HALKLARINDA TAŞ KÜLTÜ	106
27	Eski Kelt Kültüründe Taş Kültü	108
28	Eski Germen Kültüründe Taş Kültü	111
29	Eski Slav Kültüründe Taş Kültü	114
30	DÜNYADAKİ DİĞER BÖLGELERDEKİ TAŞ KÜLTLERİ	117
31	DİNLERDE TAŞ KÜLTÜ	118
32	Yahudilikte (Musevilik) Taş Kültü	121
33	Hristiyanlıkta Taş Kültü	125
34	İslam Dininde Taş Kültü	128
35	Hinduizmde Taş Kültü	133
36	Budizmde Taş Kültü	134
37	Şintoizmde Taş Kültü	136
38	Masonlukta Taş Kültü	138
39	DÜNYA MİTOLOJİLERİNDE TAŞ KÜLTÜ	141
40	Mezopotamya Mitolojisi	143
41	Mısır Mitolojisi	144
42	Antik Yunan Mitolojisi	145
43	Roma Mitolojisi	146
44	Hint Mitolojisi	147

45	Çin Mitolojisi	148
46	Kelt Mitolojisi	148
47	Baltık Mitolojisi	149
48	Pers Mitolojisi	151
49	Moğol Mitolojisi	151
50	Maya Mitolojisi	152
51	Aztek Mitolojisi	153
52	İnka Mitoloji	154
53	Polinezya Aborjin ve Māori Mitolojisi	155
54	DÜNYA UYGARLIKLARINDA TAŞ KÜLTLERİ	157
55	Kutsal Taşlar	158
56	Dilek Taşları ve Adak Taşları	160
57	Taşın Şifa ve Koruyuculuk İnanışı	163
58	Göktaşları	166
59	DÜNYA TARİHİNDE KUTSAL TAŞLAR	173
60	Dünyada Kutsal Kabul Edilen Taşlar ve Taş Nesneler	176
61	Hacerülesved	177
62	Temel Taşı (Even ha-Shetiyah)	179
63	Jacob's Stone	179
64	Şiva Lingamı	180
65	Shaligram	181
66	Kudurru taşları	182
67	Betyl (Baetylus) taşları	182
68	Lia Fáil (Kader Taşı)	183
69	Scone Taşı	184
70	Bennu Taşı (Benben)	185
71	Omphalos	186
72	Yada Taşı (Yağmur Taşı)	187
73	Uluru (Ayers Kayası)	188
74	İbrahimi Dinlerde Kutsal Taşlar	189
75	Antik Yakın Doğuda Kutsal Taşlar	189
76	Antik Mısırda Kutsal Taşlar	189
77	Antik Yunan ve Romada Kutsal Taşlar	189
78	Hint Dünyasında Kutsal Taşlar	189
79	Çin ve Japonyada Kutsal Taşlar	190
80	Türk ve Orta Asyada Dünyası Kutsal Taşlar	190
81	Kelt ve Kuzey Avrupada Kutsal Taşlar	190
82	Amerika Yerli Kültürlerinde Kutsal Taşlar	190
83	Afrikada Kutsal Taşlar	190
84	Avustralya ve Okyanusyada Kutsal	190
85	Tarihte Kutsal Sayılan Değerli Taşlar	190
86	SON OLARAK	191
87	KAYNAKÇA	194

SUNUŞ

İnsan, yeryüzünde gözlerini açtığı anda ilk dokunduğu şeylerden biri taşı.

Toprağın üzerinde duran sessiz bir kaya parçası... Kimi zaman bir mağaranın duvarı, kimi zaman eline aldığı ilk alet, kimi zaman ateşini yaktığı çakmak taşı, kimi zaman da sevdiğini uğurladığı mezarın başındaki bir nişaneydi. Taş, insanın yalnızca yaşamına değil, hafızasına, inancına, korkularına ve umutlarına da dokundu. İnsan değişti, diller değişti, devletler kuruldu, uygarlıklar yıkıldı, fakat taş hep yerinde kaldı. Belki de bu yüzden taş, insanlık tarihinin en sessiz ama en güvenilir tanığıydı.

Yeryüzünde hiçbir malzeme taş kadar uzun ömürlü değildir. Ahşap çürür, kumaş eskir, demir paslanır, fakat taş, binlerce yıl boyunca aynı sabırla bekler. Bir Hitit tapınağında tanrıların izini, bir Frig kayasında inancın yankısını, Mısır piramitlerinde ölümsüzlük arayışını, Omphalos'ta dünyanın merkezini, Benben'de yaratılışın ilk ışığını, Hacerülesved'de teslimiyetin sembolünü, Bengü Taşları'nda ise milletlerin hafızasını saklar. İnsan, anlatmak istediği en önemli sözleri çoğu zaman taşta emanet etmiştir. Çünkü taşın unutmayacağı biliyordu.

Taş, yalnızca büyük uygarlıkların değil, sıradan insanların da hayatında derin izler bırakmıştır. Anadolu'nun bir köyünde dilek bağlanan bir kaya, dağın başındaki bir yatır taşı, yağmur duasında ziyaret edilen bir kaya parçası, bir annenin gözyaşlarını anlatan Ağlayan Kaya, bir gelinin bedduayla taşta dönüştüğü efsane... Bunların her biri, taşın yalnızca sert bir madde değil, insan duygularının da taşıyıcısı olduğunu gösterir. İnsan bazen sevincini, bazen acısını, bazen duasını, bazen de hatırasını taşta bırakmıştır. Taş konuşmaz, ama ona yüklenen hikâyeler yüzyıllar boyunca dilden dile dolaşır.

Bu kitap, işte o sessiz hikâyelerin izini sürmek amacıyla kaleme alındı. Sayfalar boyunca Mezopotamya'dan Anadolu'ya, Mısır'dan Orta Asya'ya, Yunan ve Roma dünyasından Kelt ormanlarına, Hint alt kıtasından Çin'e, Amerika kıtasının kadim uygarlıklarından Avustralya'nın Aborjin kültürüne kadar uzanan geniş bir coğrafyada taşın insan hayatındaki yerini keşfedeceğiz. Dinlerde, mitolojilerde, halk inanışlarında ve efsanelerde taşın nasıl kutsandığını, nasıl anlam kazandığını ve nasıl ortak bir kültürel dile dönüştüğünü birlikte göreceğiz.

Bu çalışma, taşlara olağanüstü güçler atfetmek veya efsaneleri tarihsel gerçeklik olarak sunmak amacı taşımamaktadır. Amaç, insanlığın binlerce yıllık düşünce dünyasında taşın nasıl anlamlandırıldığını, hangi sembolik değerlerle donatıldığını ve kültürlerin ortak hafızasında nasıl kök saldığını ortaya koymaktır. Çünkü bazen bir taş, bir kitaptan daha çok şey anlatır, bazen bir kaya, bir uygarlığın hafızasını içinde saklar, bazen de sessizce duran bir anıt, binlerce yıllık bir medeniyetin sesine dönüşür.

Belki de bu kitabın sonunda taşlara artık eskisi gibi bakmayacaksınız.

Yol kenarında gördüğünüz sıradan bir kaya parçasının, binlerce yıl önce bir insanın duasına, bir annenin gözyaşına, bir hükümdarın yeminine, bir şamanın duasına ya da bir çocuğun hayaline tanıklık etmiş olabileceğini düşüneceksiniz.

Çünkü taş, yalnızca yeryüzünün değil, insanlığın da hafızasıdır. Ve hafıza, en uzun ömrünü taşta bulmuştur.

Nadir AVŞAROĞLU
Temmuz - 2026

GİRİŞ

İnsanlık tarihini anlatmak isteyen herkes, eninde sonunda bir taşın önünde durmak zorundadır. Çünkü insanın hikâyesi yazıyla başlamaz. Yazıdan önce söz vardır, sözden önce sessizlik, sessizlikten önce ise taş.

Dağların doruklarında, nehirlerin yataklarında, mağaraların karanlığında ve çöllerin sonsuz ufuklarında duran taşlar, yeryüzünün en eski tanıklarındır. İnsan henüz adını bilmezken, devletler kurulmamışken, dinler doğmamışken, şehirler yükselmemişken ve hiçbir tarihçi kalemini eline almamışken taşlar vardı. Onlar dünyanın ilk hafızası, ilk arşivi ve ilk kütüphanesiydi.

Bir taş parçası, milyonlarca yıllık jeolojik süreçlerin sonucudur. Fakat insan onu yalnızca bir kaya parçası olarak görmedi. Taş, araç oldu, silah oldu, barınak oldu, sanat oldu, inanç oldu, sembol oldu ve kimi zaman da kutsal kabul edildi.

Taş, yalnızca yerkürenin kabuğunu oluşturan soğuk ve cansız bir madde değil, insanlık tarihinin sessiz tanığı, medeniyetlerin üzerine inşa edildiği temel ve insanın arzularını, korkularını ve inançlarını somutlaştırdığı ilk "ayna" olmuştur. İlk insanın elinde keskin bir silaha veya avı parçalayan bir araca dönüşen taş, aslında insan zekasının doğa üzerindeki ilk egemenlik denemesidir. Obsidyen ya da çakmak taşının o pürüzsüz ve keskin yüzeyinde, insanlık kendi teknik evriminin ilk kıvılcımını yakmış, hayatta kalma mücadelesini taşa kazıyarak geleceğe bir mesaj bırakmaya başlamıştır.

İnsanlık tarihinin ilk büyük dönemi olan Taş Çağı, adını doğrudan doğruya bu ilişkiye borçludur. Atalarımız çakmaktaşını yontarak avlandı, sert taşları keskinleştirerek hayatta kaldı, sert kayalardan baltalar üretti. Bir taşın kenarına verilen şekil, insanın

doğa üzerindeki ilk zaferlerinden biri oldu. Taş artık yalnızca doğanın bir parçası değil, insan aklının şekillendirdiği bir araçtı.

Ancak taşların hikâyesi yalnızca ihtiyaçların karşılanmasıyla sınırlı değildir. İnsan, taşı kullanırken ona anlam da yükledi. Bir mağaranın girişine dikilen büyük kaya, sınırın sembolü oldu. Bir mezarın üzerine bırakılan taş, ölünün unutulmayacağını işareti sayıldı. Göğe yükselen menhirler¹, dolmenler ve kromlekler² yalnızca mühendislik harikaları değil, aynı zamanda insanın evreni anlama çabasının taşlaşmış ifadeleriydi. Bugün bile dünyanın dört bir yanında bulunan tarih öncesi taş anıtlar, atalarımızın gökyüzüyle, mevsimlerle ve görünmeyen güçlerle kurduğu ilişkinin sessiz tanıklarıdır.

Taşlar zamanla yalnızca araç değil, kutsal nesne hâline de geldiler. Birçok toplumda belirli kayaların ve değerli taşların ruh taşıdığına inanıldı. Dağların zirvelerindeki büyük kayalar tanrıların evi sayıldı. Şimşek düşmüş taşların göksel güçler taşıdığı düşünüldü. Meteorlar gökten gelen kutsal armağanlar olarak kabul edildi. Nehirlerin cilaladığı renkli taşlar koruyucu tılsımlar olarak boyunlarda taşındı.

Taşın sosyolojisi, aslında insanın taşla kurduğu ilişkinin öyküsüdür. Mezar taşlarında donup kalan bir ömrün hikayesi, mühür silindirlerinde hayat bulan ticaretin dili veya bir taş ustasının elinde şekillenen mimari bir mucize, taşın nasıl ortak bir dil haline geldiğini göstermektedir. Anadolu'nun "yada taşı" efsanelerinden Hacerü'l-Esved'in kutsiyetine, dilek ağaçlarının dibine bırakılan adak taşlarından modern tıpta şifa aranan kristallere kadar taş, hayatın ritmiyle, inançla ve toplumsal hafızayla iç içe geçmiştir.

Eski Mısır'da lapis lazuli gökyüzünü ve ilahi bilgeliği temsil ediyordu. Yeşim taşı Çin'de erdem ve ölümsüzlüğün sembolüydü. Anadolu'da nazara karşı taşlar kullanılıyor, Mezopotamya'da mühür taşları hem iktidarın hem de kutsallığın işareti kabul ediliyordu. Antik Yunan ve Roma dünyasında taşlar yalnızca mimarinin değil, aynı zamanda mitolojinin de ayrılmaz parçalarıydı. Dağlar, kayalar ve mağaralar tanrıların hikâyelerinde canlı karakterler gibi yer alıyordu. İnsan uygarlıkları geliştikçe taşların kullanım alanları da genişledi.

Piramitler taşla yükseldi.

Tapınaklar taşla kuruldu.

Saraylar taşla süslendi.

Yollar taşla döşendi.

Yazılar taşa kazındı.

Kanunlar taşa işlendi.

Şamanlar taşları ruhlarla iletişim kurmak için kullandı.

Antik çağlarda taşlar tanrıların yeryüzündeki biçimi sayıldı.

İmparatorluklar taşın üzerine kendi hikâyelerini yazdılar.

¹ Tarih öncesi çağlarda (Neolitik ve Kalkolitik dönemler) toprağa dikine yerleştirilmiş, tek parça ve genellikle devasa boyutlardaki işlenmemiş veya kabaca yontulmuş taş anıtlara verilen isim.

² Tarih öncesi dönemlerde (Neolitik Çağ ve Tunç Çağı) insanların, devasa ve yontulmamış kaya bloklarını (menhirleri) dairesel veya elips bir şekilde toprağa dikerek oluşturduğu megalitik yapılar.

Bugün geçmişe dair bildiklerimizin büyük bölümü, zamana direnmiş taşlar sayesinde günümüze ulaşmıştır. Kil tabletler kırılabilir, papirüsler çürüyebilir, ahşap yapılar yok olabilir, fakat taş, yüzyıllara ve hatta binyıllara meydan okuyabilir. Bu nedenle arkeologlar için taş, yalnızca bir malzeme değil, geçmişin konuşan dilidir.

Taşlar aynı zamanda ekonomik hayatın da temel unsurlarından biri oldular. Mermer, granit, bazalt, porfir, alabaster ve daha nice kayaç, ticaret yollarının oluşmasına, şehirlerin zenginleşmesine ve imparatorlukların güç kazanmasına katkı sağladı. Mücevher taşları ise yalnızca süs eşyası değil, servetin, gücün ve toplumsal statünün göstergesi olarak kullanıldı.

Fakat taşların insan hayatındaki yeri yalnızca maddi dünyayla sınırlı değildi. Neredeyse bütün kültürlerde taşlara ilişkin efsaneler, masallar ve halk inanışları vardı. Kimi taşların şifa verdiği düşünölmüş, kimilerinin bereket getirdiğine inanılmıştır. Bazı taşların kötü ruhları uzaklaştırdığı, bazı taşların aşkı güçlendirdiğı, bazılarının ise savaşta zafer kazandırdığı anlatılmıştır. Modern bilim bu inanışların büyük kısmını doğrulaması da bu hikâyeler, insanlığın taşlarla kurduğı duygusal ve kültürel bağın ne kadar derin olduğunu göstermektedir.

Bugün teknoloji çağında yaşıyor olabiliriz. Akıllı telefonlar, bilgisayarlar ve yapay zekâlar dünyayı dönüştürüyor olabilir. Ancak bu modern dünyanın temelinde bile taşlar vardır. Silikon, kuvars ve çeşitli mineraller olmadan günümüz teknolojisi düşünölemez. İnsanlığın ilk taşı yonttuğı gün ile mikro işlemcilerin üretildiğı gün arasında binlerce yıl bulunmasına rağmen, her iki hikâyenin merkezinde yine taş yer almaktadır.

Bu kitap, taşların yalnızca jeolojik bir varlık olmadığını göstermeyi amaçlamakta. Çünkü taşlar, insanlığın ortak hafızasının bir parçasıdır. Onlar yalnızca doğanın ürünleri değil, kültürlerin, inançların, ekonomilerin, sanatın ve medeniyetlerin sessiz ortaklarıdır.

İnsanlık tarihinin en eski tanığı taştır. Yazıdan, dilden, hatta inançtan önce vardı, insanın ilk barınağını, ilk silahını, ilk sanat eserini oluşturdu. Taş, hem doğanın en sert yüzü hem de insanın en yumuşak duygularına dokunan bir semboldür. Bu çalışmada, taşın tarih öncesinden günümüze uzanan yolculuğunu, onunla kurulan maddi ve manevi bağı bulacaksınız.

Bu sayfalarda tarih öncesi çağlardan günümüze kadar taşların izini süreceğiz. İnsanın ilk el baltasından modern mimarinin dev yapılarına, kutsal kaya kültlerinden mücevher ticaretine, efsanelerden bilimsel gerçeklere kadar uzanan uzun bir yolculuğa çıkacağız. Çünkü insanlık tarihini anlamanın yollarından biri de taşları anlamaktan geçer.

Zira taşlar konuşmazlar.
Ama onları dinlemeyi bilenler için
Anlatacakları çok şey vardır.

İNSANLIĞIN EN ESKİ YOL ARKADAŞI

İnsanın varoluşundan itibaren taş ile yakın ilişkisi olmuştur. Taşın doğadaki tüm malzemelerden daha uzun ömürlü olması, barınak işlevi, avlanırken silah, mağaradaki ilk sanat eserini yaratırken kalem olarak kullanılması, ateşin taş ile yakılabilmesi, ilk tekerleğin taştan yapılması, buğdayın taş ile öğütülmesi, süs eşyası olarak kullanabilmesi ve nihayetinde taş ile şifa bulunduğu inanılması gibi sebepler ile insan ve taş arasında bağ kurmak pek çok açıdan mümkündür. Doğada bulunan farklı renklerde taşlar, az bulunan taşlar ve kristaller, doğal etkenlerle ilginç şekiller almış, taşlar hakkında efsaneler söylenmiş ve özel güçleri olduğuna inanılarak yüceltilmişlerdir. Çok tanrılı dinlerden, tek tanrılı dinlere, dünyada ve Anadolu'da birçok yerde delikli taşlardan geçilerek, şifa bulunduğu ya da günah testi yapıldığı bilinmektedir.

İnsanoğlunun yeryüzündeki serüveni, bir toz bulutunun içinde değil, avucuna aldığı ilk pürüzsüz taşın soğukluğuyla başladı. Taş, türümüzün sadece ilk silahı veya ilk barınağı değil, aynı zamanda insanın doğaya karşı verdiği varoluş mücadelesinin somutlaşmış hafızasıdır. İlk çağlarda bir obsidyen parçasının keskinliğinde hayatta kalmayı öğrenen insan, bugün aynı maddeyi çok farklı biçimlerde, medeniyetin yapı taşı olarak kullanmaya devam etmektedir.

İnsanın taşla olan ilk teması, saf bir "ihtiyaç" eksenliydi. Çakmak taşını çakmak taşının üzerine sürüttüğünde çıkan kıvılcım, insanlığı karanlıktan aydınlığa taşıyan ilk büyük devrimdi. Taş, bu dönemde hem ateşi evcilleştiren bir araç hem de avı parçalayan bir dişin yerini alan bir uzantıydı. Zamanla bu pratik kullanım, yerini simgesel bir derinliğe bıraktı. Antik Yunan'ın mermer tapınakları veya Mezopotamya'nın silindir mühürleri, taşın artık sadece "işlevsel" değil, "anlamsal" bir ağırlığı olduğunu gösteriyordu. Taş, kralların otoritesini mühürleyen bir araç, tanrıların heykellerini ölümsüzleştiren bir zemin ve mezar taşlarında donup kalan bir yaşamın nişanesi oldu.

İnsan, yeryüzüne geldiğinde karşısında hazır bir dünya buldu. Ormanlar, nehirler, dağlar ve ovalar vardı. Fakat hayatta kalabilmek için doğaya karşı mücadele etmesi

gerekiyordu. Keskin dişleri, güçlü pençeleri veya hızlı koşan bacakları yoktu. Onu diğer canlılardan ayıran şey, düşünebilmesi ve çevresindeki nesneleri kendi ihtiyaçları doğrultusunda kullanabilmesiydi.

İşte bu noktada taş, insanın hayatına girdi.

Yaklaşık iki buçuk milyon yıl önce ilk insanlar, ellerine aldıkları taşları şekillendirmeye başladılar. Basit çakıl taşları zamanla kesici ve delici aletlere dönüştü. Çakmaktaşı, kuvarsit, obsidyen ve bazalt gibi sert kayalar, avlanmada kullanılan mızrak uçlarına, el baltalarına ve kazıyıcılara dönüştürüldü. Böylece insan, doğada bulunduğu bir nesneyi bilinçli olarak değiştiren ilk canlı oldu.

Bu dönem, tarih öncesinin en uzun evresi olan Taş Çağı'nın başlangıcıydı. Paleolitik Çağ boyunca taş, insanın hayatta kalmasının temel aracıydı. Av hayvanlarının derileri taş bıçaklarla yüzülüyor, kemikler taş aletlerle parçalanıyor, yiyecekler taş yüzeylerde işleniyordu. Taş, insanın eliyle birleşerek bir güç haline gelmişti.

Daha sonra insan, ateşi kontrol etmeyi öğrendi. Ateşin keşfi, insanlık tarihindeki en büyük dönüm noktalarından biriydi. Ateşin elde edilmesinde çakmaktaşı büyük rol oynadı. Çakmaktaşının pirit veya başka sert minerallerle çarpıştırılması sonucu ortaya çıkan kıvılcımlar, kuru otları tutuşturuyor ve insanların geceleri aydınlatmasına, yiyeceklerini pişirmesine ve vahşi hayvanlardan korunmasına olanak sağlıyordu.

Neolitik Çağ'a gelindiğinde insan yerleşik yaşama geçti. Tarım başladı, köyler kuruldu ve taşın kullanım alanları genişledi. Öğütme taşları, havanlar, dibekler ve değirmenler ortaya çıktı. Tahıllar eziliyor, un haline getiriliyor ve ilk ekmekler yapılabiliyordu. Taş artık yalnızca bir av aracından ibaret değildi, aynı zamanda üretimin, bereketin ve günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası olmuştu.

İlk kap-kacak örnekleri her ne kadar kil ve topraktan yapılmış olsa da, taş oyularak oluşturulan kaplar, havanlar, saklama çukurları ve çeşitli mutfak gereçleri de yaygın biçimde kullanılıyordu. Bazalt ve andezit gibi sert kayalar, uzun ömürlü olmaları nedeniyle tercih ediliyordu. Tunç Çağı'nda ve Demir Çağı'nda metallerin yaygınlaşması, taşın önemini azaltmadı. Tam tersine, taş yeni bir kimlik kazandı. Artık taş yalnızca alet değil, mimarinin temel malzemesi olmuştu.

Mezopotamya'da tapınaklar yükselirken, Mısır'da piramitler milyonlarca taş blok kullanılarak inşa edildi. Anadolu'da Hititler surlarını taşlarla ördüler. Antik Yunan dünyasında mermer, estetik anlayışın sembolüne dönüştü. Roma İmparatorluğu ise taş yollar, su kemerleri ve anıtsal yapılarla geniş coğrafyalara hükmetti. Taş aynı zamanda insan hafızasının da taşıyıcısı oldu.

Kanunlar taş levhalara kazındı.
Krallar zaferlerini taş anıtlara işlettiler.
Mezar taşları, insanların isimlerini ve hikâyelerini geleceğe taşıdı.

Bugün geçmiş uygarlıklar hakkında bildiklerimizin önemli bir kısmı, taşın dayanıklılığı sayesinde günümüze ulaşmıştır. Taşların kullanım alanları yalnızca günlük hayatla sınırlı kalmadı. İnanç dünyasında da önemli bir yer edindiler. Birçok toplum belirli taşları kutsal kabul etti. Meteor kökenli taşlar göksel güçlerle ilişkilendirildi. Değerli taşlar, koruyucu tılsımlar olarak taşındı. Firuze, akik, lapis lazuli, yeşim ve ametist gibi taşlar hem estetik hem de sembolik anlamlar kazandı.

Orta Çağ boyunca değirmen taşları, kale duvarları, köprüler ve dini yapılar taş ustalarının elinde şekillendi. Osmanlı döneminde mermer çeşmeler, camiler ve hanlar inşa edildi. Taş işçiliği başlı başına bir sanat dalına dönüştü. Sanayi Devrimi ile birlikte çelik ve betonun yaygınlaşması, taşın önemini ortadan kaldırmadı. Granit, mermer ve traverten modern yapılarda kullanılmaya devam etti. Yol yapımında kırma taşlar, demiryollarında balast taşları, limanlarda dalgakıranlar ve barajlarda kaya dolgu sistemleri kullanılmaya başlandı.

İnsanın taşla ilk teması, yaklaşık 2,6 milyon yıl önce ilk insan atalarının doğada hazır bulunan keskin taşları keşfetmesi ve kırmaya başlamasıyla (Paleolitik Çağ) gerçekleşti. Bu temas, sadece basit bir nesne kullanımı değil, insan zekasının ve alet yapım yeteneğinin doğuşunu simgeler. Erken insan ataları, kendi aletlerini üretmeden çok önce doğadaki keskin taşları kullanıyorlardı. Zamanla bu taşları istedikleri şekle sokmak için başka taşlara vurarak yontmayı keşfettiler. Bu ilk temas, insanın çevreye uyum sağlamak yerine, çevreyi kendi ihtiyaçlarına göre şekillendirme gücünü başlattığı en büyük teknolojik devrimdir.

Etiyopya'da çalışan bilim insanları tarafından keşfedilen yeni bir arkeolojik alan, taş alet üretiminin 2,58 milyon yıldan daha eski olduğunu buldu. Daha önce, sistematik taş alet üretimi ve kullanımı için en eski kanıtlar 2,58 ila 2,55 milyon yıl önceye dayanıyordu. İlk taş devri arkeolojik alanlarındaki araştırmacılar tarafından yapılan analizler, taş aletlerin insan soyunun önemli bir parçası olmadan önce, birçok şekilde ve birçok kez icat edilmiş olabileceğini ileri sürüyor.³

Kuzeydoğu Etiyopya'nın Afar bölgesindeki Ledi-Geraru'da bulunan, Homo cinsimizle bağdaştırılan en eski fosilin 2013 yılındaki keşfine yakın bir bölgede bulunmuştur. Bir çene kemiği olan bu fosil, yaklaşık 2,78 milyon yıl öncesine, o zamanki en eski taş aletlerden 200.000 yıl daha önceye uzanıyor. Arkeologlar, son beş yıldır cinsimizin kökenleri ile sistematik taş aleti üretiminin kökenleri arasında bir bağlantı olup olmadığını bulmak için çalışıyor. Kenya'daki "Lomekwian" olarak adlandırılan eski "vurmali" taş aletlerin keşfi 3,3 milyon yıl öncesine dayanıyor ve Etiyopya'da kesilmiş kemikler atalarımızın alet yapmadaki ve kullanmadaki uzun tarihini gösteriyor.

2,6 milyon yıl önce bir takım şeyler değişti ve atalarımız alet yapmak için taşların kenarlarını yontma konusunda daha bilgili ve yetenekli hale geldi. Alet yapımındaki bu değişim, atalarımızın dişlerinin değişmeye başladığı zamana denk geliyor. Atalarımız,

³ BİNGÖL Elifnur, "İlk Taş Aletler Defalarca Kez İcat Edilmiş", <https://arkeofili.com/>, 16 Ağustos 2019.

taş aletler kullanarak yemekten önce gıdaları işlemeye başladıkça, dişlerinin boyutlarının küçülmeye başladığını görüyoruz. Teknolojimiz ve biyolojimiz, 2,6 milyon yıl önce bile iç içe geçmiş durumdaydı. Daha önceki taş alet teknolojisi hakkında net bilgilerin olmaması, alet kullanımının geçmişte birçok kez icat edildiğini gösteriyor. 2,6 milyon yıl önce, insanların günlük yaşamının bir parçası olarak aletlerin kullanımında uzun vadeli bir yatırım olduğu görülüyor.

Erken dönem insanların kendi taş aletlerini üretmeden önce uzun bir süre boyunca doğal jeolojik süreçlerle (örneğin bir dere yatağında taşların birbirine çarpması) ya da hayvanların taşları ezmesi gibi biyolojik süreçlerle oluşan doğal olarak keskin kayaları kullandığını ve bunlara bel bağladığını öne sürüyor. Ancak daha önceki araştırmalar, kesici alet olarak kullanılabilecek doğal olarak keskin kayaların, yani "naturalit" olarak adlandırılan bu taşların doğada nadir bulunduğunu ileri sürüyordu.

Yeni araştırmaya göre Dünyanın farklı bölgelerinde yürütülen saha çalışmaları ve kapsamlı bir bilimsel literatür taramasıyla Finestone, Bebbler, Eren ve meslektaşları, keskin kayaların çok çeşitli ortamlarda sürekli olarak oluştuğunu ve dolayısıyla arkeologların şu anda anladığından veya kabul ettiğinden çok daha fazla sayıda bulunabileceğini gösteriyor.

Araştırmacılara göre, erken insanlar bu doğal keskin taşları kullanmaya başladıktan sonra kendi taş aletlerini bilinçli olarak üretmeleri yönünde bir seçim baskısı oluşmuş olabilir. Örneğin, yontma işlemi için olası bir motivasyon, sınırlı arz sorununu çözmek, yani naturalitlerin bulunmadığı ortamlarda keskin taş dilgilerle nasıl ulaşılabileceği sorunu aşmak olabilir. Ya da yontma, istenilen özelliklere sahip naturalitleri aramak için zaman ve enerji harcamak yerine, istenen niteliklerde taş dilgiler üreterek Doğa Ana'nın buluşunu geliştirmenin bir yolu olabilir.⁴

Taşın insan hayatındaki yeri, sınıfsal ve inançsal bir hiyerarşiyi de beraberinde getirdi. Değerli taşlar (zümrüt, yakut, elmas), gücü temsil eden birer statü sembolüne dönüşürken, nehir kenarlarından toplanan basit çakıllar, adak yerlerinde veya kutsal mekanlarda "dilek taşı" olarak manevi bir yüke sahip oldu.

Taş ilk insanlardan itibaren birçok eşya ve alet yapımında kullanılmıştır. Yakın zamana kadar insanlar ateş yakmak için ceplerinde bir çakmak taşı parçası ile ona vurup kıvılcım çıkarmaya yarayan bir çelik parçası taşırdı. Dünya müzelerinin hemen hepsinde, tarih öncesi insanların Yontma Taş ve Cilâlı Taş dönemlerine ait çakmak taşı yahut volkan camından (obsidyen) yapılmış çeşitli alet ve silâhlar bulunmaktadır.

Bugün "taş devri" geride kalmış gibi görünse de, aslında taşın en sofistike formlarını yaşıyoruz. Modern dünyada taş, devasa kaya bloklarından mikroskobik boyutlara küçüldü. Bilgisayar teknolojinin kalbinde yer alan silikon, aslında kumun ve taşın işlenmiş en saf halidir. Yani bugün internette bir bilgiye ulaşırken veya dijital dünyada var olurken, aslında taşın iletkenliğinden ve kristal yapısından faydalıyoruz.

Mimari alanda ise taş, betonun soğuk ve ruhsuz dokusuna karşı bir "özlemin" karşılığı haline geldi. Doğal taşın o her biri birbirinden farklı, kusurlu ve canlı dokusu, modern

⁴ ŞORAY Zeynep, "İnsanlar Taş Aletler Yapmaya İlk Nasıl Başladı?", <https://arkeofili.com/>, 10 Mart 2026.

yaşamın yapaylığı içinde insana "gerçek olanı" hatırlatıyor. Bir mekanın duvarında kullanılan traverten veya mermer, sadece bir kaplama malzemesi değil, milyonlarca yıllık bir jeolojik geçmişin iç mekana yansımastır.

Günümüzde özellikle köylerde dibek, soku, yalak gibi taştan oyulmuş araç gereçler hâlâ mevcuttur. Taşlarla ilgili inanışlar tarihin hemen her döneminde yaygındır. Dünyanın her yerinde eski toplumların tapınma dışında uğurlu saydıkları, muska ve tılsım olarak kullandıkları taşlar vardı. Günümüzde halen gücüne inanılan, uğurlu sayılan ve şifa umulan taşlar vardır

İnsanlık tarihinin en eski tanıklarından biri, belki de en sessiz olanıdır. O konuşmaz, hareket etmez, kendisini öne çıkarmaz. Fakat milyonlarca yıl boyunca insanın hayatına eşlik etmiş, medeniyetlerin yükselişine ve çöküşüne şahitlik etmiş, savaşların, inançların, sanatın ve bilimin içinde yer almıştır. Bu kadim yol arkadaşının adı taştır.

Taş, sessizdir ancak her zaman anlatacak bir hikâyesi vardır. İnsanoğlu taşı her işlediğinde aslında kendi karakterini yontmuştur. Bir baltayı yontarken kararlılığını, bir heykeli yontarken estetiğini, bir mikroçipi işlerken zekasını işledi. Bugün taşı kullandığımız her yerde, aslında tarihin o ilk gününe dönüyor, o ilkel ama bir o kadar da saf bağımızı yeniden kuruyoruz.

Taş, sadece yerkabuğunun bir parçası değil, insanın zamana karşı direnişinin, inançlarının ve yaratıcılığının en dirençli tanığıdır. İnsan yaşadığı sürece, elindeki taşı şekillendirmeye ve o taş anlam katmaya devam edecektir, çünkü taş, insanın evrendeki varlığının en kalıcı imzasını taşır.

Günümüzde taşlarla ilişkimiz, çoğu zaman farkında olmadığımız kadar derindir. Mutfak tezgâhlarımızda granit bulunur. Evlerimizde mermer döşemeler vardır. Cam üretiminde kullanılan kuvars, hayatımızın içindedir. Çimento üretiminin temel hammaddesi kalkerdir. Elektronik dünyasının kalbi olan silikon, milyonlarca yıl önce oluşmuş kuvars minerallerinden elde edilir. Cep telefonları, bilgisayarlar, güneş panelleri ve modern iletişim sistemleri bile mineral kökenli malzemelere dayanır.

Yani insan, mağarada yaşadığı dönemden uzay çağına ulaşmış olsa da, taşla olan bağını hiçbir zaman koparmamıştır. Bir zamanlar çakmaktaşıyla ateş yakan insan, bugün silikon çiplerle çalışan bilgisayarlar üretmektedir. Bir zamanlar obsidyenle hayvan derisi kesen eller, bugün elmas uçlu cerrahi aletler kullanmaktadır. Bir zamanlar mağara duvarlarına resim çizen insan, bugün granit ve mermerden gökdelenler yükseltmektedir.

Taş değişmemiştir.

Değişen, insanın ona yüklediği anlamlar ve kullanım biçimleridir. Belki de insanlık tarihinin özeti, doğanın sessiz armağanı olan taşı anlamayı ve ona yeni anlamlar kazandırmayı öğrenme hikâyesidir. Çünkü insan uygarlığının derinliklerinde, her zaman bir taşın izi vardır.

TAŞ VE İNSAN İLİŞKİSİNİN DOĞUŞU

İnsanlık tüm farklılıklarına rağmen ortak bir geçmişin ürünüdür. Başlangıcından itibaren insanlığın benzer tecrübelerden geçmesi, benzer bilinmezliklere düşmesi, kendisini etkileyen olay ve durumlar karşısında benzer tepkiler vermesine, akıl yürütmesine, anlam ve inanç dünyası oluşturmaya neden olmuştur. Kim olduğunu, nasıl bir evrende yaşadığını, hayatta kalmak için nelere ihtiyaç duyduğunu, yaşamında hangi güçlerin söz sahibi olduğunu anlamaya çalışan ilkel insan, bilinmeyene yönelik merakını, korku ve kaygılarını etrafını kuşatan dünyadan ve dünyevi gerçeklerden hareketle yorumlamaya çalışmıştır.⁵

Hayal gücünün tanrılar katından daha insani bir seviyeye ilgi duymaya başlaması, ilahi güçlerle ilişki kurmayı terk etmesi anlamına gelmez. Biri hastalandıysa sebebi, kalabalık tanrılar hiyerarşisinden birinin emirlerine ayak uydurmayışıdır. Toprağı bereketli ürün veriyse hasat ayınındeki samimiyeti nedeniyledir. Yaşadıklarından ibret almak kadar, daha önce yaşanmış olanları anlamaya çalışarak oralardan ders çıkarmak da insani tecrübeleri artırır. Şu meyveyi yiyen hastalanıp ölmüşse ondan yememek gerek. Sel gelip sadece şu adamı almışsa, bu musibeti hak etmesini sağlayan bir sebep vardır, onu öğrenip tekrarlamamak lazımdır.

Karşıdaki kaya bir kadın silüetini andırıyorsa kim bilir ne yapmış da taşa dönüşmüştür? Zamanla kayanın bir hikâyesi oluşturularak taş kesilmesine iyi bir sebep bulunacak ve bu hikâye ibretlik bir ikaz taşıyacaktır. Dünyanın neresinde yaşarsa yaşasın, insanoğlunun görüp tecrübe ettiklerini açıklama şekli benzer

⁵ BAYRAKTAR Semra, "İnsanın Taşlarla İstiaresi", Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi, Yıl: 2022, Sayı: 9, Sayfa: 1-17.

yorumlar doğuracak ve mitosun, efsanelerin ortak anlatıları belirdikçe evrensel kültür değerleri doğacaktır. Dinozor kemiklerine tesadüf ettiğinde hayal dünyasında ejderha formunda varlıklar inşa eden tek bir kavim aramaktansa, bu kemiklerin bulunduğu her coğrafyada ortak hayal gücünün benzer yorumlar çıkardığını düşünmek daha isabetli bir tespit olur. Buzul Çağı sona ererken dünyanın pek çok yeri sular altında kalmışsa, Sümer tabletlerinden Amazon yerlilerinin anlatılarına kadar pek çok yerde aynı hadisenin farklı yorumlarına rastlanması doğal bir ortaklık değil midir? İlahi metinlerde Nuh Tufanı adını aldıktan sonra da bu ortaklık bir başka düzlemde varlığını sürdürmüştü, bunda garipsenecek bir yan yoktur. Evrensel bir felaket, evrensel bir mitos için malzeme vermektedir.⁶

İlkel insanın yabancı olduğu bir dünyayı göğe, toprağa, denize, yıldızlara, ormana, hayvanlara, tabiat hadiselerine bakarak yorumlama gayreti, saf zihninin safiyet dolu sonuçlarını verecektir. Gök gürültüsü tanrının öfkesini, batan güneş ilahi gücün küstüğünü veya ormana girenden haber çıkmayışı orman tanrısının, mahremiyet arzusuyla, avcılarını yok ettiğini düşündürecektir. Mademki ormanın esrarengiz tanrısı gazabını avcılara yöneltmiştir, o hâlde, onun çamurdan bir heykelini yapıp önünde küçük bir kurban vermek ilk akla gelen çare olacaktır. Arkasından bu yeşil tanrı hakkında o saf hayal gücü işlemeye başlayacak, tanrılar âlemine ait mitosun doğması için ilk adım atılmış olacaktır.⁷

İnsanı diğer hayvanlardan ayıran kültürel özellikler içinde en tanımlanabilir olanlardan bir tanesi de, insanın alet yapan bir canlı olmasıdır. İnsanın ilk aletlerini yapmaya başladığı dönemde aynı tür aletleri yüzbinlerce yıl hiç değiştirmeden kullanmış olduğunu biliyoruz. Burada ihtiyaçların değişip değişmediğini ve aletlerin ihtiyaçları karşılamaya cevap verip veremediğinin de hesaba katılması gerekir. İnsanın alet konusunda diğer hayvanlardan ayrıldığı noktalardan bir tanesi ve belki de en önemlisi de, insanın alete doğrudan doğruya bağımlı olmasıdır. Diğer hayvanlar, aletsiz yaşayabilirken, hiçbir insan alet kullanmadan yaşamını sürdüremez. Çünkü insan, diğer hayvanlardan daha farklı olarak, vücut olarak pek de donanımlı değildir. Kaplumbağanın kendini koruyacak sert bir kabuğu vardır, kuşlar uçarak, pek çok başka hayvan süratle koşarak tehlikelerden uzaklaşabilir, aslanlar, kurtlar sivri dişleriyle, ayı gibi hayvanlar pençeleriyle avlanabilirler, pek çok hayvan kamuflaj olarak avına o fark etmeden yaklaşabilir ve yakalayabilir ya da aynı yolla kendisini avlayacak olanlardan kaçabilir. Ancak, insan bunlara benzer özelliklerden yoksundur ve yaşamak için aletlere muhtaçtır. Dolayısıyla, insanın aletleri olmadan düşünülmesi neredeyse imkansızdır.

Özellikle antropolog ve arkeologlar arasında, insanların alet yaptıkları, aletler kullanan diğer hayvanlarınsa bu aletleri doğadaki hallerinden çok fazla değiştirmeden sadece kullanmakla yetindikleri düşünülür. Bugün kullanılan aletlerin insanlığın yüzde kaç tarafından üretildiğini düşündüğümüzde insanların büyük bir çoğunluğunun da daha ilk taş aletlerden itibaren diğer insanlar tarafından üretilen taş aletleri sadece kullanmakla yetinmiş olduğunu düşünmek pek de mantıksız olmayacaktır. Çünkü alet

⁶ CAMPBELL Joseph, "Kahramanın Sonsuz Yolculuğu", Kabalıcı Yayınevi, 2000, s. 245.

⁷ LÉVİ-STRAUSS Claude, "Myth and Meaning; Mit ve Anlam", çev. Gökhan Yavuz DEMİR, İthaki Yayınları, Şubat 2013.

üretimi, bu ister bir bilgisayar olsun, isterse basit dediğimiz bir taş alet, belirli bir beceri ve uzmanlaşma düzeyini gerektirir ve bunun insanlığın hepsinde olmadığını söylemek büyük bir spekülasyon olmayacaktır.

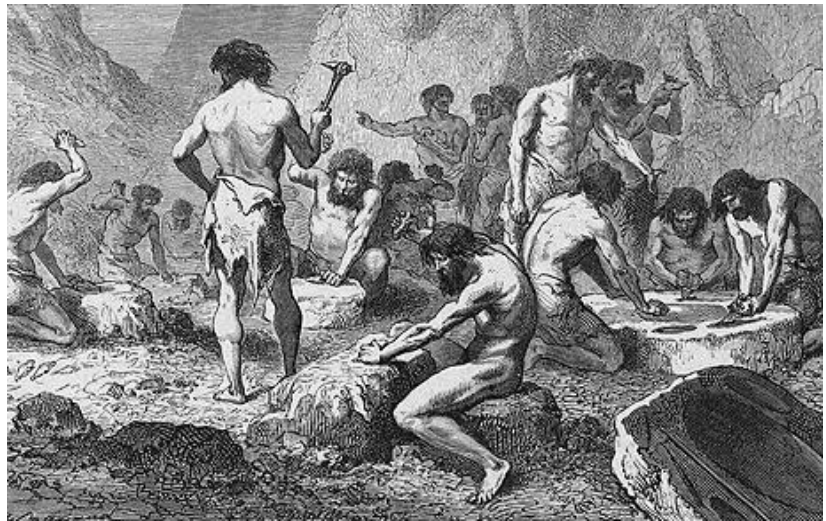
Aletler şüphesiz ki, zekanın ürünüdür. Ancak bundan yola çıkarak, insanın diğer hayvanlardan, zeki oluşuyla daha üstün olduğunu söyleyebilmemiz mümkün değildir. İnsanın, ya da herhangi bir başka hayvanın diğerlerinden üstün ya da alçak olması bilimsel olarak mümkün değildir. Her canlı farklıdır ve onları birbirlerine göre yukarıdan aşağıya, iyiden kötüye doğru sıralamamız doğru değildir. Her canlının ihtiyaçları ve bunları çözmeye ilişkin yarattığı çözümler birbirinden farklıdır. Eğer bir canlının alet yapmaya ihtiyacı yoksa ve bundan dolayı alet yapmıyorsa, bu o canlının zekasının az olduğunu değil, sadece o canlının alete ihtiyacı olmadığını gösterir. Dolayısıyla, pek yaygın olduğu şekilde söylersek, insanın diğer canlılardan üstün olduğu, hoş bir hayalden öte bir gerçek değildir.⁸

Alet ve insan ilişkisine baktığımızda, ilk taş aletlerin yapılmasından itibaren insan evriminin niteliğinin de önemli ölçüde değişmiş olduğunu fark edebiliriz. Doğadaki tüm diğer canlılar biyolojik olarak evrimlerini sürdürürler. Ancak, alet yapımı keşfedildiğinden beri, insanın evrimini şekillendiren şeylere doğal nedenler kadar, aletler de eklenmiştir. İnsan evriminin diğer hayvanların evriminden en belirgin farkı da budur: İnsan sadece biyolojik bir evrim değil, kültürel bir evrim de geçirir. Bu, genellikle biyo-kültürel evrim olarak adlandırılır ve insan bu tür bir evrim geçiren bildiğimiz tek hayvandır.⁹

Paleolitik Çağ'da Taş

Taş Devri, insansıların taştan araçlar yapmasından başlayarak kalkolitiğin sonuna kadar geçen tarih öncesi dönemdir. Taş devri yaklaşık 3,4 milyon yıl sürmüş ve MÖ 4.000 ile MÖ 2.000 yılları arasında metal işçiliğinin öne çıkmasıyla bitmiştir. Bu süreç, insanlık tarihinin %99'una denk gelmektedir.¹⁰

Paleolitik Devir (Yontma Taş Devri), tarihöncesi uygarlığının gelişme sürecinde, kültürel evrelerin en uzun ve Buzul Çağlarının kültürel karşılığı olan, insanlığın ilk ortaya çıkışından, MÖ yaklaşık 10.000 yıl öncesinde Neolitik Devrin başlamasına kadar süren arkeolojik devirdir. Bu

⁸ WAAL Frans de, "Hayvanların Ne Kadar Zeki Olduğunu Anlayacak Kadar Zeki miyiz?", Metis Yayınları, 2018, s. 45.

⁹ DİNÇER Berkay, "İnsan evriminde insan ve taş alet ilişkisi", <https://paleoberkay.blogspot.com/>, Er. Tar. 01.07.2026.

¹⁰ ROUX Georges, "Mezopotamya: Antik Mezopotamya Tarihi", Kabalıcı Yayınevi, 2001, s. 35.

devirde çaytaşı, çakmak taşı, hayvan kemikleri ve ağaç gibi doğal maddelerden besinler pişirilmeye ve ısınmaya başlanmıştır. Mağara ve kaya sığınaklarının duvarlarına çizilen resimler yine bu çağın belirgin özelliklerindendir.

İnsanların taşları yontmaya başladığı, taşları kendilerini savunmak ve avlanmak için kullandıkları devirdir. Basit aletler yapılmıştır. İnsanlar mağara duvarlarına resimler yapmaya başlamışlardır. Bu dönemde insanlar yaşamlarını avcılık ve toplayıcılıkla sürdürmüşlerdir. İnsanlar bu çağda doğal sığınaklar sayesinde vahşi hayvanlardan korunmuşlardır.

İnsanoğlunun yeryüzündeki serüveni, bir toz bulutunun içinde değil, avucuna aldığı ilk pürüzsüz taşın soğukluğuyla başlamıştır. Taş, türümüzün sadece ilk silahı veya ilk barınağı değil, aynı zamanda insanın doğaya karşı verdiği varoluş mücadelesinin somutlaşmış hafızasıdır. İlk çağlarda bir obsidyen parçasının keskinliğinde hayatta kalmayı öğrenen insan, bugün aynı maddeyi çok farklı biçimlerde, medeniyetin yapı taşı olarak kullanmaya devam etmektedir.

Paleolitik insan, bugün sahip olduğumuz araçlardan, metallerden ve teknolojiden tamamen yoksundu. Güçlü pençeleri, keskin dişleri veya hızlı koşan ayakları yoktu. Doğanın karşısında zayıf görünmesine rağmen, onu diğer canlılardan ayıran en önemli özellik düşünme ve çevresindeki nesneleri kendi ihtiyaçlarına göre kullanabilme yeteneğiydi. İşte bu noktada taş, insan hayatının ayrılmaz bir parçası hâline geldi.

İlk insanlar başlangıçta çevrelerinde buldukları taşları olduğu gibi kullanıyorlardı. Ancak zaman içerisinde, bir taşı başka bir taşa vurarak keskin kenarlar oluşturabileceklerini keşfettiler. Böylece insanlık tarihinin ilk teknolojisi doğmuş oldu. Özellikle çakmaktaşı, kuvarsit, bazalt ve obsidyen gibi sert kayalar, yontularak çeşitli amaçlara hizmet eden aletlere dönüştürüldü. Basit görünen bu gelişme, aslında insanın doğaya müdahale etmeye başladığı ilk büyük adımdı.

Taşlardan yapılan el baltaları, kazıyıcılar ve kesiciler, Paleolitik insanın hayatta kalmasını sağlayan en önemli araçlardı. Avlanan hayvanların etleri taş bıçaklarla parçalanıyor, kemikleri kırılarak içlerindeki besleyici ilik çıkarılıyor, derileri yüzülerek giysiler ve örtüler hazırlanıyordu. Keskin taş parçaları yalnızca yiyecek elde etmek için değil, aynı zamanda ağaç dallarını kesmek, mızrak sapları hazırlamak ve çeşitli günlük ihtiyaçları karşılamak için de kullanılıyordu.

Taşın insan hayatındaki en önemli rollerinden biri de ateşle olan ilişkisiydi. Ateşin denetim altına alınması, insanlık tarihinin en büyük devrimlerinden biri olarak kabul edilir. Çakmaktaşı ile pirit gibi minerallerin birbirine vurulması sonucu oluşan kıvılcımlar, kuru otları tutuşturuyor ve ateşin yakılmasını sağlıyordu. Ateş sayesinde insanlar yiyeceklerini pişirebiliyor, soğuktan korunabiliyor ve yırtıcı hayvanlara karşı güvenlik sağlayabiliyorlardı. Geceleri ateş etrafında toplanan insanlar, belki de ilk hikâyelerini, ilk korkularını ve ilk umutlarını birbirlerine anlatıyorlardı. Bu yönüyle taş, yalnızca bir araç değil, insan topluluklarının oluşmasında da dolaylı bir rol üstlenmişti.

Paleolitik dönemde taşlar, beslenme ve günlük yaşamın birçok alanında kullanılıyordu. Büyük düz taşlar üzerinde bitkiler, kökler ve yabani tohumlar eziliyor, yiyecekler hazırlanıyordu. Ağır taşlar kemikleri kırmak için kullanılıyor, sert kayalar mağaraların girişlerinde koruyucu bariyerler oluşturuyordu. Bazı bölgelerde taşlar üst üste dizilerek rüzgârı kesen basit yapılar meydana getiriliyor, böylece insanlar doğanın sert koşullarına karşı kendilerine küçük sığınaklar oluşturuyorlardı.

Zaman ilerledikçe insanın düşünce dünyası da gelişmeye başladı. Taş artık yalnızca fayda sağlayan bir nesne olmaktan çıkıyor, sembolik anlamlar da kazanmaya başlıyordu. Kırmızı hematit gibi mineraller ezilerek boya elde ediliyor, mağara duvarlarına av sahneleri ve hayvan figürleri çiziliyordu. Delinmiş küçük taşlar kolye ve süs eşyası olarak kullanılmaya başlanıyor, bazı taşlar ise mezarlara bırakılıyordu. Bu durum, insanın yalnızca yaşamını sürdürmekle yetinmediğini, aynı zamanda düşünmeye, anlam yüklemeye ve inanç geliştirmeye başladığını göstermektedir.

Paleolitik dönemin sonlarına doğru bazı kaliteli taşların yüzlerce kilometre uzağa taşındığı anlaşılmaktadır. Özellikle obsidyen ve çakmaktaşı gibi değerli hammaddeler, farklı insan toplulukları arasında değiş tokuş edilmeye başlanmıştı. Böylece taş, yalnızca bir araç değil, aynı zamanda ilk ticaret ilişkilerinin de temel unsurlarından biri hâline gelmişti.

Gezegende yaşanan son buzul çağının sona ermesi ardından insan topluluklarının yayılma eğilimi gösterdikleri ılıman iklim kuşaklarında yepyeni bir evrimsel açılım yaşanmaya başlanmıştır. Buzulların çekilmesiyle ılıman iklim kuşağında gerek fauna gerekse flora, hem çeşitlilik hem de popülasyon olarak belirgin gelişmeler göstermiştir. Bu mevsimsel farklılıkların oldukça belirgin olduğu ve genellikle kurak sayılabilecek yaşam alanlarında ortaya çıkan ve yayılabilen türler, kaçınılmaz olarak dayanıklı, uyum sağlama ve üreme yetenekleri geniş, görece daha küçük cüsseli türlerdi. İşte bu ortam, insan topluluklarına geniş olanaklar sunmuştur.

Bu uzun çağ boyunca taş işleme teknikleri sürekli gelişti. İlk kaba yontma aletlerden başlayarak, iki yüzü işlenmiş el baltalarına, daha ince ve keskin bıçaklara, mızrak uçlarına ve karmaşık av araçlarına kadar uzanan büyük bir teknolojik ilerleme yaşandı. İnsan aklı geliştikçe taş da şekil değiştiriyor, her yeni kuşak önceki kuşağın bilgi birikimini daha ileriye taşıyordu.

Buğday ve arpa gibi yaygın ve kurak iklime uyumlu bitki türlerinin ve koyun, keçi, sığır gibi otçul türlerin ortaya çıkması ve yaygınlaşmasıyla insan topluluklarının yaşam biçimi de değişmeye başlamıştır. Tabiata doğrudan müdahale ederek gıda olarak kullanılabilecek bitki türlerini yetiştirme ve bazı hayvan türlerini evcilleştirerek sürüler oluşturmak, bu dönemin belirgin özelliği olmuştur.

İnsan toplulukları bu yeni yaşam tarzında iki ana kolda gelişme göstermişlerdi. Bazı topluluklar evcilleştirdikleri hayvanlardan oluşan sürüleri temel gıda kaynağı olarak kullanırken bazı topluluklar ise sınırlı ölçüde de olsa bahçe tarımına başlamışlardır. Her iki ana kol da avcı-toplayıcı topluluklar olmaktan zamanla çıkmış, bir anlamda besin üreten topluluklar haline dönüşmeye başlamışlardır. Kuşkusuz ağırlıklı olarak tarımla uğraşan topluluklar, avcı-toplayıcı toplulukların yaşam tarzını bırakarak yerleşik düzene geçmek zorunda kalmışlardır. Ağırlıklı olarak hayvan sürülerini kullanan topluluklar ise göçebe ya da yarı göçebe topluluklar hâline gelmişlerdir.¹¹

Ateşin ilk kez kullanıldığı Paleolitik çağda, kullanılış amacının günümüzden biraz daha farklı olduğu izlerine rastlanmıştır. Paleolitik çağın bir diğer önemli özelliği ise bu çağa yontma taş denmesinden gelmektedir. Yani bu çağda taştan aletler yapılmıştır. Bu taş aletler, aslında dönemin teknolojisi olup insanlık adına önemli gelişmelerdendir. Çünkü günümüzde kullandığımız birçok aletin temelidir. Ayrıca sadece taşlar değil, hayvan kemikleri ve boynuzları ile de çeşitli aletler yapılmıştır. Paleolitik çağın öne çıkan diğer bir özelliği de insanların avcılık ile uğraşmasıdır. Mağara içlerine çizilen resimlerde yine çağın önemli özelliklerinden olup aynı zamanda günümüze kadar ulaşmış, çağ hakkında bilgi veren değerli ipuçlarıdır.

Paleolitik çağ, insanlık tarihinin başlangıç noktası sayılmaktadır. Bu dönem içerisinde insanların beslenme şekli toplayıcılık ve avcılık üzerine kuruludur. Besin üretmeyi becerememişler ve yabani sebze meyve kökleri tüketmişlerdir. İnsanların belli bir oturma düzenleri olmamış ve sürekli yer değiştirme şeklinde yaşamışlar ve genel olarak mağaraları mesken tutmuşlardır. Bu mağaralarda ele geçirilen yabani hayvan kemikleri, insanlar tarafından avlanmış olduğu konusunda fikir vermektedir. Ancak bu dönem içerisinde hiçbir hayvan evcilleştirilememiştir.

Alt Paleolitik çağda yaşayanlar kendilerini vahşi hayvanlardan korunmak, avlanmak ve beslenmek için basit taş aletler yapmışlardır. Bu çağda yaşayan insanlar Homo Habilis ve Homo Erectus formundadırlar. Orta Paleolitik çağda iklimin sertleşmesi ve buzullaşmaya geçilmesi ile birlikte insan yaşayışı ve teknolojisinde değişiklikler olur. Düzenli ve iyi şekle sokulmuş aletler sayesinde İnsanlar büyük hayvanları avlayabilmeyi başarmışlardır. İnsan formu da değişikliğe uğramış bu dönem

¹¹ CHILDE Gordon, "Tarihte Neler Oldu?", Say Yayınları, 2014, s. 70.

insanlarına Homo Neanderthalensis veya kısaca Neanderthal formunda bir yaşam sürülmüştür.

Orta paleolitiğin sonlarına doğru kemikten yapılmış veya çakmaktaşı, obsidyen gibi kesici aletler insanların hayatında önemli yer tutar. Böylece, bıçaklar, iğneler, oltalar kullanılmaya başlar. Süslenme olgusunun ilk defa Üst paleolitik evre içerisinde başladığından söz edilir. Bu olgu İnsanın kendini toplum içinde bir statü göstergesi olarak göstermesi ve benliğinin farkına varması ile ilişkilendirilir. Ancak bazı bilim adamları sembolik bir dil olarak kullanılabileceğine işaret etmektedirler. Homo Sapiens denilen ve günümüz insan formunu temsil eden tür bu dönemde oluşmuştur.

Anadolu'da Paleolitik dönem MÖ 12.000 yılına kadar sürmüştür. Bu döneme ilişkin örnek yerleşim yerleri olarak Karain, Yarımburgaz, Uçağızlı mağaraları gösterilebilir. Mısır'da Paleolitik Çağın MÖ 8.000 yılına kadar seyir gösterdiği görülmektedir. Bu dönemde yerleşimlerin Nil vadisini çevreleyen dağlarda yaşadıkları tespit edilmiştir.¹²

Bu nedenle Paleolitik Çağ'ın tarihi, yalnızca insanın tarihi değildir. Aynı zamanda insan ile taş arasında kurulan ve günümüze kadar kesintisiz devam eden büyük ortaklığın tarihidir. İnsan değişmiş, toplumlar gelişmiş, medeniyetler yükselmiş ve teknolojiler dönüşmüş olsa da, taş her zaman insanlığın sessiz fakat vazgeçilmez yol arkadaşlarından biri olarak varlığını sürdürmüştür.

¹² "Eski Taş Çağı (Paleolitik): İnsanlığın Başlangıcı", tarihtenyazilar.com, 6 Şubat 2023.

Neolitik Devrim ve Taşın Kutsallaşması

Cıvalı Taş Devri veya bilimsel adıyla Neolitik Çağ (Yeni Taş Devri), Mezopotamya, Asya, Avrupa ve Afrika'da Taş Devri'nin son bölümü olan arkeolojik dönemdir (MÖ 10.000 - MÖ 2.000 civarı). Neolitik Çağ veya Yeni Taş Devri Taş Devri'nin Avrupa, Asya ve Afrika'daki son bölümü olan arkeolojik bir dönemdir. Neolitik çağ, dünyanın çeşitli yerlerinde bağımsız olarak ortaya çıkmış gibi görünen geniş kapsamlı gelişmelerden oluşan Neolitik Devrimi gördü. Bu "Neolitik paket" çiftçiliğin başlayışını, hayvanların evcilleştirilmesini ve avcı-toplayıcı yaşam tarzından yerleşik tarza geçişi içeriyordu.¹³

Neolitik dönem, yaklaşık 12.000 yıl önce Epipaleolitik Yakın Doğu'da ve daha sonra dünyanın diğer bölgelerinde tarımın ortaya çıkmasıyla başladı. Yakın Doğu'da, yaklaşık 6.500 yıl öncesinden (MÖ 4.500) Kalkolitik Çağ'ın (Bakır Çağı) geçiş dönemine kadar sürmüş, metalurjinin gelişmesiyle işaretlenmiş ve Bronz Çağı ve Demir Çağı'na kadar sürmüştür.

Bu dönemde (MÖ 8.000-5.500) önceki devirlere göre daha sert ve daha düzgün taş aletler yapılmıştır. Toprakta veya kilden yapılan kaplar ateşte pişirilmiş, bunun sonucunda seramik sanatı başlamıştır. Bu devirdeki insanlar bilgi ve teknikte önceki dönemlere göre oldukça ileri bir düzeye çıkmışlardır. Kemik ve taştan daha kullanışlı aletler yapılmıştır. İnsanların yerleşik düzene geçmesi de bu dönemde meydana gelmiştir. Birbirine yakın aileler topluca bir yerde oturarak köyleri meydana getirmişlerdir. Böylece tarihteki ilk köyler kurulmuştur. Ayrıca insanlar tahıl üretimine de başlamış, hayvanlar evcilleştirilmiş, insanlar tüketicilikten üretici duruma geçmişlerdir. İlk defa ticaret başlamıştır.

Diğer yerlerde Neolitik, Mezolitik'i (Orta Taş Çağı) takip etti ve daha sonraya kadar sürdü. Antik Mısır'da Neolitik dönem Protodinastik döneme kadar (y. MÖ 3.150) sürdü. Çin'de, Şang öncesi Erlitou kültürünün yükselişiyle birlikte MÖ 2.000'lere kadar sürerken ve İskandinavya'da Neolitik, MÖ 2.000'e kadar sürdü.

Paleolitik Çağ'da taş, daha çok avlanma ve hayatta kalma amacıyla kullanılan bir araçken, Neolitik Çağ'da insanın üretim, yerleşim, mimari ve toplumsal hayatının ayrılmaz bir parçasına dönüştü. Artık insan, yalnızca doğada bulunduğu taşları kullanmıyor, onları bilinçli bir şekilde seçiyor, işliyor ve belirli amaçlar doğrultusunda şekillendiriyordu.

¹³ ÖZDOĞAN Mehmet, "Beş Bin Yıl Önce Anadolu", Yapı Kredi Yayınları, 2011, s. 40.

Neolitik insan için taş, öncelikle tarımın vazgeçilmez yardımcısıydı. Tarımın başlamasıyla birlikte ağaçların kesilmesi, tarlaların açılması ve odun işçiliği büyük önem kazandı. Bu nedenle cilalanmış taş baltalar, keserler ve çeşitli kesici aletler geliştirildi. Özellikle sert kayalardan yapılan taş baltalar, ağaç gövdelerini kesmekte ve yerleşim alanlarını hazırlamakta kullanılıyordu. Taş aletler artık daha düzenli biçimlere sahipti. Yüzeyleri cilalanıyor, saplarla birleştirilerek kullanım kolaylığı sağlanıyordu. Bu durum, taş işleme teknolojisinde önemli bir ilerleme anlamına geliyordu.

Neolitik Çağ'da (Cilalı Taş Devri) taş alet teknolojisi devrim yaratmıştır. Önceki dönemlerin yalnızca yontma tekniklerine ek olarak, taşlar sürtme ve cilalama ile şekillendirilerek çok daha keskin, dayanıklı ve amaca uygun aletler üretilmiş, böylece tarıma geçiş ve köy hayatı kolaylaşmıştır. Bu dönemin öne çıkan taş aletleri şunlardır:

Sürtme Taş Aletler: Taş balta, keski, tokmak ve değirmen taşları. Tarım ürünlerini öğütmek için kullanılan el değirmenleri ve ağaç kesmeye yarayan cilalı baltalar bu dönemin simgesidir. **Yontma Taş Aletler:** Orak bıçakları (ahşap veya kemik yuvalara yerleştirilen çakmak taşı parçaları), ok uçları ve mızraklar. Volkanik cam (obsidyen) kullanımı kesici aletlerin kalitesini büyük ölçüde artırmıştır. **Delici ve Kazıyıcılar:** Hayvan derilerini işlemeye yarayan ince uçlu delici aletler ve kazıyıcılar.

Neolitik dönem, Taş Devri'nin son evresidir. Şu özellikleriyle karakterize edilir: Parlatma veya taşlama yoluyla şekillendirilen taş aletler, evcilleştirilmiş bitkiler ve hayvanlar. Kalıcı köylerde yerleşimin başlaması ve bu tür zanaatların ortaya çıkması çömlek ve dokuma. Önceki Paleolitik Döneme özgü yontma taş aletler, dünyanın birçok yerinde Neolitik insanlar tarafından kullanılmaya devam etmiştir.

Yerleşik hayatın başlamasıyla birlikte insanların beslenme alışkanlıkları da değişti. Yabani tahılların yetiştirilmeye başlanması, taşların yeni görevler üstlenmesine yol açtı. Öğütme taşları, el değirmenleri, havanlar ve dibekler Neolitik yaşamın vazgeçilmez araçları haline geldi. Bu taş aletler sayesinde arpa, buğday ve çeşitli tohumlar un hâline getiriliyor, böylece insanların beslenmesinde yeni bir dönem başlıyordu. Günümüz mutfak kültürünün temelinde bulunan ekmek üretiminin ilk aşamaları da bu dönemde taşlarla mümkün oldu.

Taş, Neolitik insanın mimarisinde de önemli bir yer tutuyordu. İlk köyler kurulurken taşlar temellerde, duvarlarda ve çeşitli yapı elemanlarında kullanılmaya başlandı. Özellikle Anadolu'daki yerleşimlerde ve Yakın Doğu'da bulunan köylerde taş temeller üzerine kerpiç duvarlar inşa edildiği görülmektedir. Bu yöntem, yapıların daha sağlam olmasını sağlıyor ve yerleşimlerin uzun süre kullanılmasına imkân veriyordu.

Neolitik dönemde taşların yalnızca günlük ihtiyaçlar için değil, toplumsal ve dini amaçlarla da kullanıldığı görülmektedir. Bu çağın en dikkat çekici örneklerinden biri, Güneydoğu Anadolu'daki Göbeklitepe'dir. Devasa kireçtaşı sütunlardan oluşan bu yapı topluluğu, insanların taşları yalnızca barınma amacıyla değil, aynı zamanda sembolik ve ritüel amaçlarla da kullandığını göstermektedir. İnsan ve hayvan figürleriyle

süslenmiş büyük taş sütunlar, Neolitik insanın düşünce dünyasının ve inanç sistemlerinin önemli izlerini taşımaktadır.¹⁴

İlk etapta çakmaktaşıdan yapılmış ok başının evrensel niteliği yerine mikrolit kullanımından uzak olan, ok ve mızrağı bileşen bir silah yapma eğilimi vardı. İkinci olarak hasat için ihtiyaç duyulan, çakmaktaşıdan yapılmış tırpan gibi aletler üretildi. MÖ 5.000 civarında Hindistan'daki İndus Nehri vadisinde Neolitik teknolojiler ortaya çıkmıştı. Turkuaz ve lapis lazuli de dahil olmak üzere yarı değerli taş ticareti de bu dönemde kuruldu. Bu dönemde arkeolojik kayıtlarda taş figürinler, çeşitli yiyecek ve lifleri işlemek için kullanılan aletler ve öğütülmüş taş baltalar ortaya çıkmıştır. Yeni Gine'nin yaylalarında bulunan Bismarck Takımadaları'ndan gelen obsidyen, ticaret ağlarının varlığına işaret etmektedir.

Taşlar aynı zamanda günlük hayatın birçok alanında kullanılmaya devam ediyordu. Havanlar, taş kaplar, ağırlık taşları, balık ağlarında kullanılan taş sinkerler ve dokumacılıkta kullanılan ağırlıklar bunlardan bazılarıydı. Özellikle bazalt gibi sert kayalardan yapılan kaplar, uzun ömürlü olmaları nedeniyle tercih ediliyordu.

Neolitik dönemde taş, ticari hayatın da önemli bir unsuru hâline geldi. Özellikle obsidyen büyük değer taşıyordu. Volkanik kökenli olan bu doğal cam, son derece keskin kenarlar oluşturabildiği için bıçak, ok ucu ve çeşitli kesici aletlerin yapımında kullanılıyordu. Anadolu'daki Hasan Dağı, Göllüdağ ve Nemrut Dağı gibi volkanik alanlardan elde edilen obsidyenlerin yüzlerce kilometre uzaklıktaki yerleşimlere kadar ulaştığı bilinmektedir. Bu durum, Neolitik çağ insanların yalnızca üretim yapmadıklarını, aynı zamanda geniş değiş tokuş ağları oluşturduklarını da göstermektedir.

Süs eşyaları da taş kullanımının önemli bir bölümünü oluşturuyordu. İnsanlar akik,

¹⁴ ÖZDOĞAN Mehmet, age, s. 17.

serpantin, yeşim, kalker ve çeşitli renkli taşlardan boncuklar, kolyeler ve bilezikler yapıyorlardı. Bu süs eşyaları yalnızca estetik amaçlarla değil, aynı zamanda toplumsal statüyü ifade etmek veya koruyucu özellikler taşıdığı düşünülen nesneler olarak da kullanılıyordu.

Mezar uygulamalarında da taş önemli bir yere sahipti. Ölümler bazen taşlarla çevrili mezarlara gömülüyor, mezarların üzerine taşlar yerleştiriliyor ve bazı durumlarda ölen kişilere taş aletler, boncuklar ve günlük kullanım eşyaları eşlik ediyordu. Bu uygulamalar, Neolitik insanın ölümden sonraki yaşama ilişkin düşünceler geliştirmeye başladığını göstermektedir.

Bu çağda taş, aynı zamanda mülkiyetin ve sosyal hiyerarşinin de sessiz tanığıydı. Ölümlerin evlerin altına gömülmesi ve mezarların taşlarla korunması, yerleşik hayata geçişin getirdiği mülkiyet bilincinin ve atalara duyulan derin saygının bir ifadesidir. Ayrıca, uzak coğrafyalardan getirilen özel taşlar ve yarı değerli minerallerle yapılan takılar, taşın sadece işlevsel değil, estetik ve statü belirleyici bir meta olarak da kullanılmaya başlandığını gösterir. İnsan, süslenmek için kullandığı bir boncukta bile taşın o kadim parıltısını arzulamıştır.

Neolitik Çağ'da taş işçiliği büyük bir ustalık seviyesine ulaşmıştı. İnsanlar taşları yalnızca kırıp yontmuyor, aynı zamanda sürterek, cilalayarak ve şekillendirerek daha dayanıklı ve işlevsel aletler üretiyorlardı. Bu teknik gelişmeler, insanlık tarihinin ilerleyen dönemlerinde ortaya çıkacak madencilik, metal işçiliği ve mühendislik faaliyetlerinin de temelini oluşturdu.

Aslında Neolitik Çağ, insan ile taş arasındaki ilişkinin yeni bir boyut kazandığı dönemdir. Paleolitik insan için taş, hayatta kalmanın aracıydı, Neolitik insan için ise üretimin, yerleşik yaşamın, mimarinin, ticaretin ve inanç dünyasının temel yapı taşı haline gelmişti.

İnsan toprağı işlemeyi öğrenirken elinde taş vardı.
İlk köyleri kurarken taşlardan yararlanıyordu.

Tahılı una dönüştüren değirmen taşları dönüyor, ağaçları kesen cilalı baltalar çalışıyor, kutsal alanların dev sütunları göğe yükseliyordu.

Böylece taş, yalnızca insanın elindeki bir araç olmaktan çıkmış, medeniyetin sessiz mimarlarından biri haline gelmişti. İnsan yerleşik yaşama geçerken, taş da onunla birlikte yeni bir çağın temelini inşa ediyordu. Neolitik Çağ'da taş, insanın doğa karşısındaki çaresizliğini "teknik bir zafere" dönüştüren, göçebe yaşamdan yerleşik medeniyete uzanan o uzun yolculuğun en dirençli taşıyıcısı olmuştur. İnsan, taşın sertliğini yontarak kendi yaşamını yumuşatmış, taşın üzerine kurduğu duvarlarla medeniyetini inşa etmiştir. Bugün, taşların arasında yükselen o ilk yerleşimleri düşündüğümüzde, aslında modern yaşamın da temelini atan o kadim elin izlerini görmekteyiz. Taş, Neolitik insan için sadece bir madde değil, yeryüzüne atılan imzanın, kurulan ilk düzenin ve toprağı kök salmanın en kalıcı nişanesi olmuştur

İLKEL TOPLULUKLARDA TAŞ KÜLTÜ

İnsanlık tarihinin en eski dönemlerinden itibaren taş, yalnızca günlük yaşamda kullanılan bir malzeme değil, aynı zamanda kutsallığın, gücün ve sürekliliğin sembolü olarak görülmüştür. Paleolitik ve Neolitik dönemlerden başlayarak dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan geleneksel toplumlar, belirli kaya oluşumlarını, büyük dikili taşları, mağaraları ve meteor taşlarını doğaüstü güçlerle ilişkilendirmişlerdir. Bu nedenle taş kültürü, belirli bir uygarlığa değil, insanlığın ortak dini mirasına ait en eski inanç biçimlerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Taş, ilkel toplumların inanç dünyasında sadece çevresel bir öge değil, tanrısal enerjinin yeryüzündeki en somut ve kalıcı tezahürü olarak kabul edilmiştir. Arkeolojik ve antropolojik veriler, dünyanın dört bir yanındaki avcı-toplayıcı ve erken tarım toplumlarının, taşı "canlı" ve "ruhu olan" bir varlık olarak algıladıklarını göstermektedir. Taşın sertliği, bozulmazlığı ve şekillendirilebilirliği, onu insanın faniliği ile doğanın ebediliği arasında kurulan ilk köprü haline getirmiştir.

Taşın kutsallaştırılmasının temel nedeni, onun doğadaki en dayanıklı ve değişmeyen varlıklardan biri olmasıdır. Erken toplumlar için taş, insanın faniliğine karşı kalıcılığı temsil ediyordu. Yüzyıllar boyunca biçimini koruyan kayalar, insanların gözünde ölümsüzlüğün ve doğaüstü gücün işareti hâline gelmiştir. Bu nedenle birçok toplum, büyük kayaların ruhlar, atalar veya tanrılar tarafından mesken tutulduğuna inanmıştır.

Geleneksel toplumlarda kutsal taşlar çoğu zaman atalara ait ruhların yaşadığı yerler olarak kabul edilmiştir. Afrika'nın birçok yerli topluluğunda, Avustralya Aborjinlerinde ve Kuzey Amerika'nın bazı yerli halklarında büyük kayalar, kabile atalarının dünyaya çıktığı veya ruhlarının yaşadığı mekânlar olarak görülmüştür. Bu taşlara dokunmak, önlerinde dua etmek ya da adak bırakmak, atalarla iletişim kurmanın bir yolu sayılmıştır.¹⁵

İlkel inançlarda taşlar, sıklıkla "ruhların ikametgahı" veya "tanrıların bedeni" olarak görülmüştür. Örneğin, Okyanusya ve Afrika'daki pek çok kabilede, doğal yollarla ilginç

¹⁵ DURKHEIM Émile, "The Elementary Forms of Religious Life", George Allen & Unwin, 1915, s. 84–112, Mircea Eliade, 1958, s. 223–229.

şekiller almış kayalar, kabile atalarının ruhlarının içine yerleştiği kutsal alanlar olarak kabul edilir. Bu kayalar, topluluğun refahı, avın başarısı ve yağmurun bereketi için başvurulmuş merkezlerdir. Taşın bu "aktarıcı" gücü, ona dokunma, taşın üzerine sıvı sunular dökme veya taşın çevresinde ritüel danslar yapma gibi pratikleri doğurmuştur.

Birçok geleneksel kültürde göktaşları özel bir kutsallığa sahipti. Gökten düştüğü düşünülen taşların tanrıların armağanı olduğuna inanılıyor, bu taşlar kabile liderleri tarafından korunuyor veya törenlerde kullanılıyordu. Afrika, Avustralya, Amerika ve Orta Asya'da meteor taşlarının bereket, yağmur ve savaş başarısı getirdiğine ilişkin pek çok etnografik kayıt bulunmaktadır.

Taşlar aynı zamanda bereket ve doğurganlık ritüellerinin merkezinde yer almıştır. Avrupa'nın megalitik kültürlerinde, Anadolu'da, Kafkasya'da ve Afrika'nın bazı bölgelerinde kadınların çocuk sahibi olmak amacıyla kutsal kayalara dokundukları, çevresinde dolaştıkları veya küçük taşlar bıraktıkları bilinmektedir. Bu ritüeller, taşın yaşam gücünü ve doğurganlığı temsil ettiği yönündeki eski inançların yansımasıdır.

Megalitik taş anıtlar da geleneksel toplumların taş kültürünün en belirgin örnekleri arasındadır. Menhirler, dolmenler ve taş çemberler yalnızca mezar yapıları değil, aynı zamanda astronomik gözlem merkezleri, toplumsal tören alanları ve kutsal mekânlar olarak kullanılmıştır. Bu yapılar, gökyüzü ile yeryüzü arasındaki ilişkinin sembolik ifadesi olarak değerlendirilmektedir.¹⁶

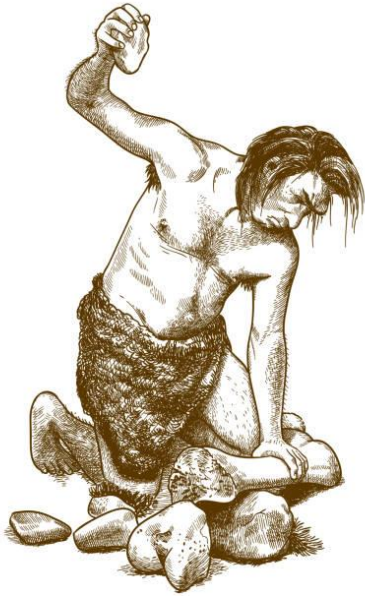
Eliade'nin dinler tarihi anlayışında kutsallık, herhangi bir nesnenin özünden değil, kutsalın o nesne aracılığıyla görünmesinden doğar. Bu olguya "hierophany" adını verir. Taş da bu kutsal tezahürün en eski örneklerinden biridir. Bir kaya, bir dikilitaş ya da sıradan görünen bir taş, belirli bir mitolojik olayla ilişkilendirildiğinde artık doğal bir nesne olmaktan çıkar ve kutsal dünyanın işareti hâline gelir. Bu nedenle dünyanın birçok kültüründe kutsal taşlara rastlanması tesadüf değildir.¹⁷

Eliade'ye göre taşın kutsallığı öncelikle onun değişmezliğinden kaynaklanır. İnsan doğar, yaşlanır ve ölür, ağaçlar kurur, nehirler yön değiştirir, ancak taş yüzyıllar boyunca aynı biçimde varlığını sürdürür. Geleneksel insan, bu kalıcılığı doğaüstü güçle ilişkilendirmiş ve taşı ölümsüzlüğün sembolü olarak görmüştür. Bu nedenle pek çok kültürde tanrıların oturduğu dağlar, kutsal kayalar ve dikili taşlar ortaya çıkmıştır.

Dünyanın hemen her bölgesinde görülen megalitik anıtları yalnızca mimari eserler olarak değil, kutsal kozmolojinin parçaları olarak yorumlar. Dolmenler, menhirler, kromlekler ve büyük kaya anıtları, gökyüzü ile yeryüzü arasında sembolik bir eksen oluşturur. Bu taş yapılar, toplumların kutsal mekânlarını belirleyen "kozmetik merkez" anlayışının somut ifadeleridir. Taş burada hem dünyanın kuruluşunu hem de insan topluluğunun kutsal düzenini temsil eder.

¹⁶ COLIN Renfrew, "The Emergence of Civilisation, Methuen", Londra, 1972, s. 359.

¹⁷ ELIADE Mircea, "The Sacred and the Profane", Harcourt Brace, New York, 1959, s. 36.

Eliade, kutsal dağlar ile taş arasında da güçlü bir ilişki kurar. Ona göre dünyanın merkezini temsil eden kutsal dağ, aslında devasa bir kozmik taştır. Mount Meru, Mount Olympus, Mount Sinai ve benzeri kutsal dağlar, gök ile yeryüzünü birbirine bağlayan eksen (axis mundi) olarak değerlendirilir. Bu nedenle kaya ve dağ kültürleri, insanlığın en eski dini sembollerinden biridir.¹⁸

Eliade, göktaşlarının birçok toplum tarafından kutsal kabul edilmesini de göksel köken düşüncesiyle açıklar. Gökten düştüğüne inanılan taşlar, tanrıların insanlara gönderdiği işaretler olarak değerlendirilmiştir. Antik Yakın Doğu'daki betyller, Anadolu'daki kutsal kaya gelenekleri ve çeşitli kültürlerdeki meteor taşları, onun incelemelerinde bu

anlayışın örnekleri arasında yer alır. Eliade'ye göre burada kutsanan taşın kendisi değil, göksel kökenidir.

Eliade'nin üzerinde önemle durduğu konulardan biri de "taşın doğurganlık ve bereket" sembolü olmasıdır. Bazı kültürlerde kadınların kutsal kayalara dokunmaları, taşların çevresinde dönmeleri veya taşlara adak sunmaları, taşın üretkenliği temsil ettiğine ilişkin eski inançların devamıdır. Bu ritüeller, taşın canlı olduğuna inanılmasından değil, kutsal gücün taşta tezahür ettiğinin düşünülmesinden kaynaklanmaktadır.¹⁹

Eliade'nin çalışmalarında dikkat çeken bir diğer nokta, taşın neredeyse bütün büyük dinlerde ve mitolojilerde benzer sembolik işlevler üstlenmesidir. Antik Mezopotamya'dan Hindistan'a, Keltlerden Türklere kadar birçok toplumda kutsal taşların bulunması, ona göre kültürel tesadüften değil, insanın kutsal algılama biçimindeki ortak yapılardan kaynaklanmaktadır. Bu yaklaşım, Eliade'nin karşılaştırmalı dinler tarihi yönteminin temel özelliklerinden biridir.

Mircea Eliade'ye göre taşın kutsallığı, taşın fiziksel özelliklerinden değil, insanın kutsal taş aracılığıyla deneyimlemesinden doğmaktadır. Taş, kalıcılığı, dayanıklılığı, kozmik merkezi temsil etmesi, göksel kökeni, mezar kültürüyle ilişkisi ve bereket sembolizmi nedeniyle dünyanın hemen bütün geleneksel toplumlarında kutsal bir anlam kazanmıştır. Eliade'nin dinler tarihi yaklaşımı, taş kültürünü tek bir uygarlığın ürünü olarak değil, insanlığın ortak dini hafızasının evrensel bir unsuru olarak değerlendirmektedir.²⁰

Taş, geleneksel toplumlarda sınır belirleme ve toplumsal hafızayı yaşatma amacıyla da kullanılmıştır. Kabilelerin kutsal sınırları büyük taşlarla işaretlenmiş, antlaşmalar taşların önünde yapılmış ve önemli olaylar dikili taşlarla hatırlanmıştır. Böylece taş, yalnızca dini değil, hukuki ve toplumsal düzenin de sembolü hâline gelmiştir.

¹⁸ ELIADE Mircea, (1959), age, s.47.

¹⁹ ELIADE Mircea, "Patterns in Comparative Religion", 1958, s. 229.

²⁰ ELIADE Mircea, (1958), age, s. 151.

Mezar taşları ve kaya mezarları da erken toplumların taş kültürünün önemli parçalarındandır. Taşın kalıcılığı, ölen kişinin anısını sonsuza kadar yaşatacağı düşüncesini güçlendirmiştir. Pek çok kültürde mezar taşları, yaşayanlarla ölümler arasındaki sınırı belirleyen kutsal işaretler olarak değerlendirilmiş, atalara sunulan adaklar bu taşların yanında gerçekleştirilmiştir.²¹

Türk antropoloji ve dinler tarihi literatüründe de taş kültürünün insanlığın en eski inanç biçimlerinden biri olduğu kabul edilmektedir. Özellikle Orta Asya, Anadolu ve Yakın Doğu'daki kutsal kaya gelenekleri, atalar kültü, dağ kültü ve bereket ritüelleriyle birlikte değerlendirilmektedir. Araştırmalarda taşın kutsallığının, doğrudan taşın maddesinden değil, toplumların ona yüklediği sembolik ve dini anlamlardan kaynaklandığı vurgulanmaktadır.²²

Taşın "şifa verici ve üretken" yönü ise, ilkel toplulukların taşla kurduğu ilişkinin en yaygın boyutudur. Avustralya Aborjin kültüründe "rüya zamanı" (Dreaming) ile bağlantılı olan taşlar, sadece kutsal değil, aynı zamanda yaratılışın fiziksel kanıtlarıdır. Bazı kabilelerde kadınlar, doğurganlığı artırmak için özel seçilmiş taşlara dokunur veya bu taşları yanlarında taşırlardı. Bu inanç, taşın sadece durağan bir madde değil, yaşamı tetikleyen biyolojik bir enerji kaynağı olduğu fikrine dayanır. Taş burada, dünyanın "rahmi" olarak konumlandırılmıştır.

Taşların "koruyucu ve sınırlandırıcı" gücü, ilkel toplumların sosyal düzeninde de belirleyici olmuştur. Toplulukların toprak sınırlarını belirleyen büyük kaya kütleleri, sadece birer işaret değil, aynı zamanda bu sınırı ihlal edenleri cezalandıran "kutsal bekçiler" olarak kabul edilmiştir. Sınır taşına zarar vermenin, kabilenin koruyucu ruhunu gücendirmek ve doğal bir felaketi davet etmek anlamına geldiğine inanılırdı. Bu durum, taşın ilkel hukuk sisteminin temel taşı (hem gerçek hem mecaz anlamda) olduğunu açıkça ortaya koyar.²³

Dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan geleneksel toplumlar, taşı dayanıklılığı, değişmezliği ve doğaüstü güçle ilişkilendirilen özellikleri nedeniyle kutsal kabul etmişlerdir. Kutsal kayalar, göktaşları, megalitik anıtlar, mezar taşları, sınır taşları ve bereket kayaları, insanlığın ortak dini hafızasında önemli yer tutmaktadır. Modern dinler tarihi ve antropoloji araştırmaları, bu taş kültürünün tek bir uygarlığa ait olmadığını, dünyanın birçok bölgesinde birbirinden bağımsız biçimde gelişmiş evrensel bir sembolizm olduğunu ortaya koymaktadır.

İlkel topluluklarda taş kültü, insanın doğa karşısındaki çaresizliğini, ölümsüzlük arzusunu ve evreni anlamlandırma çabasını birleştiren en köklü inanç sistemidir. Taş, insanın fiziksel dünyayı metafiziksel anlamlarla "giydirmeye" projesinin ilk adımıdır. Bugün müzelerde sergilenen o basit yontma taş aletlerden devasa dikilitaşlara kadar her nesne, ilkel insanın taşla yüklediği o derin "var olma" bilincinin sessiz tanıkları olarak varlığını sürdürmektedir.

²¹ LÉVI-STRAUSS Claude, "The Savage Mind", University of Chicago Press, 1966, s. 128.

²² ÖGEL Bahaeddin, "Türk Mitolojisi", Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1971, s. 91.

²³ BURNETT Tylor Edward, "İlkel Kültür", Çev. Mehmet Küçük, Kaynak Yayınları, 2018 (Orijinal basım 1871), s. 340.

ANTİK ÇAĞLARDA TAŞ İNANÇLARI

İnsanlık tarihi boyunca taşlar yalnızca mimarinin, silahların veya günlük yaşamın malzemesi olmamış, aynı zamanda kutsallığın, koruyuculuğun, şifanın ve ilahi güçlerin sembolleri olarak da görülmüştür. Antik çağ medeniyetleri, taşlara farklı anlamlar yüklemiş; onları tanrılarla, ruhlarla, krallıkla, ölümle ve ölümsüzlükle ilişkilendirmiştir. Bu inanışlar birbirinden bağımsız gibi görünse de, farklı coğrafyalarda yaşayan toplumların taşlara benzer anlamlar yükledikleri dikkat çekmektedir.

Animistik düşüncenin egemen olduğu ilk toplumlarda doğadaki her varlığın bir ruha sahip olduğuna inanılıyordu. Dağlar, nehirler, ağaçlar ve taşlar da bu ruhsal dünyanın birer parçasıydı. Özellikle alışılmadık biçimlere sahip, parlak, renkli veya gökten geldiği düşünülen taşlar sıradan nesneler olarak görülmüyor, içlerinde görünmeyen güçlerin yaşadığına inanılıyordu. Bu düşünce, zamanla kutsal taş kültlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırladı.

Mezopotamya uygarlıklarında taşlar tanrılarla ilişkilendiriliyordu. Sümerler, Babilliler ve Asurlular lapis lazuli, akik ve hematit gibi taşları kutsal kabul ediyor, bunları tapınaklarda, mühürlerde ve dini törenlerde kullanıyorlardı. Özellikle mavi lapis lazuli taşı, göğün ve tanrısal bilgeliğin simgesi sayılıyordu. Taşların kötü ruhları uzaklaştırdığına ve insanları koruduğuna inanılıyordu.

Antik Mısır'da taşlar ölümden sonraki yaşamla yakından bağlantılıydı. Firavunların mezarlarına yerleştirilen muskalar, değerli taşlar ve kutsal figürler, ölen kişinin öteki dünyada korunmasını sağlamak amacıyla hazırlanıyordu. Lapis lazuli gökyüzünü ve tanrıları, yeşil malakit yeniden doğuşu, kırmızı karnelyan ise yaşam gücünü temsil ediyordu. Mısırlılar bazı taşların beden ve ruh üzerinde koruyucu etkileri olduğuna inanıyorlardı.

Antik Yunan dünyasında da taşlar doğaüstü özelliklerle ilişkilendiriliyordu. Delphi'deki Omphalos Taşı dünyanın merkezi olarak kabul edilmişti. Ametistin sarhoşluğu önlediğine, akik taşının bereket getirdiğine, manyetit taşının ise gizemli güçlere sahip olduğuna inanılıyordu. Yunan filozofu Theophrastos, "Peri Lithon" (Taşlar Üzerine)

adlı eserinde taşların özellikleri ve halk arasındaki inanışlar hakkında bilgiler vermiştir.²⁴

Roma İmparatorluğu döneminde taşlar tılsım ve muska olarak yaygın biçimde kullanılmaya devam etti. Askerler savaşlarda koruyucu olduğuna inandıkları taşları üzerlerinde taşıyor, yolcular firuze ve akik taşlarının kendilerini tehlikelerden koruyacağına inanıyordu. Romalı doğa bilgini Yaşlı Plinius, "Naturalis Historia" adlı eserinde taşların şifa verici özelliklerinden ve halk arasındaki inanışlardan söz etmiştir.

Antik Çin'de ise özellikle yeşim taşı, sıradan bir süs eşyası olmaktan çok daha büyük anlamlar taşıyordu. Yeşim; saflığın, bilgeliğin, adaletin ve ölümsüzlüğün sembolü olarak görülüyordu. Çinli soylular, ölümden sonra bedenlerini koruyacağına inandıkları yeşim parçalarıyla süslenmiş giysilerle gömülüyorlardı.

Hint uygarlığında taşlar, gezegenlerle ve kozmik güçlerle ilişkilendiriliyordu. Yakut, safir, zümrüt ve inci gibi taşların insan kaderi üzerinde etkili olduğuna inanılıyor, çeşitli rahatsızlıkların tedavisinde ve manevi korunmada kullanılıyordu. Bu gelenek, daha sonra Ayurveda ve astrolojik uygulamalarla iç içe geçmiştir.²⁵

Anadolu, Orta Asya ve Avrupa'nın birçok bölgesinde büyük kayalar, dikili taşlar ve sıra dışı kaya oluşumları kutsal kabul edilmiştir. İnsanlar bu taşlara dokunarak şifa bulacaklarına, dileklerinin gerçekleşeceğine ve kötü ruhlardan korunacaklarına inanmışlardır. Menhirler, dolmenler ve taş çemberler yalnızca mimari yapılar değil, aynı zamanda dini ve törensel merkezlerdi.

Göktaşları da antik çağ insanı üzerinde büyük etki bırakmıştır. Gökyüzünden düşen taşların tanrılar tarafından gönderildiğine inanılıyor, bu taşlar kutsal emanetler gibi korunuyordu. Meteor kökenli demir, bazı toplumlar tarafından "göğün metali" olarak adlandırılmış ve özel bir saygı görmüştür.

Taşların şifa verdiğine yönelik inanışlar da antik çağlarda oldukça yaygındı. Akik nazardan koruyor, ametist sarhoşluğu önüyor, firuze mutluluk getiriyor, hematit ise kanı ve yaşam gücünü temsil ediyordu. Taşlar kolye, yüzük, muska ve tılsım şeklinde taşınıyor, hastalıklardan korunmak amacıyla kullanılıyordu.

Aslında antik çağlardaki taş inançlarının temelinde, insanın doğayı anlama çabası yatmaktadır. Bilimin henüz gelişmediği dönemlerde insanlar, açıklayamadıkları olaylara anlam vermeye çalışmış ve doğanın en dayanıklı unsurlarından biri olan taşlarda güven, süreklilik ve kutsallık aramışlardır.

Bu nedenle taşlar, insanlık tarihinin yalnızca ilk aletleri değil; aynı zamanda ilk tılsımları, ilk muskaları, ilk kutsal emanetleri ve ilk sembolleri olmuşlardır. Binlerce yıl boyunca farklı medeniyetler değişmiş, imparatorluklar yıkılmış, inanç sistemleri dönüşmüş olsa da insanın taşlara yüklediği anlamlar kültürel hafızada yaşamaya devam etmiş ve günümüze kadar ulaşan kadim bir miras hâline gelmiştir.

²⁴ MAASS Michael, "Antik Delphi & Antik Dünyanın Gizemli Merkezine Kısa Bir Yolculuk", Runik Kitap, 2025, s. 42.

²⁵ FRAWLEY David, "Ayurvedic Astrology: Self-Healing Through the Stars", Motilal Banarsidass Publishers, Delhi, 1997, s. 233.

ŞAMANİZMDE TAŞ KÜLTÜ

Şamanizm, belirli bir kutsal kitaba veya tek kurucuya dayanmayan, Sibirya, Orta Asya, Moğolistan, Kuzey Asya ve Amerika'nın bazı yerli topluluklarında görülen çok katmanlı bir inanç ve uygulamalar bütünüdür. Bu gelenekte taş, yalnızca doğal bir nesne değil, ruhların barınağı, doğa güçlerinin sembolü ve şamanın kutsal yolculuğunda kullandığı önemli araçlardan biri olarak kabul edilir. Bununla birlikte Şamanizmde taşın kutsallığı, taşın kendi özünden değil, içinde bulunduğu inanılan ruhsal güçten ve kutsal doğa ile kurduğu ilişkiden kaynaklanır.²⁶

Şamanist dünya görüşünde dağlar, kayalar ve büyük taş oluşumları çoğu zaman canlı kabul edilir. Altay, Tuva, Yakut ve Buryat topluluklarında bazı kayaların koruyucu ruhlar taşıdığına inanılmış, bu kayalara saygısızlık edilmesinin hastalık, av başarısızlığı veya doğal felaketlere yol açabileceği düşünülmüştür. Bu nedenle kutsal kayaların çevresinde dua edilmiş, bez bağlanmış, süt, kımız veya yağ gibi adaklar sunulmuştur.

Şamanizmde taş, sadece jeolojik bir olgu değil, evrenin en eski hafızasını barındıran, canlı, şifacı ve ruhlarla iletişim kurabilen kozmik bir öznedir. Şamanik dünya görüşünde taşlar, yerin derinliklerinden göğün yüksekliğine kadar ruhlar aleminin kapılarını açan araçlardır. Taşın sarsılmaz, değişmez ve sert doğası, şamanın ruhsal yolculuğunda bir "çapa" görevi görür, bu nedenle taşlar, şamanın çantasında, davulunda veya kutsal mekanlarında temel bir güç kaynağı olarak yer alır.

Şamanizmde taşla ilgili en dikkat çekici inançlardan biri yada taşı (yada taşı/cada taşı/satı taşı) geleneğidir. Özellikle eski Türk ve Moğol topluluklarında bu taşın yağmur, kar ve fırtına oluşturma gücüne sahip olduğuna inanılmıştır. Şamanların veya kamların belirli törenlerde bu taşı kullanarak hava olaylarını etkileyebileceği düşüncesi, Orta Çağ İslam coğrafyacılarının ve Türk tarihçilerinin eserlerinde de yer almaktadır. Bununla birlikte bu anlatılar tarihsel ve etnografik kaynaklarda yer alan inanç kayıtlarıdır, modern bilim açısından doğa olaylarını etkilediğine dair kanıt bulunmamaktadır.

²⁶ ELIADE Mircea, "Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy", Princeton University Press, 1964 (ilk baskı 1951), s. 18.

Şamanların ayinlerinde kullanılan bazı taşların koruyucu tılsımlar olduğuna da inanılmıştır. Şaman davulu, giysisi veya kemerine bağlanan küçük taşlar, kötü ruhlara karşı koruma sağlayan sembolik nesneler olarak değerlendirilmiştir. Bu taşların gücü, maddelerinden değil, şamanın ritüelleri sırasında onlara yüklenen kutsal anlamdan kaynaklanmaktadır.

Şamanizmde dağ ve kaya kültü, gökyüzü ile yeryüzü arasındaki ilişkinin sembolü olarak görülür. Kutsal dağların zirvelerinde bulunan büyük kayalar, gök tanrısına daha yakın yerler kabul edilmiş, şamanlar ayinlerini çoğu zaman bu alanlarda gerçekleştirmiştir. Altay ve Sayan dağlarında bulunan taş yığınları (obo/ovoo) yolculuk yapanların dua ettiği, taş bıraktığı ve çevresinde dönerek saygı gösterdiği kutsal mekânlardır. Bu gelenek günümüzde Moğolistan ve Sibirya'nın bazı bölgelerinde yaşamaya devam etmektedir.

Taşlar, Şamanizmde atalar kültüyle de yakından ilişkilidir. Bazı Türk ve Moğol topluluklarında önemli kişilerin mezarlarının üzerine taş dikilmiş, zamanla bu uygulama balbal ve taş heykel geleneğine dönüşmüştür. Bu taşlar ölen kişiyi temsil etmekten çok, onun hatırasını yaşatan ve ruhuyla ilişki kurulan sembolik anıtlar olarak değerlendirilmiştir.²⁷

Şamanist kozmolojide bazı taşlar gökten düşmüş kabul edildiği için özel saygı görmüştür. Meteor kökenli taşlar veya sıra dışı biçime sahip kayalar, gök ruhlarının dünyaya bıraktığı işaretler olarak yorumlanmıştır. Şamanlar bu taşları kehanet, hastalık teşhisi veya koruyucu tılsım amacıyla kullanabilmıştır. Ancak bu uygulamalar bütün Şaman topluluklarında ortak değildir, bölgesel farklılıklar oldukça fazladır.

Şamanik geleneklerde "gökten düşen taşlar" (meteoritler) en yüksek kutsallığa sahip nesnelerdir. Bu taşlar, doğrudan "Gök Tanrı'nın veya üst dünya ruhlarının bir armağanı olarak kabul edilir. Göktaşlarının içinde, şamanın ruhunu gökyüzüne taşıyacak olan "göksel bir ateş" olduğuna inanılır. Bu taşlar genellikle şamanın inisiyasyon sürecinde, ona ruhlar aleminin dilini ve tedavi yeteneğini kazandıran birer güç deposu (tılsım) olarak verilir. Taşın sertliği, şamanın iradesini, gökten gelmiş olması ise, onun ilahi olanla kurduğu bağı temsil eder.²⁸

Şamanın ritüel kıyafetlerinde ve davullarında kullanılan taşlar, onun koruyucu zırhını oluşturur. Davulun üzerine çizilen motiflerin yanı sıra, davulun kasnağına yerleştirilen küçük taşlar, şaman transa geçtiğinde ruhların ona zarar vermesini engelleyen "koruyucu kalkanlar" olarak işlev görür. Ayrıca, mezarların başına dikilen balballar ve taş heykeller, şamanın ruhlar dünyası ile fiziksel dünya arasında kurduğu iletişimin kalıcı birer kayıdır. Taşın ebediliği, şamanın ruhunun ölümden sonra bile korunduğunu ve ataların bilgeliğinin taşta yaşamaya devam ettiğini kanıtlar.

Türk araştırmacılar, eski Türk inanç sisteminde taş kültürünün dağ kültürü, atalar kültürü ve Gök Tanrı inancıyla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Özellikle yada taşı, balballar, bengü taşları ve obolar, eski Türk dinî hayatında taşın farklı işlevlerini

²⁷ ÖGEL Bahaeddin, (1971), age., s. 109.

²⁸ İNAN Abdülkadir, "Tarihte ve Bugün Şamanizm", Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017, s. 165.

göstermektedir. Bu unsurlar, taşın kendisinin tanrı sayıldığını değil, taşın kutsal dünyanın sembolik taşıyıcısı olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.²⁹

Taşın şifa ve doğa olayları üzerindeki kontrolü, şamanik taş inançlarının en pratik boyutudur. Özellikle Türk ve Moğol şamanizminde "Yada taşı" (yağmur taşı) kültü çok güçlüdür. İnanışa göre, belirli ritüeller ve dualar eşliğinde kullanılan bu özel taşlar, yağmur yağdırma, fırtına çıkarma veya hava durumunu değiştirme gücüne sahiptir. Taş, burada pasif bir madde olmaktan çıkıp, doğa güçlerini yönlendiren "aktif bir kumanda cihazı" haline gelir. Şaman, bu taş aracılığıyla doğanın kaotik enerjisini kendi iradesiyle düzene sokar.³⁰

Şamanizmde taş, doğaüstü güçlerin maddi bir sembolü, ruhlarla iletişim kurulan kutsal mekânların işareti ve şamanın ritüellerinde kullanılan önemli bir unsur olarak karşımıza çıkar. Kutsal kayalar, yada taşı, obolar, balballar ve meteor taşları bu geleneğin en belirgin örnekleridir. Ancak Şamanist düşüncede kutsallık, taşın fiziksel yapısından değil, doğa ruhları, atalar ve göksel varlıklarla kurulan sembolik ilişkiden kaynaklanmaktadır.

Şamanik taş inancı, insanın doğa ile olan hiyerarşisini değil, onunla olan kardeşliğini ve etkileşimini merkeze alır. Şaman, taşın sessizliğini "konuşturan" bir aracıdır, taş ise şamana dünyanın sınırlarını aşan bir güç bahşeden kutsal bir yoldaştır. Bugün bile şamanik köklerin canlı olduğu bölgelerde, taşın hala "ruhu olduğuna" inanılması, insanoğlunun teknolojik gelişmelere rağmen maddenin özündeki kutsallığa duyduğu o kadim ve dirençli özlemin bir göstergesidir.

²⁹ ÖGEL Bahaeddin, (1971), age., s. 118.

³⁰ ÖGEL Bahaeddin, (1971), age., s. 510.

SÜMER VE BABİL UYGARLIKLARINDA TAŞ KÜLTÜ

Mezopotamya, “iki nehir arasındaki topraklar” olarak verimli alüvyonlarla çevrili olsa da, taşın görece kıt olduğu bir coğrafyaydı. Bu coğrafi gerçeklik, Sümer ve Babil gibi kadim uygarlıklarda taşın yüklenen anlamı dramatik bir şekilde derinleştirmiştir. Taş, bu kültürlerde kolay erişilebilir bir yapı malzemesi değil; uzak diyarlardan, dağlardan ve tanrıların katından gelen, kıymetli, kutsal ve sarsılmaz bir “cevap” niteliğindeydi. Sümer ve Babil kozmolojisinde taş, yeryüzünün ölümlü doğasına karşı tanrısal ebediyeti temsil eden en güçlü metafiziksel araçtı.

İnsanlık tarihinin ilk büyük şehirlerini kuran Sümerler ve onların kültürel mirasını büyük ölçüde devralan Babilliler, taşları yalnızca yapı malzemesi veya günlük yaşam araçları olarak görmemişlerdir. Mezopotamya'nın bereketli topraklarında yaşayan bu toplumlar için taşlar, tanrılarla insanlar arasında bağ kuran, koruma sağlayan, kaderi etkileyen ve doğaüstü güçler taşıyan kutsal nesnelerdi. Taşlara yüklenen anlamlar, Mezopotamya insanının evrene bakışını, korkularını, umutlarını ve kutsal anlayışını yansıtan önemli unsurlardan biri olmuştur.

Mezopotamya, taş kaynakları bakımından zengin bir bölge değildi. Dicle ve Fırat nehirlerinin oluşturduğu geniş alüvyal ovalarda bol miktarda kil bulunmasına rağmen, kaliteli taşlar oldukça sınırlıydı. Bu nedenle Anadolu, İran, Afganistan ve Arabistan'dan getirilen değerli taşlar yalnızca ekonomik açıdan değil, aynı zamanda dini ve sembolik açıdan da büyük önem taşıyordu. Uzak bölgelerden gelen nadir taşlar, sıradan insanların erişemeyeceği nesneler olduğundan, onların tanrısal güçler taşıdığına inanılması da kaçınılmazdı.

Sümerlerde taşlar, öncelikle tanrıların dünyasıyla ilişkilendiriliyordu. Özellikle lapis lazuli, yani lacivert taşı, kutsal kabul edilen taşların başında gelmekteydi. Bugünkü Afganistan'ın Bedaḫşān bölgesinden getirilen bu taş, göğün maviliğini ve sonsuzluğu temsil ediyordu. Sümer mitolojisinde gökyüzü tanrıları ve tanrıça İnanna ile ilişkilendirilen lapis lazuli, yalnızca süs eşyalarında değil, tapınaklarda, kutsal heykellerde ve kraliyet eşyalarında da kullanılıyordu. Mavi rengin tanrısal bilgeliği ve göksel düzeni simgelediğine inanılıyordu.³¹

Sümer ve Babil kültürlerindeki taş inançlarına bakıldığında, taşın ilâhi güçler ile bağlantı aracı olarak değerlendirildiğini görürüz. Elbette böyle bir rolü olabilen bir nesnenin büyü yapmak için kullanılmasından daha doğal bir şey de olamazdı. İşte bu yüzden bu kültürlerde taşın çok yaygın bir şekilde büyü uygulamaları için kullanıldığı bellidir. Mermer, mıknaṭis taşı, beyaz ve siyah akik taş, karneol, değirmen taşı ve zümrüt gibi taşlar, bu kültürlerde diğerlerine oranla ön plana çıkar. Sümerler, dünyada bilinen en eski yazılı metinleri ortaya koyarken doğal taşlara dair birçok sembol de kullandılar. Özellikle hematit, obsidyen ve kalsedon gibi taşlar, yazıtlar, mühürler ve tanrısal sembollerle bir arada kullanıldı.

Sümerlerde taş, “NA” (taş) ideogramıyla ifade edilir ve bu ifade hem fiziksel bir nesneyi hem de bir “öz”ü temsil ederdi. Sümer inanç dünyasında taş, gökyüzünün

³¹ CRAWFORD Harriet, “Sumer and the Sumerians”, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, s. 142.

yere düşmüş parçasıydı. Dağlık bölgelerden getirilen taşlar, Sümerler için tanrıların yeryüzündeki ikametgâhıydı.

Sümerlerin taşla olan ilişkisinde en belirgin olgu mühür silindirleridir. Bu küçük, özenle işlenmiş taşlar, bir kişinin kimliğini, hukuki otoritesini ve tanrılarla olan bağı temsil ederdi. Taşın sertliğine kazınan ikonografik sahneler, sahibinin kaderini ve tanrısal korumasını simgelerdi. Sümer hükümdarları, taşın bu kalıcı doğasını kullanarak kendi isimlerini ve başarılarını "taşa yazdırarak" ölümsüzleşmeyi hedeflemişlerdir. Onlar için taş kazınan her kelime, tanrıların huzuruna ulaşan ve orada silinmeden duran bir dilekçeydi.

Babilliler, Sümerlerden devraldıkları taş kültünü daha sistematik bir yapıya dönüştürdüler. Babil'de astroloji, kehanet ve büyü uygulamaları gelişmişti. Gök cisimlerinin insan kaderini etkilediğine inanıldığı gibi, belirli taşların da kozmik güçleri bünyelerinde taşıdığı düşünülüyordu.

Babil uygarlığı, Sümer mirasını devralarak taşın kültürel değerini daha da yüceltmıştır. Babil inancında taşlar, gezegenler ve göksel güçlerle doğrudan ilişkilendirilmiştir. Her değerli taş, Babil astrolojisi ve teolojisinde belirli bir tanrısal enerjiyle (örneğin İştâr veya Marduk ile) özdeşleştirilmişti.

Babil'in meşhur kudurru (sınır taşları) geleneği, taşın toplumsal ve hukuki hayattaki kutsiyetini en iyi yansıtan örnektir. Bu büyük taş blokları, arazi mülkiyetini tanrılar huzurunda tescil ederdi. Üzerlerine kazınan tanrı sembolleri ve lanetlemeler, taşın "sarsılmazlığına" atıfta bulunarak mülkiyet hakkını ilahi bir koruma altına alırdı. Bir Babil vatandaşı için o taş, sadece bir sınır işareti değil, tanrısal adaletin yeryüzündeki yeminli tanığıydı.

Babilliler için bazı taşlar gezegenlerle ve tanrılarla ilişkilendiriliyordu. Örneğin kırmızı taşlar savaş tanrısı Nergal ile, mavi taşlar göksel tanrı Marduk ile bağdaştırılabiliyordu. Taşların renkleri, şekilleri ve parlaklıkları onların taşıdığı gücün göstergesi kabul ediliyordu.

Babil büyü metinlerinde, nazara ve kötü ruhlara karşı taşlardan yapılan muskaların kullanıldığı görülmektedir. İnsanlar boyunlarına astıkları taşlarla kendilerini cinlerden, hastalıklardan ve uğursuzluklardan koruyacaklarına inanıyorlardı. Özellikle yeni doğan çocuklar ve hamile kadınlar için taş muskalar önemliydi. Çünkü bu kişilerin kötü ruhların etkisine daha açık olduğu düşünülüyordu.

Babililerde taşların şifa verici özellikleri olduğuna dair inançlar da oldukça gelişmişti. Rahipler ve hekimler, çeşitli taşları belirli hastalıklarla ilişkilendiriyorlardı. Bazı taşların ateşli hastalıkları hafiflettiği, bazılarının doğumu kolaylaştırdığı, bazılarının ise kötü rüyaları engellediği düşünülüyordu. Bu uygulamalar daha sonra Asur, Pers ve Helenistik dünyaya da yayılmıştır.

Mezopotamya'da Sümer ve Babil kültürlerindeki taş inançlarına bakıldığında, ilâhî güçler ile bağlantı aracı olarak taşın bir aracı rolü oynadığını görülür. Elbette böyle bir rolü olabilen bir nesnenin o tarihlerde büyü yapmak için kullanılmasından daha doğal bir şey olamazdı.

Mermer, mıknaş taşı, beyaz ve siyah akik taş, karneol, değirmen taşı ve zümrüt gibi taşların, bu kültürlerde diğerlerine oranla ön plana çıktığı da görülür. Sümeroloji incelemelerinde "lânetlenen taşlar", "esir edilen taşlar", "savaşlarda gözleriyle korkunç bir şekilde bakan taşlar", "canlı hakikat taşı", "alal taşı" gibi taşlar, Sümer ve Babil yaşamının birer ögesidir. Bu inançlarda konik taş ve sütunların Ashtoreth ya da Astarte ve diğer tanrıları simgelediği bilinmektedir.

Babil söz konusu olunca bir de şu ünlü "Babil Kulesi" var. Bilinen tarih öncesinde Babil yakınında yapılmış olduğu anlatılan bu kule aslında bir ziggurat yani basamaklı piramittir. Mezopotamya tipi ziggurat Aslında diğer piramitler de başlangıçta öyle yapılmış, sonradan basamaklar doldurulmuştur. Zigguratlar basamak basamak yükselen bir şekilde inşa edilirdi. Mezopotamya'daki zigguratlar onu inşa eden Kaldeli yöneticilerin ve kültürün kozmolojik algılarını

simgeliyordu. Bunlar aynı zamanda dünyanın minyatür bir temsili olarak da algılanıyordu. Kimilerine göre MÖ 4.000, kimilerine göre ise 2.500 dolaylarında yapıldığı öne sürülmektedir.³²

Bu kule hakkında eldeki bilgilerde yer alan tek somut bilgi, en az 11 km uzaktan görülebildiğine ilişkindir. Bölgenin topoğrafyası göz önünde tutulacak olursa, bu bir abartma olmayabilir. Bu kulenin Babil krallarından Nimrod (Nemrut) zamanında yapıldığı ileri sürülmektedir. Dinsel anlatımlardaki simgesel içeriği bakımından, insanın Tanrı ile boy ölçüşmeye kalkışması, Tanrı'nın buyruktusuna karşı gelmesi şeklinde dile getirilmiştir.

Sümeroloji incelemelerinde, "lanetlenen taşlar", "esir edilen taşlar", "savaşlarda gözleriyle korkunç bir şekilde bakan taşlar", "canlı hakikat taşı", "alal taşı" gibi motiflere rastlanır. Bunlar, Sümer ve Babil yaşamının bir parçasıdır. Bu inançlarda konik taş ve sütunların Ashtoreth ya da Astarte ve diğer tanrıları simgelediği de bilinmektedir. Bir diğer deyişle, bu kültürlerde taşların içinde bir ruhsal yaşamın olduğuna ilişkin bir temel inanç yer alır.

Sümerlerde taşlar, inanç sistemlerinde, krallık sembollerinde ve tıbbi/büyüsel uygulamalarda çok değerliydi. Mezopotamya bölgesinde doğal taş kaynaklarının kıt olması, bu malzemelerin oldukça nadir, prestijli ve "tanrısal" kabul edilmesine yol açmıştır. En çok öne çıkan kutsal taşlar şunlardır:

Lapis Lazuli (Lacivert Taşı): Sümerlerin en kutsal taşıdır. Gece gökyüzünü ve yıldızları simgelediği için doğrudan evrenin tanrılarına atfedilirdi. İnanna gibi baş tanrıların heykellerinde ve tapınak süslemelerinde (örn: Eana Tapınağı) bu taş sıklıkla kullanılırdı.

Obsidyen (Volkanik Cam): Keskinliği nedeniyle ayinlerde ve büyülu tabletlerin (ayet tabletleri) içerisine yerleştirilerek koruyucu amaçlarla kullanılırdı.

Hematit: Şifa, büyü ve tanrısal enerji yükleme amacıyla tılsımlarda ve mühürlerde kullanılmış parlak demir minerali.

Bu taşlar süs eşyası olmanın ötesinde, tanrılarla iletişime geçme, koruma sağlama ve şifa bulma aracı olarak görülmüştür.

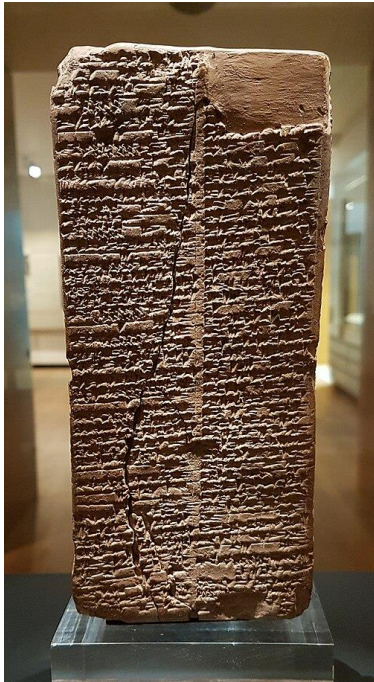
Ayet tabletleri, hem dini hem de büyüsel içerikler barındırırken, içine doğal taşlar yerleştirilerek "tanrısal enerjiyle yüklenmiş" hâle getirilirdi. Bu dönemlerde taşlar aynı zamanda tıbbi amaçlarla da kullanılmıştır. Obsidyenin cerrahi keskinliği bile o çağda fark edilmiştir. Mezopotamya'da ham madde kaynağı bulunmayan Lapis Lazuli, bu coğrafyada yaşamış toplumlar tarafından benimsenmiş ve onların kültürlerinde yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Çivi yazılı belgelerde lapis lazuli, Sümerce Zagin, Akadca uqnû kelimesi ile ifade edilmiştir. Literatürdeki yeni değerlendirmeler, uqnû kelimesinin mavi taşları içeren genel bir adlandırma olduğunu ve bu kelimenin maviden mavimsi renk tonlarına kadar benzer taş türlerini ifade ettiğini

³² GEORGE Andrew R., "The Babylonian Gilgamesh Epic", Oxford University Press, Oxford, 2003, Cilt I, s. 96.

göstermektedir. Lapis lazuli, yıldızlı gökyüzüne benzeyen derin mavi renge sahip bir taştır. Mezopotamya toplumları taşın renginden ve görünüşünden dolayı ona kutsiyet atfetmişler ve ona sembolik anlamlar yüklemişlerdir. Mezopotamya’da cam üretim teknolojisinin gelişimiyle lapis lazulinin imitasyonu yapılmış dolayısıyla bu taş bazı çivi yazılı belgelerde “dağ lapis lazulis” (hakiki) veya “fırın lapis lazulis” (yapay) gibi farklı isimlerle kaydedilmiştir.

Bir başka Sümer mitosunda ise Fırtına Tanrısı olarak anılan Ninurta’nın, Asakku-demonu ile savaşını anlatan kompozisyon kısaca şu şekilde özetlenebilir: Asakku-demonu, Fırtına Tanrısı Ninurta’nın otoritesini tehdit etmektedir. Asakku-demonu, Fırtına Tanrısı Ninurta ile kendisi arasında verilen mücadelede dağ halkı olarak bilinen taşlar topluluğuyla müttefik olur. Fırtına Tanrısı Ninurta, Asakku-demonu ve düşman tarafında olan müttefikleri yener. Kompozisyon Fırtına Tanrısı Ninurta’nın kendi yanında müttefik olan taşlara “kader tayin” etmesiyle devam eder. Böylelikle Fırtına Tanrısı Ninurta savaşta yanında duran taşları kutsarken, düşman tarafında duran taşları ise lanetler. Kutsanan taşlar iyi mevkilere getirilir, lanetlenen taşlar ise ağır hükümler altında bırakılır. Mitosta ele alınan taşlar neden sempatik ve antipatik olarak algılanmıştır? Bu taşlar nereden gelmiştir? Taşlar neden kutsanmıştır veya neden lanetlenmiştir? Sümer mitolojisinde yer alan bu tarz sorulara cevap vermeye yönelik teolojik bir açıklamalar hakkında birçok öngörü bulunmaktadır.³³

Görsel açıdan oldukça çarpıcı görünüme sahip ve geniş bir renk çeşitliliği taşıyan kuvars taşlarının Mezopotamya’da popüler olduğu görülür. Özellikle *amulet taşları*ndaki boncuklar, mühürler ve figüratif küçük nesneler gibi örnekler bu popüleriteyi destekler. Mezopotamya coğrafyası kuvars taşları bakımından son derece fakir olmasına rağmen, çevre ülkelerden kolay bir şekilde erişilebilen türler olmuştur. Dolayısıyla taşlar, tamamen ham veya yarı işlenmiş bir şekilde İran’ın kuzey ve doğu bölgeleri ya da İndus Vadisi çevresindeki ülkelerle yapılan uzak mesafe ticaretiyle

tedarik edilebilirdi. Kuvars Grubu’na ait çeşitli taşlar yaklaşık olarak MÖ 6. binyılın başlarından itibaren farklı dönemlerde popülaritesi artarak kullanıldı. Geniş bir yelpazede görsel şölen sunan kuvars taşları, erken zamanlardan itibaren kullanılmıştır ve bu taşların büyüülü olduklarına dair inanış yaygınlaşmıştır.

Taş tanımlarının Sümerlilerden sonra devam eden kültürel ilişkilerle birlikte Mezopotamya’daki farklı uygarlıkların dillerine de yansımış olabileceği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda kıymetli taşlar bakımından oldukça fakir olan Mezopotamya coğrafyasında yaşayan Sümerlilerin minerallerle nasıl tanıştıkları ve kendi dillerinde bu mineralleri nasıl tanımladıkları sorusu gündeme gelmektedir. Bu soruya net bir yanıt verilememekle birlikte, Sümerlilerin Mezopotamya coğrafyasına gelmeden önce varlıklarını sürdürdükleri yer ile

³³ KRAMER Samuel Noah, “Lugal ud me-lám-bi nir-ğál: Texte, Traduction et Introduction by J. van Dijk”, *JAOS* 105/1 (1985): 135-139.

Mezopotamya'ya gelmeleri esnasında tanıştıkları diğer kültürlerle yaşadıkları sosyo-kültürel ilişkilerle bağlantılı olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca Sümerce ve Akadca mineral isimlerinin yorumlanmasında eski değerlendirmelerin yeni verilerle birlikte güncellenmesi gerektiği de ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda hem filolojik hem de arkeolojik veriler üzerine yapılacak analizlerle birlikte daha sağlıklı yaklaşımların geliştirileceği anlaşılmaktadır. Jeologlar ve mineraloglar tarafından getirilecek yeni açılımlarla birlikte ortak bir terminolojinin oluşturulması söz konusu alanlar için yol gösterici olacaktır.³⁴

Mezopotamya'da taşlara yüklenen anlamlar yalnızca bireysel düzeyde kalmamış, krallık ideolojisinin de bir parçası olmuştur. Kralların taktıkları mühürler, yüzükler ve değerli taşlarla süslenmiş taşlar, onların tanrılar tarafından seçildiğinin ve ilahi koruma altında bulunduklarının sembolüydü. Tapınaklarda bulunan kutsal heykellerin gözlerine yerleştirilen lapis lazuli taşları, tanrıların her şeyi gören gözlerini temsil ediyordu.

Gökten düşen meteor taşları da Mezopotamya insanı için ayrı bir öneme sahipti. Gök olaylarının tanrıların mesajları olduğuna inanan Babilliler, gökten gelen taşların da ilahi dünyadan gönderilmiş kutsal emanetler olduğuna inanıyorlardı. Bu taşlar uğurlu veya uğursuz alametler olarak yorumlanıyor, devlet kâhinleri tarafından dikkatle inceleniyordu.

Sümer ve Babil'de taş, sadece bir "madde" değil, evrensel düzenin (Me) dünyevi bir yansımasıdır. Mezopotamya insanı, taşın bu sertliğini ve değişmezliğini alıp onu kendi sosyal, hukuki ve manevi yapısının temel taşı haline getirmiştir. Taş, onların geçici hayatlarının karşısına diktikleri ebediyet abidesidir.

Bugün Mezopotamya topraklarından çıkarılan o mühür silindirlerine veya parçalanmış sınır taşlarına baktığımızda, aslında bu kadim halkların taşa duyduğu derin saygıyı görürüz. Onlar taşla sadece mülklerini işaretlememişler, tanrılarla aralarındaki sözleşmeyi yontmuşlar ve insanlık tarihine, zamanın aşındıramayacağı en ağır, en sarsılmaz imzayı atmışlardır.

Sümer ve Babil toplumlarında taşlar yalnızca maddi nesneler değildi. Onlar, tanrılarla insanlar arasında aracılık yapan, kötülüklerden koruyan, şifa dağıtan ve kozmik düzenin bir parçasını yeryüzünde taşıyan kutsal varlıklar olarak görülüyordu. Aslında Mezopotamya insanı, taşların içinde yalnızca mineral ve renk görmüyordu; onların içinde göğün maviliğini, tanrıların kudretini, görünmeyen ruhların etkisini ve evrenin sırlarını arıyordu.

Bu nedenle Sümer ve Babil taş kültü, insanlığın doğayı anlamlandırma çabasının en eski örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Binlerce yıl önce Fırat ve Dicle kıyılarında yaşayan insanlar, sessiz taşlarda yalnızca sertliği ve dayanıklılığı değil, aynı zamanda kutsallığın, korumanın ve sonsuzluğun izlerini görmüşlerdir.

³⁴ ALBAYRAK İrfan, "Eski Anadolu'nun İlk Yazılı Belgelerinde Altın ve Kıymetli Taşlar", *Lidya "Altın Ülke" Uluslararası Katılımlı Altın, Gemoloji ve Kuyumculuk Sempozyumu 9-10-11 Ekim 2015*, haz., Salihli Belediyesi (Salihli Belediyesi Kültür Yayınları, Salihli 2016), 47 ve 53-54.

ESKİ ANADOLU UYGARLIKLARINDA TAŞ KÜLTÜ

Anadolu, tarih boyunca yalnızca birçok uygarlığın yaşadığı bir coğrafya değil, aynı zamanda taşın hem maddi hem de manevi anlamlar kazandığı en önemli kültür merkezlerinden biri olmuştur. Paleolitik Çağ'dan başlayarak Neolitik yerleşimlere, Tunç Çağı krallıklarından Hitit, Frig, Urartu, Likya, Lidya, Helenistik ve Roma dönemlerine kadar uzanan binlerce yıllık süreçte taş, yaşamın, ölümün, kutsallığın, devlet otoritesinin ve toplumsal hafızanın temel simgelerinden biri hâline gelmiştir. Arkeolojik bulgular, Anadolu insanının taşı yalnızca yapı malzemesi veya alet üretiminde kullanmadığını, ona dinsel, sembolik ve kültürel anlamlar da yüklediğini göstermektedir.³⁵

Bu kültürün en erken ve en çarpıcı örneklerinden biri, Şanlıurfa yakınlarındaki Göbeklitepe'dir. Yaklaşık MÖ 9.600-8.200 yıllarına tarihlenen bu kutsal merkezde bulunan T biçimli dev taş sütunlar, insanlık tarihinin bilinen en eski anıtsal taş yapıları arasında yer almaktadır. Kazı başkanı Klaus Schmidt, bu sütunların yalnızca mimari elemanlar olmadığını, insanı, ataları veya doğaüstü varlıkları temsil eden kutsal anıtlar olarak değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Kabartmalarda yer alan yılanlar, tilkiler, yaban domuzları, akbabalar ve diğer hayvan figürleri de taşın ritüel amaçlı kullanımını destekleyen önemli göstergelerdir.³⁶

Neolitik dönemin bir diğer önemli merkezi olan Çatalhöyük'te taş, gündelik yaşam ile inanç dünyası arasında kurulan ilişkinin önemli parçalarından biridir. Burada bulunan obsidyen aletler, öğütme taşları, taş baltalar ve ritüel amaçlı kullanıldığı düşünülen taş objeler, taşın ekonomik değerinin yanı sıra sembolik önemini de göstermektedir. Ian Hodder, Çatalhöyük'teki evlerin ve gömü geleneklerinin incelenmesi sonucunda taşın, atalara saygı ve mekânın kutsanması anlayışında önemli bir yere sahip olduğunu belirtmektedir.

Anadolu'nun ilk büyük siyasal oluşumlarından biri olan Hattiler döneminde dağlar ve kayalık alanlar kutsal kabul edilmiştir. Bu gelenek daha sonra Hititler tarafından benimsenmiş ve sistematik hâle getirilmiştir. Hitit dininde dağlar tanrıların yaşadığı mekânlar olarak görülmüş, doğal kaya oluşumları ise kutsal alanların ayrılmaz parçaları olmuştur. Hitit metinlerinde çok sayıda dağ tanrısından söz edilmesi, taş ve dağ kültürünün devlet dini içerisindeki önemini açık biçimde ortaya koymaktadır.

Hitit taş kültürünün en görkemli örneği, Çorum yakınlarındaki Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı'dır. Burada doğal kaya yüzeylerine oyulmuş tanrı ve tanrıça kabartmaları, kayaların kutsal mekân olarak kabul edildiğini göstermektedir. Araştırmacılar, Yazılıkaya'nın yalnızca bir açık hava tapınağı değil, aynı zamanda Hitit kozmolojisini yansıtan sembolik bir kutsal alan olduğu konusunda büyük ölçüde görüş birliği içindedirler.³⁷ Hitit antlaşmalarında dağların, nehirlerin ve kayaların ilahi şahit olarak gösterilmesi ise taşın yalnızca fiziksel değil, hukuki ve dini bir otoriteyi de temsil ettiğini göstermektedir.

³⁵ HODDER Ian, "Çatalhöyük: The Leopard's Tale", Thames & Hudson, 2006.

³⁶ SCHMİDT Klaus, "Göbekli Tepe – A Stone Age Sanctuary in South-Eastern Anatolia", Ex Oriente, 2010.

³⁷ SEEHER Jürgen, "Hattuşa Rehberi", Ege Yayınları, 2011.

Doğu Anadolu'da hüküm süren Urartular, taş işçiliğini hem mimaride hem de devlet propagandasında büyük ustalıklarla kullanmıştır. Van Kalesi, Çavuştepe ve Ayanis Kalesi gibi merkezlerde görülen kaya temelli mimari, Urartuların taşla verdiği önemi açıkça ortaya koymaktadır. Kaya yüzeylerine kazınan kraliyet yazıtları, yalnızca tarihi olayları belgelemek amacıyla değil, kralların tanrılar tarafından korunduğunu göstermek amacıyla da hazırlanmıştır.

Orta Anadolu'da yaşayan Frigler ise kaya anıtlarını doğrudan Ana Tanrıça Kybele kültüyle ilişkilendirmiştir. Eskişehir ve Afyonkarahisar çevresindeki kaya cepheleri, özellikle Midas Anıtı, Frig taş kültürünün en önemli eserleri arasında yer almaktadır. Lynn E. Roller, bu kaya anıtlarının bir mezar olmaktan çok, Kybele'nin kutsal varlığını simgeleyen açık hava tapınakları olduğunu belirtmektedir. Kayaların doğal biçimlerinin korunmuş olması da Friglerin taşla doğrudan kutsal kabul ettiklerini göstermektedir.³⁸

Batı Anadolu'da yaşayan Lidyalılar ve Likyalılar da taş kültürünü farklı biçimlerde geliştirmişlerdir. Lidyalılar, özellikle tümülüs mezarlarında büyük taş bloklar kullanmış, mezar mimarisi aracılığıyla hükümdarların kalıcılığını simgelemişlerdir. Likyalılar ise kayalara oydukları mezarlarla dikkat çekmektedir. Günümüzde Fethiye, Kaş, Myra ve çevresinde görülen kaya mezarlarının yüksek kayalıklara yapılmasının, ölen kişinin ruhunun göğe daha kolay ulaşacağı inancıyla bağlantılı olabileceği ileri sürülmektedir. Ancak bu yorumun doğrudan yazılı belgelerle değil, arkeolojik ve mimari değerlendirmelerle desteklendiği unutulmamalıdır.

Hititler, Frigler ve Lidyalılar gibi Anadolu medeniyetleri, doğal taşları hem süsleme hem de ruhani koruma için tercih etti. Özellikle akik, lapis, kalsedon ve kehribar sıkça kullanılan taşlardandı. Bu taşlar, yazıtlar ve mezar taşlarında yer alır, tanrılarla kurulan bağı güçlendirdiğine inanılırdı. Tapınaklarda gerçekleştirilen ritüellerde taşlar özel yerlerde konumlandırılırdı. Her bir taşın enerjisi, yapılan ibadeti destekleyen bir etkiye sahipti. Kadim uygarlıklarda taşların anlamları sadece fiziksel özelliklerinden ibaret değildi. Onlara ruh yüklenmiş, enerjisel birer varlık gözüyle bakılmıştı.

Helenistik ve Roma dönemlerinde Anadolu'nun eski taş kültürünün önemli bir bölümü yaşamaya devam etmiştir. Mermer tapınaklar, kaya kutsal alanları ve doğal mağaralar hem yerel Anadolu tanrıları hem de Yunan-Roma tanrıları adına kullanılmaya devam edilmiştir. Özellikle Kybele kültü Roma dönemine kadar yaşamış, Anadolu'nun kutsal kayaları yeni dini yorumlarla varlığını sürdürmüştür.³⁹

Anadolu'da değerli ve yarı değerli taşlara ilişkin inanışlar da oldukça eskidir. Obsidyen, akik, ametist, dağ kristali, firuze ve çeşitli kuvars türleri yalnızca süs eşyası olarak değil, nazardan korunma, bereket sağlama ve kötü ruhları uzaklaştırma amacıyla da kullanılmıştır. Obsidyenin özellikle Orta Anadolu'da Neolitik Çağ'dan itibaren uzak bölgelere kadar ticaretinin yapılmış olması, bu taşın yalnızca ekonomik değil, sembolik önem de taşıdığını göstermektedir.

³⁸ ROLLER Lynn E., "In Search of God the Mother: The Cult of Anatolian Cybele", University of California Press, 1999.

³⁹ ROLLER Lynn E., age, s. 57.

Anadolu halk kültüründe günümüze kadar ulaşan dilek taşları, adak taşları, ziyaret kayaları ve bez bağlanan kutsal taşlar da tarih öncesi taş kültürünün devamı olarak değerlendirilmektedir. Anadolu'nun birçok bölgesinde görülen taş yığma, taş yapıştırma, kutsal kayaya dokunma veya küçük taşlar bırakarak dilekte bulunma gibi uygulamalar, eski inanç sistemlerinin halk geleneği içinde yaşamaya devam ettiğini göstermektedir. Bu konuda Sedat Veyis Örnek ve Yaşar Kalafat tarafından yapılan çalışmalar önemli veriler sunmaktadır.⁴⁰

Anadolu'da taş, tarih boyunca yalnızca yapı malzemesi veya doğal bir kaynak olarak görülmemiştir. Arkeolojik bulgular ve yazılı belgeler, taşın kutsal mekânların oluşumunda, tanrılarla ilişki kurulmasında, devlet otoritesinin simgelenmesinde, mezar kültüründe, atalara saygıda ve halk inançlarında merkezi bir rol üstlendiğini ortaya koymaktadır. Göbeklitepe'nin dikilitaşlarından Yazılıkaya'nın kaya kabartmalarına, Frig kaya anıtlarından Likya kaya mezarlarına kadar uzanan bu uzun tarihsel süreç, Anadolu'nun dünyanın en zengin taş kültürü geleneklerinden birine sahip olduğunu göstermektedir. Taş, Anadolu insanı için yalnızca doğanın bir parçası değil, geçmişin hafızasını taşıyan, kutsallığı simgeleyen ve insan ile evren arasındaki bağı temsil eden kalıcı bir kültür unsurudur.

Hitit Taş Kültü

MÖ yaklaşık 1.650-1.200 yılları arasında Orta Anadolu'da hüküm süren Hitit Devleti, yalnızca güçlü siyasi teşkilatı ve gelişmiş hukuk sistemiyle değil, aynı zamanda doğaya ve özellikle taşla yüklediği kutsal anlamlarla da Eski Yakın Doğu'nun en dikkat çekici uygarlıklarından biridir. Hititler için taş, yalnızca kale surlarının, tapınakların

⁴⁰ KALAFAT Yaşar, "Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri", Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1995.

veya sarayların inşasında kullanılan dayanıklı bir malzeme değildi. Taş, tanrıların yeryüzündeki varlığını temsil eden, kutsal mekânları belirleyen, devlet otoritesini simgeleyen ve ölümsüzlüğü ifade eden bir unsur olarak görülüyordu. Bu anlayış, Hitit dininin temelinde yer alan doğa merkezli inanç sistemiyle doğrudan bağlantılıydı.

Hitit dini, büyük ölçüde Anadolu'nun yerli Hattilerinden devralınan inançlarla Hurri, Mezopotamya ve Suriye kökenli kültürlerin birleşmesinden oluşmuştur. Hititler kendilerini "Bin Tanrılı Halk" olarak tanımlamış, dağlar, nehirler, pınarlar, ağaçlar ve kayalık alanlar gibi doğal unsurları tanrısal varlıkların yeryüzündeki tezahürleri olarak kabul etmişlerdir. Çivi yazılı metinlerde geçen dağ tanrıları ve kaya kutsallığına ilişkin ifadeler, taşın yalnızca doğanın bir parçası olmadığını, kutsal düzenin ayrılmaz bir unsuru olarak görüldüğünü göstermektedir.⁴¹

Hitit inanç dünyasında dağlar özel bir yere sahipti. Dağlar göğe en yakın noktalar olarak kabul ediliyor, bu nedenle tanrıların yaşadığı kutsal mekânlar olduklarına inanılıyordu. Dağları oluşturan kayalar ve büyük taş kütleleri de tanrıların gücünü taşıyan kutsal varlıklar olarak görülüyordu. Hitit antlaşmalarında dağların, nehirlerin ve göğün tanıklığına başvurulması, doğal unsurların hukuki ve dini otoriteye sahip kabul edildiğini göstermektedir. Bu durum, taşın yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda kutsal bir şahit olarak değerlendirildiğini ortaya koymaktadır.

Hitit taş kültürünün en görkemli örneği hiç kuşkusuz Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı'dır. Başkent Hattuşa'nın hemen dışında yer alan bu kutsal alan, doğal kaya oluşumlarının içine oyulmuş iki büyük kaya odasından oluşmaktadır. Buradaki kaya yüzeylerine işlenmiş yaklaşık doksan tanrı ve tanrıça kabartması, Hitit sanatının ve din anlayışının en önemli örnekleri arasında kabul edilmektedir. Alman arkeolog Jürgen Seeher ve Hitit dini üzerine çalışan araştırmacılar, Yazılıkaya'nın yalnızca bir açık hava tapınağı değil, aynı zamanda Hitit kozmolojisini ve kutsal takvimini yansıtan sembolik bir merkez olduğunu ileri sürmektedirler.⁴²

Hitit mitolojisindeki "Kumarbi Efsanesi"nde, Tanrı Kumarbi ile Fırtına Tanrısı arasındaki egemenlik ve iktidar savaşında, çatışma alanında doğrudan görünen Kumarbi'nin diyorit taşından yaratılmış bir oğul aracılığıyla amacına ulaşmaya çalıştığı anlatılır. Bu destanın konusu olan diyorit taşının adı Ullikummi'dir Taşın çok büyümüş ve çok güçlü olduğu, sudan dışarı çıkıp tapınaklara ve Kuntarra evine yettiği de geçer. İlerleyen devirlerde bu taştan tanrılar bile korkar ve onunla savaşılırsa da sonuçta kazanan yine taş olur.

Hitit inançlarında bir diğer taş ile ilgili konu da Huvasi Taşı üzerine kuruludur. Bu taş, "kutsal dağ" ve "kutsal su kaynağı" simgesel kavramlarıyla bağlantılıdır. Bu inanç, yazıtlarda "Harruvata şehrinde Saluvanta Dağları'nın Huvasi Taşı" diye geçer. Bu inançlardaki simgesel anlatımların aynı zamanda Mitra kökenli inanç sisteminde yer alması da dikkati çeker.

⁴¹ BRYCE Trevor, "The Kingdom of the Hittites" Oxford University Press, 2005.

⁴² HAWKINS J. David, "The Hieroglyphic Inscription of the Sacred Pool Complex at Hattusa", Harrassowitz, 1995.

Yazılıkaya'da dikkat çeken en önemli özellik, tanrı figürlerinin doğrudan doğal kaya yüzeylerine işlenmiş olmasıdır. Hitit ustaları kayayı yalnızca bir zemin olarak kullanmamış, doğal kaya oluşumunun kendisini kutsal mekânın ayrılmaz parçası olarak değerlendirmiştir. Böylece taş, üzerine resim yapılan bir yüzey olmaktan çıkmış, tanrıların yeryüzünde belirlediği kutsal bir varlığa dönüşmüştür. Araştırmacılar, bu anlayışın Anadolu'nun çok daha eski kaya kültürlerinin Hitit dini içerisinde devam ettirildiğini göstermesi bakımından önemli olduğuna dikkat çekmektedirler.⁴³

Hitit mimarisinde taşın kullanımı da yalnızca mühendislik açısından değil, sembolik açıdan da önem taşımaktadır. Hattuşa surları, tapınak temelleri ve anıtsal kapılar büyük taş bloklarla inşa edilmiştir. Özellikle Aslanlı Kapı, Kral Kapısı ve Sfenksli Kapı gibi girişlerde kullanılan taş kabartmalar, yalnızca süsleme amacı taşımamaktadır. Aslanların kötülükleri uzaklaştırdığına, sfenkslerin kutsal alanları koruduğuna inanıldığı için bu figürler taş bloklar üzerine işlenmiştir. Böylece taş, koruyucu bir güç kazanmış ve kutsal mekânların bekçisi hâline gelmiştir.

Hititler, kutsal sınırları belirlemek amacıyla da taşlardan yararlanmışlardır. Tapınakların, kutsal yolların ve önemli merkezlerin çevresinde bulunan sınır taşları, tanrıların koruması altında kabul edilmiştir. Bu taşların yerlerinin değiştirilmesi

yalnızca mülkiyet ihlali değil, aynı zamanda kutsala karşı işlenmiş bir suç sayılmıştır. Hitit hukuk metinlerinde kutsal alanlara zarar verilmesini yasaklayan hükümler, taşın aynı zamanda hukuki bir değer taşıdığını göstermektedir.⁴⁴

Hitit kralları, egemenliklerini ilan etmek amacıyla kaya anıtları yaptırmışlardır. Bunların en önemlilerinden biri Fraktin Kaya Anıtı, bir diğeri ise İmamkulu Kaya Kabartması'dır. Bu kaya kabartmalarında kralların tanrılara adak sundukları veya tanrılar tarafından kutsandıkları sahneler yer almaktadır. Kaya yüzeyine işlenen bu tasvirler, hükümdarın iktidarının ilahi kökenini halka göstermek amacıyla hazırlanmıştır. Böylece taş, devlet ideolojisinin ve krallık meşruiyetinin kalıcı bir aracı hâline gelmiştir.⁴⁵

Hitit dini içerisinde taşın kutsallığı yalnızca büyük kaya anıtlarıyla sınırlı değildir. Kazılarda ele geçirilen çok sayıda taş sunak, adak masası ve libasyon çanağı, ibadet

⁴³ BRYCE Trevor, age, s. 114.

⁴⁴ HOFFNER Harry A, "The Laws of the Hittites: A Critical Edition", 1997.

⁴⁵ HAWKINS J. David, age, s. 77.

sırasında taşın aktif biçimde kullanıldığını göstermektedir. Tanrılara sunulan şarap, bira, yağ ve su gibi adaklar çoğu zaman taş sunakların üzerine dökülmüş, bu törenlerin doğal kayaların yakınında gerçekleştirilmesi tercih edilmiştir. Hitit metinlerinde geçen çok sayıdaki arınma töreni de taşın ritüel mekânların ayrılmaz bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır.⁴⁶

Hititler değerli ve yarı değerli taşları da yalnızca süs eşyası olarak kullanmamışlardır. Lapis lazuli, akik, kalsedon, dağ kristali ve çeşitli renkli taşlar mühürlerde, takılarda ve kült objelerinde kullanılmıştır. Özellikle silindir mühürlerde kullanılan taşların yalnızca dayanıklılık nedeniyle değil, sembolik değerleri nedeniyle de tercih edildiği düşünülmektedir. Mezopotamya ile ticaret sayesinde Anadolu'ya gelen lapis lazuli gibi taşlar, yüksek statünün ve kutsallığın simgesi olmuştur.

Hitit mezar geleneklerinde taşın rolü konusunda bilgiler sınırlı olmakla birlikte, kaya mezarlarının ve taş mezar odalarının kullanıldığı bilinmektedir. Bazı mezar yapılarında büyük taş blokların tercih edilmesi, ölünün anısını kalıcı hâle getirme düşüncesiyle ilişkilendirilmektedir. Bununla birlikte Hititlerde yaygın olan kremasyon uygulaması nedeniyle mezar kültürü, Mısır veya Likya uygarlıklarında olduğu kadar gelişmiş değildir.⁴⁷

Hitit inanç sisteminde dikkat çeken bir diğer unsur ise kutsal kaynaklar ve kayalıklardır. Pınarların çıktığı kaya yüzeyleri, mağaralar ve doğal kaya oluşumları tanrıların dünyaya açılan kapıları olarak görülmüştür. Özellikle su kaynaklarının yanında bulunan kayalık alanlarda gerçekleştirilen törenler, taş ile su arasında kutsal bir bağ kurulduğunu göstermektedir. Anadolu'daki birçok Hitit kutsal alanının doğal kaya oluşumlarının çevresinde kurulmuş olması tesadüf değildir, bu durum, Hititlerin kutsallığı insan eliyle oluşturulan yapılarda değil, doğanın kendisinde aradıklarını göstermektedir.

Hitit taş kültürünün en önemli özelliklerinden biri de sürekliliğidir. Hititlerden önce Hattiler tarafından kutsal kabul edilen birçok kaya ve dağ, Hitit döneminde de kutsallığını korumuş, daha sonra Frig, Roma ve hatta Bizans dönemlerinde bile bazı kaya kutsal alanları kullanılmaya devam etmiştir. Bu durum, Anadolu taş kültürünün farklı uygarlıklar arasında kesintisiz biçimde aktarıldığını göstermektedir.

Hitit uygarlığında taş, yalnızca mimarinin temel malzemesi değil, dinin, devletin, hukukun ve toplumsal yaşamın merkezinde yer alan kutsal bir semboldür. Dağlar tanrıların mekânı, kayalar kutsal alanların özü, kaya kabartmaları tanrıların görünür hâli, taş kapılar koruyucu güçlerin temsilcisi, sınır taşları hukukun güvencesi ve kaya anıtları ise krallığın ilahi meşruiyetinin ifadesi olarak değerlendirilmiştir. Hititler, Anadolu'nun kendilerinden önce başlayan taş kültürünü geliştirerek onu Eski Yakın Doğu'nun en sistemli dini ve siyasi sembollerinden biri hâline getirmişlerdir. Günümüzde Hattuşa, Yazılıkaya, Fraktin Kaya Anıtı ve diğer Hitit kaya anıtları, bu kadim uygarlığın taşla yüklediği kutsallığın ve kalıcılık düşüncesinin en güçlü tanıkları olarak varlıklarını sürdürmektedir.

⁴⁶ COLLİNS Billie Jean, "The Hittites and Their World", Society of Biblical Literature, 2007.

⁴⁷ BRYCE Trevor, age, s. 116.

Hurri Uygarlığında Taş Kültü

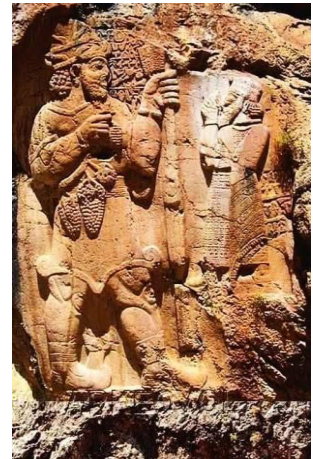
MÖ III. binyılın sonlarından itibaren Kuzey Mezopotamya, Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Suriye’de yaşayan Hurriler, Eski Yakın Doğu’nun en önemli kültürlerinden birini oluşturmıştır. Yazılı kaynaklar ve arkeolojik bulgular, Hurri inanç sisteminde taşın yalnızca yapı malzemesi olarak değil, kutsal coğrafyanın ve tanrılarla iletişimin önemli bir unsuru olarak görüldüğünü göstermektedir. Hurriler, dağları, kayalık alanları, mağaraları ve pınar başlarını tanrılarının yeryüzündeki mekânları kabul etmiş, bu doğal oluşumları dinsel törenlerin gerçekleştirildiği kutsal alanlar hâline getirmişlerdir.

Hurri dininde en önemli tanrılardan biri olan Fırtına Tanrısı Teşup, çoğu zaman dağların üzerinde duran veya kayalık zirvelerle ilişkilendirilen bir ilah olarak tasvir edilmiştir. Eşi Hepat ile birlikte özellikle yüksek dağlar ve doğal kaya oluşumları üzerinde hüküm sürdüğüne inanılmıştır. Bu anlayış, dağların ve kayaların kutsallığını Hurri dininin temel unsurlarından biri hâline getirmiştir. Daha sonraki Hitit döneminde de benimsenen bu gelenek, Yazılıkaya gibi kutsal açık hava tapınaklarında açıkça görülmektedir. Buradaki tanrı tasvirlerinin önemli bir bölümü Hurri kökenli ilahlardan oluşmaktadır ve bu durum Hurri taş kültürünün Hitit dini üzerindeki güçlü etkisini göstermektedir.⁴⁸

Hurrilerde taş, yalnızca kutsal mekânların doğal bir parçası değil, aynı zamanda antlaşmaların, sınırların ve krallık otoritesinin kalıcılığını simgeleyen bir unsur olarak da kullanılmıştır. Kaya yüzeylerine yapılan kabartmalar ve taş steller, hükümdarların tanrılar tarafından korunduğunu ve egemenliklerinin ilahi iradeye dayandığını ifade eden semboller olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca doğal kaya oluşumlarının tanrılarının yeryüzüne en yakın bulunduğu yerler olduğuna inanılması nedeniyle dini törenlerin önemli bir bölümü bu alanlarda gerçekleştirilmiştir.

Hurri kültüründe değerli taşlar ve süs taşları da dinsel ve sosyal yaşamın bir parçasıydı. Lapis lazuli, akik, kalsedon ve çeşitli yarı değerli taşlardan yapılan mühürler, kolyeler ve tılsımlar yalnızca zenginliği göstermek amacıyla değil, kötü güçlerden korunmak ve tanrılarının himayesini kazanmak amacıyla da kullanılmıştır. Mezopotamya ile yoğun ticari ilişkiler sayesinde bu taşlar Hurri aristokrasisinin ve tapınak ekonomisinin önemli unsurlarından biri hâline gelmiştir.⁴⁹

Hurri uygarlığında taş, doğanın sıradan bir parçası olarak değil, tanrılarının yaşadığı dağların, kutsal kayalıkların ve ritüel alanlarının ayrılmaz bir unsuru olarak değerlendirilmiştir. Hurrilerin dağlara ve kayalara yüklediği kutsallık anlayışı, daha sonra Hitit dini başta olmak üzere Anadolu’nun birçok uygarlığını etkilemiş ve Anadolu taş kültürünün gelişiminde kalıcı izler bırakmıştır. Bu nedenle Hurri taş kültürü, Eski Anadolu ve Yakın Doğu dinlerinin oluşumunda önemli bir geçiş halkası olarak kabul edilmektedir.

⁴⁸ COLLİNS Billie Jean, age.

⁴⁹ TARACHA Piotr, "Religions of Second Millennium Anatolia", Harrassowitz Verlag, 2009.

Frig Uygarlığında Taş Kültü

MÖ yaklaşık 1.200-700 yılları arasında Orta ve Batı Anadolu'da egemenlik kuran Frigler, Anadolu'nun taşa en fazla kutsallık yükleyen uygarlıklarından biri olarak kabul edilmektedir. Başkentleri Gordion olmakla birlikte, Eskişehir, Afyonkarahisar, Kütahya ve çevresindeki geniş Frigya coğrafyası, bugün dahi kaya anıtları, kaya tapınakları, kaya sunakları ve kaya mezarlarıyla dikkat çekmektedir. Frig dini, büyük ölçüde Anadolu'nun eski inanç geleneklerini devam ettirmiş, özellikle kaya kütlelerini, dağları ve doğal oluşumları tanrıların yaşadığı kutsal mekânlar olarak kabul etmiştir. Bu nedenle taş, Frig toplumunda yalnızca mimarinin değil, dinin, sanatın ve toplumsal hafızanın merkezinde yer almıştır.

Frig taş kültünün merkezinde Ana Tanrıça Kybele (Matar Kubileya) bulunmaktadır. Frig yazıtlarında "Matar" yani "Ana" olarak anılan bu tanrıça, doğanın, bereketin, dağların ve vahşi yaşamın koruyucusudur. Frigler, Kybele'nin insan eliyle yapılmış kapalı tapınaklarda değil, doğrudan kayalık dağlarda ve doğal kaya oluşumlarında yaşadığına inanıyorlardı. Bu nedenle Frig kutsal alanlarının büyük bölümü mağaralar, sarp kayalıklar ve kaya cepheleri üzerine kurulmuştur. Taş, Kybele'nin evi, bedeni ve yeryüzündeki görünür varlığı olarak değerlendirilmiştir. Araştırmacı Lynn E. Roller, Friglerin kayaları yalnızca tapınak yapmak için değil, doğrudan kutsal kabul ettikleri için işlediklerini belirtmektedir.⁵⁰

MÖ 1.200'lerde Trakya ve Boğazlar üzerinden Anadolu'ya gelen Frigyalıların inançlarında taşlara, daha sonra Roma'ya taşınacak kadar çok önem verilmiştir. Friglerde taşlar, "Dünya Ana"nın bir tür simgesi olarak algılanmıştır. Onun ilâhi kökenli gücü olan Tanrıça Kibele'ye, Anadolu, Atina ve Roma'da yaygın bir şekilde tapınılmıştır. Kibele inançlarındaki kara taşın aynı zamanda "yön" bulmak amacı ile kullanıldığı da belirtilir.

Frig taş kültünün en görkemli örneği, Eskişehir'in Han ilçesi yakınındaki Midas Anıtı'dır. Yaklaşık 17 metre yüksekliğindeki bu anıt, Anadolu'nun en büyük kaya cephelerinden biridir. İlk bakışta bir tapınak cephesini andıran bu yapı, gerçekte doğal kayanın oyulmasıyla meydana getirilmiştir. Cephenin tam ortasında yer alan nişin içine Kybele'nin heykelinin veya kutsal simgesinin yerleştirildiği düşünülmektedir. Burada önemli olan nokta, kutsal kabul edilenin yalnızca niş değil, bütün kaya kütlesi olmasıdır. Anıtın geometrik bezemeleri, Frig sanatının en

⁵⁰ ROLLER Lynn E., age, s. 24.

gelişmiş örnekleri arasında kabul edilir ve taşın estetik olduğu kadar kutsal bir yüzey olarak da değerlendirildiğini gösterir.

Frig Vadisi boyunca görülen çok sayıdaki kaya anıtı, Friglerin doğayla kurdukları ilişkinin somut göstergesidir. Aslantaş Anıtı, Yılantaş Anıtı, Kapıkaya ve benzeri kaya cepheleri, büyük kayaların bilinçli biçimde kutsal mimariye dönüştürüldüğünü göstermektedir. Araştırmacılar, bu yapıların yalnızca ibadet amacıyla değil, mevsimsel törenlerin, bereket ayınlarının ve kurban ritüellerinin gerçekleştirildiği kutsal merkezler olduğunu düşünmektedirler.

Frigler için dağlar ve kayalar canlı varlıklar olarak algılanıyordu. Dağın içinden çıkan su kaynakları, mağaralar ve büyük kaya blokları tanrıçanın dünyaya açılan kapıları olarak görülmekteydi. Bu nedenle kaya yüzeylerine küçük sunaklar oyulmuş, kurban kanallarına benzeyen oluklar açılmış ve adak çukurları hazırlanmıştır. Bu düzenlemeler sayesinde kurban edilen hayvanların kanı veya sunulan şarap, süt ve yağ gibi sıvılar doğrudan kayanın üzerine akıtılıyor, böylece adakların tanrıçaya ulaştığına inanılıyordu. Bu uygulama, kaya ile ilahi dünya arasında doğrudan bir bağ kurulduğunu göstermektedir.

Frig dini içerisinde taş yalnızca ibadetin değil, bereketin de simgesidir. Kybele'nin doğurganlığı temsil etmesi nedeniyle büyük kaya kütleleri ana rahmini, mağaralar ise yeniden doğuşu simgeleyen kutsal mekânlar olarak yorumlanmıştır. Özellikle ilkbahar aylarında gerçekleştirilen bereket törenlerinde kayaların çevresinde müzik eşliğinde dans edildiği, kurbanlar sunulduğu ve tanrıçanın doğayı yeniden canlandırmasının kutlandığı antik kaynaklardan ve arkeolojik bulgulardan anlaşılmaktadır.

Frig kaya mezarları da taş kültünün önemli bir parçasıdır. Frig aristokratları için hazırlanan kaya mezarları, sıradan defin alanları değil, ölen kişinin sonsuz yaşama geçişini sağlayan kutsal mekânlar olarak görülüyordu. Kayaya oyulan mezar odalarının ölüleri kötü ruhlardan koruduğuna inanılıyor, sağlam kaya kütlesi ölümsüzlüğün ve sürekliliğin simgesi kabul ediliyordu. Bunun yanında Frig tümülüsleri de taşla yakından ilişkilidir. Başkent

Gordion çevresindeki yüzlerce tümülüste önce taş mezar odaları inşa edilmiş, daha sonra üzerleri toprak yığılarak anıtsal tepeler oluşturulmuştur.

Bunların en büyüğü olan Midas Tümülüsü (Büyük Tümülüs), Frig mühendisliğinin ve taş işçiliğinin en önemli eserlerinden biridir.⁵¹

⁵¹ De VRİES Keith, "Gordion Excavation Reports, University of Pennsylvania Museum, 1990.

Frig sanatında aslan figürlerinin taş üzerine işlenmesi de ayrı bir önem taşır. Aslan, Kybele'nin kutsal hayvanı olarak kabul edildiğinden kaya anıtlarının girişlerinde ve mezar cephelerinde sıkça kullanılmıştır. Aslanların kötü ruhları uzaklaştırdığı ve kutsal alanları koruduğuna inanılmıştır. Bu nedenle Aslantaş gibi anıtların yalnızca süsleme amacı taşımadığı, aynı zamanda koruyucu dini semboller olduğu düşünülmektedir.

Frigler değerli taşlara da önem vermişlerdir. Arkeolojik kazılarda ele geçirilen akik, kalsedon, ametist ve dağ kristalinden yapılmış boncuklar, mühürler ve takılar, bu taşların yalnızca süs eşyası olarak kullanılmadığını göstermektedir. Bu nesnelerin nazardan koruduğuna, bereket getirdiğine veya tanrıçanın himayesini sağladığına inanılmış olabileceği değerlendirilmektedir. Ancak bu konuda doğrudan Frig yazılı belgeleri bulunmadığından, yorumlar arkeolojik bulgular ve Yakın Doğu kültürleriyle yapılan karşılaştırmalara dayanmaktadır.

Frig taş kültürünün en dikkat çekici özelliklerinden biri, doğal kayaya müdahalenin son derece sınırlı tutulmasıdır. Frig ustaları kayayı tamamen yontup yeni bir yapı inşa etmek yerine, doğal kaya yüzeyini kutsal kabul ederek yalnızca gerekli bezemeleri ve nişleri işlemişlerdir. Bu anlayış, Friglerin doğaya egemen olmayı değil, onun kutsallığını ortaya çıkarmayı amaçladığını göstermektedir. Bu yönüyle Frig taş kültürü, Anadolu'daki daha eski Hitit kaya geleneğinin devamı olmakla birlikte, Ana Tanrıça merkezli özgün bir karakter kazanmıştır.

Bugün Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya arasında uzanan Frig Vadisi, dünyanın en önemli kaya kült alanlarından biri olarak kabul edilmektedir. Vadide bulunan yüzlerce kaya anıtı, kaya sunağı, kaya mezarı ve kutsal niş, Friglerin taşı yalnızca bir yapı malzemesi olarak değil, tanrıçanın yeryüzündeki bedeni olarak gördüklerini açıkça göstermektedir.

Frig uygarlığında taş, mimarının temel malzemesinden çok daha öte bir anlam taşımaktadır. Kaya, Ana Tanrıça Kybele'nin evi, dağlar onun kutsal ülkesi, mağaralar yeniden doğuşun sembolü, kaya anıtları ise tanrıçanın insanlarla buluştuğu mekânlar olarak kabul edilmiştir. Frigler, Anadolu'nun binlerce yıllık taş kültürünü doğa merkezli inançlarıyla birleştirerek Eski Çağ'ın en özgün kaya uygarlıklarından birini yaratmışlardır. Bugün Frig Vadisi'nde ayakta duran sessiz kaya anıtları, yalnızca arkeolojik eserler değil, taşın kutsallığını binlerce yıl boyunca yaşatan bir inanç dünyasının kalıcı tanıklarıdır.

Lidya Uygarlığında Taş Kültü

Batı Anadolu'da, özellikle Gediz (Hermos) ve Küçük Menderes (Kaystros) havzalarında MÖ yaklaşık 7. ve 6. yüzyıllarda hüküm süren Lidya Krallığı, daha çok paranın icadı ve zenginliğiyle tanınsa da, arkeolojik bulgular taşın Lidya toplumunda yalnızca mimari bir malzeme değil, aynı zamanda dinsel ve simgesel bir unsur olduğunu göstermektedir. Lidyalılar, kendilerinden önce bölgede yaşamış Anadolu halklarının kutsal dağ, kaya ve pınar kültürlerini büyük ölçüde benimsemiş, özellikle doğal kaya oluşumlarını ve yüksek tepeleri tanrılarla ilişkilendirmişlerdir.

Lidya dini, yerel Anadolu inançları ile Yunan dünyasının etkilerini bir araya getiren karma bir yapıya sahipti. Ana Tanrıça Kybele, Artemis ve çeşitli yerel tanrılar adına yapılan ibadetlerde kaya çıkıntıları, doğal kayalıklar ve taş sunaklar kutsal alanların önemli parçalarını oluşturuyordu. Özellikle başkent Sardes çevresinde bulunan kutsal alanlar, taş temeller üzerine inşa edilmiş tapınaklar ve kaya ile bütünleşen ibadet mekânları, Lidyalıların doğanın kalıcı unsurlarına saygı duyduklarını göstermektedir.⁵²

Taşın en belirgin kullanımı mezar mimarisinde görülmektedir. Lidya aristokrasisi ve kraliyet ailesi için yapılan görkemli tümülüslerde, önce büyük taş bloklardan mezar odaları inşa edilmiş, ardından bu odaların üzeri toprakla örtülerek anıtsal mezar tepeleri oluşturulmuştur. Bin Tepe Tümülüsleri, dünyanın en büyük tümülüs nekropollerinden biri olarak kabul edilir ve burada bulunan taş mezar odaları, taşın dayanıklılığı sayesinde ölen kişinin anısını sonsuza kadar yaşatma düşüncesini yansıtır. Özellikle Kroisos dönemine tarihlenen tümülüsler, Lidya taş işçiliğinin en önemli örnekleri arasında yer almaktadır.

Lidyalılar, akik, kalsedon, ametist ve kaya kristali gibi yarı değerli taşları da mühür, takı ve süs eşyası yapımında kullanmışlardır. Bu taşların yalnızca estetik amaçlarla değil, aynı zamanda koruyucu ve uğur getirici özelliklere sahip olduğuna inanıldığı düşünülmektedir. Arkeolojik kazılarda ele geçirilen taş boncuklar, mühür yüzükleri ve kolyeler, bu geleneğin günlük yaşamın bir parçası olduğunu göstermektedir. Ancak bu taşlara yüklenen mistik anlamlar konusunda doğrudan Lidya yazılı kaynakları bulunmadığından, değerlendirmeler büyük ölçüde arkeolojik bulgular ve çağdaş Anadolu uygarlıklarıyla yapılan karşılaştırmalara dayanmaktadır.⁵³

Lidya uygarlığında taş, mimarinin, mezar geleneğinin ve dini yaşamın temel unsurlarından biri olmuştur. Lidyalılar, kutsal kayalara ve doğal taş oluşumlarına saygı göstermiş, taş mezarlar ve tümülüslerle ölümsüzlük düşüncesini somutlaştırmış, değerli taşları ise zenginlik, güç ve koruyuculuğun simgesi olarak kullanmışlardır. Her ne kadar Frigler veya Hititler kadar gelişmiş bir kaya kültü oluşturmamış olsalar da, Lidyalılar Anadolu'nun kadim taş geleneğini kendi inanç dünyalarına uyarlayarak sonraki uygarlıklara aktarmışlardır.

⁵² CRAWFORD H. Greenewalt Jr., "The Lydians and Their World", Yale University Press, 2010.

⁵³ HANFMANN George MA, "Sardis from Prehistoric to Roman Times", Harvard University Press, 1983.

Urartu Uygarlığında Taş Kültü

MÖ 9. yüzyıldan MÖ 6. yüzyılın başlarına kadar Doğu Anadolu, Van Gölü Havzası ve çevresinde hüküm süren Urartu Krallığı, taş mimarisi ve kaya işçiliğiyle Eski Anadolu'nun en dikkat çekici uygarlıklarından biridir. Başkent Tuşpa (bugünkü Van Kalesi çevresi) başta olmak üzere Urartu kentlerinde taş, yalnızca sağlam yapılar inşa etmek amacıyla değil, krallığın gücünü, tanrılara bağlılığı ve devletin kalıcılığını simgeleyen kutsal bir unsur olarak kullanılmıştır. Urartu uygarlığında kayalar ve yüksek dağlar, tanrıların yeryüzüne en yakın mekânları kabul edilmiş, bu nedenle kutsal yapılar çoğunlukla doğal kaya oluşumları üzerine kurulmuştur.

Urartu dininin baş tanrısı Haldi olmak üzere Teişeba ve Şivini adına yapılan tapınaklar, çoğu zaman kaya temeller üzerine inşa edilmiş veya kayalık alanlarla bütünleştirilmiştir. Özellikle Van Kalesi, Çavuştepe, Ayanis Kalesi ve Toprakkale gibi merkezlerde görülen dev taş surlar ve kaya üzerine kurulu kaleler, taşın hem askeri hem de kutsal bir anlam taşıdığını göstermektedir.⁵⁴

Urartular, taşı siyasi otoritenin simgesi olarak da kullanmışlardır. Kralların fetihlerini, tapınak adaklarını ve büyük imar faaliyetlerini anlatan çivi yazılı kitabeler doğrudan kaya yüzeylerine veya büyük taş steller üzerine işlenmiştir. Bu yazıtlar yalnızca tarihi belge niteliği taşımamakta, aynı zamanda tanrı Haldi'nin koruması altında bulunan kralın gücünü gelecek kuşaklara aktarmayı amaçlamaktadır. Taşın dayanıklılığı, krallığın kalıcılığı ve tanrıların değişmez iradesiyle özdeşleştirilmiştir.

Urartu kaya mezarları da taş kültürünün önemli örnekleri arasında yer alır. Kraliyet ailesi ve soylular için kayalara oyularak hazırlanan mezarlar, ölen kişinin anısını sonsuza kadar yaşatacak güvenli mekânlar olarak görülmüştür. Ayrıca doğal kayalara oyulmuş nişler, sunaklar ve libasyon çukurları, kurban törenlerinde taşın ritüel amaçlı kullanıldığını göstermektedir. Bu alanlarda tanrılara şarap, su veya çeşitli sıvılar sunularak kutsal kayaların ilahi güçlerle bağlantı kurduğuna inanılmıştır.⁵⁵

Urartu sanatında taş, yalnızca mimari değil estetik bir değer de taşımaktadır. İnce işlenmiş bazalt ve kireç taşı blokları, anıtsal kapılar, tapınak temelleri ve kaya kabartmaları, Urartu taş ustalığının gelişmiş seviyesini ortaya koymaktadır. Bunun yanında akik, kalsedon ve dağ kristali gibi yarı değerli taşlardan yapılan mühürler, boncuklar ve süs eşyaları da hem sosyal statünün hem de koruyucu inançların bir parçası olarak kullanılmıştır.

Urartu uygarlığında taş, devletin gücünü, tanrıların koruyuculuğunu ve krallığın sürekliliğini temsil eden temel unsurlardan biri olmuştur. Kayalar üzerine kurulan kaleler, kaya mezarları, taş yazıtlar ve kutsal sunaklar, Urartuların taşta yalnızca dayanıklı bir yapı malzemesi olarak değil, dini ve siyasi anlamlar taşıyan kutsal bir varlık olarak yaklaştıklarını göstermektedir. Bu yönüyle Urartu taş kültürü, Anadolu'da Hititlerden sonra gelişen en güçlü kaya geleneğini temsil etmekte ve Doğu Anadolu'nun kültürel mirasında önemli bir yer tutmaktadır.⁵⁶

⁵⁴ ÇİLİNGİROĞLU Altan, "Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı", Ege Üniversitesi Yayınları, 1997.

⁵⁵ PİOTROVSKY Boris, "The Ancient Civilization of Urartu", Cowles Book Company, 1969.

⁵⁶ TC Kültür ve Turizm Bakanlığı. Van Kalesi, Çavuştepe ve Ayanis kazı raporları ile Urartu kültür mirası üzerine resmi yayınlar.

Bizans Döneminde Taş Kültü

MS 330 yılında Doğu Roma İmparatorluğu'nun kurulmasıyla Anadolu, yaklaşık bin yıl boyunca Hristiyan Bizans kültürünün en önemli merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Bu dönemde taş, yalnızca kiliselerin, manastırların ve surların inşasında kullanılan bir yapı malzemesi olmamış, Hristiyan inancının, kutsallığın ve manevi dünyanın sembollerinden biri olarak da önemli bir yer edinmiştir. Bizans toplumunda taş, Tanrı'nın ebediyetini, kilisenin sağlamlığını ve kutsal mekânların kalıcılığını simgeleyen temel unsurlardan biri olarak görülmüştür.

Bizans mimarisinde taşın kutsallığı en belirgin biçimde kilise yapılarında görülmektedir. Anadolu'nun birçok kentinde inşa edilen bazilikalar, manastırlar ve kaya kiliseleri, doğal taşın dini mimarinin vazgeçilmez malzemesi olduğunu göstermektedir. Özellikle Kapadokya bölgesindeki kaya kiliseleri ve manastırları, kayaların oyularak doğrudan ibadet mekânına dönüştürülmesinin en özgün örnekleridir. Bizans keşişleri, kayaları Tanrı'nın sunduğu doğal sığınaklar olarak değerlendirmiş, mağaraları inziva, dua ve ibadet yerleri hâline getirmişlerdir.⁵⁷

Bizans Hristiyanlığında taş, kutsal emanetlerle de ilişkilendirilmiştir. Şehitlerin mezar taşları, azizlerin kemiklerini barındıran taş lahitler ve kutsal kabul edilen bazı kaya ve mağaralar, hac ziyaretlerinin önemli durakları olmuştur. Anadolu'nun birçok bölgesinde bulunan kaya içindeki şapeller ve mağara kiliseleri, halk arasında mucize gerçekleştiğine inanılan mekânlar olarak saygı görmüştür. Bazı doğal kaya oluşumları ve mağaralar, azizlerin inzivaya çekildiği veya mucizeler gerçekleştirdiği yerler olarak kabul edilmiş, bu nedenle kutsal ziyaret alanlarına dönüşmüştür.⁵⁸

⁵⁷ CORMACK Robin, "Byzantine Art", Oxford University Press, 2000.

⁵⁸ TC Kültür ve Turizm Bakanlığı. Kapadokya Kaya Kiliseleri, Anadolu Bizans kiliseleri ve manastırları üzerine resmi yayınlar.

Taş, Bizans mezar kültüründe de önemli bir yere sahipti. Mermer lahitler, mezar stelleri ve üzerleri haç motifleriyle süslenmiş mezar taşları, ölümden sonraki diriliş inancını simgelemekteydi. Kiliselerde kullanılan mermer sütunlar, döşemeler ve sunak taşları ise yalnızca estetik değil, aynı zamanda litürjik bir anlam taşımaktaydı. Özellikle altar (sunak) taşlarının kutsanarak ibadetin merkezine yerleştirilmesi, taşın dini ritüellerdeki önemini göstermektedir.

Bizans döneminde değerli taşlar da dini sembolizm içinde önemli bir yer tutmuştur. Zümrüt, ametist, yakut, safir ve inci gibi değerli taşlar, haçlarda, ikon çerçevelerinde, piskopos asalarında ve kutsal kitap kapaklarında kullanılmıştır. Bu taşlar, dünyevi zenginlikten çok Tanrı'nın görkemini ve cennetin ihtişamını temsil eden semboller olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte Bizans teolojisinde taşların doğaüstü şifa verdiğine dair sistematik bir öğreti bulunmamakta, bu tür inanışlar daha çok halk dindarlığı ve yerel gelenekler içerisinde yaşamaya devam etmiştir.

Bizans kültürü, Anadolu'nun daha eski kaya ve taş geleneklerinin bir kısmını da Hristiyanlık çerçevesinde yeniden yorumlamıştır. Antik dönemde kutsal kabul edilen

bazı mağaralar, pınarlar ve kaya alanları zamanla azizlere adanmış ziyaret yerlerine dönüşmüş, böylece eski Anadolu taş kültürünün bazı unsurları yeni dini anlayış içinde yaşamayı sürdürmüştür.

Bizans döneminde taş, yalnızca dayanıklı bir yapı malzemesi değil, kilisenin sürekliliğini, Tanrı'nın ebediyetini ve kutsal mekânların manevi değerini temsil eden önemli bir sembol olmuştur. Kaya kiliseleri, manastırlar, taş lahitler ve kutsal emanetlerle ilişkili yapılar, Bizans'ın taşla yüklediği dini ve kültürel anlamın en önemli örneklerini oluşturmaktadır. Böylece Bizans uygarlığı, Anadolu'nun binlerce yıllık taş geleneğini Hristiyan inanç sistemiyle bütünleştirerek sonraki dönemlere aktarmıştır.⁵⁹

⁵⁹ NORWICH John Julius, "Byzantium: The Early Centuries", Penguin Books, 1995.

Anadolu Selçuklu Döneminde Taş Kültürü

Onbirinci yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu’da hâkimiyet kuran Anadolu Selçuklu Devleti, taş işçiliğini en ileri seviyeye ulaştıran Türk-İslam devletlerinden biri olmuştur. Selçuklular için taş, öncelikle sağlamlık, kalıcılık ve estetik anlayışın bir göstergesi olmakla birlikte, dini ve manevi semboller taşıyan önemli bir unsur olarak da değerlendirilmiştir. Ancak Selçuklu inanç sisteminde taşın kendisine kutsallık atfedilmesi yerine, taşın Allah’ın yarattığı düzeni yansıtan bir sanat ve mimari malzemesi olarak görülmesi esastır. Bu yönüyle Selçuklu taş anlayışı, İslam’ın tevhid inancıyla şekillenmiş, buna rağmen Anadolu’nun eski taş geleneğinden de izler taşımıştır.⁶⁰

Anadolu Selçukluları, camiler, medreseler, hanlar, kervansaraylar, kümbetler, köprüler ve kalelerde kesme taş büyük bir ustalıkla kullanmışlardır. Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası, İnce Minareli Medrese, Karatay Medresesi, Sultan Hanı ve Çifte Minareli Medrese gibi eserler, taşın yalnızca taşıyıcı bir yapı elemanı değil, aynı zamanda ince işlenmiş süsleme sanatının da temel malzemesi olduğunu göstermektedir. Taş üzerine oyulan geometrik desenler, bitkisel motifler ve hat yazıları, İslam sanatının sonsuzluk ve ilahi düzen anlayışını simgelemiştir.

Selçuklu mimarisinde taş kapılar (taçkapılar) özel bir öneme sahiptir. Anıtsal girişler, yalnızca yapıya giriş noktası değil, aynı zamanda manevi bir geçişi temsil eden sembolik mekânlar olarak tasarlanmıştır. Kapılar üzerindeki Kur’an ayetleri, dua kitabeleri ve sonsuzluğu ifade eden geometrik kompozisyonlar, taşın dini mesaj taşıyan bir yüzeye dönüştürüldüğünü göstermektedir. Böylece taş, Allah’ın kelimasını ve ilahi hikmeti gelecek kuşaklara ulaştıran kalıcı bir araç hâline gelmiştir.⁶¹

⁶⁰ KUBAN Doğan, "Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı". Yapı Kredi Yayınları, 2002.

⁶¹ ASLANAPA Oktay, "Anadolu'da İlk Türk Mimarisi", Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1991.

Selçuklu döneminde taş, mezar mimarisinde de önemli bir yere sahipti. Kümbet ve türbelerde kullanılan taş işçiliği, ölümün bir son değil, ebedi hayata geçiş olduğu düşüncesini simgelemiştir. Sandukaların ve mezar taşlarının üzerine işlenen Kur'an ayetleri, dualar ve hayat ağacı motifleri, İslam'ın ahiret inancını yansıtırken aynı zamanda Anadolu'nun eski sembolik taş geleneğinin estetik unsurlarını da yaşatmıştır.

Resmi İslam anlayışında taşlara doğüstü güçler atfedilmemekle birlikte, Selçuklu döneminde halk arasında bazı kaya, pınar ve yatırların çevresindeki taşların bereket, şifa veya nazardan korunma amacıyla ziyaret edildiği bilinmektedir. Bu tür uygulamalar, İslam öncesi Anadolu geleneklerinin halk kültürü içinde devam eden izleri olarak değerlendirilmektedir. Özellikle bazı türbelerin çevresindeki taşlara dokunma, küçük taşlar bırakma veya adak amacıyla taş dizme gibi uygulamalar, resmi dini öğretiye değil, halk inançlarına dayanmaktadır.

Anadolu Selçukluları değerli taşları da mimari ve sanat eserlerinde kullanmışlardır. Mermer, bazalt, traverten ve çeşitli renkli doğal taşlar, yapıların estetik görünümünü zenginleştirirken, akik, firuze ve dağ kristali gibi taşlar takılarda, mühürlerde ve bazı sanat eserlerinde değerlendirilmiştir. Bununla birlikte bu taşların kullanımında mistik güçlerinden çok estetik değerleri ve sembolik anlamları ön plana çıkmıştır.

Anadolu Selçuklu döneminde taş, mimarinin temel malzemesi olmanın ötesinde, kalıcılığı, ilahi düzeni ve estetik mükemmelliği temsil eden önemli bir sembol hâline gelmiştir. Selçuklu ustaları taşı büyük bir sanat anlayışıyla işleyerek camiler, medreseler, hanlar ve türbeler inşa etmiş, bu eserlerle taşın hem maddi hem de manevi değerini ortaya koymuşlardır. Aynı zamanda Anadolu'nun eski taş geleneği, halk inançları ve ziyaret kültürü aracılığıyla yaşamaya devam etmiş, böylece Selçuklu dönemi, eski Anadolu taş kültürü ile İslam medeniyeti arasında önemli bir kültürel köprü oluşturmuştur.⁶²

⁶² ÖNEY Gönül, "Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları", Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1988.

Osmanlıda Taş Kültürü

Yaklaşık altı asır boyunca üç kıtaya yayılan Osmanlı İmparatorluğu, taş işçiliğini mimari, şehircilik ve mezar sanatı bakımından zirveye ulaştıran medeniyetlerden biridir. Osmanlılar için taş, yalnızca dayanıklı bir yapı malzemesi değil, devletin kalıcılığını, estetik anlayışını, vakıf medeniyetini ve İslam sanatının sürekliliğini temsil eden önemli bir unsurdur. Bununla birlikte Osmanlı inanç sisteminde taşın kendisinin doğaüstü bir güce sahip olduğu yönünde resmi bir dini anlayış bulunmamaktadır. İslam'ın tevhid ilkesi gereği kutsallık Allah'a aittir, taş ise ancak kutsal bir mekânın, kutsal bir hatıranın veya dini bir sembolün taşıyıcısı olarak değer kazanır.⁶³

Osmanlı şehirlerinin silüetine bakıldığında taşın belirleyici rolü hemen görülür. Camiler, medreseler, imaretler, hanlar, hamamlar, köprüler, çeşmeler, kaleler ve türbeler büyük ölçüde kesme taş ve mermer kullanılarak inşa edilmiştir. Süleymaniye Camii, Selimiye Camii, Mostar Köprüsü ve Drina Köprüsü gibi eserler, taşın yalnızca mühendislik başarısını değil, estetik ve manevi bir dili de yansıttığını göstermektedir. Özellikle Mimar Sinan'ın eserlerinde taş, ışık, kubbe ve mekân arasındaki uyumun temel unsurudur.⁶⁴

Osmanlı mimarisinde taş, kalıcılığın sembolüdür. Ahşap yapıların geçiciliğine karşılık taş eserlerin yüzyıllar boyunca ayakta kalması, "ebedi eser bırakma" anlayışını güçlendirmiştir. Vakıf sistemiyle inşa edilen camiler, köprüler ve çeşmeler, taş sayesinde gelecek nesillere ulaşacak hayır eserleri olarak tasarlanmıştır. Kitabelerde sıkça rastlanan "bâki eser" anlayışı, taşın yalnızca fiziksel değil, kültürel bir hafıza taşıyıcısı olduğunu göstermektedir.

Osmanlı taş işçiliğinin en dikkat çekici yönlerinden biri, taş süsleme sanatıdır.

⁶³ Vakıflar Genel Müdürlüğü, Osmanlı taş eserleri, çeşmeler, köprüler ve türbeler üzerine envanter ve restorasyon yayınları.

⁶⁴ ÖZCAN Abdülkadir. Osmanlı kültürü ve şehir tarihi üzerine çeşitli çalışmaları.

Taçkapılar, mihraplar, minberler, çeşmeler ve türbe cepheleri, geometrik kompozisyonlar, rûmi ve hatâyî motifleri, mukarnaslar ve hat sanatıyla bezenmiştir. Bu bezemeler, İslam sanatındaki sonsuzluk fikrini ve ilahi düzeni simgelemektedir. Taş üzerine işlenen Kur'an ayetleri, hadisler ve dualar, yapının yalnızca estetik değil, aynı zamanda dini kimliğini de ortaya koymaktadır.

Osmanlı mezar kültüründe taş ayrı bir öneme sahiptir. Mezar taşları yalnızca ölünün kimliğini belirten işaretler değil, aynı zamanda dönemin sanat anlayışını, sosyal yapısını ve dünya görüşünü yansıtan belgelerdir. Erkek mezar taşlarında kavuk, sarık veya fes, kadın mezar taşlarında çiçek, servi ve meyve motifleri işlenmiştir. Mezar kitabelerinde yer alan ayetler, dualar ve şiirler, taşın ölümsüzlüğü simgeleyen bir hafıza taşı olduğunu göstermektedir. İstanbul, Bursa ve Edirne mezarlıkları, Osmanlı taş işçiliğinin en seçkin örneklerini günümüze ulaştırmaktadır.⁶⁵

Türbeler de Osmanlı taş kültürünün önemli unsurlarındandır. Türbe yapılarında kullanılan mermer sandukalar, taş şebekeler ve kitabeler, saygı duyulan kişilerin hatırasını yaşatmayı amaçlamıştır. Halk arasında bazı türbelerin çevresindeki taşlara dokunmanın, dua etmenin veya taş bırakmanın uğur getirdiğine inanıldığı görülmektedir. Ancak bu uygulamalar, resmi İslam öğretisinden ziyade Anadolu'nun eski ziyaret ve adak geleneklerinin Osmanlı halk kültürü içindeki devamı olarak değerlendirilmektedir.

Osmanlı döneminde bazı doğal taşlar ve kaya oluşumları da halk arasında kutsal kabul edilmiştir. Evliya türbelerinin yakınındaki kayalar, "iz taşı", "dilek taşı" veya "ziyaret taşı" olarak anılmış, insanlar buralarda dua etmiş, küçük taşlar dizmiş veya adakta bulunmuştur. Anadolu'nun birçok yerinde görülen bu gelenekler, İslam öncesi taş kültürlerinin halk inançları içerisinde yeni bir dini yorum kazanarak yaşadığını göstermektedir. Bununla birlikte Osmanlı âlimleri ve şeyhülislamı, taşın kendisine kutsallık atfedilmesini genel olarak dini açıdan uygun görmemiş, bu tür uygulamalarda ölçülü olunması gerektiğini belirtmişlerdir.⁶⁶

İslam dünyasında özel bir yere sahip olan Kâbe'nin doğu köşesinde bulunan Hacerü'l-Esved de Osmanlı toplumunda büyük saygı görmüştür. Osmanlı sultanları ve halkı bu taşla büyük hürmet göstermiş, ancak bu saygı taşın maddesine değil, İslam geleneğindeki kutsal yerine dayanmıştır. Nitekim İslam âlimleri,

⁶⁵ NECİPOĞLU Gülrü, "The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire", Reaktion Books, 2005.

⁶⁶ KUBAN Doğan, "Osmanlı Mimarisi", Yem Yayınları, 2007.

Hacerü'l-Esved'in ibadet edilen bir nesne değil, Hz. Muhammed'in sünneti doğrultusunda hürmet edilen bir sembol olduğunu özellikle vurgulamışlardır.

Osmanlı saray sanatında ve kuyumculuğunda değerli taşlar da önemli bir yere sahipti. Zümrüt, yakut, elmas, safir, inci, firuze ve akik, padişah kaftanlarında, sorguçlarda, tahtlarda, kılıç kabzalarında ve mücevherlerde kullanılmıştır. Özellikle akik taşından yapılmış mühürler ve yüzükler, Hz. Muhammed'e atfedilen rivayetlerin de etkisiyle yaygın biçimde tercih edilmiştir. Firuzenin nazardan koruduğuna, mercanın çocukları kötülüklerden uzak tuttuğuna ilişkin halk inanışları da Osmanlı toplumunda yaygın olarak görülmektedir. Ancak bu inanışlar daha çok halk kültürünün bir parçasıdır, resmi dini öğretinin temel unsurları değildir.

Osmanlı çeşmeleri ve sebilleri de taşın manevi anlam kazandığı yapılardır. Mermerden yapılan çeşmelerin üzerine işlenen kitabeler, suyun Allah'ın rahmeti olduğunu hatırlatan ayet ve beyitlerle süslenmiştir. Böylece taş, yalnızca suyu taşıyan bir malzeme değil, hayır ve sadaka anlayışının kalıcı bir ifadesi hâline gelmiştir.

Osmanlı şehir kültüründe taş köprüler, yollar ve hanlar da medeniyetin sembolleri arasında yer almıştır. Taş köprü, yalnızca iki yakayı birbirine bağlayan mühendislik eseri değil, insanlar arasında kurulan birlik ve dayanışmanın da simgesi olarak görülmüştür. Osmanlı vakıf belgelerinde köprülerin "kıyamete kadar hizmet etmesi" dileğiyle inşa edildiğine dair ifadeler, taşın süreklilik fikrini pekiştirmektedir.

Osmanlı uygarlığında taş, eski Anadolu uygarlıklarında olduğu gibi doğrudan kutsal kabul edilen bir varlık değildir. Bunun yerine taş, İslam medeniyetinin estetik anlayışını, kalıcılığı, hayır geleneğini, devletin gücünü ve kültürel hafızayı temsil eden temel bir unsur hâline gelmiştir. Aynı zamanda Anadolu'nun binlerce yıllık taş kültürünün bazı izleri, halk inanışları ve ziyaret gelenekleri içerisinde yaşamaya devam etmiş, böylece taş, Osmanlı toplumunda hem maddi hem de manevi anlamlar taşıyan vazgeçilmez bir kültür unsuru olmuştur. Osmanlı'nın inşa ettiği camiler, köprüler, çeşmeler, türbeler ve mezar taşları bugün hâlâ bu anlayışın en güçlü tanıkları olarak ayakta durmaktadır.⁶⁷

MISIR

⁶⁷ TANMAN M. Baha, Osmanlı türbeleri, mezar taşları ve tekke mimarisi üzerine çeşitli makaleler.

ESKİ MISIR UYGARLIĞINDA TAŞ KÜLTÜ

Eski Mısır uygarlığı, insanlık tarihinin en köklü ve en etkileyici medeniyetlerinden biri olarak yalnızca mimarisi, sanatı ve yazısıyla değil, taşlara yüklediği anlamlarla da dikkat çeker. Nil Nehri'nin bereketli kıyılarında gelişen bu büyük uygarlıkta taş, yalnızca inşaatta kullanılan bir malzeme değil, tanrılarla insanlar arasında bağ kuran, ölümden sonraki yaşamı güvence altına alan ve evrenin düzenini temsil eden kutsal bir unsur olarak kabul edilmiştir. Mısırlılar için taş, doğanın sessiz bir parçası değil, ilahi gücün yeryüzündeki yansımasıydı.

Antik Mısır medeniyeti, taşın bir hammadde olmanın ötesine geçip bizzat "ebediyetin" fiziksel tezahürüne dönüştüğü tarihteki en görkemli örnektir. Mısırlılar için taş, sadece Nil Nehri'nin çamurundan yükselen bir yapı malzemesi değil, tanrıların yaşadığı göksel alemi yeryüzüne indiren, zamanın aşındırıcı gücüne karşı koyan ve ruhun ölümsüzlüğünü garantileyen kutsal bir araçtır.

Eski Mısır inancının temelinde ölümün bir son olmadığı düşüncesi yer alıyordu. İnsan öldükten sonra ruhunun yaşamaya devam edeceğine ve tanrıların huzurunda yargılanacağına inanılıyordu. Bu nedenle ölümlerin bedenlerinin korunması kadar, mezarlarının ve anıtlarının da sonsuza kadar ayakta kalması büyük önem taşıyordu. Dayanıklılığı ve kalıcılığı temsil eden taş, bu inancın en güçlü simgesi hâline gelmişti. Piramitlerin, tapınakların ve firavun mezarlarının büyük taş bloklarla inşa edilmesi, yalnızca mühendislik başarısının değil, aynı zamanda ölümsüzlüğe duyulan inancın da bir ifadesidir. Bugün binlerce yıl sonra hâlâ ayakta duran Gize Piramitleri, Mısırlıların taşa yüklediği ebediyet anlayışının en görkemli kanıtlarıdır.⁶⁸

Eski Mısır kültüründe doğal değerli taşların önemi bize insanların maddi dünya ile manevi alem arasındaki bağlantıları nasıl uzun zamandır fark ettiklerini hatırlatır. Bu güzel taşlar yalnızca zenginlik ve statünün göstergesi olarak hizmet etmekle kalmamış, aynı zamanda zaman içinde yankılanan derin manevi anlamlar ve iyileştirici özellikler de sağlamıştır.

Doğal değerli taşların dünyasını keşfederken, bu güzel taşlara dair anlayışımızı zenginleştirmek için eskilerin bilgeliğinden yararlanabiliriz. İster güzellikleri, ister

⁶⁸ HORNUNG Erik, "The Ancient Egyptian Books of the Afterlife", Cornell University Press, Ithaca, 1999, s. 11.

maneviyatları, ister şifaları için kullanın, doğal değerli taşların mirasını benimsemek hayatımızı olağanüstü şekillerde aydınlatabilir. Her parça, bugün hala bize ilham veren ve rehberlik eden asırlık hikayelerin ve inançların titreşimlerini taşır. Değerli taşların gelişen yolculuğunda sadece güzelliği değil, aynı zamanda geçmişimizle kalıcı bir bağlantıyı, yeniden keşfedilmeyi, hayranlık duyulmayı ve saygı duyulmayı bekleyen bir mirastır.

Mısır medeniyeti, doğal taşları yalnızca estetik değil, ruhsal bir araç olarak da değerlendirdi. Firavunların mezarlarında bulunan lapis lazuli, tanrılarla iletişim kurmak için kullanılırdı. Mavi renkli bu taş, gökyüzünü ve bilgelik gücünü temsil ederdi. Mısırlılar aynı zamanda turkuaz, karneol ve malakit gibi taşları muska hâline getirir, bedenlerine takarak ruhani koruma sağlamaya çalışırlardı. Ölümünden sonraki yaşam inancı, bu taşların mezarlara yerleştirilmesini de beraberinde getirdi. Böylece ölen kişinin ruhunun korunacağına inanılırdı.

Mısırlılar, farklı taşların farklı güçler taşıdığına inanıyorlardı. En kutsal taşlardan biri lapis lazuli, yani lacivert taşıydı. Afganistan'ın Bedaḥşan bölgesinden büyük zorluklarla getirilen bu değerli taş, gökyüzünün sonsuz mavisini temsil ettiği için tanrılarla ilişkilendiriliyordu. Özellikle İsis, Osiris ve Horus gibi önemli tanrıların kutsallığını simgeleyen lapis lazuli, firavunların taşlarında, kutsal heykellerde ve mezar eşyalarında sıkça kullanılmıştır. Ünlü Firavun Tutankhamun'un altın maskesindeki lacivert süslemeler, bu taşın Mısır kültüründeki önemini açıkça göstermektedir. Lapis lazulinin kişiyi ilahi koruma altına aldığına, ruhu arındırdığına ve tanrılarla iletişimi sağladığına inanılıyordu.

Turkuaz da Eski Mısır'da büyük saygı gören taşlardan biriydi. Bereketin, mutluluğun ve yeniden doğuşun sembolü olarak kabul edilen bu taş, özellikle tanrıça Hathor ile ilişkilendiriliyordu. Sina Yarımadası'ndaki turkuaz madenleri Mısırlılar için büyük ekonomik ve dini değer taşıyordu. Hatta bu bölgeye "Turkuaz Ülkesi" adı verilmişti. Turkuazdan yapılan takılar ve muskaların insanı kötülüklerden koruduğuna, uzun ömür ve mutluluk getirdiğine inanılıyordu.

Kırmızı ve turuncu tonlarındaki karnelyan taşı ise yaşam enerjisini, güneşi, cesareti ve kanı simgeliyordu. Özellikle ölümlerin mezarlarına bırakılan muskaların önemli bir kısmı bu taştan yapılmıştır. Karnelyanın ölen kişinin ruhuna güç vereceği, ölüm yolculuğunda onu koruyacağı düşünülüyordu. Yeşil renkli taşlar ise Nil'in bereketiyle özdeşleştiriliyor, yeniden doğuşun ve sonsuz yaşamın sembolü kabul ediliyordu. Yeşim, serpantin ve yeşil feldispat gibi taşlar özellikle mezarlarda ve kutsal törenlerde kullanılmıştır.⁶⁹

Eski Mısır'da taşlardan yapılan muskalar günlük yaşamın vazgeçilmez parçalarındandı. İnsanlar hastalıklardan korunmak, kötü ruhları uzaklaştırmak, nazardan sakınmak, bereket kazanmak ve çocuklarını görünmeyen tehlikelerden korumak amacıyla çeşitli taş muskalar taşıyorlardı. Skarab böceği biçimindeki muskalar yeniden doğuşu ve yaşamın sürekliliğini simgeliyordu. Horus'un Gözü olarak bilinen Wedjat muskası ise sağlık, güç ve ilahi korumanın sembolüydü. Ankh işareti ise yaşamın anahtarı olarak

⁶⁹ ANDREWS Carol, "Amulets of Ancient Egypt", British Museum Press, London, 1994, s. 38.

kabul ediliyor ve sonsuz hayatı temsil ediyordu. Bu semboller yalnızca süs amacıyla kullanılmıyor, gerçekten koruyucu ve büyüsel güçlere sahip olduklarına inanılıyordu.

Özellikle kalp skarabı adı verilen büyük muskalar, Mısır ölüm inançlarının en dikkat çekici örneklerinden biridir. Mısırlılar, ölümden sonra insanın kalbinin doğruluk tanrıçası Maat'ın tüyü ile tartılacağına inanıyordu. Eğer kalp günahlarla ağırlaşmışsa kişi sonsuz yaşama ulaşamayacaktı. Bu nedenle mumyalanan kişinin göğsüne yerleştirilen yeşil taş skarabın kalbi koruyacağı, onun tanrılar önünde doğru konuşmasını sağlayacağı ve sahibini suçlamayacağı düşünülüyordu.

Mısır'da tapınaklarda, kurban takdim edilen sütunların bulunduğu yer kutsal sayılıyor ve mezarlar özel bir mevki alıyordu. Mısır din tarihinde de fetişizmi ve anıt taşlarına verilen önem bilinmektedir. Mısırlıların inançlarında da büyü ve büyücülük dikkate değer bir mevkiye sahiptir. Taşlar, muska, tılsım olarak kullanılır ve onun uğur getireceğine inanılıyordu.

Taşların kutsallığı yalnızca bireysel inançlarla sınırlı değildi. Mısır yaratılış mitolojisinde evrenin ilk oluşumunu simgeleyen Benben Taşı, kutsal taş kültünün merkezinde yer alıyordu. İnanca göre başlangıçta her yer sonsuz sularla kaplıydı. Daha sonra ilk kara parçası bu sulardan yükseldi ve güneş ilk kez onun üzerinde doğdu. İşte Benben Taşı

bu ilk kara parçasını temsil ediyordu. Daha sonraki dönemlerde piramitlerin tepesine yerleştirilen piramidyumların da bu kutsal taş simgelediğine inanılmıştır.⁷⁰

“Benben” sözcüğünün eski Mısır dilinde yer alan “ben” köklü birçok sözcükten biri olduğu söylenebilir. Antik Mısır inançlarında bu sözcük, suyun fışkırması, güneşin yükselmesi, ilk yaratılış gibi anlamlara gelir. Djed Sütunu ile bağlantılı olmak üzere bir diğer ayrıntı, bunun üstüne belli bir tarihten sonra üçgen biçiminde bir taşın yerleştirilmiş oluşudur. “Benben Taşı” diye bilinen bu taşın önemli bir özelliği, siyah renkli ve meteorik kökenli olmasıdır. Kimi araştırmacılar, özellikle daha sonraki dönemlerde yapılan piramitlerin tepe noktasına da bu Benben Taşı'nın yerleştirildiğini ileri sürmektedir.

Bazı kaynaklar, Heliopolis ekolündeki kutsal taş olan benbenin Mısır'da evren

⁷⁰ VERNER Miroslav, “The Pyramids: Their Archaeology and History”, Atlantic Books, London, 2001, s. 210.

doğum ritüellerinde ilk ortaya çıkan kaya parçası olduğu gerekçesiyle, simgesel nitelikli “ilk tepecik” düşünüsüne dikkat çekmektedir. Bu anlatımlarda, Aton’un bu tepe üzerindeki ilk erkek ve kadını yarattığından söz edilir. Güneş ışıklarının üzerine vurduğu bu tepe, aynı zamanda simgesel anlatımlarda efsanevi bir kuş olan Phoneix ya da Anka Kuşu’nun yuva yaptığı ve dinlendiği yer olarak tasarlanmıştır.

Burada değinilmesi gereken ilginç bir nokta daha var: Yapılan betimlemelerde, Osiris tabutun hep sağ tarafından ayağa kalkıyor olarak gösterilir. Sütunların dikilmesine de bundan ötürü hep sağ yandan başlanır. Acaba bu çoğu halk inançlarında yataktan kalkarken hep sağdan kalkmanın önerilmesinin temelinde yatan bir gelenek olabilir mi? İnsanın aklına bir de şu geliyor: Gömülecek ölünün bir tabut içine konurken ya da mezar çukuruna yerleştirilirken hep sağ yanına doğru yatırılması da bu gelenekten alınma olabilir mi?⁷¹

Mısırlılar gökten düşen meteor taşlarına da büyük saygı gösteriyordu. Özellikle meteorit demiri “göğün metali” olarak adlandırılıyor ve tanrılar tarafından gönderilmiş kutsal bir madde kabul ediliyordu. Günümüzde yapılan bilimsel analizler, Tutankhamun’un mezarında bulunan ünlü demir hançerin gerçekten meteorit demirinden yapıldığını ortaya koymuştur. Bu bulgu, Mısırlıların gökten gelen taşlara yükledikleri kutsallığın tarihi bir kanıtı olarak değerlendirilmektedir.

Antik Mısırlıların dinsel inancında taşın en önemli misyonu, “Ka”yı (yaşam enerjisi/ruh) korumaktı. Firavun’un veya seçkinlerin bedenleri öldükten sonra “Ka”nın yaşamaya devam edebilmesi için bozulmayacak, çürümeyecek ve zamana direnecek bir “ev”e ihtiyacı vardı. Kerpiç veya ahşap, Nil’in döngüsüne ve iklim boyuna eğerken, kireçtaşı, kumtaşı ve özellikle kraliyetin tercihi olan granit, sonsuzluğun simgesiydi. Taş, ölümün geçiciliğine karşı dikilmiş bir zaferdi. Piramitler ve kaya mezarları, taşın bu “yıkılmazlık” vasfı üzerine inşa edilmiş birer kurtuluş projesiydi.

Günümüzün şifa uygulamaları genellikle eski geleneklerden ilham almaktadır. Doğal değerli taşlarla ilişkili titreşimler, modern manevi ve terapötik uygulamaları etkilemeye devam ediyor. İnsanlar genellikle meditasyonda, enerji çalışmalarında ve şifa ritüellerinde değerli taşların iyileştirici özelliklerini kullanırlar ve bu taşların sahip olduğu derin etkiyi anlayan eski Mısırlıların inançlarına geri dönerler.

Günümüzde pek çok kişi, her biri benzersiz iyileştirici özelliklerle ilişkilendirilen ametist, kuvars veya sitrin gibi doğal değerli taşlara yöneliyor. Bu yeniden diriliş, eski Mısır kültürünün duygularını yansıtan, sağlıklı yaşam, korunma ve ruhsal gelişime yönelik evrensel bir arayışı yansıtıyor. Bu manevi uygulamalar, değerli taşların zamansız doğasının altını çiziyor ve önemlerinin çağların ötesine nasıl uzandığını ortaya koyuyor.

Eski Mısırlıların öbür dünyaya dair güçlü inançları vardı ve bu da onları, ölen sevdiklerini doğal değerli taşlar da dahil olmak üzere bir sonraki yaşamlarında ihtiyaç duyacakları eşyalarla birlikte gömmeye yöneltiyordu. Bu taşlar öbür dünyada koruma, rehberlik ve rahatlık sağlamak amacıyla mezarlara yerleştirildi. Cenaze töreni

⁷¹ ANDREWS Carol, age, s. 41.

sırasında mumyaların içine ve çevresine çeşitli değerli taşların yerleştirilmesi yaygındı. Örneğin akik canlılık ve enerjiyle olan bağlantısı nedeniyle kullanılırken, turkuaz şifa ve korumayı temsil ediyordu. Bu uygulamalar, değerli taşların ruhlara ölümün ötesindeki yolculuklarında rehberlik etmede ve korumada önemli roller oynadığı, dönüşüm ve yeniden doğuş kavramıyla derinden iç içe geçmiş bir kültürün altını çizdi.⁷²

Doğal değerli taşlara duyulan hayranlık, eski Mısır sanatına ve mimarisine nüfuz etmişti. Mısırlılar, değerli taşları mücevherlere, heykellere ve hatta devasa anıtlara dahil eden çok yetenekli zanaatkarlardı. Bu sanat eserleri tapınakları süslüyordu ve tanrılara adak olarak görülüyordu, dolayısıyla bu manevi değerli taşlara atfedilen gücü güçlendiriyordu.

Mısırlı kuyumcular değerli taşları kesip oyma konusunda ustaydılar. Hem ilahi hem de dünyevi yönleri yansıtan karmaşık tasarımlar yaratmak için sıklıkla çeşitli doğal değerli taşları birleştirdiler. Altının takıların temel malzemesi olarak kullanılması, görünüşün çok şey ifade ettiği bir toplumda zenginliği ve statüyü simgeleyen bu parçaları daha da önemli hale getirdi.

Değerli taşların seçimi, hanedanlar boyunca değişen trendlerden etkilenmiştir. Kraliyet tercihlerinden sıradan insanların seçimlerine kadar, doğal değerli taşların titreşim özelliklerine olan takdir gelişti. Örneğin, Yeni Krallık döneminde, koruma ve iyi şansla ilişkilendirilen çok çeşitli mücevherleri içeren mücevherlerin popüleritesinde bir artış oldu.

Eski Mısır aynı zamanda bir ticaret merkeziydi ve değerli taşlar çok rağbet görüyordu. Değerli taşlar komşu kültürlerle değiş tokuş edildi ve bu da farklı bölgelerden çeşitli doğal değerli taş türlerinin takdir edilmesine olanak sağladı. Bu alışveriş, daha önce kullanmadıkları değerli taşlar için yeni anlamlar ve kullanımlar benimsedikleri için Mısır kültürünü zenginleştirdi. Bu etkileşim, mücevherleri çevreleyen manevi inançların bir karışımını kolaylaştırdı ve onların özelliklerine ilişkin geniş, çok kültürlü bir bakış açısına yol açtı.

⁷² ASSMANN Jan, "Death and Salvation in Ancient Egypt", Cornell University Press, Ithaca, 2005, s. 331.

Tapınaklarda ve anıtlarda kullanılan taşların da kendilerine özgü sembolik anlamları bulunuyordu. Granit, dayanıklılığı ve güneş tanrısı Ra'nın gücünü temsil ederken, bazalt yeraltı dünyasını, alabaster saflığı, diyorit ise firavunun ilahi otoritesini simgeliyordu. Firavun heykellerinin özellikle sert taşlardan yapılmasının nedeni yalnızca zamanın yıpratıcı etkisine karşı direnç sağlamak değildi. Bu heykeller, hükümdarın tanrılar tarafından seçilmiş olduğunu ve onun gücünün sonsuza kadar yaşayacağını göstermek amacıyla yapılmıştı. Mısırlılar, taşı işlerken sadece mimari bir yapı kurmuyor, kozmik bir düzen (Ma'at) inşa ediyorlardı.⁷³

Obeliskler: Güneş tanrısı Ra'nın enerjisini yeryüzüne taşıyan devasa, yekpare taş sütunlar olan obeliskler, güneş ışınlarının taşa dönmüş hali olarak kabul edilirdi. Tepelerindeki altın kaplamalı piramit şeklindeki "pyramidion"lar, gökyüzü ile yeryüzünün birleştiği kutsal temas noktalarıydı. Mısır sanatında taşın türü, onun hangi tanrısal gücü temsil ettiğini belirlerdi. Siyah granit veya bazalt, yeraltı dünyasıyla (Osiris) ilişkilendirilirken, beyaz kireçtaşı saflığı ve ışığı, kızıl granit ise güneşin (Ra) yeryüzündeki gücünü temsil ederdi. Taşın sadece devasa mimaride değil, günlük yaşamın manevi koruyuculuğunda da kritik bir yeri vardı.

Tılsımlar (Amulets): Mısırlılar, yarı değerli taşları (lapis lazuli, karnelyan, turkuaz) büyülü güçleri olduğuna inanarak kullanırlardı. Örneğin, Bokböceği (Scarab) şeklinde yontulmuş taşlar, yeniden doğuşun ve güneşin hareketinin sembolüydü. Bu taşlar, ölünün sargı bezleri arasına yerleştirilerek ruhun "kalp tartısı" sınavını geçmesine yardımcı olması beklenirdi.

Kalp Skarabe: Ölüler Kitabı'nda tarif edildiği üzere, mumyanın göğsüne yerleştirilen büyük, genellikle koyu yeşil taşlardan yapılan skarabeler, ölünün kalbinin, Osiris'in huzurunda sahibine karşı tanıklık etmemesini sağlamak için büyülü sözlerle yüklenirdi.⁷⁴

Mısırlıların taşla olan ilişkisi, inanılmaz bir teknik beceriye dayanıyordu. Bakır keskiler, sert taş tokmaklar ve aşındırıcı tozlarla granit blokları ayna parlaklığına getirmek, Mısırlılar için sadece bir zanaat değil, bir ibadet biçimiydi. Taşın sertliğini yenmek, doğaüstü güçlerin yardımını gerektiren bir ustalık olarak görülürdü.

⁷³ ALDRED Cyril, "Egyptian Art", Thames & Hudson, London, 1980, s. 82.

⁷⁴ BUDGE A. Wallis, "Mısır Ölüler Kitabı (The Egyptian Book of the Dead)", Arkadaş Yayınları (Türkçe çeviri), 2012, s. 145.

Bu yüzden taş ocağında çalışan işçiler bile belirli ritüelleri yerine getirir, taşın “ruhuna” saygı gösterirlerdi.

Mısırlılar yazının da kutsal olduğuna inanıyorlardı. Bu nedenle önemli dini metinler, yasalar ve firavunların başarıları granit steller üzerine, tapınak duvarlarına ve dikilitaşlara kazınıyordu. Taş üzerine yazılan sözlerin sonsuza kadar yaşayacağına inanılıyor, böylece insanların isimlerinin ve yaptıkları işlerin unutulmayacağı düşünülüyordu. Bugün hâlâ okunabilen binlerce yıllık hiyeroglif yazılar, bu anlayışın en somut sonucudur.

Taşlar aynı zamanda şifa amacıyla da kullanılıyordu. Rahip-hekimler belirli taşların hastalıkları uzaklaştırdığına, kötü ruhların etkisini kırdığına ve insan bedenindeki görünmeyen dengesizlikleri düzelttiğine inanıyorlardı. Doğum yapan kadınların, çocukların ve ağır hastaların yanına çeşitli taşlar konuluyor, dualar ve dini törenlerle bu taşların koruyucu güçlerinden yararlanılmaya çalışılıyordu.

Eski Mısır’da taş, yalnızca sert bir kaya ya da değerli bir süs malzemesi değildi. Taş, yaşamın başlangıcını, ölümden sonraki sonsuzluğu, tanrıların koruyuculuğunu, firavunun ilahi otoritesini ve evrenin düzenini temsil eden kutsal bir semboldü. Piramitlerden küçük bir muskaya kadar uzanan bu zengin taş kültürü, Mısırlıların maddeye yüklediği derin anlamı göstermektedir. Onlar için taş, sessiz ama yaşayan

bir varlıktı, tanrıların diliyle konuşan, zamanı aşan ve insanı sonsuzluğa taşıyan kutsal bir emanetti. Bu yönüyle Eski Mısır taş kültürü, insanlık tarihinde taşa yüklenen manevi anlamların en gelişmiş ve en etkileyici örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

Antik Mısır’da taş, insanın faniliğine karşı attığı en büyük ve en kalıcı çığlıktı. Mısırlılar, taşın ölümsüzlüğünü keşfettiklerinde, kendi tarihsel varlıklarını da zamana kazımayı başardılar. Bugün Gize’deki bir piramidin yüzeyine dokunan insan, aslında sadece bir kireçtaşına değil, ölümün sessizliğini “sonsuza dek” bozmaya ant içmiş bir medeniyetin, taşın diliyle yazdığı o büyük metne dokunmaktadır. Taş, Mısır için sadece bir madde değil, yeryüzünden gökyüzüne uzanan, tanrılara giden yolun kendisiydi.

ANTİK YUNAN UYGARLIĞINDA TAŞ KÜLTÜ

Antik Yunan uygarlığı, felsefenin, sanatın ve bilimin temellerini atan büyük bir medeniyet olmasının yanı sıra, doğaya ve onun ayrılmaz bir parçası olan taşlara yüklediği sembolik anlamlarla da dikkat çekmektedir. Yunan dünyasında taş, yalnızca dağlardan koparılmış sert bir kaya parçası ya da mimari yapıların temel malzemesi değildir. O, tanrıların yeryüzündeki izi, kahramanların hatırası, kutsal mekânların ayrılmaz unsuru ve insanın doğayla kurduğu ilişkinin en kalıcı sembollerinden biridir. Antik Yunan insanı için taş, dayanıklılığı, değişmezliği ve doğallığı nedeniyle kutsallığın, sonsuzluğun ve ilahi düzenin somut bir ifadesi olarak görülmüştür.

Yunan inanç sisteminde doğanın her unsuru bir tanrının ya da doğa ruhunun etkisi altındaydı. Dağlar, kayalıklar, mağaralar, pınarlar ve büyük kaya kütleleri tanrıların yaşadığı, perilerin dolaştığı veya kahramanların iz bıraktığı yerler olarak kabul edilirdi. Özellikle yüksek kayalıklar ve dağ zirveleri, gökyüzüne daha yakın olmaları nedeniyle tanrılara en yakın mekânlar sayılmıştır. Bu nedenle birçok tapınak, kutsal alan ve sunak kayalık tepeler üzerine kurulmuştur. Atina'daki Akropolis bunun en görkemli örneklerinden biridir. Devasa kaya kütlesi üzerine inşa edilen bu kutsal alan yalnızca stratejik bir savunma noktası değil, aynı zamanda tanrıça Athena'nın koruması altındaki kutsal bir merkez olarak görülmüyordu.⁷⁵

Antik Yunan'da taşların kutsallığı, mitolojik anlatılarda da sıkça karşımıza çıkar. Yaratılış efsanelerinden birinde, Titanlarla yaptığı savaşın ardından Zeus'un yardımıyla insan soyunu yeniden kurmak isteyen Deukalion ve Pyrrha'ya tanrıça Themis tarafından "annelerinin kemiklerini arkalarına atmaları" söylenir. Buradaki "anne", yeryüzü tanrıçası Gaia'yı, "kemikler" ise taşları temsil eder. Deukalion'un attığı taşlardan erkekler, Pyrrha'nın attığı taşlardan ise kadınlar meydana gelir. Bu mit, insanın taşla olan bağına yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda yaratılışsal bir ilişki olarak yorumlayan en eski anlatılardan biridir. İnsan, toprağın ve taşın çocuğudur.

Antik Yunan medeniyeti, taşın sadece fiziksel bir yapı malzemesi değil, aynı zamanda ilahi bir varlığın ikametgâhı, kozmik düzenin bir simgesi ve ölümsüzlük arayışının estetik bir tezahürü olarak görüldüğü bir kültürdür. Yunanlılar için taş, *lithos*, doğanın en saf, en değişmez ve tanrısal iradeye en açık formuydu. Arkaik dönemden klasik döneme kadar uzanan süreçte, taşla kurulan bu ilişki, ilkel bir "taş kültürü"nden başlayıp mermerin mükemmelliğinde zirveye ulaşan sanatsal bir kutsiyete evrilmiştir.

Antik Yunan taş kültürünün en eski katmanında *betyl* (kutsal taş) inancı yatar. Bu, henüz insan figürünün taşla yontulmadığı, taşın bizzat tanrının kendisi olarak kabul edildiği bir evredir. Örneğin, Delphi'deki ünlü *Omphalos* (Dünya'nın göbeği/göbeği temsil eden taş), Zeus'un Kronos'a yutturduğu taşla atıfla, evrenin merkezini ve kutsal düzeni temsil ediyordu.

Ayrıca Yunan mitolojisinde gökyüzünden düştüğüne inanılan taşlar (*diotepes*), doğrudan tanrısal birer elçi olarak kabul edilirdi. Bu taşlar, tapınakların içinde gizli tutulur, kıyafetlerle giydirilir ve tanrısal bir varlık muamelesi görürdü. Taşın şekilsizliği

⁷⁵ NILSSON Martin P., "A History of Greek Religion", Oxford University Press, 1949, s. 65.

veya doğal oluşumu, tanrının insani formdan bağımsız, saf ve sınırsız gücünü simgeliyordu.

Yunan mitolojisinde taşın cezalandırıcı ve dönüştürücü gücü de önemli yer tutar. En çarpıcı örneklerden biri Medusa efsanesidir. Saçları yılanla dönüşmüş olan Medusa'nın gözlerine bakan herkes taşa dönüşmektedir. Burada taş, yalnızca fiziksel bir dönüşüm değil, zamanın durması, hareketin sona ermesi ve ilahi cezanın sembolü olarak karşımıza çıkar. Taşa dönüşmek, yaşamın donması ve tanrısal iradeye boyun eğmenin simgesidir.

Antik Yunan mitolojisinde taşın en önemli sembolik rollerinden biri, Kronos ile annesi Gaia arasında geçen olaylarda görülür. Gaia, oğlu Kronos'a, zalim babası Uranos'u devirmesi için taştan (ya da çok sert bir madenden) yapılmış keskin bir orak verir. Kronos bu orakla babasını yenerek Titanların hükümdarı olur. Ancak Gaia ve Uranos, onun da bir gün kendi çocuklarından biri tarafından tahtından indirileceği kehanetinde bulunurlar.⁷⁶

Bu kehanetten korkan Kronos, doğan her çocuğunu yutmaya başlar. Son çocuğu Zeus doğduğunda, annesi Rhea, Gaia'nın da yardımıyla bir plan hazırlar. Zeus'u gizlice kaçıır ve kundak bezine sardığı büyük bir taşı bebekmiş gibi Kronos'a verir. Kronos taşı gerçek bebek sanarak yutar.

Zeus büyüyüp güçlendikten sonra babasını yenerek yuttuğu kardeşlerini kurtarır. Kronos'un ilk çıkardığı şey ise bu taştır. Rivayete göre Zeus, bu taşı daha sonra Delphi'de kutsal Omphalos (Dünyanın Göbeği) Taşı olarak dikmiştir. Antik Yunanlılar bu taşı dünyanın merkezi ve tanrıların kutsadığı bir simge olarak kabul etmişlerdir.

Bu efsanede taş, yalnızca bir nesne değildir, zekânın, kaderin, ilahi korumanın ve yeni bir düzenin sembolüdür. Bir taş sayesinde Zeus kurtulmuş, Olimpos tanrılarının

⁷⁶ GANTZ Timothy, "Early Greek Myth", Johns Hopkins University Press, 1993, Cilt I, s. 39-40.

egemenliğı başlamış ve taş, Antik Yunan inançlarında kutsallığın en önemli simgelerinden biri hâline gelmiştir.

Bir başka anlatıda, Antik Yunanlara göre, Zeus dünyanın "göbeğinde" buluşmak üzere iki tane kartal yollamıştır. Akdeniz'in etrafındaki birçok yere Bu merkez noktasını gösterdiği söylenen omphalos taşları dikilmiştir. Bunların en ünlüsü Delfi mabedindeki oraklıdır. Omphalos aynı zamanda Yunan mitolojisinde ilk titanların lideri ve Zeus'un da babası olan Kronos'a verilmiş olan taşın da adıdır. Birçok kayda göre Omphalos, Delfi yakınlarında Adyton mabedine yerleştirilmişti. Bir başka kopyası olmayan bu taş, yüzeyinde bir ağ şeklinde düğüm motiflerinin oyulmuş olduğu, merkezi dar, zemine doğru genişleyen bir biçimdedir.

Antik Yunan inanışlarında Baetyl Taşları (Tanrı Taşları) bulunur. Göksel ve ilahi olarak kabul edilen bu taşlar, tanrıların yeryüzüne iniş noktası olduğuna inanılır. Birçok tanrıya adanmış baetyl taşları vardır. Kutsiyet adledilen bir başka örnek Hermes'in Kutsal Taşları dairedir. Yol, sınır ve koruyucu tanrı Hermes'e adanmış taş yığınları, yolların kesişim noktalarına dikilen dikdörtgen taş bloklar şeklindedir. Üzerlerinde Hermes'in başı ve fallusu bulunurdu ve koruyucu ve bereket artırıcı nitelikteydi. Yunan dünyasında en yaygın kutsal taşlardandır. Yoldan geçen herkes bu taşlara bir küçük taş atarak Hermes'i onurlandırır.

Kybele, Rhea'nın kutsal taşları, dağ, kaya ve doğanın ana tanrıçası olarak betimlenir. Kybele'nin ikonik temsili, Roma'ya bile götürülerek kutsal kabul edilmiştir (MÖ 204). Bu kült daha sonra Yunan dünyasına yayıldığı için Yunan mitolojisi içinde de yer bulur. Yunanlar, meteoritleri tanrıların işareti veya bedeninin bir parçası olarak görürdü. Efes Artemis Tapınağı'nda bir meteoritin kullanılmış olabileceğine dair antik yazarlar bilgi verir. Herodotos ve Pausanias, birçok şehirde düşmüş taşların tanrısal sayıldığını aktarır.

Taşlar, kehanet merkezlerinde de kutsal kabul edilmiştir. Yunan dünyasının en önemli kehanet merkezi olan Delphi'de bulunan ve "Omphalos" adı verilen kutsal taş, dünyanın merkezi olarak kabul edilirdi. Rivayete göre Zeus, dünyanın iki ucundan iki kartal salmış, kartallar Delphi'de buluşunca burası dünyanın göbeği ilan edilmiştir. Omphalos Taşı yalnızca bir kaya parçası değil, gök ile yer arasındaki kutsal bağın simgesi olarak görülmüş, üzerine ağlar örtülmüş ve çeşitli dini törenlerle kutsanmıştır. Antik dünyanın dört bir yanından gelen insanlar bu taşın bulunduğu kutsal alanda tanrı Apollon'un kâhinlerinden geleceğe ilişkin kehanetler dinlemişlerdir.

Antik Yunan mitolojisinde taşın sembolik anlamını en güçlü biçimde yansıtan anlatılardan biri de Sisyphos efsanesidir. Tanrıları aldatması ve ölüm düzenini bozması nedeniyle Sisyphos, yeraltı dünyasında sonsuza kadar devasa bir kayayı dik bir tepenin zirvesine yuvarlamaya mahkûm edilir. Ne zaman tepeye yaklaşırsa taş yeniden aşağı yuvarlanır ve Sisyphos aynı işe baştan başlamak zorunda kalır.

Bu efsanede taş, yalnızca ağır bir kaya değildir, insanın kaderini, tanrıların mutlak iradesini ve bitmek bilmeyen yaşam mücadelesini simgeler. Antik Yunan düşüncesinde Sisyphos'un taşı, kibirin ve tanrılara karşı gelmenin cezasını temsil ederken, aynı zamanda insanın sonsuz çabasının ve vazgeçmeyen iradesinin de güçlü

bir sembolüne dönüşmüştür. Bu nedenle Sisyphos'un kayası, Antik Yunan taş kültüründe kutsallık, kader ve ilahi adalet kavramlarıyla ilişkilendirilen en etkileyici simgelerden biri olarak kabul edilir.

Taşlar, Yunan dininde adak geleneğinin de önemli bir unsuruydu. İnsanlar tanrılara şükranlarını sunmak, dileklerinin gerçekleşmesini istemek veya hastalıklarından kurtulmak amacıyla kutsal alanlara taşlardan yapılmış küçük heykeller, steller, sütunlar ve yazıtlar bırakıyorlardı. Tapınak çevrelerinde bulunan binlerce taş adak, Antik Yunan toplumunun taşla yüklediği dini değerlerin somut örnekleridir. Bu taşlar yalnızca birer armağan değil, insan ile tanrı arasında kurulmuş manevi sözleşmenin sessiz tanıklarıydı.

Yunanlılar ve Romalılar ametist, zümrüt ve oniks şifa, koruma ve sembolik süsleme amacıyla kullanmışlardır. Her ikisi de Yunanlılar hem de Romanlılar taşların gizemli güçlerine hayran kalmışlardı. Theophrastus'un mineraller hakkında erken dönem incelemeleri yazdılar ve minerallerin renklerini, dokularını ve varsayılan iyileştirici özelliklerini anlattılar. Örneğin Ametistin sarhoşluğu önlediğine inanılıyordu. Yunancada "*ametistos*" "sarhoş olmayan" anlamına gelirdi. Zengin Romalılar ayık kalma umuduyla genellikle ametist kadehlerden içerdiler.

Zümrüt aşk tanrıçası Afrodite/Venus ile bağlantılı olan bu taşların doğurganlığı ve öngörüü artırdığına inanılıyordu. Oniks hem de akik tanrıları ve imparatorları tasvir eden kabartmalara oyulmuştu. Askerler hematit muskalar, metalik parlaklığı savaş tanrısı Mars'ın gücüyle ilişkilendirir. O dönemin tıbbi metinlerinde toz haline getirilmiş taşlar tedavi amaçlı olarak reçete ediliyordu, bu, minerallerin antik Akdeniz dünyasında bilim ve mistisizm arasında nasıl köprü kurduğunun bir yansımasıydı.⁷⁷

Mezar kültüründe de taş önemli bir yere sahipti. Antik Yunan mezarları çoğunlukla mermer stellerle işaretlenirdi. Bu taşların üzerine ölen kişinin adı, ailesi ve bazen yaşamını anlatan kabartmalar işlenirdi. Mezar taşları yalnızca kimlik belirten nesneler değil, ölümlerin anısını yaşatan ve onların ruhlarının unutulmamasını sağlayan kutsal anıtlardı. Ölünün adının taşla kazınması, hafızanın sonsuzlaştırılması anlamına geliyordu.

Mermer, Antik Yunan'da yalnızca estetik değeri nedeniyle değil, saflığı ve tanrısal güzelliği temsil ettiği için de büyük önem

⁷⁷ Theophrastus, "Taşlar Üzerine", Çev. ve Haz. C. Cengiz Çevik, İş Bankası Kültür Yayınları, 2021, s. 45.

taşıyordu. Özellikle Paros ve Pentelikon mermerleri, tanrı heykellerinin yapımında tercih ediliyordu. Heykeltıraşlar, mermer blokların içinde tanrıların veya kahramanların gizli olduğuna inanıyor, kendi görevlerini ise onları taşın içinden özgür bırakmak olarak görüyorlardı. Bu anlayış, taşın cansız değil, içinde ilahi bir ruh taşıyan canlı bir varlık gibi algılandığını göstermektedir.

Antik Yunan kültürüne şöyle bir bakıldığında, kutsal sayılan 30 kadar taşın inanç sistemi içinde yer aldığını görülür. Kimi araştırmacılar, Hermes sözcüğünün HRM biçimindeki kökeninin olasılıkla taş yığınlarını anlatmak için kullanıldığını belirtiyor. 1-2. yüzyılın Romalı tarihçi ve yazarı Tacitus'un anlatımlarında, Tebhes'deki Yunanların Baküs'e atfen bir konik taşta taptıkları geçer.

Yunanların özellikle tapınak ve gymnasiumlarının girişinde diktikleri taş sütunlar da dikkat çekicidir. Delos'taki tapınakta, Apollo da bir taş ile simgelenmektedir. Antik Yunan gelenekleri incelendiğinde, -tıpkı Romalılarda daha sonra gelişmiş ve yayılmış bir gelenekte olduğu gibi- kişilerin ve önemli olayların anılması (örneğin arkadaşlıkların anılması) amacıyla taşları, paraları ve benzer nesneleri sakladıkları görülür. Bu sistemin İbranîlerde de devam ettiği ve ilk devirlerde çok yaygın bir âdet olduğu izlenir.

"Oiraban" ya da "Orbun" diye bilinen bu anı tazeleme âdeti, sonra Hristiyan geleneklerine de geçmiştir. Kişilerin birbirlerine verdiği bu taşlarda kazınmış harfler ile P.U.A.P. yani Pater (*Baba*) - Vios (*Oğul*) – Agion - Pneuma (*Kutsal Ruh*) üçlemesinin yazılı olduğu görülür. Bu bağlamda dikkati çeken bir başka benzerlik de gerek Antik Yunan gerekse Roma âdetlerinde "Pshoi" denilen siyah ve beyaz taşların mahkemelerde karar alınırken kullanılmasıdır. Oylama yapıldığında beyaz taş kabul, siyah taş ret anlamına gelmekteydi. Bu gelenek günümüze de yansımıştır ve Masonluk gibi bazı kurumlarda kullanımı sürdürülmektedir.⁷⁸

Antik Yunan kültüründe küçük taşlardan oluşturulan tepelere özel bir saygı gösterildiği, sınır taşları, ufak tepe ve tümseklerin üzerinde taş yığınları yapıldığı görülür. Bu taş yığınlarının yanından geçenlerin, bunların üstüne bir taş daha bıraktığı ve onları bir tür yol gösterici olarak algıladıkları izlenir. Yunanlar, bu yığınların üstünde genellikle bir cin ya da bir başka göksel varlığın oturup, bunların yolcu ve sürüleri koruduğuna inanırdı.

⁷⁸ HANSEN Mogens Herman, "The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes", Blackwell Publishing, Oxford, 1991, s. 181.

Antik Yunan'da kökleşmiş şöyle bir inanç vardı: Zeus ile Atlas'ın kızı Maria'nın oğlu olup, Mora yarımadasının kuzeyinde yer alan Arkadia Dağı'ndaki Kyllene'de doğan Hermes, Arkadialı bir tanrıydı. Yol kenarlarındaki saygı gören taş yığınları canlı varlıklar gibi görülürdü. Bunların, yolculara yol göstererek onları koruduğu, yollarını beklediklerine inanılırdı. Bu taş yığınlarının geçmişi araştırıldığında, birer mezar ve üzerindeki taşlardan ibaret olduğu kabul edilmekte, böylece ölümlerle Hermes arasında bir bağ kurulmaktaydı. Bunun sonucunda, ölümlerin ruhlarının Hermes aracılığıyla yer altına götürüldüğüne inanılmaktaydı.

Antik Yunan dünyasındaki bir diğer halk inancına göre ise, insanlar Tufan'dan sonra Deucalion tarafından etrafa dağılan taşlardan dünyaya gelip çoğalmıştı. Bu devrin inançlarında gerçek kavramı, "gerçeğin sert taşları" veya "gerçek kadar sert" anlamına gelirken, yeşil taşlar da gençlik ve ölümsüzlük anlamına çekilirdi.

Antik Yunan filozofları da taşlarla ilgilenmişlerdir. Aristoteles, "Meteorologica" adlı eserinde taşların oluşumu, mineraller ve doğal süreçler üzerine gözlemler yapmış, Theophrastos ise "Peri Lithon" (Taşlar Üzerine) adlı eseriyle tarihte mineraller hakkında yazılmış ilk sistematik çalışmalardan birini kaleme almıştır. Theophrastos, taşların renklerini, sertliklerini, kullanım alanlarını ve bazı taşlara atfedilen büyüsel özellikleri ayrıntılı biçimde anlatmıştır. Onun eserinde kehribarın saman parçalarını çekmesi, mknatis taşının demiri kendine çekmesi gibi doğal olaylar da dikkatle incelenmiştir. Bu durum, Antik Yunan'da taşların yalnızca dini değil, bilimsel merakın da konusu olduğunu göstermektedir.⁷⁹

Yunan dünyasında bazı taşların koruyucu güce sahip olduğuna inanılıyordu. Akik, ametist, hematit ve jasper gibi taşlar mühür yüzüklerinde, kolyelerde ve muskalarda kullanılıyordu. Özellikle ametistin insanı sarhoşluktan koruduğuna inanılıyor, adını da Yunanca "sarhoş olmayan" anlamına gelen "amethystos" kelimesinden alıyordu. Hematit savaşçıların cesaretini artıran, akik ise kötü ruhları uzaklaştıran taş olarak kabul ediliyordu. Bu inanışlar daha sonra Roma İmparatorluğu aracılığıyla Avrupa'nın büyük bölümüne yayılmıştır.

⁷⁹ LLOYD G. E. R., "Antik Yunan'da Bilim: Thales'ten Aristoteles'e", Cambridge University Press (Türkçe çevirisi: Tübitak Yayınları), 2011 (Türkçe baskı), s. 85.

Taş kültürünün önemli bir boyutu da sınır taşlarıdır. Antik Yunan kent devletlerinde tarım arazileri, kutsal alanlar ve şehir sınırları taşlarla belirlenirdi. Bu sınır taşları yalnızca mülkiyet göstergesi değil, aynı zamanda kutsal kabul edilen işaretlerdi. Bir sınır taşını yerinden oynatmak ya da ona zarar vermek tanrılara karşı işlenmiş bir suç olarak görülüyor ve ağır cezalarla karşılanıyordu.

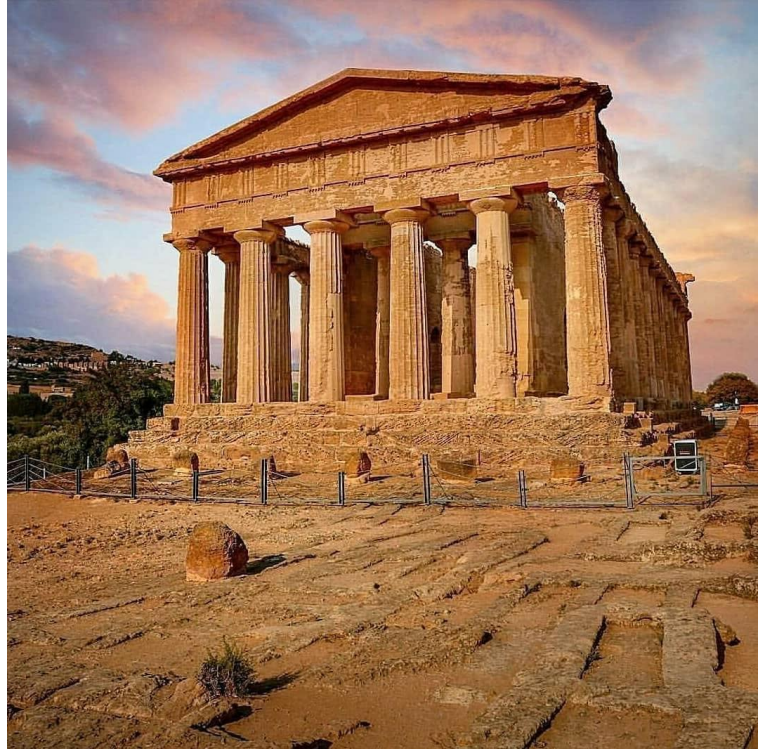
Dağlar ve mağaralar da taş kültürünün önemli parçalarıydı. Zeus'un doğduğu kabul edilen Girit'teki mağaralar, Pan'a adanmış kayalık alanlar ve Nymphalara ait mağaralar, taşın doğrudan kutsal mekâna dönüştüğü yerlerdi. Bu mağaralarda adaklar sunulur, kurban törenleri yapılır ve tanrıların insanlara burada görüldüğüne inanılırdı. Böylece taş, yalnızca işlenmiş mimari bir unsur değil, doğanın kendi hâliyle de kutsal kabul edilen bir varlık oluyordu.

Antik Yunan taş kültürü, mimari eserlerde de doruk noktasına ulaşmıştır. Parthenon, Hephaistos Tapınağı, Delphi Tapınağı ve Epidauros gibi yapılar, yalnızca mimarlık harikaları değil, taşın estetik, dini ve sembolik anlamının birleştiği anıtlardır. Yunan ustaları için taş, insan aklının doğayla kurduğu uyumun en mükemmel ifadesiydi. Her sütun, her kabartma ve her mermer blok, tanrılara duyulan saygının ve güzellik anlayışının sessiz bir anlatıcısıydı.

Yunan medeniyeti, taşla olan ilişkisini "biçimlendirme" üzerine kurmuştur. Arkaik dönemdeki *Kouros* (genç erkek) heykelleri, taşın içine hapsedilmiş hayatın bir dışavurumudur. Taşın mermerle-özellikle Paros ve Pentelikon mermeriyle-girdiği bu ilişki, maddesiz bir ruha "form" kazandırma çabasıdır. Mermer, sağlığı ve ışığı yansıtma kapasitesiyle, tanrısal kusursuzluğun taşlaşmış halidir.⁸⁰

Yunanlı heykeltıraş için taşı yontmak, taşın içindeki fazlalıkları atarak "ideali" ortaya çıkarma sürecidir. Dolayısıyla, bir mermer heykel sadece bir temsil değildir, o, tanrının veya ideal insanın taştan bedenidir. Taş, bu noktada ölümlü bedenlerin çürümesine karşın, "kalıcı olanı" temsil eden yegâne materyaldir.

Antik Yunan tapınakları, taşın mimari bir zafere dönüştüğü yerlerdir. Dor, İyon ve Korint düzenleri, taşın ağırlığını taşıma biçimini geometrik bir kutsallıkla birleştirmiştir. Bir tapınağın sütunları, sadece bir çatıyı taşıyan unsurlar değil, insanı gökyüzüyle, tanrıların makamıyla birleştiren dikey

⁸⁰ BOARDMAN John, "Yunan Sanatı (Greek Art)", Homer Kitabevi, 2004, s. 65.

eksenlerdir. Taşın bu dikey kullanımı, *axis mundi* (dünyanın eksen) düşüncesinin mimari bir yansımasıdır.

Yunanlılar, tapınak inşa ederken taşın doğal formunu “düzen” (logos) ile terbiye ettiklerini düşünürlerdi. Kaosun içinden çıkan o düzgün kesilmiş taş blokları, insanın doğa üzerindeki rasyonel egemenliğinin ve ilahi düzene olan uyumunun bir nişanesiydi.

Yunan mitolojisinde taşın rolü sadece mimari ve heykel değildir. Örneğin, Sisifos’un cezası bir taşla ilişkilendirilmiştir, taş, burada insanın bitmek bilmeyen çabasını ve kaderin ağırlığını simgeler. Bununla beraber, adak yerlerinde bırakılan taşlar, tanrılara sunulan minnetin veya dilenen bir dileğin kalıcı kanıtıydı. Özellikle dağ geçitlerinde veya kutsal ağaçların diplerinde rastlanan taş yığınları, yolcuların tanrıların korumasını dilediği birer sessiz ritüel alanıydı.

Antik Yunan’da taş, doğanın sıradan bir ürünü olmaktan çok daha öte bir anlam taşımaktaydı. O, yaratılışın başlangıcını, tanrıların kudretini, insanın ölümsüzlük arzusunu, bilimin ilk adımlarını ve sanatın en yüksek estetik idealini aynı anda temsil eden çok yönlü bir semboldü. Kayalar kutsal mekânlara dönüşmüş, mermer tanrıların suretini kazanmış, küçük bir muska taşı bile insanı kötülüklerden koruyan ilahi bir emanet olarak görülmüştür. Bu nedenle Antik Yunan taş kültürü, insanlığın taşla yüklediği manevi, estetik ve bilimsel anlamların en zengin örneklerinden biri olarak dünya kültür tarihindeki seçkin yerini korumaktadır.

Antik Yunan’da taş, insanın faniliğine karşı diktiği en görkemli antitezdır. Yunanlılar, taşın sertliğini estetikle yumuşatmış, soğukluğunu ise mitolojiyle ısıtmışlardır. Taş, onların gözünde sadece bir kaya parçası değil, tanrısal düzenin yeryüzündeki gölgesi, tarihin kaydı ve güzelliğin ölümsüz formuydu.

Bugün Yunanistan’daki o antik mermer kalıntılarına baktığımızda, gördüğümüz sadece yıkılmış bir mimari değildir. O, insanoğlunun maddeye yüklediği anlamın, estetikle birleşen kutsal bir inancın ve taşla kurulan o kadim diyalogun hala silinmemiş izleridir. Antik Yunan, taşı yontarak sadece tanrıları inşa etmemiş, aynı zamanda insanın evrendeki varoluşunu da taşla mühürlemiştir.

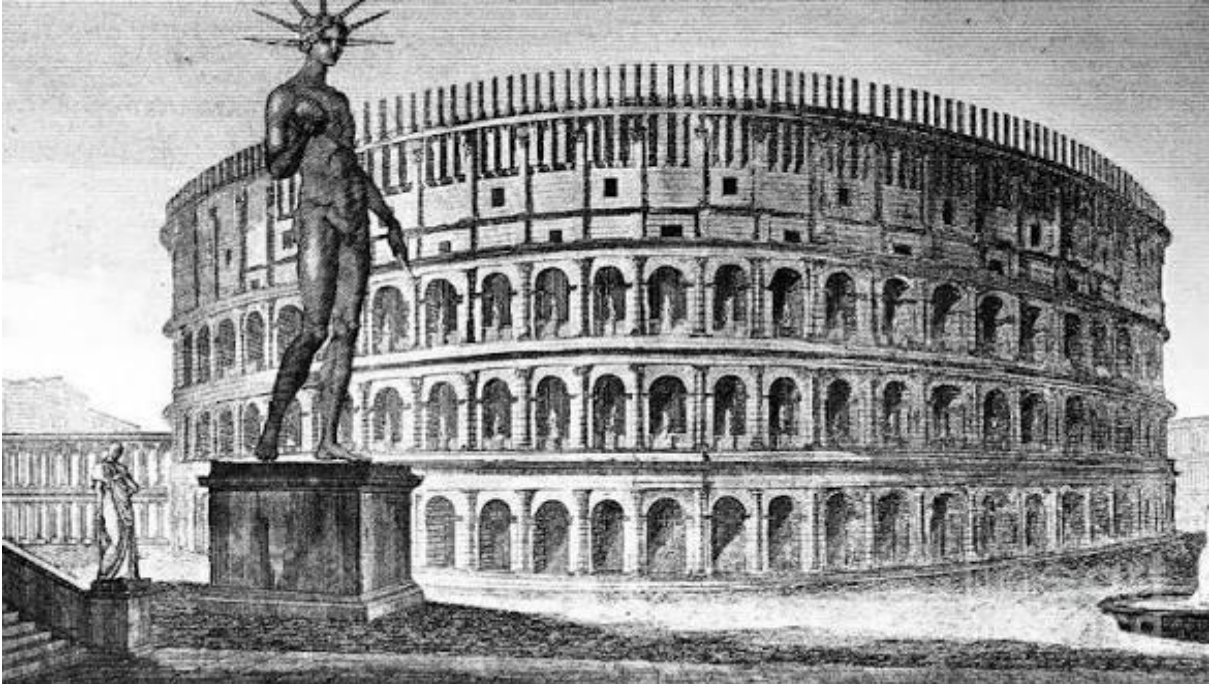
ANTİK ROMA UYGARLIĞINDA TAŞ KÜLTÜ

Antik Roma uygarlığı, mühendislik, hukuk ve askeri başarıları kadar taşa yüklediği kültürel ve dinsel anlamlarla da dünya tarihinin en etkileyici medeniyetlerinden biridir. Romalılar için taş, yalnızca yapı inşa etmekte kullanılan sağlam bir malzeme değil, devletin gücünü, tanrıların koruyuculuğunu, imparatorluğun sürekliliğini ve insanın ölümsüzlük arzusunu temsil eden kutsal bir unsurdur. Roma'nın görkemli tapınakları, zafer takları, yolları, su kemerleri ve heykelleri, taşın hem maddi hem de manevi değerini ortaya koymaktadır.

Roma kültürü büyük ölçüde Etrüsk ve Antik Yunan uygarlıklarından etkilenmiş olsa da taşa ilişkin inanışlarını kendine özgü bir anlayışla geliştirmiştir. Romalılar, kalıcı olanın taştan yapılması gerektiğine inanıyorlardı. Bu nedenle devletin en önemli yapıları mermer, traverten, tüf ve granit gibi dayanıklı taşlarla inşa edilmiştir. "Roma ebedidir" düşüncesi, mimaride taşın kalıcılığıyla özdeşleşmiştir.

Antik Roma medeniyeti, taşın sadece kutsal bir varlık veya estetik bir zemin değil, aynı zamanda "siyasi ve toplumsal otoritenin en somut dili" haline geldiği bir uygarlıktır. Yunan medeniyetinin estetik ve metafiziksel taş anlayışını devralan Romalılar, taşı bir "fetih aracı" ve "ebediyetin garantörü" olarak yeniden tanımlamışlardır. Roma'nın taşa olan ilişkisi, devasa mühendislik projelerinden imparatorluk kültüne kadar uzanan, taşın insani iradeyle yeniden şekillendirildiği pragmatik ve görkemli bir inanç sistemidir.

Romalılar için taş, doğaya karşı kazanılmış bir zaferin nişanesidir. *Opus caementicium* (Roma betonu) teknolojisinin keşfiyle taş, artık sadece kesilen ve üst üste konulan bir nesne değil, dökülebilen, şekillendirilebilen ve her türlü formda kalıplanabilen bir maddeye dönüştü. Pantheon gibi devasa yapıların kubbelerinde taşın bu "esnek" kullanımı, Roma'nın evrensel düzeni (*Pax Romana*) yönetme gücünü temsil ediyordu. Romalılar, taşın bu işlenebilirliğini kullanarak bir "dünya mimarisi" yarattılar. Taş,

Roma için sadece binaların değil, yolların, su kemerlerinin ve limanların da temel maddesiydi. Bu, Roma inancında "dünyayı düzene sokma ve medenileştirme" görevinin taşa kazınmış halidir. Taş, Roma otoritesinin ulaştığı her yere taşınan bir "mühür" işlevi görmüştür.

Ahşap geçiciydi, kerpiç zamanla yıkılırdı, taş ise nesiller boyunca varlığını koruyarak devletin sürekliliğini simgeliyordu. Bu anlayış, özellikle Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren Roma'nın kamusal mimarisinde belirginleşmiş, forumlar, tapınaklar ve kamu yapıları dayanıklı taşlarla inşa edilmiştir. Hukukun ve devlet düzeninin kalıcılığı, taşın değişmezliğiyle özdeşleştirilmiştir.

Antik Roma uygarlığı, dünya tarihine bıraktığı hukuk sistemi, askeri teşkilatı, mimarisi ve şehircilik anlayışı kadar taşa yüklediği kültürel ve manevi anlamlarla da dikkat çekmektedir. Romalılar için taş, yalnızca doğadan elde edilen sert bir yapı malzemesi değildi. O, devletin gücünü, tanrıların iradesini, hukukun değişmezliğini, aile hafızasını ve insanın ölümsüzlük arzusunu temsil eden kutsal bir unsurdur. Bugün Roma İmparatorluğu'ndan geriye kalan görkemli yapılar incelendiğinde, taşın yalnızca mimari bir tercih değil, aynı zamanda bir dünya görüşünün ve medeniyet anlayışının temel taşı olduğu açıkça görülmektedir.

Roma dini içerisinde taşın ayrı bir kutsallığı bulunuyordu. Tapınakların temel taşları kutsal törenlerle yerleştiriliyor, sunak taşları üzerinde tanrılara kurbanlar sunuluyor ve kutsal kabul edilen kayalar ilahi varlıkların yeryüzündeki tezahürü olarak görülüyordu. Bu inancın en dikkat çekici örneklerinden biri, Frigya'dan Roma'ya getirilen Tanrıça Kybele'nin siyah kutsal taşıdır. Meteorit kökenli olduğuna inanılan bu taş, yalnızca bir kült objesi değil, tanrıçanın bizzat kendisini temsil eden kutsal bir emanet olarak kabul edilmiş ve Roma'nın korunmasının ilahi güvencesi sayılmıştır.

MÖ 204 yılında, İkinci Pön Savaşı sırasında Roma Senatosu, kehanet kitaplarının tavsiyesi üzerine Tanrıça Magna Mater'in (Kybele) kutsal taşı olarak kabul edilen siyah meteorit kökenli taşı büyük törenlerle Roma'ya getirtmiştir. Palatinus Tepesi'nde inşa edilen tapınağa yerleştirilen bu taş, yalnızca bir kaya parçası değil, tanrıçanın yeryüzündeki varlığı olarak kabul edilmiştir. Romalılar, bu kutsal taşın Roma'yı düşmanlarından koruyacağına ve devlete ilahi güç kazandıracağına inanmışlardır.

Taşlar, Roma'da kehanet ve dini ritüellerde de önemli roller üstlenmiştir. Tapınaklarda bulunan sunak taşları üzerinde kurbanlar kesilir, tanrılara adaklar sunulur ve dualar edilirdi. Sunak taşları, tanrılarla insanlar arasında kurulan kutsal bağın simgesi olarak görülüyordu. Kurban sırasında taşın üzerine dökülen kanın, tanrıların iradesini memnun ettiğine ve toplumun huzurunu sağladığına inanılırdı.

Yağmur taşı kavramı, insanın göklere uzanıp bulutları kontrol etme isteminin bir uzantısıdır. Bunun, taşların gökten gelmesinden mi, atalardan kalma bir geçmişe sahip olmasından mı, suların içerisinde bulunmalarından mı bu şekilde simgeleştiği kesin bir şekilde anlaşılamamıştır. Tarihçiler, Roma inançlarında "Lapis Niger" adlı bir siyah taşın önemi üzerinde durur. Bu taşın ilk Roma Kralı Romulus'un gömülme yerini belirlemek için başına dikildiği söylenir.⁸¹

Roma'da sınır taşları da kutsal kabul edilmiştir. Tarla, şehir ve eyalet sınırlarını belirleyen taşlar yalnızca mülkiyet işareti değil, aynı zamanda tanrı Terminus'un koruması altındaki kutsal sembollerdi. Her yıl düzenlenen "Terminalia" şenliklerinde insanlar sınır taşlarını çiçeklerle süslüyor, üzerlerine şarap döküyor ve kurbanlar sunuyorlardı. Bir sınır taşını yerinden oynatmak, yalnızca hukuki değil, aynı zamanda dini bir suç sayılıyordu. Çünkü sınır taşlarının devlet düzenini ve toplumsal barışı koruduğuna inanılıyordu.

Antik Roma'da mezar taşları da büyük önem taşımıştır. Romalılar, insanın adı yaşadığı sürece ölümsüz olacağına inanıyordu. Bu nedenle mezar stellerine ölen kişinin adı, ailesi, mesleği ve yaşamını anlatan yazılar kazınıyordu. Mermer lahitler üzerindeki kabartmalar, ölen kişinin yaşamını ve ölümden sonraki yolculuğunu simgeleyen sahnelerle süslenmiştir. Taş, burada yalnızca ölüyü koruyan bir örtü değil, hafızayı gelecek kuşaklara taşıyan kalıcı bir belge niteliği kazanmıştır. Mezar taşları yalnızca bir mezarı işaretlemek için değil, ölen kişinin anısını gelecek kuşaklara aktarmak amacıyla hazırlanıyordu. Bugün Roma İmparatorluğu'na ait binlerce mezar yazıtı, dönemin sosyal yapısını ve günlük yaşamını anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Taş heykeller, Roma toplumunda hem dini hem de siyasi anlam taşımaktaydı. Tapınaklarda tanrıların mermer heykelleri bulunurken, meydanlarda imparatorların ve devlet adamlarının heykelleri yükseliyordu. Bu heykeller yalnızca sanatsal eserler değil, aynı zamanda otoritenin ve ilahi meşruiyetin sembolleriydi. İmparatorların tanrılarla aynı malzemeden, yani dayanıklı taştan yapılmış heykellerle temsil edilmesi, onların ölümsüzlüğünü ve devletin sürekliliğini simgeliyordu.⁸²

Roma toplumunda değerli ve yarı değerli taşlara da çeşitli anlamlar yüklenmiştir. Akik, ametist, zümrüt, hematit, oniks ve jasper gibi taşların insanı kötü ruhlardan koruduğuna, hastalıkları iyileştirdiğine veya savaşta cesaret verdiğine inanılıyordu. Ametistin sarhoşluğu önlediği, hematitin savaşçılara güç verdiği, zümrüdün gözleri dinlendirdiği ve oniksin nazardan koruduğu düşünülmekteydi. Bu nedenle değerli taşlar yalnızca mücevher olarak değil, aynı zamanda muska ve koruyucu tılsım olarak

⁸¹ GAIFMAN Milette, "Roma Yakın Doğusunun İkon Dışı İmgesi" Kaizer, Ted (ed.), 2008.

⁸² ZANKER Paul, "Augustus Dönemi Roma Sanatı", Hommer Kitabevi, 2005, s. 45.

da kullanılmıştır. Üzerlerine tanrı figürleri veya kutsal semboller işlenen mühür yüzükleri, hem kimlik göstergesi hem de manevi koruyucu olarak taşınmıştır.

Doğa içerisinde bulunan büyük kayalar, mağaralar ve kaynak başlarındaki taşlar da halk inançlarında önemli bir yer tutuyordu. Özellikle yıldırım düşmüş kayaların tanrıların işareti olduğuna inanılıyor, bu alanlarda küçük sunaklar kuruluyor ve adaklar adanıyordu. Meteor taşları ise gök tanrısı Jüpiter'in insanlara gönderdiği kutsal işaretler olarak görülüyordu. Roma'nın farklı coğrafyalardan aldığı kültürel etkiler sayesinde Kelt, Anadolu ve Doğu Akdeniz'in eski taş kültürleri de Roma inanç sistemi içerisinde yaşamaya devam etmiştir.

Antik Roma'da taş, aynı zamanda zamanın hafızasıydı. Yasalar taş yazıtlara kazınıyor, zaferler taş sütunlarda ölümsüzleştiriliyor, yollar kilometre taşlarıyla işaretleniyor ve ölenlerin anıları mermer mezar taşlarında yaşatılıyordu. Böylece taş, yalnızca doğanın sunduğu bir kaynak değil, devletin, dinin, hukukun ve toplumun ortak hafızasını taşıyan sessiz bir tanık hâline gelmiştir.

Roma Cumhuriyeti'nin büyüyerek Akdeniz dünyasının hâkimi hâline gelmesiyle birlikte taş, yalnızca mimari değil, aynı zamanda siyasi bir propaganda aracına dönüşmüştür. İmparatorluk Dönemi'nde bu anlayış zirveye ulaşmış, İmparator Augustus'un "Tuğladan bir Roma buldum, mermerden bir Roma bıraktım." sözü taşın Roma ideolojisiindeki yerini en açık biçimde ifade etmiştir. Mermer kaplı tapınaklar, dev sütunlar, zafer takları, su kemerleri ve anıtsal meydanlar, yalnızca estetik kaygılarla değil, Roma'nın sonsuzluğunu ve imparatorluk gücünü halka göstermek amacıyla yapılmıştır. İmparatorluk sınırlarının dört bir yanından getirilen granit, porfir, mermer ve renkli doğal taşlar, Roma'nın dünyaya hâkimiyetinin sessiz sembolleri hâline gelmiştir.⁸³

Roma medeniyetinde taş, imparatorların ve seçkinlerin "ölümsüzleşme" aracıydı. Roma inancında bir imparator öldüğünde tanrısallaştırılabilir (*apotheosis*). Bu

⁸³ ZANKER Paul, age, s.48.

tanrısallaşmanın en kalıcı yolu ise o figürün taş (mermere) yontulmasıydı. Roma büstleri ve heykelleri, bir kişinin fiziksel varlığının ötesine geçerek, imparatorluğun o sarsılmaz ve ebedi otoritesini simgelerdi.

Forum'daki taş sütunlar, zafer takları ve imparatorluk portreleri, Roma taş kültürünün en belirgin örnekleridir. Örneğin, Trajan Sütunu, imparatorun başarılarını taşın üzerine bir "rulo" gibi kazıyarak, tarihin asla silinmeyeceğine dair bir inancı temsil eder. Romalılar için taş, yazının, tarihin ve yasaların korunduğu "kutsal kasa"dır.

Roma mimarisinde kullanılan taşlar da sembolik anlamlar taşımaktaydı. Beyaz mermer saflığı, düzeni ve estetik mükemmelliği temsil ederken, kırmızı porfir taşı yalnızca imparatorlara ayrılmıştı. Mısır'dan getirilen morumsu kırmızı porfir, imparatorluk gücünün simgesi hâline gelmişti. Bu taştan yapılan lahitler, sütunlar ve heykeller yalnızca imparator ailesi tarafından kullanılabiliyordu. Böylece taş, sosyal statüyü belirleyen önemli bir unsur hâline gelmişti.

Roma'da değerli ve yarı değerli taşlar da büyüsel özellikleri nedeniyle ilgi görüyordu. Akik, ametist, zümrüt, jasper, hematit ve oniks gibi taşlar yüzüklerde, kolyelerde ve mühürlerde kullanılıyordu. Hematitin savaşta cesaret verdiğine, jasperin kötü ruhları uzaklaştırdığına ve zümrüdün göz hastalıklarına iyi geldiğine inanılıyordu. Bu taşlar yalnızca süs eşyası olarak değil, koruyucu muska olarak da taşınıyordu.

Roma'nın taş kültürü, şifa arayışıyla da iç içe geçmiştir. Roma hamamları ve kaplıcaları (thermae), doğal taşların (genellikle mermer ve traverten) suyla birleştiği kutsal mekanlardı. Romalılar, suyun iyileştirici gücünün, üzerine aktığı veya biriktiği taşın mineral yapısından geldiğine inanırlardı. Taş ve suyun bu birlikteliği, Roma toplumu için hem fiziksel bir temizlik hem de zihinsel bir arınma ritüeliydi.

Ayrıca Romalılarda kutsal çakmak taşı inancını, tedavi maksadıyla taş kullanıldığını, taşla büyücülük yapıldığını ve fala bakıldığını, bir kutsal taşın yardımıyla (yağmurtaşı) yağmur beklenildiğini de görmekteyiz." Romalılarda kutsal güneş taşı da yüksek bir mevkiye sahipti. Günümüzdeki İtalya'da da halk inançları içinde uğurluluk, uğursuzluk, adaklar, taş, mezar, kutsal ziyaretgâhlar, şifâli ayazmalar vb. taş ve su kültürü ile ilgili türlü davranış ve kalıntılar devam etmektedir.⁸⁴

Roma'nın resmi dini kadar halk inançlarında da taş önemli bir yere sahipti. Yol kenarlarında bulunan büyük kayalar, mağaralar ve kaynak başlarındaki taşlar zamanla yerel kutsal alanlara dönüşmüş, insanlar bu taşlara çiçekler bırakmış, yağ dökmüş ve adaklar adanmışlardır. Özellikle kırsal bölgelerde yaşayan halk, bazı büyük kayaların koruyucu ruhlara ev sahipliği yaptığına inanıyordu. Bu inançlar, Roma'nın fethettiği Kelt, Galya ve Anadolu topraklarındaki eski taş kültürlerinin Roma dünyası içinde yaşamaya devam ettiğini göstermektedir.

Roma askerleri de taşlara sembolik anlamlar yüklüyordu. Sefer sırasında ele geçirilen bölgelerde dikilen zafer taşları ve kilometre taşları yalnızca yol gösterici değildi, aynı

⁸⁴ TANYU Hikmet, "Türklerde Taşla İlgili İnançlar", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, AÜ Yayınevi, 1968.

zamanda Roma'nın egemenliğini ilan eden siyasi simgelerdi. İmparatorluğun dört bir yanına yerleştirilen "miliarium" adı verilen kilometre taşları, Roma'nın merkezden yönetilen güçlü idari yapısını simgeliyordu. Roma Forumu'nda bulunan ünlü "Milliarium Aureum" (Altın Kilometre Taşı), imparatorluğun bütün yollarının Roma'ya ulaştığını simgeleyen kutsal ve siyasi bir anıt olarak kabul edilmiştir.

Roma'nın inşaat kültürü de taşın kutsallığıyla yakından bağlantılıydı. Yeni bir tapınak ya da kamu binasının temeli atılırken çeşitli dinsel törenler düzenleniyor, temel taşları kutsanıyor ve tanrılardan koruma isteniyordu. Böylece yapı yalnızca mühendislik ürünü olmuyor, aynı zamanda tanrıların himayesine emanet edilmiş kutsal bir eser hâline geliyordu.

Romalılar taşı yalnızca kamusal yaşamda değil, gündelik hayatlarında da yoğun biçimde kullanmışlardır. Evlerin avluları taş döşemelerle kaplanmış, mutfaklarda bazalt taşından yapılmış değirmenler ve havanlar kullanılmış, hamamlar mermerle süslenmiş, villaların tabanları renkli taş mozaiklerle donatılmıştır. Taş, günlük yaşamın en sıradan ayrıntılarında bile estetik ve işlevselliği bir araya getiren vazgeçilmez bir malzeme olmuştur.

Antik Roma'da taş, dinin, devletin, hukukun, sanatın ve gündelik yaşamın merkezinde yer alan çok yönlü bir semboldür. Kutsal siyah taşlardan sınır taşlarına, sunaklardan mezar stellerine, mermer heykellerden kilometre taşlarına kadar uzanan bu geniş kullanım alanı, Romalıların taşa yalnızca fiziksel bir malzeme olarak değil, ilahi düzeni ve devlet otoritesini temsil eden kutsal bir emanet olarak baktıklarını göstermektedir. Roma taş kültürü, Yunan dünyasından devraldığı inançları kendi devlet anlayışıyla birleştirerek taşı, imparatorluğun gücünü ve medeniyetin kalıcılığını simgeleyen en önemli unsurlardan biri hâline getirmiştir. Bu yönüyle Roma uygarlığı, insanlık tarihinde taşın hem kutsal hem de siyasal anlamlar kazandığı en gelişmiş medeniyetlerden biri olarak öne çıkmaktadır.

Antik Roma'da taş, maddi ve manevi dünyanın kesiştiği noktada yer almaktadır. Cumhuriyet Dönemi'nde hukukun ve devlet düzeninin simgesi, İmparatorluk

Dönemi'nde siyasi ihtişamın ve evrensel egemenliğin göstergesi, dini yaşamda tanrıların yeryüzündeki varlığı, askeri gelenekte fetihlerin nişanesi, gündelik yaşamda vazgeçilmez bir araç, mezar kültüründe ise ölümsüzlüğün sembolü olmuştur. Değerli taşlara yüklenen koruyucu ve şifa verici özellikler ise Romalıların doğaya yalnızca fiziksel değil, metafizik bir gözle de baktıklarını göstermektedir.

Roma'nın bugün hâlâ ayakta duran taş anıtları, yalnızca büyük bir mühendislik başarısını değil, taşa yüklenen kutsallığın, kalıcılığın ve ölümsüzlük idealinin de günümüze ulaşmış en güçlü tanıklarındır. Bu nedenle Roma taş kültürü, insanlık tarihinin taşa yüklediği anlamların en gelişmiş ve en kapsamlı örneklerinden biri olarak değerlendirilmeyi hak etmektedir.

TÜRK KÜLTÜRÜNDE TAŞ KÜLTÜ

Türk kültüründe taş, yalnızca doğanın sıradan bir unsuru veya yapı malzemesi değil, tarih boyunca devlet anlayışının, inanç dünyasının, kahramanlığın, hafızanın ve kutsal mekân algısının önemli sembollerinden biri olmuştur. Orta Asya bozkırlarından Anadolu'ya uzanan binlerce yıllık süreçte Türk toplulukları, taşı kimi zaman ölümsüzlüğün simgesi olarak mezar anıtlarında kullanmış, kimi zaman kutsal dağların ve ziyaret yerlerinin ayrılmaz parçası olarak görmüş, kimi zaman da halk inançları içerisinde dilek, adak, bereket ve korunma ile ilişkilendirmiştir. Bununla birlikte Türk kültüründe taşın anlamı, tarih boyunca dini ve kültürel değişimlere bağlı olarak farklı biçimlerde yorumlanmıştır. Eski Türk inanç sistemindeki kutsal taş anlayışı, İslamiyet'in kabulünden sonra önemli ölçüde değişmiş, ancak bazı gelenekler halk kültürü içinde yaşamaya devam etmiştir.

Türk kültürü ve inanç tarihinin en derin katmanlarından biri, "taş kültü"dür. Orta Asya'nın uçsuz bucaksız bozkırlarından Anadolu'nun kadim topraklarına uzanan bu gelenek, taşın sadece bir yapı malzemesi değil, kutsal bir güç, bir antlaşma mührü ve ölümsüzlüğün simgesi olarak kabul edildiği bir düşünce sistemine dayanır. Türkler için taş, gökyüzü ile yeryüzünü birleştiren, ruhların barındığı ve geçmiş ile gelecek arasında bir köprü kuran canlı bir varlıktır.

Eski Türklerin inanç sistemi olan Gök Tanrı inancında doğa kutsal kabul edilen unsurların başında geliyordu. Dağlar, kayalar, ormanlar, ırmaklar ve göller, yalnızca doğal oluşumlar değil, aynı zamanda ruhların ve kutsal varlıkların bulunduğu yerler olarak görülüyordu. Özellikle yüksek dağlar, Gök Tanrı'ya en yakın mekânlar sayılıyor, bu dağların zirvelerindeki büyük kaya kütleleri kutsal kabul ediliyordu. Eski Türk yazıtlarında ve Çin kaynaklarında, Türk hükümdarlarının belirli dağlarda kurban törenleri düzenlediği, taş sunaklar üzerinde adaklar sunduğu ve devletin önemli kararlarını kutsal kabul edilen mekânlarda aldığı belirtilmektedir. Bu durum, taşın yalnızca fiziksel değil, kozmolojik bir anlam da taşıdığını göstermektedir.

Türk mitolojisinde taş, genellikle "Gök" ile ilişkilendirilir. Özellikle göktaşları (meteoritler), Tanrı'nın bir işareti veya kutsal bir armağan olarak görülmüştür. Gökyüzünden düşen bir taşın, o bölgeyi kutsallaştırdığına ve oradaki gücü artırdığına inanılır. Bu inanç, İslam öncesi dönemdeki "yada taşı" (yağmur taşı) geleneğiyle taçlanır. Yada taşı, Türk şamanlarının elinde doğa güçlerini kontrol etme, yağmur yağdırma ve rüzgarı yönlendirme yetisine sahip sihirli bir nesneye dönüşmüştür.⁸⁵

Türk kültüründe taş, adaleti, sarsılmazlığı ve sadakati temsil eder. "Taş gibi sert", "Taşa yazmak" gibi deyimler, Türkçenin taş ile kurduğu organik bağın yansımalarıdır. Taşın üzerine kazınan runik harfli Orhun Yazıtları, Türklerin tarihini taşa mühürleyerek ölümsüzleştirme çabasının en görkemli örneğidir. Bilge Kağan ve Kül Tigin yazıtları, taş sadece bir mesaj aracı değil, bir devletin tapusu olarak kullanmıştır.

Türk taş kültürünün en önemli örneklerinden biri balballardır. Orta Asya bozkırlarında yaygın olarak görülen balballar, savaşta öldürülen düşmanları veya ölen kişinin

⁸⁵ ÖGEL Bahaeddin, "Türk Mitolojisi. Cilt I-II", Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.

kahramanlığını simgeleyen taş heykellerdir. Özellikle Orhun Vadisi'nde bulunan Göktürk balbalları, Türk taş sanatının en eski ve en etkileyici örnekleri arasında yer almaktadır. Bu taş heykeller yalnızca mezar işareti değil, ölen kişinin toplumdaki yerini, askeri başarılarını ve öteki dünyadaki statüsünü temsil eden semboller olarak değerlendirilmiştir. Balbalların mezarın önüne sıra hâlinde dikilmesi, ölen kişinin öldürdüğü düşmanları öteki dünyada hizmetkâr olarak yanında götüreceğine ilişkin eski Türk inançlarıyla ilişkilendirilmektedir.⁸⁶

Eski Türk kültürünün en dikkat çekici taş anıtlarından biri olan balballar, yalnızca mezarların çevresine dikilmiş taş heykeller değil, Türklerin ölüm, kahramanlık, atalar kültü ve öteki dünya anlayışını yansıtan önemli kültürel miraslardır. Orta Asya bozkırlarında, özellikle Göktürk, Uygur, Kırgız ve Kıpçak topluluklarının yaşadığı geniş coğrafyada binlerce örneği bulunan balballar, Türk taş kültürünün en özgün eserleri arasında kabul edilmektedir. Arkeoloji, sanat tarihi, antropoloji ve dinler tarihi araştırmaları, balbalların eski Türk inanç sisteminin anlaşılmasında temel kaynaklardan biri olduğunu göstermektedir.⁸⁷

“Balbal” sözcüğü Eski Türkçede taş heykel veya mezar taşı anlamında kullanılmakla birlikte, bilim dünyasında daha çok mezarların önüne sıra hâlinde dikilen taş figürleri ifade etmektedir. Özellikle Orhun Vadisi, Altay Dağları, Yedisu, Tuva ve Moğolistan bozkırlarında bulunan yüzlerce balbal, Türklerin taş işçiliği ve anıt geleneğinin en önemli örneklerini oluşturur.⁸⁸

Balbalların kökeni, Türklerin İslamiyet'ten önce benimsedikleri Gök Tanrı inancı ve atalar kültü ile yakından ilişkilidir. Eski Türklerde ölüm, hayatın sona ermesi değil,

başka bir âleme geçiş olarak kabul edilirdi. İnsan öldüğünde ruhunun yaşamaya devam ettiğine inanılır, bu nedenle mezarlar yalnızca defin yeri değil, ölen kişinin yeni hayatına hazırlanacağı kutsal mekânlar olarak görülürdü. Balballar da bu inanç sisteminin taşlaşmış ifadeleri olarak ortaya çıkmıştır.

Bilim insanlarının büyük çoğunluğunun kabul ettiği görüşe göre balballar, savaşlarda öldürülen düşmanları temsil etmektedir. Bir Türk savaşçısının öldürdüğü her düşman için mezarının önüne bir balbal dikildiğine inanılmıştır. Bu düşüncenin temelinde, öteki dünyada öldürülen düşmanların ölen kişiye hizmet edeceği inancı yer almaktadır. Nitekim Orhun Yazıtları ve Çin yıllıkları, büyük kağanların mezarlarının önünde uzun balbal dizilerinin bulunduğunu bildirmektedir. Bazı

⁸⁶ ÇORUHLU Yaşar, “Türk Mitolojisinin Ana Hatları”, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2019.

⁸⁷ ÇORUHLU Yaşar, (2022), age, s. 11.

⁸⁸ ÖGEL Bahaeddin, “Türk Mitolojisi (2 cilt)”, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1971.

mezarlarda onlarca, hatta yüzlerce balbalın sıralanmış olması, ölen kişinin askeri başarısını ve toplumdaki saygınlığını simgelemektedir.⁸⁹

Balballar ile "taş baba" veya "taş nine" olarak adlandırılan insan biçimli mezar heykelleri ise aynı kavram değildir. Günümüzde bu iki tür eser zaman zaman birbirine karıştırılsa da arkeoloji literatüründe aralarında önemli farklar bulunmaktadır. Taş baba heykelleri çoğunlukla ölen kişinin kendisini tasvir ederken, balballar genellikle onun öldürdüğü düşmanları temsil eden daha sade taşlardır. Bununla birlikte bazı bölgelerde iki gelenek iç içe geçmiş ve her iki tür anıt birlikte kullanılmıştır.

Balbalların çoğu kaba yontulmuş taşlardan oluşsa da bazı örneklerde dikkat çekici ayrıntılar görülmektedir. İnsan yüzü, bıyık, kemer, hançer, kılıç, kadeh veya ellerinde tuttukları kaplar özenle işlenmiştir. Özellikle Göktürk dönemine ait taş heykellerde sağ elde kadeh, sol elde kılıç veya kemer tasvirleri yaygındır. Araştırmacılar, kadehin öteki dünyadaki ölümsüz yaşamı ve atalarla yapılan kutsal şöleni simgelediğini düşünmektedir. Silahlar ise savaşçının kimliğini ve cesaretini ifade etmektedir.

Balbalların mezarların doğu tarafına dizilmesi de dikkat çekicidir. Eski Türklerde doğu, güneşin doğduğu yön olması nedeniyle yeniden doğuşun, hayatın ve umudun simgesi olarak kabul edilirdi. Bu nedenle balbal dizileri çoğunlukla doğuya doğru uzanır. Bu yerleşim düzeni, yalnızca estetik bir tercih değil, kozmolojik ve dini bir anlam taşımaktadır.

Eski Türk taş kültürü içerisinde balballar yalnızca ölüleri anmak amacıyla dikilmemiştir. Aynı zamanda devlet otoritesinin ve toplumsal hafızanın da simgesi olmuşlardır. Büyük kağanların mezarlarında yer alan balbal dizileri, onların askeri başarılarını gelecek kuşaklara anlatan sessiz tarih belgeleri niteliğindedir. Bu yönüyle balballar, yazılı tarihin bulunmadığı dönemlerde taş üzerine işlenmiş kahramanlık destanları olarak değerlendirilebilir.⁹⁰

Balbalların dikilmesi önemli törenlerle gerçekleştirilirdi. Cenaze merasimleri sırasında kurbanlar kesilir, at yarışları düzenlenir, ölen kişinin kahramanlıkları anlatılır ve ardından balballar mezarın çevresine yerleştirilirdi. Çin kaynakları ve Göktürk dönemi kayıtları, bu törenlerin günlerce sürdüğünü ve toplumun geniş katılımıyla gerçekleştirildiğini

⁸⁹ ÇORUHLU Yaşar, "Erken Devir Türk Sanatı", Kabalcı Yayınları, 1997.

⁹⁰ ROUX Jean-Paul, "Türkler ve Moğolların Eski Dini", Payot, 1984.

göstermektedir. Böylece balbal, yalnızca bir taş değil, toplumsal hafızanın ve ortak kimliğin somut bir parçası hâline gelirdi.

Balballar ile şamanizm arasında da dolaylı ilişkiler kurulmaktadır. Her ne kadar Gök Tanrı inancı klasik anlamda bir şaman dini olmasa da kamlar (din adamları), cenaze törenlerinde ruhun öteki dünyaya yolculuğuna rehberlik ederdi. Balbalların da bu yolculukta ölen kişiye eşlik eden semboller olduğu düşünülmektedir. Bazı araştırmacılar, balbalların kötü ruhları mezardan uzak tuttuğuna veya mezarın kutsallığını koruduğuna inanılmış olabileceğini ileri sürmektedir. Ancak bu görüşler kesin yazılı belgelerle değil, arkeolojik yorumlarla desteklenmektedir.

Türklerin Anadolu'ya gelmesinden sonra balbal geleneği büyük ölçüde sona ermiştir. İslamiyet'in kabulüyle birlikte insan biçimli mezar heykelleri terk edilmiş, onların yerini kitabeli mezar taşları almıştır. Bununla birlikte eski geleneğin bazı izleri yaşamaya devam etmiştir. Özellikle Selçuklu ve Osmanlı mezar taşlarında görülen kılıç, başlık, servi, hayat ağacı ve çeşitli semboller, balballardaki kimlik ve anı yaşatma anlayışının farklı bir biçimde sürdüğünü göstermektedir. Böylece Türk mezar taşı sanatı, eski bozkır geleneği ile İslam estetiğini bir araya getiren özgün bir karakter kazanmıştır.

Bugün Orhun Vadisi, Altay Dağları, Kırgızistan, Kazakistan ve Moğolistan'da bulunan binlerce balbal, Türk tarihinin en önemli arkeolojik mirasları arasında yer almaktadır. Bu eserler yalnızca sanat tarihi açısından değil, Türklerin inanç sistemi, ölüm anlayışı, savaş kültürü ve toplumsal yapısını anlamak bakımından da büyük önem taşımaktadır.

Balballar, Eski Türk taş kültürünün en güçlü sembollerinden biridir. Onlar yalnızca mezar taşı değil, kahramanlığın, ölümsüzlük düşüncesinin, atalara duyulan saygının ve toplum hafızasının taşa kazınmış ifadesidir. Her balbal, bir savaşçının hayatını, mücadelelerini ve toplum içindeki yerini sessizce anlatan bir tarih belgesidir. Bozkırın rüzgârına bin yılı aşkın süredir direnen bu taşlar, Türk kültürünün geçmişle kurduğu bağı günümüze taşıyan en etkileyici anıtlar arasında yer almaktadır.⁹¹

⁹¹ KAFESOĞLU İbrahim, "Türk Milli Kültürü", Boğaziçi Yayınları, 1980.

Eski Türk kültüründe taş, yalnızca doğada bulunan sert bir madde veya yapı malzemesi değildir. Taş, hafızanın, devletin, ataların, kahramanlığın ve ebediyetin sembolü olarak kabul edilmiş, Türklerin tarih anlayışında özel bir yer edinmiştir. Bu anlayışın en güçlü örneklerinden biri ise bengü taş geleneğidir. Eski Türkçede "bengü" kelimesi "ebedi, sonsuz, ölümsüz, daimi" anlamına gelir. Dolayısıyla bengü taş, yalnızca üzerine yazı yazılmış bir anıt değil, gelecek kuşaklara bırakılmış kalıcı bir devlet hafızası, milletin ortak belleği ve ebediyet düşüncesinin taşlaşmış hâlidir.

Bengü taş geleneği özellikle 7. ve 8. yüzyıllarda Göktürk Kağanlığı döneminde gelişmiş ve Türk tarihinin en önemli kültürel miraslarından biri olmuştur. Bu anıtlar yalnızca mezar taşı değildir, devletin kuruluşunu, savaşlarını, hükümdarların başarılarını, halkın karşılaştığı felaketleri ve geleceğe yönelik öğütleri anlatan tarih belgeleridir. Bu yönüyle bengü taşlar, yalnızca bir kişinin değil, bütün bir milletin hafızasını temsil etmektedir.

Türk kültüründe taşın kalıcılığı çok erken dönemlerden itibaren fark edilmiştir. Ahşap çürür, deri yıpranır, kumaş eskir, ancak taş yüzyıllara meydan okuyabilir. Eski Türk hükümdarları, sözlerinin unutulmaması için onları taşa kazıtmayı tercih etmişlerdir. Böylece söz, zamanın etkisinden kurtularak nesilden nesile aktarılmıştır. Bengü taş geleneğinin temelinde de bu düşünce yatmaktadır.

Bu anlayışın en görkemli örnekleri Orhun Yazıtları'dır. 1889 yılında Nikolay Yadrintsev tarafından keşfedilen ve daha sonra Vilhelm Thomsen tarafından 1893 yılında çözümlenen bu yazıtlar, Türk dilinin ve tarihinin en eski yazılı belgeleri arasında yer almaktadır. Yazıtlar, Bilge Kağan, Kül Tigin ve Tonyukuk adına dikilmiş üç büyük bengü taştan oluşmaktadır.

Kül Tigin Yazıtı'nın doğu yüzünde geçen şu ifade, bengü taş anlayışını açık biçimde ortaya koymaktadır:

"Bu bengü taşı diktirdim."⁹²

Buradaki "bengü", yalnızca taşın fiziksel dayanıklılığını değil, yazılan sözlerin sonsuza kadar yaşaması arzusunu ifade etmektedir. Yazıtlarda sık sık gelecek nesillere seslenilmesi de bunun göstergesidir. Bilge Kağan, Türk milletine hitap ederek geçmişte yapılan hataları anlatır, devletin nasıl yeniden kurulduğunu açıklar ve gelecekte aynı yanlışların yapılmaması için öğütler verir. Böylece bengü taş, yaşayan hükümdarın değil, milletin ortak vicdanının sesi hâline gelir.

Eski Türk devlet anlayışında hükümdar fanidir, ancak devlet ve millet ebedi olmalıdır. Bengü taş işte bu devlet felsefesinin somut ifadesidir. Yazıtlarda kişisel övgülerden çok milletin geleceği ön plana çıkarılır. "Üstte mavi gök, altta yağız yer yaratıldığında..." diye başlayan kozmolojik anlatım, Türk devletinin yalnızca siyasi bir yapı değil, evren düzeninin bir parçası olarak görüldüğünü göstermektedir. Taş ise bu düzenin en kalıcı temsilcisidir.⁹³

⁹² TEKİN Talat, "Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk", Ankara: Simurg Yayınları, 1995.

⁹³ ÖGEL Bahaeddin, (1971), age.

Bengü taşlar aynı zamanda kutsal bir hafıza mekânıdır. Her ne kadar taşın kendisine tapınıldığına dair hiçbir tarihi kanıt bulunmasa da, anıtların dikildiği alanlar büyük törenlerle hazırlanmış, çevrelerine balballar yerleştirilmiş, kurban törenleri düzenlenmiş ve anma merasimleri gerçekleştirilmiştir. Bu durum, taşın yalnızca yazı taşıyan bir nesne değil, devlet törenlerinin ve atalar kültürünün merkezinde yer alan sembolik bir unsur olduğunu göstermektedir.

Bengü taşların biçimi de dikkat çekicidir. Genellikle granit veya sert kayalardan yapılan bu anıtlar, uzun yıllar ayakta kalabilecek şekilde seçilmiş malzemelerden yontulmuştur. Üzerlerine Göktürk alfabesiyle yazılan metinler son derece özenli bir işçilik göstermektedir. Bazı yazıtların üst bölümünde dağ keçisi damgası, ejder motifleri veya devleti simgeleyen işaretler bulunmaktadır. Bu semboller, yazıtların yalnızca metin değil, aynı zamanda görsel bir devlet manifestosu olduğunu ortaya koymaktadır.⁹⁴

Türk kültüründe bengü taş, taş kültürünün en gelişmiş biçimlerinden biridir. Eski Türklerde kutsal dağlar, balballar ve ziyaret kayaları gibi taş gelenekleri bulunmakla birlikte, bengü taş bunlardan farklı olarak doğrudan bilgi taşıyan bir anıttır. Bu nedenle tarihçiler onu yalnızca arkeolojik eser değil, siyaset düşüncesi, hukuk anlayışı ve devlet geleneğini belgeleyen resmi metin olarak değerlendirmektedir.

İslamiyet'in kabulünden sonra bengü taş geleneği eski biçimiyle devam etmemiştir. Ancak onun temsil ettiği "kalıcı eser bırakma" anlayışı yaşamaya devam etmiştir. Selçuklu kitabeleri, Osmanlı vakfiye kitabeleri, cami, medrese, köprü ve çeşme üzerindeki yazılar, bengü taş geleneğinin farklı bir kültürel biçimde sürdüğünü göstermektedir. Taş üzerine yazı yazma geleneği, devletin hafızasını yaşatma amacıyla İslam döneminde de varlığını korumuştur.

Günümüzde Orhun Vadisi'ndeki bengü taşlar, yalnızca Türk tarihinin değil, dünya kültür mirasının da en önemli belgeleri arasında kabul edilmektedir. Bu yazıtlar sayesinde VIII. yüzyıl Türkçesi ayrıntılı biçimde okunabilmekte, Türklerin devlet anlayışı, toplum yapısı, savaşları ve dünya görüşü doğrudan kendi ifadeleriyle öğrenilebilmektedir. Bu nedenle bengü taşlar, tarih boyunca taşın bilgi taşıyan en güçlü sembollerinden biri olmuştur.

⁹⁴ KAFESOĞLU İbrahim, (1980), age.

Sonuç olarak bengü taş, Türk kültüründe taşın ulaştığı en yüksek sembolik anlamlardan birini temsil etmektedir. Taş burada ne puttur ne de doğaüstü güçlere sahip bir nesnedir. O, milletin hafızasını koruyan, devletin sürekliliğini simgeleyen ve gelecek kuşaklara seslenen sessiz bir öğretmendir. Yüzyıllar boyunca rüzgâra, kara ve yağmura direnen bengü taşlar, Türk tarihinin unutulmaması gereken sayfalarını günümüze ulaştırmış, böylece taş, yalnızca sert bir kaya değil, hafızanın ve ebediyetin dili hâline gelmiştir.⁹⁵

Türk kültüründe taşın en önemli tarihi belgelerinden biri de Orhun Yazıtları'dır. Bilge Kağan, Kül Tigin ve Tonyukuk adına dikilen bu anıtlar, taşın yalnızca dayanıklı bir malzeme değil, milletin hafızasını gelecek kuşaklara taşıyan kalıcı bir araç olarak görüldüğünü göstermektedir. Yazıtlarda kullanılan "ebedi taş" anlayışı, devletin ve milletin sürekliliğini simgeleyen güçlü bir kültürel mesaj taşımaktadır.

Eski Türklerde kutsal taş anlayışının en dikkat çekici örneklerinden biri "yada taşı" inancıdır. Türk destanlarında, Çin ve İslam kaynaklarında "yada", "yat" veya "ced" taşı olarak geçen bu taşın yağmur yağdırdığına, fırtına çıkardığına veya hava olaylarını değiştirebildiğine inanılmıştır. Özellikle kuraklık dönemlerinde kamların (şamanların) bu taşı kullanarak yağmur duası yaptığına dair kayıtlar bulunmaktadır. Bu inanışın tarihsel gerçekliği tartışmalı olmakla birlikte, Türk mitolojisinde ve halk anlatılarında önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir.⁹⁶

Türk kültür tarihinde taşlara yüklenen anlamlar yalnızca mimari, mezar sanatı veya anıt geleneğiyle sınırlı değildir. Eski Türk inanç dünyasında bazı taşların doğa olaylarını etkileyebildiğine, insanları koruyabildiğine veya olağanüstü güçlere sahip olduğuna dair inanışlar da gelişmiştir. Bu taşlar arasında en dikkat çeken yada taşıdır. Eski Türkçe metinlerde "yat", "yada", "cada", "cede" ve İslam kaynaklarında zaman zaman "hacerü'l-matar" (yağmur taşı) gibi adlarla anılan bu taş, özellikle yağmur yağdırma, kar yağdırma, fırtına çıkarma veya kuraklığı sona erdirmeye gücüne sahip olduğuna inanılan efsanevi bir nesne olarak Türk kültür tarihinde önemli bir yer edinmiştir.

Yada taşına ilişkin ilk bilgiler, Orta Asya'da yaşayan Türk topluluklarının sözlü geleneklerinde ve daha sonra Çin, Arap, Fars ve İslam tarihçilerinin eserlerinde yer almaktadır. Bu anlatımlarda, bazı kamların (şamanların), din adamlarının veya hükümdarların belirli törenler sırasında yada taşı kullanarak hava olaylarını değiştirebildikleri ileri sürülmektedir. Bu anlatılar, Eski Türklerin tabiatla kurduğu güçlü ilişkinin ve doğa güçlerini anlamlandırma çabasının önemli bir parçasıdır.⁹⁷

Eski Türk inanç sisteminde doğa canlı kabul edilirdi. Gök, yer, dağlar, nehirler, ormanlar ve rüzgârlar kutsal bir düzenin parçaları olarak görülürdü. İnsan ile tabiat arasında karşılıklı bir denge bulunduğuna inanılırdı. Yağmurun yağmaması yalnızca meteorolojik bir olay değil, kozmik düzenin bozulması olarak yorumlanabiliyordu. İşte

⁹⁵ ÇORUHLU Yaşar, (2019), age.

⁹⁶ KAFESOĞLU İbrahim, "Türk Millî Kültürü", İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2015.

⁹⁷ Kaşgarlı Mahmud, "Divânu Lugâti't-Türk", Çev. Besim Atalay, Ankara, "Yat" maddesi (Cilt III), Türk Dil Kurumu Yayınları, 1939–1943.

yada taşı, bu bozulan dengeyi yeniden kurmaya yarayan kutsal bir araç olarak düşünülmüştür.

Türk mitolojisinde yada taşı çoğu zaman kamların kullandığı bir nesne olarak anlatılır. Kam, belirli dualar, ilahiler ve ritüeller eşliğinde taşı suya batırır, göğe kaldırır veya belirli hareketlerle kullanır, bunun sonucunda yağmurun başladığına inanılırdı. Bu anlatılar, taşın tek başına değil, ritüelin bir parçası olarak anlam kazandığını göstermektedir. Yani olağanüstü güç taşın kendisinden ziyade, kutsal tören ve inanç sistemi içinde değerlendirilmiştir.⁹⁸

Yada taşıyla ilgili en eski yazılı bilgilerden biri, Kaşgarlı Mahmud'un 11. yüzyılda kaleme aldığı Divânu Lugâti't-Türk adlı eserinde yer alır. Kaşgarlı, "yat" maddesinde Türkler arasında yağmur ve kar yağdırmak amacıyla kullanılan bir taşın söz eder ve bu uygulamanın kendi döneminde de bilindiğini belirtir. Kaşgarlı Mahmud bu bilgiyi aktarırken, bunun Türkler arasında yaygın bir inanış olduğunu ifade eder, ancak olayın gerçekten gerçekleştiğini kanıtlamaya çalışmaz. Bu yönüyle eser, halk inanışını belgeleyen önemli bir tarihi kaynaktır.

Yada taşından söz eden bir başka önemli isim Residüddin Fazlullah Hemedâni'dir. Câmiu't-Tevârih adlı eserinde, Türk ve Moğol boylarının savaş sırasında hava şartlarını değiştirmek amacıyla bu taşı kullandıklarına dair rivayetleri aktarır. Benzer bilgiler, İbnü'l-Fakih, Gardizi ve Ebû Reyhân el-Birûni gibi Orta Çağ yazarlarının eserlerinde de yer almaktadır. Bu kayıtlar, yada taşı inancının yalnızca Türk sözlü geleneğinde değil, komşu medeniyetlerin dikkatini çeken bir kültürel unsur olduğunu göstermektedir.

Türk destanlarında yada taşı çoğu zaman hükümdarlık ve kut anlayışıyla birlikte değerlendirilir. Bazı anlatılarda taşı yalnızca Tanrı'nın kut verdiği hükümdarların veya seçilmiş kamların kullanabileceği belirtilir. Bu durum, taşın sıradan bir nesne değil, siyasi ve dini meşruiyetin sembollerinden biri olarak görüldüğünü düşündürmektedir.

⁹⁸ ÖGEL Bahaeddin, (1971), age.

Bununla birlikte modern bilim açısından değerlendirildiğinde, yada taşının gerçekten meteorolojik olayları değiştirdiğine ilişkin herhangi bir fiziksel kanıt bulunmamaktadır. Günümüz tarihçileri ve dinler tarihçileri, yada taşı anlatılarını Eski Türklerin tabiatı açıklama biçiminin, ritüel uygulamalarının ve mitolojik düşünce sisteminin bir parçası olarak değerlendirmektedir. Dolayısıyla yada taşı, bilimsel anlamda hava olaylarını kontrol eden bir nesne olarak değil, kültürel ve mitolojik bir sembol olarak ele alınmalıdır.⁹⁹

Yada taşı ile ilgili anlatılar yalnızca yağmur yağdırmakla sınırlı değildir. Bazı rivayetlerde bu taşın dolu yağdırdığı, sis oluşturduğu, kar fırtınası çıkardığı veya düşman ordularını zor durumda bıraktığı da anlatılır. Özellikle savaş dönemlerine ilişkin destanlarda, kötü hava koşullarının ilahi yardım veya kutsal taşın etkisiyle meydana geldiği ifade edilir. Bu tür anlatılar, savaşın yalnızca askeri güçle değil, doğanın desteğiyle de kazanıldığı yönündeki eski düşünceyi yansıtmaktadır.

İslamiyet'in kabulünden sonra yada taşına ilişkin inanışlar zamanla zayıflamış, ancak tamamen ortadan kalkmamıştır. Anadolu'da bazı bölgelerde yağmur duası sırasında belirli taşların dereye bırakılması, suya taş atılması veya kutsal kabul edilen kayaların çevresinde dua edilmesi gibi uygulamalar, eski Türk ve Anadolu geleneklerinin halk kültürü içinde yeni biçimler kazanarak yaşamaya devam ettiğini göstermektedir. Bununla birlikte İslam âlimleri, yağmurun yalnızca Allah'ın iradesiyle yağdığına dikkat çekmiş ve taşlara doğaüstü güç atfedilmesini dini açıdan uygun görmemiştir.

Türk kültüründe yada taşı, taşın en mistik yorumlarından birini temsil etmektedir. Balballar devletin ve kahramanlığın, bengü taşlar tarihi hafızanın sembolüken, yada taşı insanın tabiatla kurduğu manevi ilişkinin ifadesidir. Bu yönüyle taş, yalnızca sert bir kaya parçası değil, insanın evreni anlamlandırma çabasının ve doğa karşısındaki hayranlığının kültürel bir simgesi hâline gelmiştir.

Yada taşı, tarihsel gerçekliği kesin biçimde kanıtlanabilen bir nesneden çok, Türk mitolojisinin ve halk inanışlarının önemli bir unsurudur. Onun değeri, meteorolojik olayları gerçekten değiştirmiş olmasından değil, Eski Türklerin doğa, gökyüzü, yağmur ve kutsallık anlayışını yansıtmamasından kaynaklanmaktadır. Yada taşı, Türk taş kültürü içinde doğa ile insan arasındaki ilişkinin sembolik anlatımı olarak değerlendirilmeli, tarihi, mitolojik ve antropolojik bağlamı içinde incelenmelidir.¹⁰⁰

Türk destanlarında taş sık sık kutsallık ve doğaüstü güçlerle ilişkilendirilmiştir. Oğuz Kağan Destanı, Manas Destanı ve Dede Korkut Kitabı gibi eserlerde taş, sınır belirleyen, kahramanlıkları ölümsüzleştiren veya olağanüstü olayların yaşandığı mekânların ayrılmaz bir unsuru olarak karşımıza çıkar. Bazı anlatılarda kahramanların taşları yerinden kaldırması veya büyük kayaları parçalayabilmesi, onların ilahi güçle desteklenen olağanüstü kişiler olduğunu simgeler.

⁹⁹ ÇORUHLU Yaşar, (2019), age.

¹⁰⁰ Residüddin Fazlullah Hemedâni, "Câmi' u't-Tevârih", Türk ve Moğolların geleneklerine ilişkin bölümler.

İslamiyet'in kabulünden sonra taşın anlamı değişmekle birlikte tamamen ortadan kalkmamıştır. İslam inancında taşın kendisine kutsallık atfedilmez, ancak kutsal olaylarla ilişkilendirilen taşlara saygı gösterilebilir. Türk-İslam kültüründe özellikle Hacerü'l-Esved büyük hürmet görmüş, bunun yanında evliya türbelerinin çevresindeki kayalar, ziyaret taşları ve yatırların bulunduğu alanlar halk arasında önemini korumuştur. Anadolu'nun birçok yerinde dilek taşları, adak taşları, şifa taşları ve ziyaret kayaları etrafında gelişen uygulamalar, İslam öncesi Türk ve Anadolu geleneklerinin halk kültürü içindeki devamı olarak değerlendirilmektedir.¹⁰¹

Anadolu'da özellikle dağ zirvelerine taş bırakma geleneği günümüzde de yaşamaktadır. Yolculuğa çıkanların geçitlerde küçük taş yığınları oluşturması, türbe ziyaretlerinde taş dizilmesi veya dileğin gerçekleşmesi için belirli kayaların üzerine taş bırakılması, eski Türk taş kültürünün halk inançları içinde sürdüğünü göstermektedir. Bu gelenekler yalnızca Türk kültürüne özgü olmayıp Orta Asya'dan Balkanlar'a kadar geniş bir coğrafyada görülmektedir. Ancak Türk toplulukları arasında bu uygulamalar, "uğur", "bereket", "adak" ve "emanet bırakma" düşünceleriyle bütünleşmiştir.

Mezar taşları da Türk kültürünün önemli taş belgeleridir. Göktürk balballarından

Osmanlı mezar taşlarına kadar uzanan süreçte taş, ölen kişinin kimliğini ve toplumdaki yerini anlatan bir hafıza unsuru olmuştur. Selçuklu ve Osmanlı mezar taşlarında görülen hayat ağacı, servi, kandil, kılıç, kavuk ve çiçek motifleri, eski Türk sembolleri ile İslam sanatının birleştiği önemli örneklerdir. Bu taşlar yalnızca mezarı işaretleyen yapılar değil, aynı zamanda toplumun estetik anlayışını, inançlarını ve sosyal yapısını belgeleyen tarihi kaynaklardır.

Türk halk kültüründe bazı doğal taşların şifa verdiğine, nazardan koruduğuna veya bereket getirdiğine dair inanışlar da yaygındır. Akik, firuze, kehribar, yeşim ve oltu taşı gibi taşlar yüzük, kolye veya tespih olarak kullanılmış, bunların kişiyi kötülüklerden koruduğuna inanılmıştır. Özellikle akik taşının Hz. Muhammed'e atfedilen bazı

¹⁰¹ ROUX Jean-Paul, "Türklerin ve Moğolların Eski Dini" Payot Yayınları, 2018.

rivayetler nedeniyle İslam dünyasında da saygınlık kazanması, bu taşın Türk kültüründeki önemini artırmıştır. Bununla birlikte bu inanışların büyük bölümü halk kültürüne aittir ve İslam'ın temel inanç esasları arasında yer almaz.

Türk kültüründe taşlar, tarih boyunca yalnızca süs eşyası veya değerli madenler olarak görülmemiş, aynı zamanda estetik, toplumsal statü, dini sembolizm ve halk inanışlarının önemli bir parçası olmuştur. Orta Asya bozkırlarından Anadolu'ya uzanan süreçte Türkler, çeşitli doğal taşları takılarda, mühürlerde, silahlarda, at koşumlarında ve gündelik eşyalarda kullanmış, bazı taşlara koruyucu, uğur getirici veya bereket sağlayıcı anlamlar yüklemiştir. Ancak bu anlamların büyük bölümü, halk kültürü ve geleneksel inanışlar kapsamında değerlendirilmektedir. İslam'ın temel inanç esaslarında bu taşların doğaüstü güçlere sahip olduğu yönünde bir öğreti bulunmamaktadır.

Eski Türk toplulukları, doğayla kurdukları yakın ilişki sayesinde taşların renklerinden, sertliklerinden ve dayanıklılıklarından etkilenmiş, özellikle gökyüzünü, suyu, toprağı ve güneşi çağrıştıran taşlara sembolik anlamlar vermiştir. İslamiyet'in kabulünden sonra ise bu gelenekler, İslam dünyasında yaygın olan akik yüzük, firuze taşı veya kehribar tespih kullanımıyla birleşmiş ve Türk-İslam kültüründe yeni bir biçim kazanmıştır.

Akik, Türk kültüründe en yaygın kullanılan doğal taşlardan biridir. Kırmızı, kahverengi, beyaz, gri ve siyah tonlarında bulunabilen akik, hem Orta Asya Türkleri hem de Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde yüzük taşı, mühür, kolye ve tespih yapımında tercih edilmiştir.¹⁰²

Akik taşının Türk kültüründeki öneminin artmasında İslam geleneğinin de etkisi olmuştur. Bazı hadis kaynaklarında Hz. Muhammed'in akik yüzük kullandığına dair rivayetler yer almaktadır. Bu rivayetlerin sıhhati konusunda İslam âlimleri arasında farklı değerlendirmeler bulunsa da, özellikle Osmanlı döneminde akik yüzük kullanımı yaygınlaşmıştır. Halk arasında akiğin kişiyi nazardan koruduğu, cesaret verdiği, huzur sağladığı ve bereket getirdiği yönünde inanışlar gelişmiştir. Bu özellikler bilimsel olarak kanıtlanmış değildir, kültürel ve geleneksel inanışlar kapsamında değerlendirilir.¹⁰³

Firuze, gökyüzünü andıran mavi rengi nedeniyle Türk kültüründe özel bir yere sahiptir. Eski Türklerde mavi renk, Gök Tanrı inancının en önemli sembollerinden biri olduğundan firuze taşı da gökle ilişkilendirilmiştir.

Selçuklu ve Osmanlı mimarisinde firuze rengi çiniler yaygın biçimde kullanılmış, Konya, Sivas ve Kayseri'deki birçok medresede firuze tonları hâkim olmuştur. Mücevher sanatında ise firuze, padişah sorguçlarında, hançer kabzalarında, kemer tokalarında ve yüzüklerde kullanılmıştır.

Halk inanışlarında firuzenin nazardan koruduğu, yolculuklarda güven sağladığı ve sahibine şans getirdiği düşünülmüştür. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yeni doğan

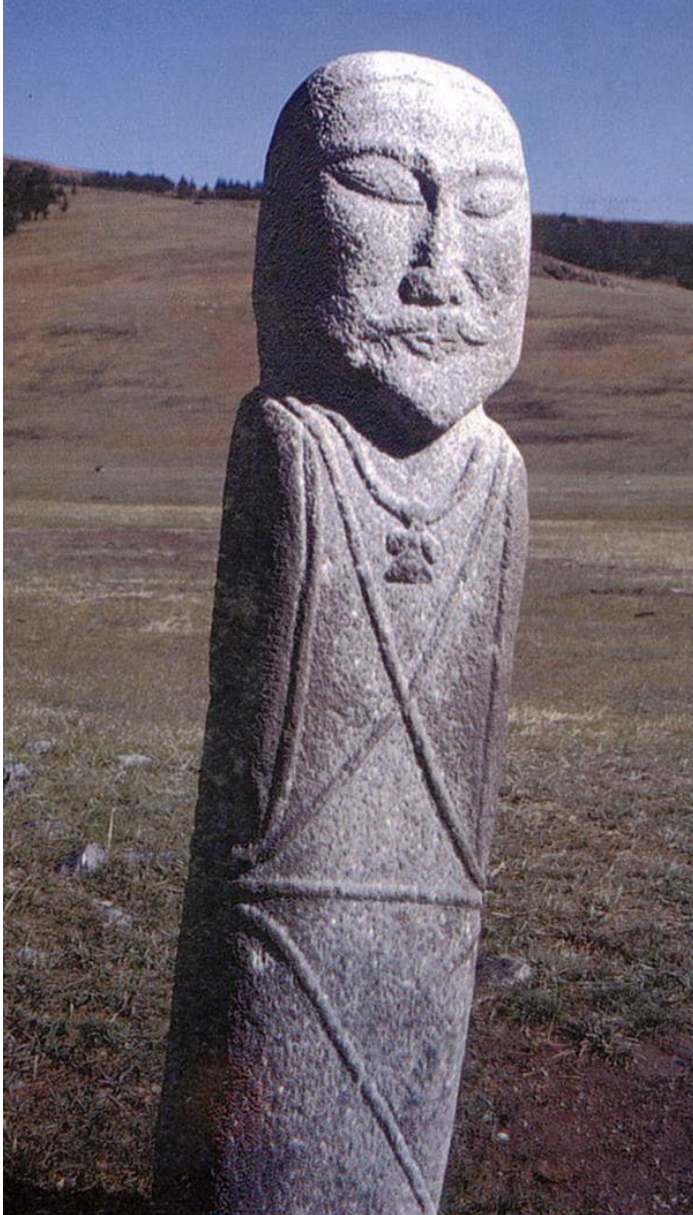
¹⁰² Evliya Çelebi, "Seyahatnâme", Anadolu'daki taş işçiliği, tespih ve kuyumculukla ilgili bölümler.

¹⁰³ Kaşgarlı Mahmud. Divânü Lugâti't-Türk. Çev. Besim Atalay. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

çocuklara firuze taşlı nazarlık takılması veya gelin takılarında firuze kullanılması bu inanın yansımalarıdır.

Kehribar, aslında mineral değil, milyonlarca yıl önce fosilleşmiş ağaç reçinesidir. Buna rağmen tarih boyunca değerli taşlar arasında değerlendirilmiştir. Türk kültüründe kehribar özellikle tespih yapımıyla özdeşleşmiştir. Osmanlı sarayında ustaların işlediği kehribar tespihler hem ibadet aracı hem de zarif bir sanat eseri olarak kabul edilmiştir. Baltık kehribarı, sıkma kehribar ve ateş kehribarı gibi farklı türler büyük ilgi görmüştür.

Halk inanışlarında kehribarın elektriklenme özelliği nedeniyle kötü enerjiyi çektiğine, çocukları nazardan koruduğuna ve huzur verdiğine inanılmıştır. Özellikle diş çıkaran çocuklara kehribar kolye takılması günümüzde de bazı ailelerde sürdürülen geleneksel bir uygulamadır. Ancak bu uygulamanın sağlık açısından güvenliği konusunda modern tıp uzmanları dikkatli olunmasını önermektedir, boğulma ve kopma riski nedeniyle küçük çocuklarda kullanılmasının sakıncalı olabileceği belirtilmektedir.

Yeşim, Orta Asya kültüründe ve özellikle Türklerin komşusu olan Çin uygarlığında büyük değer görmüştür. Türkler, İpek Yolu aracılığıyla yeşim taşı tanımış ve onu dayanıklılık, asalet ve hükümdarlık sembolü olarak benimsemiştir. Timurlular, Çağataylar ve Osmanlı sarayında yeşimden yapılmış kâseler, hançer kabzaları, mühürler ve süs eşyaları kullanılmıştır. Topkapı Sarayı'nda bugün de birçok yeşim eser bulunmaktadır. Halk inanışlarında yeşimin huzur verdiği, uzun ömür sağladığı ve kötülüklerden koruduğu düşünülmüştür. Bu inanışların bilimsel temeli bulunmamakta olup kültürel sembolizm kapsamında değerlendirilir.

Oltu taşı, adını Oltu ilçesinden alan, siyah renkli organik kökenli özel bir taştır. Kolay işlenebilmesi ve cilalandığında parlak siyah görünüm kazanması nedeniyle yüzyıllardır tespih, ağızlık, yüzük ve süs eşyası yapımında kullanılmaktadır. Oltu taşı özellikle Osmanlı döneminden itibaren

erkek aksesuarlarının önemli malzemelerinden biri olmuştur. Erzurum ve çevresindeki ustalar, bu taştan yaptıkları tespihlerle ün kazanmış, oltu taşı zamanla bölgesel kimliğin sembollerinden biri hâline gelmiştir. Halk arasında oltu taşının nazarı çektiği, sahibini kötü bakışlardan koruduğu ve strese iyi geldiği yönünde inanışlar vardır. Bununla birlikte bu tür özellikler bilimsel olarak doğrulanmamış olup halk kültürünün bir parçasıdır.

Akik, firuze, kehribar, yeşim ve oltu taşı gibi doğal taşların Türk kültüründeki ortak özelliği, yalnızca estetik değerleriyle değil, sembolik anlamlarıyla da önem kazanmalarıdır. Bu taşlar hükümdarlığın, cesaretin, bereketin, koruyuculuğun, zarafetin ve toplumsal statünün işareti olarak kullanılmıştır. Özellikle Selçuklu ve Osmanlı kuyumculuğunda değerli taşların kullanımı, sanatın en seçkin örneklerinden biri hâline gelmiştir.

Bununla birlikte bu taşlara atfedilen nazardan koruma, şans getirme veya ruhsal huzur sağlama gibi özellikler, tarih boyunca halk inanışlarının konusu olmuştur. Modern bilim bu tür etkileri doğrulamamaktadır. Dolayısıyla bu inanışlar kültür tarihi ve halk bilimi açısından önemli olmakla birlikte, tıbbi veya fiziksel gerçeklik olarak değerlendirilmemelidir.

Akik, firuze, kehribar, yeşim ve oltu taşı, Türk kültüründe doğayla kurulan ilişkinin, estetik anlayışın ve sembolik düşüncenin önemli unsurlarıdır. Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan tarihsel süreçte bu taşlar, kimi zaman hükümdarların mücevherlerinde, kimi zaman bir dervişin tespihinde, kimi zaman da halkın nazarlığında yer almıştır. Onlara yüklenen anlamlar, Türk kültürünün zengin semboller dünyasını yansıtırken, aynı zamanda taşın yalnızca bir jeolojik oluşum değil, insanın inanç, sanat ve kimlik arayışına eşlik eden kültürel bir unsur olduğunu göstermektedir.

Türk mimarisinde taş, devletin ve medeniyetin simgesi hâline gelmiştir. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde inşa edilen camiler, medreseler, köprüler, kervansaraylar ve türbeler, taşın yalnızca sağlamlık değil, estetik, düzen ve süreklilik anlamı taşıdığını göstermektedir. Taş üzerine işlenen kitabeler, devletin ve toplumun hafızasını günümüze ulaştıran en önemli belgeler arasında yer almaktadır.

Türk kültüründe taş, tarih boyunca değişen dini anlayışlara rağmen önemini hiç kaybetmemiştir. Eski Türklerde kutsal dağların, balbalların ve yada taşının sembolü olan taş, İslamiyet sonrasında mimarinin, mezar sanatının, kitabelerin ve halk inançlarının vazgeçilmez unsuru hâline gelmiştir. Taş, Türk kültüründe hem maddi hem de manevi dünyanın kesiştiği noktada yer alan, hafızayı, sürekliliği, kimliği ve toplumsal aidiyeti temsil eden en güçlü kültürel sembollerden biri olmayı sürdürmektedir. Bu nedenle Türk taş kültürü, yalnızca arkeoloji ve sanat tarihi açısından değil, dinler tarihi, antropoloji, halk bilimi ve kültür tarihi bakımından da zengin ve çok katmanlı bir araştırma alanı oluşturmaktadır.

ÇİN VE JAPON UYGARLIKLARINDA TAŞ KÜLTÜ

İnsanlık tarihinin en köklü medeniyetlerinden olan Çin ve Japon uygarlıkları, taş yalnızca doğanın sunduğu sert ve dayanıklı bir yapı malzemesi olarak görmemiş, ona derin felsefi, dini ve kültürel anlamlar yüklemiştir. Batı dünyasında taş çoğu zaman devletin gücünü, anıtsal mimariyi ve siyasal otoriteyi temsil ederken, Doğu Asya'da taş daha çok doğanın bilgeliğini, evrenin dengesini, ruhsal olgunluğu ve insanın tabiatla kurduğu uyumu simgelemiştir. Bu nedenle Çin ve Japon kültürlerinde taş, yalnızca üzerinde yaşanan dünyanın bir parçası değil, aynı zamanda görünmeyen âlemlerle bağlantı kuran, kutsallığı içinde barındıran ve zamanın sessiz tanıklığını yapan canlı bir varlık olarak kabul edilmiştir.

Doğu Asya medeniyetlerinin köklü inanç sistemlerinde taş, yalnızca cansız bir madde değil; yeryüzünün hafızasını taşıyan, kutsal enerjilerin (Qi veya Kami) yoğunlaştığı ve tanrısal tezahürlerin somutlaştığı kadim bir varlık olarak kabul edilmiştir. Hem Çin hem de Japon kültüründe taş, doğa ile insan arasında bir köprü vazifesi görerek, estetik anlayıştan mimariye, dinsel ritüellerden günlük yaşam pratiklerine kadar hayatın her alanına nüfuz etmiştir.

Çin uygarlığında taşın kutsallığı, büyük ölçüde Taoist düşünce ve geleneksel Çin kozmolojisiyle şekillenmiştir. Taoizm, insanın doğaya hükmetmesini değil, onunla uyum içinde yaşamasını öğütler. Bu anlayış içerisinde dağlar ve kayalıklar, gök ile yeryüzü arasında kurulan en güçlü bağ olarak görülmüş, dağları meydana getiren taşların ise evrensel yaşam enerjisini taşıdığına inanılmıştır. Çinliler, milyonlarca yıl boyunca rüzgârın, yağmurun ve suyun aşındırarak şekillendirdiği kayaların doğanın ruhunu içinde barındırdığına inanıyorlardı. Bu nedenle sıra dışı biçimlere sahip taşlar büyük saygı görüyor, saray bahçelerine, tapınaklara ve bilginlerin çalışma odalarına yerleştiriliyordu. Özellikle "bilgin taşları" olarak bilinen doğal kaya parçaları, yalnızca estetik objeler değil, evrenin sonsuz dönüşümünü ve doğanın görünmez düzenini temsil eden kutsal varlıklar olarak kabul edilmiştir.

Çin medeniyetinde taş, evrenin temel bileşenlerinden biri olan "Toprak" elementiyle doğrudan ilişkilendirilir. Taş, değişmezliği ve kalıcılığı simgelerken, Çin düşüncesinin

merkezindeki "denge" arayışında belirleyici bir rol oynamıştır. Çin kültüründe taşın en değerli temsilcisi hiç kuşkusuz yeşim taşıdır. Çin tarihinde binlerce yıl boyunca altından bile daha kıymetli sayılan yeşim, yalnızca bir süs eşyası değil, ahlakın, erdemin, bilgeliğin ve ölümsüzlüğün sembolü olmuştur. Eski Çin düşünürleri, özellikle Konfüçyüs, yeşim taşının sertliğini cesaretle, saydamlığını dürüstlikle, parlaklığını doğrulukla ve pürüzsüzlüğünü ise iyi karakterle özdeşleştirmiştir. Bu nedenle iyi bir devlet adamının ve erdemli bir insanın taşınması gereken niteliklerin yeşimde toplandığına inanılmıştır. Han Hanedanlığı döneminde imparatorlar ve soylular, ölülerini yeşim plakalarla örülmüş giysiler içinde gömdürmüş, bu taşın bedeni çürümekten koruyacağına ve ruhun ölümsüzlüğüne katkı sağlayacağına inanmışlardır. Saray görevlileri, komutanlar ve tüccarlar da yeşim mühürler, kolyeler ve tılsımlar taşıyarak bu kutsal taşın koruyucu gücünden yararlanmayı amaçlamışlardır.

Çin'de taşın manevi anlamı yalnızca dini inanışlarla sınırlı kalmamış, günlük yaşamı düzenleyen Feng Shui öğretisinde de önemli bir yer edinmiştir. Feng Shui'ye göre doğada var olan yaşam enerjisi, yani "Qi", çevredeki dağlar, kayalar ve doğal taş oluşumları aracılığıyla dengeli biçimde hareket eder. Bu nedenle evlerin, tapınakların, mezarların ve sarayların inşa edileceği yerler belirlenirken çevrede bulunan kaya oluşumları dikkatle incelenmiş, büyük kayaların koruyucu güç taşıdığına inanılmıştır. Bahçelere yerleştirilen doğal taşlar yalnızca estetik amaçlarla kullanılmamış, insanların ruhsal huzurunu artıran, kötü enerjiyi uzaklaştıran ve yaşam alanlarını dengeleyen kutsal unsurlar olarak değerlendirilmiştir.

Eski Çin toplumunda taş, atalara duyulan saygının da önemli sembollerinden biri olmuştur. Mezar taşları yalnızca ölen kişinin adını taşıyan işaretler değil, yaşayanlarla ataların ruhları arasında kurulan kutsal bağın temsilcileriydi. Belirli günlerde aileler mezarlıkları ziyaret eder, taş mezarları temizler, tütsüler yakar, yiyecekler sunar ve dualar ederlerdi. Böylece taş, geçmiş kuşaklarla gelecek nesiller arasında kurulmuş manevi köprünün en güçlü simgelerinden biri hâline gelmiştir.

Çin kültüründe ve mitolojisinde taşlar, hem kozmolojik hem tıbbi hem de ruhsal açıdan büyük önem taşır. Çin düşüncesinde taşlar "yaşayan" varlıklar olarak görülür; qi (enerji) taşıdıklarına, şans, ölümsüzlük, koruma ve bilgelik sağladıklarına inanılır. Aşağıda Çin kültüründe yeşim taşının dışında birçok kutsal ve mitolojik taşlar da yer alır.¹⁰⁴

Mitolojide Nüwa'nın gökyüzünü onarmak için erittiği taşlar; beş renkli taşlar olarak geçer. Beş renk: mavi, kırmızı, beyaz, siyah, sarıdır ve Çin'in beş element kozmolojisini temsil eder: Su-Ateş-Metal-Su-Toprak duvarı.) Dünyayı felaketten kurtaran taşlardır. Ejder

¹⁰⁴ <https://gem-a.com/gem-hub/jade-and-its-importance-in-china/> Er. Tar. 01.07.2026.

Taşı ise Çin ejderi ile ilişkilidir. Şans, güç, uzun ömür ve gök elementi ile bağlantılıdır. Toprakta bulunan bazı taşların "ejderin sertleşmiş nefesi" olduğuna inanılır. Bazı kaynaklar ejder taşlarını, Fluorit, Serpantin, Ejder (dragon) jade gibi taşlarla ilişkilendirir.¹⁰⁵

Cin ya da Ruh taşları olarak bilinen taşlar ise dağlarda bulunan, insan şeklini alabilen mistik taşlardır. "Kızıl Oda'nın Rüyası / Honglou Meng" romanında da ruh sahibi "Canlı Taş" bu geleneğin bir yansımasıdır. Yinyang Taşları doğada "kendiliğinden yin-yang sembolü taşıdığı" düşünülen taşlardır. Özellikle çakmaktaşı, obsidyen ve bazı siyah-beyaz nehir taşları yin-yang taşları olarak kabul edilir. Dağ taşları ise Çin imparatorluk kültüründe "bahçe taşları" kutsaldır. Bu taşlar: evrenin düzeni olan yin-yang'ın şekilsel yansıması sayılır. Taşların delikli ve akışkan formu "qi'nin taşın içinde dolaştığına" işaret eder. Saraylarda, tapınaklarda kutsal dekor olarak kullanılır.

Kırmızı taşlar, Taoist simyada kutsal kabul edilir. Ölümsüzlük iksirlerinin en temel maddesidir. "Ateş elementi"ni taşır. Obsidiyen kötü ruhlara karşı güçlü koruyucudur. Şamanik Çin kültürlerinde (özellikle güneybatı kabileleri) "şeytan kovucu" taş olarak görülür. Kaplan Gözü, koruyucu ruhun "kaplan" olduğu Çin kültürlerinde çok güçlü kabul edilir. Evleri, mezarları ve tapınakları kötülükten koruduğu düşünülür. Sarı taş ise Sarı İmparator ve toprak elementiyle ilişkilidir. Çin mitolojisindeki "dünya merkezi" olan Kunlun Dağı'nda bulunduğuna inanılır.¹⁰⁶

Japon kültüründe ise taşın kutsallığı, büyük ölçüde Şinto inancı ve Zen Budizmi ile şekillenmiştir. Şinto öğretisine göre doğadaki her varlıkta "kami" adı verilen kutsal ruhlar bulunabilir. Büyük kayalar, dağlar, mağaralar, şelaleler ve sıra dışı taş oluşumları bu kutsal ruhların yaşadığı mekânlar olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle Japonya'nın birçok bölgesinde kutsal taşların etrafına "shimenawa" adı verilen örgülü

¹⁰⁵ <https://en.chinaculture.org/classics/2014-05/12/>, Er. Tar. 01.07.2026.

¹⁰⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/Chinese_jade?utm_source=chatgpt.com Er. Tar. 01.07.2026.

saman ipleri bağlanır. Bu ipler, taşın artık sıradan bir kaya değil, kutsal bir varlığın bulunduğu mekân olduğunu gösterirdi. İnsanlar bu taşların önünde eğilir, dua eder, dilek diler ve adaklar sunarlardı. Günümüzde bile Japonya'nın pek çok Şinto tapınağında bu gelenek yaşamaya devam etmektedir.

Şinto inancında İvakura (taş mekan), tanrıların yeryüzüne indiğinde konakladığı kutsal kaya veya taş yığınlarına verilen isimdir. İlk Şinto tapınakları, bugün bildiğimiz ahşap mimariden önce, sadece kutsal kabul edilen bu devasa kayaların etrafına çevrilmiş basit alanlardı. Tapınaklarda gördüğümüz taş su tekneleri (temizuya) veya tapınak yollarındaki çakıl taşları, ziyaretçinin kaba dünyadan kutsal alana geçerken arınmasını temsil eder.

Bazı kutsal mekanlarda, tanrının ruhunun bir heykelde değil, doğrudan doğadaki bir kaya parçasında vücut bulduğuna inanılır. Buna Goshintai denir. Taşın kendisi, tapınılan nesnenin ta kendisidir; yani o sadece bir sembol değil, tanrının bizzat varlığıdır. Bu inanç, Japonların doğaya karşı geliştirdiği "korkuyla karışık saygı" (o-sono) kültürünün temelini oluşturur.

Japon estetik anlayışında taş, Zen Budizmi'nin etkisiyle bambaşka bir anlam kazanmıştır. Zen bahçelerinde kullanılan taşlar gelişigüzel yerleştirilmez, her biri belirli bir düzen ve sembolik anlam taşır. Büyük kayalar dağları veya adaları, beyaz çakıllar ise denizi ve akarsuları temsil eder. Taşların birbirlerine olan uzaklığı, yönü, büyüklüğü ve çevresindeki boşluk bile bilinçli olarak planlanır. Zen rahipleri, taşların sessizliğinin insan zihnini dinginleştirdiğine, uzun süre taşlara bakmanın meditasyonu derinleştirdiğine ve kişinin kendi iç dünyasını daha iyi anlamasına yardımcı olduğuna inanmışlardır. Böylece taş, yalnızca doğanın bir parçası olmaktan çıkmış, ruhsal olgunlaşmanın ve içsel huzurun öğretmeni olarak görülmeye başlanmıştır.

Japon halk inanışlarında da taşlara çeşitli doğaüstü özellikler yüklenmiştir. Bazı kutsal kayaların dilek gerçekleştirdiğine, hastalıkları iyileştirdiğine ve kötü ruhları uzaklaştırdığına inanılmıştır. Çocuk sahibi olmak isteyen aileler belirli taşların önünde dua etmiş, uzun yolculuğa çıkacak kişiler koruyucu olduğuna inanılan kayalara dokunarak güvenli bir yolculuk dilemişlerdir. İki büyük kayanın arasından geçmenin insanı kötülüklerden arındırdığına ilişkin halk inanışları da Japon folklorunun önemli unsurları arasında yer almıştır.

Japon mezar kültüründe de taş, yaşayanlarla ölümler arasındaki ilişkinin sembolü olarak kabul edilmiştir. Mezar taşları yalnızca isimlerin yazıldığı bloklar değil, aile hafızasının ve atalara duyulan saygının somut ifadesidir. Her yıl kutlanan Obon Bayramı sırasında aileler mezar taşlarını temizler, üzerlerine su döker, çiçek bırakır ve tütsü yakarak atalarının ruhlarını anarlardı. Bu törenler, taşın yalnızca ölümü değil, aile bağlarının sürekliliğini de temsil ettiğini göstermektedir.

Hem Çin hem de Japon kültüründe değerli taşlara çeşitli koruyucu ve iyileştirici özellikler atfedilmiştir. Yeşim uzun ömrü ve bilgeliği, akik cesareti, kuvars zihinsel berraklığı, obsidyen kötü ruhlardan korunmayı, kristal ise ruhsal arınmayı simgelemiştir. Bu taşlar kolyelerde, yüzüklerde, mühürlerde ve muskalar içinde

taşınmış, yalnızca estetik değerleri nedeniyle değil, sahip olduklarına inanılan manevi güçler nedeniyle de büyük saygı görmüştür.

Çin ve Japon uygarlıklarında taşın anlamı yalnızca bireysel inançlarla sınırlı kalmamış, mimari ve şehir planlamasında da belirleyici olmuştur. Saray bahçelerinde, tapınaklarda, mezarlıklarda ve kutsal alanlarda kullanılan taşlar doğanın bir uzantısı olarak değerlendirilmiş, insan eliyle işlenmiş olsalar bile doğal görünümlemlerini korumalarına özen gösterilmiştir. Çünkü bu kültürlerde doğaya hükmetmek değil, onunla uyum içinde yaşamak en yüksek erdemlerden biri sayılmıştır.

Çin ve Japon uygarlıklarında taş, yalnızca sertliği ve dayanıklılığı nedeniyle değer verilen bir madde değil, doğanın ruhunu taşıyan, insanı evrene bağlayan ve kutsallığın yeryüzündeki sembolü olarak kabul edilen çok yönlü bir varlıktır. Çin'de Taoizm, Konfüçyüsçülük ve Feng Shui, Japonya'da ise Şinto inancı ve Zen Budizmi, taşa derin manevi anlamlar kazandırmış, onu mimariden bahçe sanatına, mezar geleneklerinden günlük yaşama kadar uzanan geniş bir kültürel alanın merkezine yerleştirmiştir. Bugün Çin'in bilgin taşları, yeşim eserleri ve Japonya'nın Zen bahçeleri ile kutsal kayaları, yalnızca geçmiş uygarlıkların estetik anlayışını değil, insan ile doğa arasında kurulmuş derin manevi ilişkinin de en etkileyici örneklerini oluşturmaktadır. Taş, bu iki büyük Doğu uygarlığında zamanın sessiz tanığı, bilgeliğin sembolü ve kutsallığın en kalıcı ifadesi olarak binlerce yıldır varlığını sürdürmektedir.

Doğu Asya uygarlıklarında taş, sadece bir inşaat malzemesi veya süs eşyası değil,

gökyüzü ile yeryüzünü, ölümlü insan ile ölümsüz ruhlar alemini birbirine bağlayan kutsal bir aracıydı. Çin'de yeşim taşının erdemine sığınan krallar, Japonya'da ise bir kayanın sessizliğinde tanrının nefesini arayan rahipler, taş medeniyetlerinin "hafıza merkezi" olarak konumlandırmışlardır. Bugün modern şehirlerde bile bir Japon bahçesindeki taşın veya bir Çin evindeki uğurlu bir kayanın bizi huzurlu hissettirmesi, bu binlerce yıllık "taş kültü" mirasının kolektif bilincimizdeki derin izlerinden kaynaklanmaktadır.

ESKİ HİNT KÜLTÜRÜNDE TAŞ KÜLTÜ

Eski Hint uygarlığı, taşta yalnızca mimari bir malzeme veya doğal bir kaynak olarak bakmamış, onu evrenin düzenini, ilahi varlığı, hükümdarlığı, bereketi ve ruhsal arınmayı temsil eden kutsal bir unsur olarak değerlendirmiştir. Hint alt kıtasında tarih öncesi dönemlerden itibaren kaya oluşumları, dağlar, mağaralar, nehirlerden çıkan taşlar ve değerli mineraller dini ritüellerin ve kültürel yaşamın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Özellikle Hinduizm, Budizm ve Jainizm gibi Hint kökenli dinlerde taş, hem kutsal mekânların temel yapı malzemesi hem de tanrısal varlığın sembolik temsilcisi olarak önemli bir rol üstlenmiştir. Bu nedenle Eski Hint kültüründeki taş anlayışı, yalnızca jeolojik veya estetik bir olgu değil, aynı zamanda kozmoloji, mitoloji ve din tarihi açısından da büyük önem taşımaktadır.

Eski Hint medeniyetinde taş, sadece jeolojik bir materyal değil, yaratılışın, tanrısal enerjinin ve kozmik düzenin (Dharma) fiziksel bir tezahürü olarak kabul edilmiştir. Hinduizm, Budizm ve Caynizm gibi köklü gelenekler, taşı hem bir tapınma nesnesi (ikon) hem de kutsal mekanların temel taşı olarak merkezine almıştır.

Hint kültüründe taşın kutsallığı, Aniconic (put dışı) bir gelenekle başlar. Veda dönemi metinlerinde doğa güçlerinin doğrudan taşta yansıdığı görülür. Özellikle nehir yataklarından toplanan ve doğal şekilleriyle kutsal kabul edilen taşlar, tanrısal varlığın dünyadaki en saf ve bozulmamış hali olarak görülür. Bu noktada *Eliade*, *Mircea*, "*Şamanizm ve Arkaik İnsan*" kutsalın kendini bir nesnede "tezahür ettirmesi" (hierophany) kavramını, Hint taş kültüründeki doğal kaya oluşumlarının tapınılan birer nesneye dönüşmesiyle örnekendirir.¹⁰⁷

Hint alt kıtasının en eski büyük uygarlığı olan İndus Vadisi Uygarlığı'nda taşın hem ekonomik hem de dini amaçlarla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Harappa ve Mohenjodaro kazılarında bulunan steatit (sabuntaşı) mühürler, taş boncuklar, ağırlık taşları ve oyma figürler, taş işçiliğinin ileri bir düzeye ulaştığını göstermektedir. Üzerlerinde boğa, fil, kaplan ve mitolojik figürlerin yer aldığı mühürlerin yalnızca ticari amaçlarla değil, koruyucu veya kutsal nesneler olarak da kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Her ne kadar bu uygarlığın yazısı henüz çözülememiş olsa da, arkeolojik bulgular taşın günlük yaşamın yanı sıra dini sembolizmde de önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Eski Hint dinlerinde taşın kutsallığını en açık biçimde gösteren örneklerden biri Şiva Lingamıdır. Şiva'yı temsil eden lingamlar çoğunlukla granit, bazalt veya doğal nehir taşlarından yapılmıştır. Özellikle Narmada Nehri'nden çıkarılan doğal oval taşlar, "Banalinga" adıyla kutsal kabul edilir. Hindu geleneğinde lingam, doğrudan taşın kendisine tapınma anlamına gelmez, taş, Şiva'nın yaratıcı gücünü, evrenin sonsuzluğunu ve kozmik düzeni simgeleyen sembolik bir temsil olarak değerlendirilir. Bu nedenle taş, ilahi olanın maddi dünyadaki görünür işaretlerinden biri hâline gelir.¹⁰⁸

¹⁰⁷ ZİMMER Heinrich, "Myths and Symbols in Indian Art and Civilization", Princeton University Press, 2007.

¹⁰⁸ KRAMRISCH Stella, "The Presence of Śiva", Princeton University Press, 1981.

Eski Hint uygarlıklarında taş, yalnızca bir yapı malzemesi değil, kutsallığın, yaratılışın ve kozmik düzenin sembolü olarak kabul edilmiştir. Bu anlayışın en önemli örneklerinden biri Şiva Lingamıdır. Hindu geleneğinde lingam, Şiva'nın yaratıcı ve dönüştürücü gücünü simgeleyen kutsal bir semboldür. Lingamlar çoğunlukla granit, bazalt veya nehirlerden elde edilen doğal taşlardan yapılmış olup, özellikle Narmada Nehri'nden çıkarılan doğal oval taşlar (Banalinga) büyük saygı görmüştür. Hindu inancında kutsallık taşın kendisinden değil, onun temsil ettiği ilahi anlamdan kaynaklanır. Bu nedenle Şiva Lingamı, taşın tapınmanın değil, taş aracılığıyla Şiva'nın yaratıcı kudretini ve evrenin sürekliliğini simgesel olarak ifade etmenin bir aracıdır.¹⁰⁹

Şiva Lingamı etrafında gerçekleştirilen ibadetlerde taşın üzerine su, süt, bal ve çeşitli kutsal sıvılar dökülmesi (*abhisheka* ritüeli), yaşamın yenilenmesini ve kozmik düzenin devamını simgeler. Bu uygulamalar, Eski Hint taş kültürünün doğayla, bereketle ve kutsallık anlayışıyla nasıl iç içe geliştiğini göstermektedir. Böylece taş, Hint uygarlığında yalnızca dayanıklı bir madde değil, insan ile ilahi dünya arasında sembolik bir bağ kuran kutsal bir unsur olarak önemli bir yer edinmiştir.

Bunun yanında Hint kültüründe kutsal dağlar da taş kültürünün önemli unsurları arasında yer alır. Özellikle Kailash Dağı, Hinduizm, Budizm, Jainizm ve Bön inancı açısından kutsal kabul edilir. Hindu inanışına göre Kailash, Şiva'nın yaşadığı dağdır. Dağın zirvesine çıkmak yerine çevresinde ibadet amacıyla dolaşmak (parikrama) kutsal bir davranış sayılır. Burada kutsal kabul edilen yalnızca dağın yüksekliği değil, onun taş ve kaya kütesinin ilahi varlığın mekânı olarak görülmesidir.

Hint düşüncesinde nehirlerden çıkan bazı taşlar da dini anlam taşır. Özellikle Gandaki Nehri'nden çıkarılan Şaligram taşları, Vişnu'nun sembolü olarak kabul edilir. Bu taşlar, aslında fosilleşmiş ammonit kabuklarıdır. Hindu geleneğinde Şaligram taşları evlerde veya tapınaklarda ibadet nesnesi olarak bulundurulur. Onların kutsallığı, taşın doğal yapısından değil, kutsal metinlerde Vişnu ile ilişkilendirilmesinden kaynaklanır.

¹⁰⁹ FLOOD Gavin, "An Introduction to Hinduism", Cambridge University Press, 1996.

Eski Hint uygarlıklarında kutsal kabul edilen taşların en önemlilerinden biri Şaligram taşıdır. Şaligramlar, günümüzde Gandaki Nehri yatağından çıkarılan, jeolojik olarak milyonlarca yıl önce yaşamış ammonit canlılarının fosilleşmiş kalıntılarıdır. Hindu geleneğinde bu doğal taşlar, Vişnu'nun yeryüzündeki kutsal tezahürü olarak kabul edilir. Bu nedenle Şaligram taşları yontulmaz, şekillendirilmez, doğal hâllerleriyle evlerde ve tapınaklarda ibadet amacıyla muhafaza edilir.¹¹⁰

Hindu inancına göre Şaligram taşı, evin kutsallığını ve ruhsal arınmayı simgeler. Taşın üzerine su, süt veya kutsal nehir suyu dökülerek yapılan ibadetler, Vişnu'ya saygının bir ifadesidir. Burada kutsallık, taşın fiziksel yapısından değil, kutsal metinlerde Vişnu ile ilişkilendirilmesinden kaynaklanır. Böylece Şaligram taşları, Eski Hint taş kültüründe doğanın ilahi düzenin bir yansıması olarak görülmesinin en önemli örneklerinden birini oluşturur.

Modern bilim açısından değerlendirildiğinde Şaligram taşları, fosilleşmiş deniz canlılarının kalıntılarıdır. Onlara atfedilen kutsallık ve manevi anlamlar ise Hindu dini geleneği ve kültürel inanç sistemi içerisinde değerlendirilmektedir.¹¹¹

Hint taş kültüründe değerli taşlar da önemli bir yer tutar. Sanskritçede Navaratna (dokuz kutsal mücevher) adı verilen sistemde yakut, inci, mercan, zümrüt, sarı safir, elmas, mavi safir, hessonit ve kedi gözü taşı dokuz gök cismiyle ilişkilendirilmiştir. Hint astrolojisinde (Jyotisha) bu taşların belirli gezegenlerin etkisini temsil ettiğine inanılmış ve kişilerin doğum haritalarına göre uygun taşları kullanmaları tavsiye edilmiştir. Ancak bu uygulamalar dini inanç, astroloji ve geleneksel kültür kapsamında değerlendirilmekte olup, modern bilim tarafından doğrulanmış fiziksel etkiler olarak kabul edilmemektedir.

Hint kültürü ve mitolojisi, taşlara kutsallık atfeden en zengin geleneklerden biridir. Bu taşlar yalnızca süs veya değerli maden olarak değil, kozmik güçlerin, tanrıların, gezegenlerin, enerjilerin ve ruhsal hallerin taşıyıcısı kabul edilir. Aşağıda Hint mitolojisinde en önemli kutsal taşları, mitolojik bağlamları ve dini kullanımlarını bulabilirsiniz.

Hint kültürü ve mitolojisinde kutsal taşlar, evrenin ilahî düzenini, bereketi, koruyuculuğu ve ruhsal arınmayı simgeleyen önemli unsurlar arasında yer alır. Hindu geleneğinde özellikle Şiva Lingamı, Şiva'nın yaratıcı gücünün sembolü olarak kutsal kabul edilirken, Gandaki Nehri'nden çıkarılan Şaligram taşları ise Vişnu'nun doğal tezahürü olarak saygı görmektedir. Bunun yanında Sanskrit geleneğinde Navaratna (Dokuz Kutsal Mücevher) sistemi kapsamında yakut, inci, mercan, zümrüt, sarı safir, elmas, mavi safir, hessonit ve kedi gözü taşı gibi değerli taşlar gök cisimleriyle ilişkilendirilmiş; bu taşların kişinin kaderi ve ruhsal dengesi üzerinde sembolik etkileri olduğuna inanılmıştır. Bu anlayışlar, Hint dinî ve kültürel geleneğinin önemli bir parçası olmakla birlikte, modern bilim tarafından doğrulanmış fiziksel etkiler olarak değil, dinî sembolizm, astrolojik gelenek ve halk inanışları kapsamında değerlendirilmektedir. Hint uygarlığında kutsal taşlar, bu yönleriyle insan ile ilahî

¹¹⁰ FLOOD Gavin, "An Introduction to Hinduism", Cambridge University Press, 1996.

¹¹¹ ZİMMER Heinrich, age.

dünya arasında sembolik bir bağ kuran, doğanın kutsallığını yansıtan ve binlerce yıllık kültürel mirası günümüze taşıyan önemli unsurlar olarak kabul edilmektedir.¹¹²

Bu taşlardan en öncelikli olanı Rudraksha (Rudrākṣa) Şiva'nın Gözyaşı Taşı'dır. Tanrı Şiva'nın gözyaşlarının toprağa düşüp ağaç olarak yeşermesidir. Mala taneleri, meditasyon, koruyucu tılsımlar. Koruma, bilgelik, negatif enerjilerden arınma anlamı taşır. Salagrama/Shaligram (Fosil ammonit taşı) taşı ise tanrı Vişnu'nun fiziksel tezahürü kabul edilir. Himalaya'da Gandaki Nehri'nde bulunur. Evde Tanrı Vişnu'nun canlı varlığı olarak ibadet edilir ve üzerindeki spiral şekiller Vişnu'nun çakra sembolü sayılır.¹¹³

Dvārapāla Taşları (Kapı bekçisi taşları), Hindu tapınaklarının koruyucu taşlarıdır. Mitolojik varlıkların (Yaksi, Yaksha, Naga vb.) enerjisini taşıdığına inanılır. Sphatika (Dağı taşı – kristal kuvars), Şiva ve Devi (Tanrıça) ritüellerinde kullanılır. Saflik, ışık, bilinç, ruhsal arınma sembolüdür. Mantra mala ve meditasyon kristalidir. Nāga Mani (Yılan Taşı/Cobra Pearl) efsanevi taş. Mitolojik bir mücevher, fiziksel bir karşılığı yoktur. Kobra tanrıları Nāga'lardan çıkan, mucize yaratan bir taş olarak anlatılır. Gök gürültüsü, yağmur, bereket ve yılan ruhlarıyla ilişkilendirilir.

Chintamani (Cintāmaṇi) Dilek Taşıdır. Hindu-Budist mitolojilerinin en büyük "dilek gerçekleştiren" taşı. Tanrı Vişnu, Kuber, Nagalar, Maitreya ve bodhisattvalar ile bağlantılıdır. Evrensel bilgelik ve sınırsız bereket sembolüdür.

Linga Taşı (Shiva Lingam/Narmada Lingam), Narmada Nehri'nden gelen doğa şekilli taşlardır. Şiva'nın kozmik yaratıcı gücünü temsil eder. Hint mitolojisinin en kutsal taşlarından biridir. Syamantaka Mani, efsanevi bir mücevher, Güneş Tanrısı Surya'nın taşı. Sonsuz altın üretir, aynı zamanda uğursuzluk getirir. Krişna ve Satrājīt mitleri ile bağlantılıdır. Hindistan'da kutsal kabul edilen 9 taş, 9 gezegeni (Navagraha) temsil eder. Bu dokuz taşın birlikte kullanıldığı takılar "navaratna takıları" olarak kutsal kabul edilir. Parasmani (Felsefe taşı/dokunanı altına çeviren taş), Hint mitolojisinde dokunduğu her şeyi altına dönüştüren taş. Siddha büyücüler, yogiler ve simyacılarla ilişkilendirilir. Tıpkı batıdaki "philosopher's stone" gibi alegorik bir güç taşır.¹¹⁴

¹¹² POSSEHL Gregory L., "The Indus Civilization: A Contemporary Perspective", AltaMira Press, 2002.

¹¹³ <https://www.rudraksha-ratna.com/articles>, Er. Tar. 01.07.2026.

¹¹⁴ <https://en.wikipedia.org>, Er. Tar. 01.07.2026.

Taşın mimari ve estetik düzlemdeki en yüksek formu ise Tapınak (Mandira) mimarisidir. Hint tapınak mimarisinde taş, "Tanrıların evi" olarak adlandırılan *Vimana*ların temelidir. Tapınak, kendi başına devasa bir "kutsal dağ" (Meru Dağı) simgesidir. Taşın yontulması, ham maddenin dünyevi formundan çıkarılıp ruhani bir form olan tanrı figürüne dönüştürülmesi sürecidir. *Michell, George, "The Hindu Temple: An Introduction to Its Meaning and Forms"* adlı eserinde, taşın yontulma sürecinin sadece estetik bir işlem değil, kutsal bir ayin ve tanrının yeryüzüne "inişine" (Avatara) hazırlık olduğunu vurgular.

Budist gelenekte ise taş, Stupa mimarisiyle ölümsüzlüğü ve Nirvana'yı simgeler. Buda'nın kalıntılarının (relik) taş bir yapının (Stupa) içine yerleştirilmesi, taşın "koruyucu" ve "saklayıcı" özelliğini pekiştirir. Stupa etrafındaki taş parmaklıklar (Vedika) ve taş kapılar (Torana), dünyevi alan ile kutsal alanı ayıran bir sınır niteliğindedir. *Huntington, Susan L., "The Art of Ancient India"* isimli temel başvuru kaynağında, bu taş yapıların Buda'nın öğretisini (Dharma) zamanın ötesine taşıyan birer "taş kitap" işlevi gördüğünü detaylandırır.

Taşın Hint inancındaki "şifa ve güç" boyutu, özellikle kaya tapınakları (Ajanta ve Ellora gibi) ile birleşir. Bu yapılar, insan eliyle dağ kütlesinin içine oyulmuştur, yani insan, doğal olanı kutsal olana dönüştürmek için taşın içine girmiştir. *Fergusson, James, "History of Indian and Eastern Architecture"* eserinde, bu mağara tapınakların taşın "rahim" (garbhagriha) niteliğiyle olan bağlantısını inceleyerek, Hindistan'daki taş mimarisinin doğaya hükmetmekten ziyade doğanın içindeki kutsallığı ortaya çıkarmaya yönelik olduğunu belirtir.¹¹⁵

Budizm'de taş, daha çok kalıcılığın, dinginliğin ve aydınlanmanın sembolü olarak görülür. Siddhartha Gautama döneminden itibaren stupalar, kaya manastırları ve taş sütunlar Budist mimarisinin temel unsurları hâline gelmiştir. Özellikle Aşoka tarafından diktirilen taş sütunlar, Budizm'in yayılmasının en önemli sembeleri arasında yer alır. Cilalı kumtaşından yapılan bu sütunların üzerindeki yazıtlar, yalnızca siyasi belgeler değil, ahlaki ve dini öğretilerin halka ulaştırılmasını amaçlayan anıtlardır.¹¹⁶

¹¹⁵ KENOYER Jonathan Mark, "Ancient Cities of the Indus Valley Civilization", Oxford University Press, 1998.

¹¹⁶ KRAMRISCH Stella, "The Presence of Śiva", Princeton University Press, 1981.

Jainizm'de de taş önemli bir sembolik işleve sahiptir. Kayalara oyulmuş tapınaklar ve dev taş heykeller, ruhun kalıcılığını ve dünyevi arzuların aşılmasını temsil eder. Özellikle Shravanabelagola'daki dev Bahubali heykeli, dünyanın tek parça taştan yapılmış en büyük heykellerinden biri olarak Jain taş sanatının zirvesini temsil etmektedir.

Eski Hint mimarisinde taş, aynı zamanda kutsal geometri anlayışının temel malzemesidir. Tapınaklar, kozmik düzeni temsil eden Vastu Şastra ilkelerine göre inşa edilir, kullanılan taşlar yalnızca dayanıklılık için değil, evrensel düzeni yansıtabilecek biçimde seçilirdi. Tapınak duvarlarına işlenen kabartmalar, tanrıları, destan kahramanlarını ve kozmik olayları anlatırken, taş adeta kutsal metinlerin görsel karşılığı hâline gelmiştir.

Hint halk kültüründe taşlara ilişkin çeşitli inanışlar günümüze kadar ulaşmıştır. Bazı doğal kaya oluşumlarının dilek gerçekleştirdiğine, belirli taşların nazardan koruduğuna veya bereket getirdiğine inanılmaktadır. Bununla birlikte bu tür uygulamalar yerel halk geleneklerine dayanır ve Hint dinlerinin resmi doktrinlerinin tamamını temsil etmez. Modern tarihçiler ve dinler tarihçileri bu inanışları, kültürel miras ve halk dini kapsamında değerlendirmektedir.¹¹⁷

Hint kültüründe taş, Tanrı Vişnu'nun parmak izi olan bir nehir taşından, kozmik Meru Dağı'nı temsil eden devasa bir tapınak bloğuna kadar, ilahi olanı insanın dokunabileceği ve ibadet edebileceği bir forma dönüştüren tek unsurdur. Hint düşüncesinde taşın kendisi, zamana meydan okuyan, bozulmayan ve dolayısıyla ölümsüz olanın fiziksel kanıtıdır.

Eski Hint kültüründe taş, yalnızca doğanın bir parçası değil, evrenin düzenini, ilahi varlığı, hükümdarlığı, hafızayı ve kutsallığı temsil eden çok katmanlı bir semboldür. İndus Vadisi'nin taş mühürlerinden Hindu tapınaklarındaki lingamlara, Budist sütunlardan Jain kaya anıtlarına kadar uzanan geniş tarihsel süreç, taşın Hint

uygarlığında dini ve kültürel yaşamın merkezinde yer aldığını göstermektedir. Ancak taşın kendisine atfedilen doğaüstü güçlerin önemli bir kısmı, tarihsel ve kültürel inanışlar kapsamında değerlendirilmeli, modern bilimsel gerçeklik ile geleneksel inanışlar birbirinden ayrılmalıdır.¹¹⁸

¹¹⁷ THAPAR Romila, "Early India: From the Origins to AD 1300", University of California Press, 2002.

¹¹⁸ THAPAR Romila, age.

ESKİ AVRUPA HALKLARINDA TAŞ KÜLTÜ

Avrupa'nın tarih öncesi ve İlk Çağ toplumlarında taş, yalnızca gündelik yaşamın bir parçası değil, kutsallığın, atalar kültürünün, siyasi otoritenin ve doğayla kurulan ilişkinin en güçlü sembollerinden biri olmuştur. Keltler, Germanler ve Slavlar dışında yaşayan Etrüskler, İberler, Traklar, Daklar, İlliryalılar, Baltık halkları ve Fin-Ugor toplulukları da taşa çeşitli dini ve sembolik anlamlar yüklemiştir. Bu kültürlerin çoğunda taş, kutsal alanları belirleyen, tanrılara adak sunulan, mezarları koruyan veya toplumsal hafızayı yaşatan kalıcı bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Yazılı belgelerin sınırlı olması nedeniyle bu gelenekler, arkeolojik kazılar ve klasik kaynakların karşılaştırmalı analiziyle anlaşılmaktadır.

Avrupa'nın Akdeniz kıyılarında yaşayan Etrüskler, taşa dini mimarinin ayrılmaz bir unsuru olarak büyük önem vermiştir. Kaya mezarları, taş lahitler ve kutsal kaya tapınakları, ölümden sonraki yaşama duyulan inancın maddi ifadeleri olmuştur. Özellikle Cerveteri Nekropolü ve Tarquinia'daki kaya mezarları, yaşayanların evlerini andıracak biçimde oyulmuş olup, taşın ölümsüzlüğü ve aile hafızasını simgelediğini göstermektedir. Etrüskler, bazı doğal kaya oluşumlarını da tanrılarla iletişim kurulan kutsal mekânlar olarak değerlendirmiştir.¹¹⁹

Batı Avrupa'nın eski halklarından İberler, kutsal kaya tepelerini ve taş sunaklarını ibadet alanları olarak kullanmıştır. İspanya'nın doğu ve güney kesimlerinde bulunan taş platformlar ile kayalara oyulmuş adak çanakları, tanrılara sıvı sunuları yapıldığını düşündürmektedir. Bazı kutsal alanlarda bulunan taş heykeller ve steller ise hem koruyucu hem de anıtsal işlev görmüştür.

Balkanlar'da yaşayan Traklar ve Daklar, yüksek kayalık alanları ve dağ zirvelerini kutsal kabul etmişlerdir. Özellikle Bulgaristan'daki Perperikon ve Romanya'daki Sarmizegetusa Regia gibi merkezlerde bulunan taş sunaklar, astronomik gözlemler ve dini törenlerle ilişkilendirilmektedir. Antik kaynaklar, Trakların dağları tanrılara yakın mekânlar olarak gördüğünü aktarmaktadır. Arkeolojik bulgular ise taş platformların kurban ve adak törenlerinde kullanıldığını göstermektedir.¹²⁰

Batı Balkanlar'ın eski halkı olan İlliryalılar, büyük taş mezarlar ve tümülüslerle dikkat çeker. Mezarların çevresine dizilen taş halkaların ölen kişiyi koruduğuna ve ataların ruhlarıyla yaşayanlar arasında sembolik bir sınır oluşturduğuna inanıldığı düşünülmektedir. Adriyatik kıyısındaki bazı kutsal alanlarda bulunan dikili taşlar da kabile kimliğini ve kutsal sınırları temsil eden anıtlar olarak yorumlanmaktadır.

Kuzeydoğu Avrupa'da yaşayan Baltık halkları, büyük kayaları doğa ruhlarının ve tanrıların mekânı olarak kabul etmiştir. Litvanya ve Letonya'da günümüze kadar ulaşan birçok "kutsal taş", eski pagan ibadetlerinin izlerini taşımaktadır. Bazı taşların üzerinde doğal ya da insan eliyle açılmış oyuklara süt, bal ve tahıl bırakıldığı, bu uygulamanın bereket ve koruma amacı taşıdığı etnografik çalışmalarla belgelenmiştir.

¹¹⁹ BONFANTE Larissa, "The Etruscan Civilization" (Manchester University Press, 1986), Massimo Pallottino, The Etruscans.

¹²⁰ FOL Alexander, "The Thracians", UNESCO, Sarmizegetusa Regia Dünya Mirası belgeleri.

Hristiyanlığın kabulünden sonra bile bazı kutsal taşlar yerel halk tarafından ziyaret edilmeye devam etmiştir.

Kuzey Avrupa'nın Fin-Ugor toplulukları, özellikle Finlandiya ve Karelya çevresinde bulunan büyük kayaları ve sıra dışı taş oluşumlarını ruhların yaşadığı yerler olarak değerlendirmiştir. Bu kültürde seita adı verilen kutsal taşlar, avcılarının ve balıkçıların adak sunduğu doğal kaya oluşumlarıdır. Ren geyiği boynuzları, balık, et ve çeşitli hediyeler bu taşların önüne bırakılırdı. Seita taşları, günümüzde Sámi ve Fin-Ugor inanç tarihinin en önemli arkeolojik unsurlarından biri kabul edilmektedir.¹²¹

Avrupa'nın birçok bölgesinde ortak olarak görülen bir diğer unsur ise çanak taşlar (cup-marked stones) ve oymalı kayalardır. Britanya'dan İskandinavya'ya, İber Yarımadası'ndan Baltık kıyılarına kadar uzanan geniş coğrafyada bulunan bu taşların üzerine küçük dairesel oyuklar açılmıştır. Araştırmacılar bu oyukların adak sınırları, astronomik gözlemler veya bereket ritüelleriyle bağlantılı olabileceğini öne sürmektedir. Ancak bu taşların kesin işlevi konusunda bilim dünyasında ortak bir görüş bulunmamaktadır.¹²²

Eski Avrupa halklarının çoğunda taşlar aynı zamanda sınır belirleme, yemin etme ve toplumsal hafızayı yaşatma işlevi de görmüştür. Büyük taşların yanında yapılan kabile toplantıları, antlaşmalar ve yemin törenleri, taşın değişmezliğini hukukun ve toplumsal düzenin simgesi hâline getirmiştir. Bu gelenekler daha sonraki Orta Çağ Avrupa hukukunda da etkisini sürdürmüştür, birçok bölgede sınır taşları resmi hukuk sisteminin bir parçası olmuştur.¹²³

Keltler, Germenler ve Slavlar dışındaki eski Avrupa halklarında da taş, kutsallığın, atalar kültürünün, siyasi meşruiyetin, doğa ile uyumun ve toplumsal hafızanın temel sembollerinden biri olmuştur. Etrüsk kaya mezarlarından Baltık kutsal taşlarına, Trak sunaklarından Fin-Ugor seita taşlarına kadar uzanan bu zengin miras, Avrupa'nın farklı kültürlerinin taşı yalnızca jeolojik bir oluşum olarak değil, kutsal anlamlar taşıyan kültürel bir unsur olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Bununla birlikte taşlara atfedilen doğaüstü güçler, günümüz araştırmalarında tarihsel gerçeklikten ziyade dinler tarihi, arkeoloji ve halk inançları çerçevesinde değerlendirilmektedir.

¹²¹ FOL Alexander, age, s. 47.

¹²² BRADLEY Richard, "Rock Art and the Prehistory of Atlantic Europe", Routledge, 1997.

¹²³ ELİADE Mircea, Patterns in Comparative Religion; Colin Renfrew, Archaeology and Language.

Eski Kelt Kültüründe Ta  Kültü

Avrupa'nın kadim halklarından biri olan Keltler için ta , yalnızca bir inşaat malzemesi veya basit bir nesne değil, tanrısal olanın yeryüzündeki ikametgahı, ataların ebedi istirahatgahı ve kozmik düzenin sarsılmaz bir simgesiydi. Kelt dünyasında ta , doğanın en saf ve kalıcı formu olarak görülür, bu nedenle kutsal törenlerin, toplumsal antlaşmaların ve ruhsal yolculukların merkezinde yer alırdı. Keltlerin taşlarla olan bu derin ba ı, onların animistik inanç sistemlerinin bir yansıması olarak, manzarayı kutsal bir haritaya d n  t r rd .

Eski Kelt toplumlarında ta , yalnızca doğanın bir parçası değil, kutsallığın, ataların hatırasının, toprağın ruhunun ve tanrılarla insanlar arasındaki ba ın sembolü olarak görülmüştür. M  1. binyıldan itibaren Batı ve Orta Avrupa'nın geniş bir bölümüne yayılan Kelt toplulukları, kutsal ormanlar kadar büyük kaya oluşumlarını, dikili taşları, dolmenleri ve ta  çemberlerini de dini hayatlarının önemli unsurları arasında de erlendirmi tir. Kelt dini yazılı kutsal metinler yerine sözlü geleneğe dayandığı için taşlarla ilgili bilgiler, arkeolojik bulgular, Greko-Romen yazarların aktardıkları ve Orta  a  İrlanda ile Galler metinleri sayesinde günümüze ulaşmıştır.¹²⁴

Kelt kültüründe taşın kutsallığı çoğu zaman doğanın kutsallı ıyla birlikte değerlendirilmiştir. Büyük kaya kütleleri, sıra dışı kaya oluşumları ve mağaralar tanrıların veya doğa ruhlarının yaşadığı yerler olarak kabul edilmiştir. Özellikle pınarların yanındaki kayalar ve yüksek tepelerde bulunan ta  oluşumları, adak sunularının yapıldığı kutsal mek nlar h line gelmiştir. Arkeolojik kazılarda bu alanlarda silahlar, seramikler, madeni paralar ve çeşitli takılar bulunmuştur. Bu buluntular, taşın çevresinde gerçekleştirilen ritüellerin yalnızca sembolik değil, toplumsal bir nitelik ta ıdı ını göstermektedir.

Kelt ta  kültünün en dikkat çekici unsurlarından biri dikili taşlar (menhirler) ve dolmenlerdir. Bu anıtların önemli bir bölümü Keltlerden daha eski, Neolitik ve Tunç  a ı toplumlarına ait olmakla birlikte, Kelt toplulukları bu eski ta  anıtları kutsal kabul etmiş ve onları kendi dini gelenekleri içinde yeniden yorumlamıştır. Birçok menhir çevresinde adak törenlerinin yapıldığı, bazı taşların ise kabile sınırlarını veya kutsal toplanma alanlarını belirlediği düşünülmektedir.

Kelt dininin en önemli din adamları olan Druidler, taşlarla doğrudan bağlantılı çeşitli törenler ger ekle tirmi tir. Antik yazarlar, Druidlerin ibadetlerini çoğunlukla kutsal koruluklarda yaptığını belirtse de, bazı arkeolojik alanlarda ta  platformların ve kaya sunaklarının ritüel amaçlı kullanıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle büyük ta  bloklarının üzerine adak bırakılması veya kurban törenlerinin gerçekleştirilmesi, taşın kutsallı ını pekiştiren uygulamalar arasında sayılmaktadır. Ancak Druidlerin bütün törenlerini ta  yapılar üzerinde ger ekle tirdi ine dair kesin kanıt bulunmamaktadır, bu nedenle bu konuda dikkatli yorum yapmak gerekir.

¹²⁴ GREEN Miranda, "The World of the Druids" Thames & Hudson, 1997, CUNLIFFE Barry, "The Ancient Celts", Oxford University Press, 2018.

Kelt dünyasında taşlar tanrıların ikametgâhı, yeryüzü–öte dünya sınırı, krallık meşruiyeti, kehanet ve şifa ile ilişkilendirilmiştir. Lia Fáil, “Kader Taşı”, “Taç Giyme Taşı” Tara Tepesi (Teamhair), İrlanda’da bulunmaktadır. Eski İrlanda krallarının tahta çıkarıldığı taştır. Taşın, meşru kral üzerine bastığında bağıracağı veya titreyeceği söylenir. Tanrıça Ériu ve Tuatha Dé Danann ile ilişkilidir ve kralın kutsal onayı (sovereignty) taş aracılığıyla verilir. Stonehenge ise Güneş/Mevsim Takvimi ve Ritüel Taşı olarak bilinir. MÖ 3.000-2.000 arası dikilmiştir. Kelt öncesi Neolitik kökenlidir ama Kelt mitolojisinde atalar ve öte dünya kapısı ile ilişkilendirilmiştir. Modern druidler tarafından kutsal kabul edilir. Güneşin yaz gündönümündeki hizalanması kutsal kabul edilen göksel bağlantıyı gösterir.

Callanish Standing Stones taşları da iskoçya’da Lewis Adası’nda yer almaktadır. Neolitik döneme ait taş çember ve ay döngüleriyle hizalıdır. Kelt mitolojisi ve druidik geleneklerde ölüm sonrası yolculuk ile ilişkilendirilir. Turoe Stone ise İrlanda’da sarmal Kelt süslemeli taşlardır. Tipik La Tène dönemi Kelt sanatının örneğidir. Taşa oyulan sarmal desenler, öte dünya ve yaşam döngüsünü simgeler. Ritüel ve adak taşı olduğu düşünülür.

Kelt mitolojisinde bazı taşların hükümdarlıkla ilişkilendirildiği görülmektedir. En ünlü örneklerden biri İrlanda geleneğindeki Lia Fáil (Kader Taşı)’dır. Tara Tepesi’nde bulunan bu kutsal taşın, gerçek kral üzerine çıktığında ses çıkardığına inanılmıştır. Lia Fáil, hükümdarın meşruiyetini simgeleyen kutsal bir anıt olarak kabul edilmiş ve İrlanda krallarının taç giyme törenlerinde önemli bir rol oynamıştır. Bu anlatı tarihsel olmaktan çok mitolojik nitelik taşımakla birlikte, taşın siyasi otoriteyi temsil eden bir sembol hâline geldiğini göstermektedir.¹²⁵

Kelt halk inanışlarında bazı taşların hastalıkları iyileştirdiği, bereket getirdiği veya kötü ruhlardan koruduğu düşünülmüştür. Özellikle delikli doğal taşların çocukları ve

¹²⁵ ÉRENN Lebor Gabála, “Celtic Mythology”, Hamlyn, 1970.

hayvanları nazardan koruduğuna, belirli kayaların çevresinde dolaşmanın şifa sağlayacağına inanılmıştır. İrlanda, Galler, Cornwall ve Bretagne’da günümüze kadar ulaşan bazı “şifa taşları”, bu eski geleneklerin halk kültüründeki devamı olarak değerlendirilmektedir. Modern bilim bu uygulamaların fiziksel etkilerini doğrulamamakta, bunları halk inancı ve kültürel miras kapsamında ele almaktadır.¹²⁶

Kelt sanatında taş önemli bir ifade aracı olmuştur. Taş sütunlara işlenen spiral motifler, üçlü düğümler (triskelion), güneş çarkları ve bitkisel bezemeler yalnızca estetik süslemeler değildir, yaşam döngüsünü, sonsuzluğu ve doğanın sürekli yenilenmesini simgeler. Özellikle spiral motif, Kelt kozmolojisinde yaşamın ve ölümün birbirini takip eden sonsuz döngüsünü temsil eden en önemli sembollerden biridir. Bu taş kabartmalar daha sonra erken Hristiyanlık dönemindeki Kelt haşlarında da yaşamaya devam etmiştir.

Eski Kelt toplumlarında taş aynı zamanda ataların hafızasını yaşatan bir unsur olarak görülmüştür. Mezar anıtları, taş sandukalar ve anıtsal mezar yapıları, ölen kişinin toplumsal statüsünü göstermenin yanında, yaşayanlarla atalar arasında manevi bir bağ kurmayı amaçlamıştır. Bu anlayış, taşın zaman karşısındaki dayanıklılığını ölümsüzlüğün ve kolektif hafızanın sembolüne dönüştürmüştür.

Taşın şifa verici gücü ve su ile olan kutsal bağlantısı da Kelt inançlarında önemli bir yer tutar. Kutsal kaynakların başında bulunan düzleştirilmiş taşlar veya üzerlerine desenler kazınmış kaya parçaları, hastaların şifa aradığı ve adak adadığı mekanlardı. Keltler, taşların suyun arındırıcı gücünü absorbe ettiğine ve bu enerjiyi uzun süre muhafaza ettiğine inanırlardı. Bu taşların üzerindeki spiraller ve düğüm motifleri, evrenin sonsuzluğunu ve ruhun sürekli yeniden doğuşunu simgeleyen birer “taş dili” gibi işlev görürdü.¹²⁷

Eski Kelt kültüründe taş, kutsallığın, doğayla uyumun, hükümdarlığın, atalara saygının ve toplumsal hafızanın en güçlü sembollerinden biri olmuştur. Menhirlerden dolmenlere, Lia Fáil’den şifa taşlarına kadar uzanan bu zengin gelenek, Keltlerin doğayı canlı ve kutsal bir bütün olarak algıladıklarını göstermektedir. Bununla birlikte taşlara atfedilen doğaüstü güçlerin büyük bölümü mitolojik anlatılar ve halk inanışları kapsamında değerlendirilmeli, tarihsel gerçeklik ile kültürel sembolizm birbirinden ayrılmalıdır. Günümüzde Kelt taş kültürü, Avrupa arkeolojisinin ve dinler tarihinin en önemli araştırma alanlarından biri olmayı sürdürmektedir.

Kelt kültüründe taş, zamana meydan okuyan, tanrısal enerjiyi hapseden ve toplumsal belleği koruyan kutsal bir varlıktı. Keltler, taşın ruhun kalıcılığını atfederek, geçici olan insan hayatını kalıcı olan taş ile ölümsüzleştirmeye çalışmışlardır. Günümüzde İrlanda, İskoçya ve Britanya kırsalında rastlanan binlerce yıllık bu megalitik yapılar, Keltlerin doğa ile kurduğu o kopmaz ve kadim taş bağının günümüze ulaşan en somut kanıtları olarak sessizce durmaktadır.

¹²⁶ HUTTON Ronald, “The Pagan Religions of the Ancient British Isles”, Blackwell, 1991.

¹²⁷ ROSS Anne, “The Pagan Celts: Creators of Europe”, B.T. Batsford, 1986, s. 98-102.

Eski Germen Kültüründe Taş Kültü

Eski Germen ve İskandinav toplumlarının inanç sistemlerinde taş, yeryüzünün kemikleri ve tanrıların kudretinin somutlaşmış hali olarak görülmüştür. Kuzey Avrupa'nın sert ikliminde yaşam süren bu halklar için taş, yok edilemezliği ve ebediliği temsil eden kutsal bir materyaldi. Özellikle dikilitaşlar ve devasa kaya oluşumları, insanların dünyası (Midgard) ile tanrıların ve ruhların dünyası arasında birer "sınır kapısı" veya "enerji merkezi" olarak kabul edilmiştir. Bu taşlar, hem birer yol gösterici işaret taşı hem de dini ritüellerin gerçekleştirildiği kutsal mihraplar görevini görmüştür.

Germen toplumlarında taş, yalnızca doğal çevrenin bir parçası değil, kutsallığın, toplumsal hafızanın, atalara saygının ve tanrılarla ilişki kurmanın önemli sembollerinden biri olarak görülmüştür. Kuzey Avrupa'da yaşayan Germen toplulukları, yazılı kültürden önce uzun süre sözlü gelenekle yaşamış, bu nedenle taşlara ilişkin inanç ve uygulamalar arkeolojik bulgular, Roma tarihçilerinin eserleri, İskandinav destanları ve Orta Çağ İzlanda metinleri aracılığıyla günümüze ulaşmıştır. Taşlar, kutsal alanların belirlenmesinde, mezar yapılarında, hukuk toplantılarında ve anıt dikiminde önemli işlevler üstlenmiş, zamanla Germen mitolojisinin de ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir.

Germen kültüründe taşın kutsallığı büyük ölçüde doğayla kurulan ilişkiye dayanıyordu. Olağanüstü büyüklükteki kaya oluşumları, yalnız duran dikili taşlar ve dağ zirveleri tanrıların, ataların ruhlarının veya görünmeyen varlıkların bulunduğu yerler olarak kabul edilmiştir. Bazı kaya oluşumlarının çevresinde adak sunuları yapılmış, silahlar, takılar ve hayvan kemikleri bırakılmıştır. Arkeolojik bulgular, özellikle bataklıklar, kaynak suları ve taşlık kutsal alanların ritüel amaçlarla kullanıldığını göstermektedir. Ancak bu uygulamaların tüm Germen topluluklarında aynı biçimde görüldüğünü söylemek mümkün değildir, bölgesel farklılıklar önemli rol oynamıştır.

Eski Germen dünyasında taşların en önemli kullanım alanlarından biri mezar kültürüydü. Tunç Çağı'nın sonlarından itibaren İskandinavya ve Kuzey Almanya'da taş çemberler, gemi biçimli taş dizileri ve tümülüsler ölü gömme geleneklerinin ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir. Özellikle taşlarla çevrili mezarlar, ölen kişinin toplum içindeki statüsünü gösterirken aynı zamanda onun ruhunu koruyan kutsal sınırlar olarak görülmüştür. Taşın dayanıklılığı, ölümsüzlüğün ve ataların hatırasının simgesi olarak yorumlanmıştır.¹²⁸

¹²⁸ ANDRÉN Anders, "Old Norse Religion in Long-Term Perspectives", Nordic Academic Press, 2006.

Germen taş kültürünün en dikkat çekici örneklerinden biri “runik taşlar (runestones)”dır. Özellikle MS 4. yüzyıldan başlayarak İskandinavya’da dikilen bu taşların üzerine Germen runik alfabesiyle yazılar kazınmıştır. Runik taşlar çoğu zaman ölen kişilerin anısını yaşatmak, önemli bir olayı kayda geçirmek veya aile soyunu belirtmek amacıyla dikilmiştir. Bazı yazıtlar tanrılara yapılan göndermeler içerirken, bazıları Hristiyanlığın kabulünden sonraki döneme ait haç motifleri taşır. Böylece runik taşlar, Germen paganizmi ile Hristiyanlık arasındaki kültürel geçişin de önemli belgeleri hâline gelmiştir.

Almanlarda da taşın kutsallaştırıldığı ve taşla cinsiyet arasında bağlantı kurulduğu görülür. Taşların, âyinlerde ve eski geleneklerde önemli bir yer tuttuğu izlenir. Halk inançlarında taş taşındığını, yıkanıp, suyu kaynatılıp içildikten sonra şifa getireceğine inanıldığı, taşların okşanıp gömüldüğü, büyüde, yeminde, duada kullanıldığı, şifa için üstlerinden yüründüğü görülür.

Taşların bedendeki hasta bölgelerin üzerinden üçer kez dolaştırılarak sürtüldüğü, tıpkı Romalıların yemin ederken taş atması ya da Müslümanların şeytan taşlaması gibi onların da taş atarken sihirli sözler söyledikleri izlenir. Her türlü büyü, kutsal sayma, şifa, kötülüklere karşı korunma, güvenlik, gömüp koruyucu güçler alma, tılsım diye kullanılma geleneği bu kültürlerde de yer almıştır.

Germen hukuk sisteminde de taş önemli bir semboldü. Yerel meclisler, yani Thing toplantıları, çoğu zaman büyük kaya oluşumlarının veya taş halkalarının bulunduğu açık alanlarda gerçekleştirilirdi. Bu toplantılarda hukuki kararlar alınır, anlaşmazlıklar çözülür ve yeni yöneticiler ilan edilirdi. Toplantı alanındaki taşlar, yalnızca fiziksel sınırları belirlemekle kalmaz, toplumun ortak hafızasını ve hukukun sürekliliğini temsil eden semboller olarak görülürdü.¹²⁹

Eski Germen mitolojisinde taşlar zaman zaman tanrılar ve devlerle ilişkilendirilmiştir. Thor’un devlerle mücadelesini anlatan destanlarda parçalanan dağlar ve fırlatılan kayalar önemli yer tutar. Bazı İskandinav halk efsanelerinde gün ışığına yakalanan devlerin taşa dönüştüğüne inanılmış, sıra dışı kaya oluşumları bu anlatılarla açıklanmıştır. Bu hikâyeler, jeolojik oluşumları mitolojik çerçevede anlamlandırma çabasının örnekleridir ve tarihsel olaylar olarak değil, sözlü kültür ürünleri olarak değerlendirilmelidir.

Mitolojik bağlamda taşlar, özellikle devler (*Jötunn*) ile olan ilişkileri nedeniyle Germen inançlarında ikili bir karaktere sahiptir. Bazı efsanelerde devlerin güneş ışığına maruz kaldıklarında taşa dönüştükleri anlatılır, bu da taşın hem yaşayan bir varlığın donmuş formu hem de tehlikeli doğa güçlerinin “ehlileştirilmiş” hali olduğunu gösterir. Örneğin, büyük kaya parçaları bazen bu mitolojik devlerin yeryüzüne bıraktığı izler veya cezalandırılmış varlıklar olarak isimlendirilirdi. Bu bakış açısı, Germen insanının doğadaki her büyük kaya kütesine bir “ruh” veya “hikaye” atfettiğini ortaya koyar.¹³⁰

¹²⁹ ROESDAHL Else, “The Vikings”, Penguin Books, 1998.

¹³⁰ ORCHARD Andy, “Dictionary of Norse Myth and Legend”, Cassell, 1997, s. 142-145.

Germen taş sanatı da bu kültürün önemli miraslarından biridir. Özellikle İsveç'in Gotland Adası'ndaki resimli taşlar, savaşçıları, gemileri, tanrıları ve mitolojik sahneleri betimleyen kabartmalarıyla dikkat çeker. Bu taşlar yalnızca mezar anıtı değil, aynı zamanda Germen toplumunun dini inançlarını, kahramanlık anlayışını ve toplumsal hafızasını gelecek kuşaklara aktaran görsel belgeler niteliğindedir.

Germen kültüründe taş, doğanın çıplak gerçeği ile metafizik inançların birleştiği bir köprüydü. Taş, üzerinde taşınan rünlerle bilgiyi, dikili duruşuyla adaleti ve efsanelerle de doğaüstü varlıkların izlerini temsil ederdi. Bugün İskandinavya ve Almanya kırsalında sessizce yükselen bu taş anıtlar, Germen halklarının çevrelerindeki dünyayı sadece bir kaynak olarak değil, ilahi bir düzenin ve ataların hafızasının taşıyıcısı olarak gördüklerinin en somut kanıtlarıdır.

113

Eski Slav Kültüründe Taş Kültü

Eski Slav inanç sisteminde taş, yeryüzünün sarsılmaz ve ebedi bir parçası olarak kabul edilmiş, doğaüstü güçlerin yoğunlaştığı “kutsal mekanlar” arasında önemli bir yer tutmuştur. Slavlar için taşlar, sadece cansız birer nesne değil, tanrıların, ruhların ve ataların enerjilerini muhafaza eden, iyileştirici güce sahip, canlı bir varlığın yansımasıydı. Özellikle devasa kaya blokları ve tuhaf şekilli taşlar, yerel halk tarafından tanrısal tezahürler (hierophany) olarak görülmüş ve bu alanlar çevresinde karmaşık ritüeller geliştirilmiştir.

Slav toplumlarında taş, yalnızca doğal çevrenin bir parçası değil, kutsallığın, atalar kültürünün, doğa ruhlarının ve kozmik düzenin sembolü olarak kabul edilmiştir. MS 5-10. yüzyıllar arasında Doğu, Batı ve Güney Slav toplulukları arasında gelişen pagan inanç sisteminde kutsal ormanlar, nehirler ve dağlar kadar büyük kaya oluşumları ve sıra dışı taşlar da ibadet ve ritüellerin önemli merkezleri olmuştur. Slavların Hristiyanlık öncesi inançlarına ilişkin yazılı kaynaklar sınırlı olduğundan, taş kültürü hakkındaki bilgiler arkeolojik bulgular, Orta Çağ kronikleri, Bizans ve Arap yazarlarının kayıtları ile modern etnografik çalışmaların birlikte değerlendirilmesiyle ortaya konulmaktadır. Bu nedenle birçok taş geleneğinin kesin tarihsel niteliği ile sonraki halk inanışları arasında ayırım yapmak gerekir.

Slav inanç sisteminde büyük kaya kütleleri ve dikkat çekici taş oluşumları, tanrıların ve doğa ruhlarının bulunduğu mekânlar olarak görülmüştür. Orman içlerinde veya yüksek tepelerde bulunan iri kayaların çevresinde adaklar sunulduğu, yiyecek ve içecek bırakıldığı, zaman zaman hayvan kurbanlarının gerçekleştirildiği arkeolojik bulgularla desteklenmektedir. Özellikle kutsal pınarların yanında bulunan taşlar, bereket ve arınma ritüellerinin bir parçası olmuştur. Bununla birlikte bu uygulamaların tüm Slav coğrafyasında aynı biçimde görüldüğünü söylemek mümkün değildir, bölgesel farklılıklar oldukça belirgindir.

Eski Slav taş kültürünün en dikkat çekici örneklerinden biri, kutsal taş sunaklarıdır. Özellikle günümüzde Polonya, Belarus, Ukrayna ve Batı Rusya sınırları içinde bulunan bazı arkeolojik alanlarda, üzerinde çanak biçimli oyuklar bulunan büyük taş bloklar keşfedilmiştir. Araştırmacılar bu oyuklarda süt, bal, tahıl, bira veya kan gibi adakların sunulmuş olabileceğini düşünmektedir. Bu nedenle söz konusu taşlar, “kurban taşları” veya “sunak taşları” olarak adlandırılmaktadır. Ancak her çanak taşın ritüel amaçlı kullanıldığı kesin olarak kanıtlanmış değildir, bazı örneklerin doğal oluşumlar olabileceği de belirtilmektedir.¹³²

Slav mitolojisinde taşlar çoğu zaman gök gürültüsü tanrısı Perun ile ilişkilendirilmiştir. Halk inanışlarında yıldırım düştüğü düşünülen yerlerde bulunan sıra dışı taşların Perun’un gökten attığı “yıldırım taşları” olduğuna inanılmıştır. Günümüzde bu taşların çoğunun tarih öncesine ait cilalı taş baltalar olduğu bilinmektedir. Avrupa’nın birçok bölgesinde olduğu gibi Slav halkları da bu taş baltaları doğaüstü kökenli kabul etmiş, evleri yıldırımdan, yangından ve kötü ruhlardan koruduğuna inanmıştır. Bu inanış,

¹³² SZAFRAŃSKI Włodzimierz, ““Slav kutsal alanları üzerine çalışmaları”, Polish Academy of Sciences, erken Slav arkeolojisi yayınları.

tarih öncesi taş aletlerin sonraki toplumlar tarafından kutsal nesnelere dönüştürülmesinin dikkat çekici örneklerinden biridir.

Taşlar, Slav toplumlarında sınır ve toplumsal düzenin de simgesi olmuştur. Köy sınırlarını belirleyen büyük taşların kutsal kabul edildiği, bu taşların yerlerinin değiştirilmesinin uğursuzluk getireceğine inanıldığı bilinmektedir. Bazı bölgelerde yeni yerleşim kurulurken sınır taşlarının yanına adak bırakıldığı veya ekmek ile tuz sunulduğu kaydedilmiştir. Böylece taş, yalnızca coğrafi bir işaret değil, topluluğun ortak kimliğini ve toprağın kutsallığını temsil eden bir unsur hâline gelmiştir.

Slav dünyasında "kutsal taşlar" (*svyashchennye kamni*), genellikle bir tür "halk İslamı" veya "halk Hristiyanlığı" öncesi geleneklerin bir parçası olarak şifa arayışının odak noktasıydı. Özellikle kadınlar arasında, doğurganlığı artırmak veya çocuk sahibi olmak amacıyla belirli taşların etrafında dönmek, taşları yağlamak veya taşlara hediye bırakmak oldukça yaygındı. Bu taşların, toprağın derinliklerinden gelen gizemli bir enerjiyi taşıdığına ve bu enerjinin insan hayatına dokunabileceğine inanılırdı. Taşın soğukluğu ve sertliği, bir yandan ölümün durağanlığını temsil ederken diğer yandan doğanın hiç değişmeyen, güvenilir yapısını simgeliyordu.

Slav mitolojisinde taş, gök gürültüsü tanrısı Perun ile de ilişkilendirilmiştir. Özellikle "yıldırım taşı" (*perunov kamen*) olarak adlandırılan ve yıldırım düşmesi sonucu oluştuğuna inanılan taşlar, en büyük koruyucu tılsımlar olarak kabul edilirdi. Slavlar, bu taşların evleri yangından, hastalıklardan ve kötü ruhlardan koruduğuna inanarak onları evlerinin temelinde veya eşiklerinde saklardı. Burada taş, tanrısal olanın yeryüzüne doğrudan bir müdahalesinin ve gücünün fiziksel bir "mühürü" olarak işlev görüyordu.

Eski Slav mezar kültüründe de taş önemli bir yere sahiptir. Erken Slav mezarlarının çoğu toprak höyüklerden oluşsa da, bazı bölgelerde mezarların taşlarla çevrelendiği veya mezar başına anıtsal taşlar dikildiği görülmektedir. Taşın dayanıklılığı, ölen kişinin anısını yaşatan ve yaşayanlarla atalar arasında bağ kuran bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Hristiyanlığın kabulünden sonra bu gelenek taş haçlarla devam etmiş ve eski semboller yeni dini anlamlarla bütünleşmiştir.¹³³

Ayrıca Slav kültüründe, ölümlerin ruhları ile taşlar arasında bir bağ olduğu inancı da mevcuttur. Mezar taşları veya mezarlıkların çevresindeki büyük kayalar, ataların ruhlarının yaşadığı veya bu dünyaya geri dönerken uğradığı duraklar olarak

¹³³ DVORNIK Francis, "The Slavs in European History and Civilization", Institute of Archaeology and Ethnology of the Polish Academy of Sciences yayınları.

görülürdü. Bu inanç, taşın “geçmiş geleceğe bağlayan” bir köprü olduğu fikrini güçlendirmiştir. Bazı bölgelerde, cenaze ritüelleri sırasında taşlar üzerine dökülen libasyonlar (sıvı sunular), ölülerin huzuru için yapıldı, çünkü taşın ebediliği, ruhun ebediliği ile özdeşleştirilirdi.

Slav halk inanışlarında “dilek taşları” ve “şifa taşları” da önemli yer tutmuştur. Özellikle üzerinde doğal delik bulunan taşların çocukları nazardan koruduğuna, bazı büyük kayalara dokunmanın hastalıkları iyileştirdiğine veya bereket getirdiğine inanılmıştır. Belarus, Ukrayna ve Rusya’nın kırsal bölgelerinde kutsal taşların üzerine bez bağlama, madeni para bırakma veya su dökme gelenekleri 19. ve 20. yüzyıla kadar yaşamıştır. Etnografik araştırmalar bu uygulamaların Hristiyanlık öncesi Slav inançlarının halk kültürü içinde devam eden izleri olduğunu göstermektedir. Modern bilim ise bu taşların fiziksel veya tıbbi etkilerini doğrulamamaktadır.

Slav mitolojisinde dünyanın merkezini temsil eden kutsal dağ ve taş anlayışı da önemli bir yer tutar. Gök tanrısı Perun ile yeraltı ve su dünyasının efendisi Veles arasındaki mücadeleyi anlatan mitlerde dağlar ve kayalar kozmik düzenin sahnesi olarak tasvir edilir. Bazı araştırmacılar, yüksek kayalık alanlarda bulunan eski kutsal mekânların bu mitolojik düşünceyi yansıttığını ileri sürmektedir. Ancak bu yorumlar büyük ölçüde karşılaştırmalı mitoloji çalışmalarına dayanmakta olup doğrudan arkeolojik kanıtlarla her zaman desteklenmemektedir.

Eski Slav kültüründe taş, kutsallığın, doğa ile uyumun, toplumsal hafızanın, sınırların, bereketin ve tanrılarla ilişkinin güçlü sembollerinden biri olmuştur. Kutsal sunak taşları, yıldırım taşları, sınır taşları, mezar taşları ve şifa taşları gibi farklı örnekler, Slav toplumlarının taşı yalnızca fiziksel bir nesne olarak değil, ruhsal ve toplumsal anlamlar taşıyan kültürel bir unsur olarak gördüklerini göstermektedir. Bununla birlikte taşlara atfedilen doğaüstü güçler tarihsel gerçeklikten ziyade Slav mitolojisi, halk inanışları ve folklor geleneği kapsamında değerlendirilmelidir. Günümüzde bu taşlar, Slav halklarının inanç dünyasını anlamada önemli arkeolojik ve etnografik belgeler olarak kabul edilmektedir.

Slav kültüründe taş, hem gündelik yaşamın zorunlu bir malzemesi hem de kozmik düzenin kutsal bir bekçisiydi. Taşın sessizliği ve dayanıklılığı, Slav insanına doğanın değişkenliği karşısında sığınabileceği bir “merkez” sunmuştur. Bugün modern Slav coğrafyasında hâlâ rastlanan ve halk arasında “mucizevi” olduğuna inanılan taşlar, binlerce yıllık bu kadim taş kültürünün, Hristiyanlık öncesi dönemden bugüne ulaşan sessiz ama dirençli yankılarıdır.

DÜNYADAKİ DİĞER BÖLGELERDEKİ TAŞ KÜLTLERİ

Yağmur taşı kavramının sadece bulutları kontrol etmek amacı ile kullanılması değil, aynı şekilde başka kültürlerdeki “cennet taşı” kavramıyla örtüşmesi de dikkat çekicidir.

Örneğin Meksikalıların “altın yağmur” adını verdiği taşın böyle bir anlamı vardı. Bu taş aynı zamanda hastaların ateşinin düşürülmesi ve yıldırımdan korunmak amacı ile de kullanılırdı.

Eski Moğol gelenek ve folklorik inançlarında, dağların arkasında saklanmış, bir geyiğin boynuzları arasında ya da öküzün karnında gizlenmiş olan çok özel bir taşın söz edilir. Bu taş da hem yağmur hem kar yağdırmak için olduğu gibi, donu önlemek için gerekliliymiş.

Yakutistan ve Altay inançlarında da buna benzer geleneklerin olması ilgi çekicidir. Yazın en sıcak ve kurak olduğu zamanlarda bu kutsal sayılan taşlar bindikleri atların eyerlerine asılmış. Yağmur yağdırmak için de soğuk suyun içine batırılmış halde tutulmuş.

Fransa’da Carnac’da görülen taşların gece yarısı suya girip yüzdükleri düşünülürken, Plouhinec’deki taşların her yüzyılda bir kere tam gece yarısı su içmek için nehre indiklerine inanılmıştır. Fransa’da bir başka bölgede, mezarlık yanında bulunan bir diğer ünlü taş delikten geçirilen ölünün bedeninin, öldükten sonra ruhunun yeni bir yaşama hak kazanmasını sağlamak şeklinde görülmüştür. Öyle bir kapı ki, ölü ile yaşayanı, yaşayan ile ölümsüzlüğü ve ilâhî dünyaları birleştiren bir inancı sergiliyor.

Eski Orta Asya inançlarında da taşların cennetten düşme olduğunun benimsenişi görülür. Çünkü bu inançlarda gökyüzünün bir mağaranın tavanını oluşturduğuna inanılmış. Nitekim bu öngörmeden çıkan, mağaralarda tavanlardan sarkan sarkıtların kayanın belkemiği ve özünü oluşturduğuna ilişkin bir inanç varmış. Taoistler, bu sarkıtları ölümsüzlük sağlamaya yarayan iksirlerin ana katkı maddesi olarak kullanmış.

Afrika’da. Togo’da Eylül ayında tanrılar, atalar ve ölümlüler adına düzenlenen “Yekke-ekpe” adlı bayramda, tüm yöre halkı ormanda gizli ve esrarengiz bir taşı aramanın peşinde koşar.

Vietnam kültüründe, eski seyyahlar zamanında kabile mensupları kayaların, ağaçların bile ruhu olduğuna inanmış. Bir kayanın gölgesine basmak üzerine doğacak ilâhi kızgınlığın, ancak bir kurban adamakla giderilebileceğine inanılmış.

Kızilderililerde, suların içinden yükselen kaya ve sonra parçalanıp içinden alevler çıkması, suların da bulut olup yükselmesi tarzındaki inanç dikkat çekicidir. Kim bilir, işte belki de bu, bilimsel açıklaması olan bir doğa olgusunun inanç biçiminde yansıtılışıdır.

Aslında diğer taş inançlarının hemen hepsi de öyledir ama bilimsel gerçek halka kolay kolay anlatılamadığı için âdeta batıl nitelikli inanç ve gelenekler oluşturulmuştur.

DİNLERDE TAŞ KÜLTÜ

İnsanlık tarihinin en eski kutsal nesnelerinden biri taştır. Yazının henüz ortaya çıkmadığı dönemlerden itibaren insanlar, dağları, kayaları, mağaraları, dikili taşları ve sıra dışı kaya oluşumlarını kutsal kabul etmiş, onları tanrıların, ruhların veya ataların yaşadığı mekânlar olarak görmüştür. Arkeolojik bulgular, Paleolitik ve Neolitik dönemlerden başlayarak taşların yalnızca barınma ve alet yapımında değil, aynı zamanda ibadet, defin, astronomi ve toplumsal hafıza amacıyla da kullanıldığını göstermektedir. Bu durum, taşın hemen her din ve kültürde süreklilik, dayanıklılık ve kutsallıkla ilişkilendirilmesinin temel nedenlerinden biridir.

Dinler tarihine bakıldığında taşın kutsallığı üç temel biçimde ortaya çıkar. Birincisi, taşın doğrudan tanrısal gücün tecelli ettiği bir varlık olarak görülmesidir. İkincisi, taşın kutsal olayların yaşandığı mekânı işaretleyen bir sembol olmasıdır. Üçüncüsü ise taşın kutsal hatırayı koruyan bir anıt olarak kullanılmasıdır. Bu üç anlayış, ilkel kabile dinlerinden büyük dünya dinlerine kadar farklı biçimlerde devam etmiştir.

Eski Mezopotamya, Mısır, Anadolu, İran, Yunan ve Roma dinlerinde taşlar çoğu zaman tanrıların evi, gökten gelen kutsal nesneler veya kozmik düzenin sembolleri olarak değerlendirilmiştir. Sümerlerin kudurru sınır taşları, Mısır'ın benben taşı, Yunanistan'ın omphalos taşı ve Roma'nın siyah kutsal taşı, kutsal taş anlayışının en eski örneklerindendir. Bu taşlar yalnızca mimari unsur değil, siyasi meşruiyet, kozmik düzen ve ilahi korumanın simgeleri olarak görülmüştür.¹³⁴

Hint dinlerinde taş kültürü, dünya dinleri içinde en gelişmiş örneklerden birini oluşturur. Hinduizm'de Shiva'yı temsil eden Şiva Lingamları ve Vishnu'nun tezahürü kabul edilen Şaligram taşları doğrudan ibadet nesnesidir. Bunun yanında Himalayalar, kutsal kayalar ve Navaratna olarak bilinen dokuz değerli taş sistemi de dini ve kültürel önem

¹³⁴ ELIADE Mircea, "A History of Religious Ideas", Chicago: Chicago Üniversitesi Yayınları, 1978.

taşır. Ancak burada kutsallık, taşın maddesinden çok tanrısal varlığı temsil etmesinden kaynaklanır.

Budizm’de taş, Buda’nın aydınlanması ve kutsal mekânların korunmasıyla ilişkilidir. Kaya manastırları, taş stūpalar, kaya yazıtları ve kutsal dağlar Budist dünyasında büyük önem taşır. Özellikle Ashoka tarafından diktilenen taş sütunlar ve kaya fermanları, hem dini hem de siyasi otoritenin sembolü hâline gelmiştir. Bununla birlikte Budizm’de taşlara bağımsız kutsallık atfedilmez, onlar, Dharma’nın ve Buda’nın hatırasını yaşatan sembollerdir.

Çin dini geleneğinde taş, özellikle yeşim (jade) kültü sayesinde ahlaki erdem, ölümsüzlük ve kozmik düzenin sembolü hâline gelmiştir. Daoizm’de doğal kaya oluşumları evrensel yaşam enerjisini (qi) taşıyan kutsal varlıklar olarak değerlendirilirken, Konfüçyüsçülük yeşimi erdemli insanın sembolü olarak yorumlamıştır. Kutsal dağlar ve taş steller de Çin dini hayatının önemli parçalarıdır.

Yahudilikte taş, Tanrı’nın vahyinin ve ahdinin sembolüdür. Moses’e verilen On Emir’in taş levhalar üzerine yazılması, Jacob’un Bet-El taşı, Foundation Stone (Even ha-Shetiyah) ve Başkâhin’in on iki değerli taşı bu sembolizmin en önemli örnekleridir. Yahudilikte kutsallık taşın kendisinde değil, Tanrı’nın o taşla ilişkilendirdiği olay ve anlamdadır.

Hristiyanlık, Yahudi geleneğindeki taş sembolizmini sürdürmüş, buna yeni teolojik anlamlar kazandırmıştır. Jesus, Yeni Ahit’te “köşe taşı” olarak nitelenirken, Peter’e verilen isim de “kaya” anlamına gelir. Kilise mimarisinde altar taşları, kutsal emanetlerin yerleştirildiği taş lahitler ve hac merkezlerindeki kutsal kayalar önemli yer

tutar. Bununla birlikte Hristiyanlığın ana akım öğretisinde taşlara bağımsız ilahi güç atfedilmez.

İslam'da taşın kutsallığı belirli olaylar ve ibadetlerle ilişkilidir. Kaaba'daki Black Stone (Hacerülesved), İslam geleneğinde büyük saygı görür, ancak İslam inancına göre taşın kendisine tapınılmaz. Hac sırasında şeytan taşlama ibadeti, Safâ ve Merve tepeleri arasında sa'y yapılması ve bazı peygamber kıssalarında geçen taş motifleri de taşın sembolik önemini gösterir. İslam âlimleri, kutsallığın taşın maddesinden değil, Allah'ın ona yüklediği anlamdan kaynaklandığını özellikle vurgular.¹³⁵

Şamanizm, Türk geleneksel inançları, Moğol inançları ve birçok yerli din taşlara canlılık atfeden animistik bir anlayış geliştirmiştir. Türklerde yada taşı, balballar, bengü taşları ve dağ kültü bunun örnekleridir. Sibiryâ halklarında kutsal kaya oluşumlarına bez bağlama, taş yığınlarına adak bırakma ve dağ ruhlarına taş sunma gelenekleri uzun süre yaşamıştır. Bu uygulamalar, taşın ruh taşıdığına veya ruhlarla ilişki kurulmasına aracılık ettiğine dair inançlarla bağlantılıdır.

Afrika, Amerika ve Okyanusya'nın yerli dinlerinde de taşlar ataların ruhlarını, kabile hafızasını ve kutsal coğrafyayı temsil eder. Avustralya Aborjinlerinin Rüya Zamanı anlatılarında bazı kaya oluşumları yaratıcı ataların bedenleri olarak kabul edilir. Maya ve İnka kültürlerinde kutsal kayalar ile güneş tapınakları, Polinezya toplumlarında ise marae adı verilen kutsal taş platformlar dini yaşamın merkezindedir.

Dünya dinlerinde değerli taşlara ilişkin inanışlar da yaygındır. Yakut, zümrüt, safir, firuze, akik, yeşim, kehribar ve kristal gibi taşlar farklı kültürlerde koruyucu, bereket getirici veya kutsal kabul edilmiştir. Bununla birlikte bu inanışların önemli bir bölümü resmi dini öğretilerden ziyade halk dindarlığına, astrolojik geleneklere ve folkloraya dayanır. Özellikle Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'ın ana akım yorumları, taşların bağımsız doğaüstü güçlere sahip olduğu düşüncesini benimsemez.

Dinler tarihi açısından değerlendirildiğinde taş kültürünün temel işlevleri ortak bazı başlıklarda toplanabilir: kutsal mekânı belirleme, ilahi varlığı temsil etme, antlaşmayı ve hukuku kalıcı hâle getirme, krallığın meşruiyetini gösterme, ataları anma, toplumsal hafızayı koruma ve insan ile kutsal arasındaki ilişkiyi görünür kılma. Bu ortaklıklar, birbirinden bağımsız gelişmiş birçok kültürde taşın benzer sembolik anlamlar kazanmasının tesadüf olmadığını göstermektedir.

Dünya dinlerinin büyük bölümünde yalnızca bir yapı malzemesi değildir. O, kimi zaman tanrının tecelli ettiği yer, kimi zaman vahyin yazıldığı levha, kimi zaman krallığın meşruiyet sembolü, kimi zaman da ataların hafızasını taşıyan sessiz bir tanık olarak görülmüştür. Dinler arasında kutsallığın gerekçesi farklı olsa da taşın sürekliliği, dayanıklılığı ve doğallığı, onu insanlığın ortak dini sembollerinden biri hâline getirmiştir. Modern dinler tarihi araştırmaları, taşın kutsallığının çoğu zaman taşın fiziksel özelliklerinden değil, ona yüklenen tarihsel, mitolojik ve teolojik anlamlardan kaynaklandığını ortaya koymaktadır.¹³⁶

¹³⁵ YAZIR Elmalılı Hamdi, "Hak Dini Kur'an Dili", Diyanet İşleri Başkanlığı, 1957.

¹³⁶ GÜNDÜZ Şinasi, "Yaşayan Dünya Dinleri", Diyanet İşleri Başkanlığı, 2010.

Yahudilikte (Musevilik) Taş Kültü

Yahudilikte (Musevilikte) taş kültü ve kutsal taş anlayışını ele alan, düz yazı biçiminde hazırlanmış, paragraf sonunda kaynak gösterilen akademik nitelikte bir makale yer almaktadır. Bu metinde taşlara doğaüstü güç atfeden halk inanışları ile Yahudiliğin resmi dini öğretisi birbirinden ayrılmıştır. Çünkü Yahudilikte taşların kutsallığı, çoğunlukla Tanrı ile yapılan ahitlerin, ibadetin ve tarihsel hafızanın sembolü olmalarıyla ilişkilidir, taşın kendisine tapınma anlayışı bulunmaz.

Yahudilikte taş, birçok eski Yakındoğu dininden farklı olarak bağımsız kutsal bir varlık veya tanrı olarak görülmez. Buna karşılık taş, Tanrı'nın insanla yaptığı ahdin, ilahi vahyin, ibadetin, adaletin ve tarihsel hafızanın sembolü olarak son derece önemli bir yere sahiptir. Tevrat'ta taşlar, sunak yapımında, antlaşmaların hatırlatılmasında, sınırların belirlenmesinde, kutsal mekânların işaretlenmesinde ve tapınak mimarisinde sıkça karşımıza çıkar. Bu nedenle Yahudilikte "taş kültü"nden çok, "taşın kutsal tarih içindeki sembolik işlevi"nden söz etmek daha doğru olacaktır.

Yahudi inanç geleneğinde taş, yalnızca fiziksel bir madde değil, Tanrı ile insan arasındaki antlaşmanın, hatırlamanın ve kutsal mekânın somutlaşmış bir sembolüdür. Tanah'ta (Tevrat, Peygamberler ve Yazıtlar) taş, genellikle Tanrı'nın gücüne, dayanıklılığına ve insanın O'na olan bağlılığına tanıklık eden bir nesne olarak karşımıza çıkar. Yahudilikte putperestlik (idolatry) kesinlikle yasaklanmış olsa da, taşın "anıt" (matzevah) veya "sunak" (mizbeah) olarak kullanılması, kutsalın sınırlarını belirleyen bir araç olarak meşruiyet kazanmıştır.¹³⁷

Yahudilikte taşın kutsallığına ilişkin ilk önemli örneklerden biri, Jacob'un rüyasıdır. Tekvin (Yaratılış) 28. bölümde Yakup, başının altına koyduğu taşı yastık olarak kullanır ve rüyasında göğe uzanan merdiveni görür. Uyandığında taşı dikerek üzerine yağ döker ve oraya "Bet-El" (Tanrı'nın Evi) adını verir. Bu olay, taşın kendisinin değil,

¹³⁷ ELIADE Mircea, "Kutsal ve Dindışı", (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Gece Kitaplığı, 2017, s. 26-28.

Tanrı'nın orada tecelli etmesinin mekânı olarak kutsal kabul edildiğini gösterir. Yahudi geleneğinde bu taş, Tanrı'nın insanla buluştuğu yerin sembolü hâline gelmiştir.

Yahudilikte taşın en büyük kutsallığı, Moses'e verilen On Emir ile ilişkilidir. Sina Dağı'nda Tanrı tarafından taş levhalar üzerine yazıldığı bildirilen emirler, ilahi hukukun kalıcılığını ve değişmezliğini simgeler. Musa'nın ilk levhaları kırması ve daha sonra ikinci kez taş levhaların hazırlanması, taşın Tanrı'nın sözüne tanıklık eden en sağlam malzeme olarak görüldüğünü ortaya koyar.

Yahudilikte taşın en derinlikli anlamı, Hz. Yakup'un rüyasında gördüğü ve üzerine başını koyduğu "taş yastık" ile şekillenir. Yakup, bu taşı sabah kalktığında bir "Bet-el'e (Tanrı'nın Evi) dönüştürmüş ve üzerine yağ dökerek kutsamıştır (Yaratılış 28:18). Bu anlatı, Yahudi düşüncesinde taşın "ilahi mevcudiyetin yeri" olabileceği fikrini yerleştirmiştir. Ancak Tevrat'ta, Kenan halklarının aksine, tapınılacak "dikili taşlar" (matzevot) yasaklanmıştır, bu durum, taşın tapınılan bir nesne değil, Tanrı'ya olan bağlılığı hatırlatan bir "tanık" olduğu gerçeğini vurgular.¹³⁸

Yahudilikte taş sunaklar önemli bir yer tutar. Abraham, Isaac, Jacob ve daha sonra Musa tarafından inşa edilen sunakların çoğu yontulmamış doğal taşlardan yapılmıştır. Tevrat'ta sunağın demir aletle yontulmaması özellikle emredilir. Bunun nedeni, kutsal sunakta insan müdahalesinin en aza indirilmesi ve Tanrı'nın yarattığı doğal taşın korunmasıdır.¹³⁹

Yahudilikte taşların tanıklık görevi de dikkat çekicidir. Joshua, Şekem'de İsrail halkıyla yapılan antlaşmanın ardından büyük bir taşı dikerek "Bu taş bize tanıklık edecektir, çünkü Rab'bin bütün sözlerini işitti." der. Burada taşın canlı olduğuna değil, insanların hafızasını canlı tutan sembolik bir tanık olduğuna inanılır.

Yahudi ibadet geleneğinin merkezindeki en önemli taş, Foundation Stone (Even ha-Shetiyah, Temel Taşı) olarak bilinir. Rabbani geleneğe göre Tanrı'nın yaratılışı bu taştan başladığına, dünyanın buradan genişlediğine ve Ahit Sandığı'nın Kutsalların Kutsalı bölümünde bu taşın üzerinde bulunduğu inanılır. Bu anlatılar Tevrat'tan ziyade Mişna ve Talmud geleneğinde geliştirilmiştir. Günümüzde bu taşın bulunduğu kabul edilen yer, Temple Mount üzerindeki kutsal alanla ilişkilendirilir.

Kudüs'teki Süleyman Mabedi'nin merkezinde bulunan "Temel Taşı" (*Even*

¹³⁸ KERİM Yavuz, "Yahudilikte ve İslam'da Kutsal Mekân ve Taş Kültü", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 25, 1982, s. 145-148.

¹³⁹ MILGROM Jacob, "Book of Exodus", 20:25, Book of Deuteronomy 27:5-6.

ha-Shetiyah), Yahudi kozmolojisinin merkezidir. Talmud geleneğine göre dünya bu taştan yaratılmaya başlanmış ve Tanrı'nın yeryüzündeki "tahtı" olarak kabul edilmiştir. Bugün Ağlama Duvarı (Kotel) olarak bilinen yapının taşları da, Mabed'in yıkılışına tanıklık eden, sürgün sürecinde Yahudilerin Tanrı'ya yakarışlarını ve bekleyişlerini somutlaştıran birer "kutsal hatıra" niteliğindedir. Yahudi ziyaretçilerin bu taşların arasına dilek notları bırakması veya bu taşlara dokunması, taşın "duaların iletildiği bir arayüz" olma özelliğini günümüzde de sürdürdüğünü gösterir.¹⁴⁰

Yahudilikte değerli taşlara verilen önem, özellikle Başkâhin'in (Kohen Gadol) göğüslüğünde görülür. Çıkış kitabında ayrıntıları verilen göğüslükte on iki değerli taş bulunur ve bunların her biri İsrail'in on iki kabilesini temsil eder. Metinlerde taşların adları zikredilir, ancak modern mineralojik karşılıkları konusunda bazı tartışmalar vardır. Buradaki taşlar büyü amacıyla değil, temsil ve kutsal görev işareti olarak kullanılmıştır.

Yahudi mezarlıklarında (Özellikle Aşkenaz geleneğinde) mezar taşı üzerine küçük bir taş bırakma geleneği, taşın "ölümsüzlük ve hatırlama" ile olan bağıni çok net yansıtır. Çiçekler solar ancak taş baki kalır. Bu eylem, ölen kişinin unutulmadığını ve mezar taşının temsil ettiği anının, tıpkı taş gibi sarsılmaz olduğunu ifade eder. Ayrıca bu, kişinin mezar ziyaretinde fiziksel bir etkide bulunduğunu ve "orada olduğunu" belirten bir işaret taşıma görevini görür.¹⁴¹

Yahudi geleneğinde mezar taşları, ölünün anısını yaşatma ve kabri belirleme amacı taşır. Antik İsrail'de mezarlar taşlarla işaretlenmiş, daha sonraki dönemlerde yazıtlı mezar taşları yaygınlaşmıştır. Günümüzde Yahudilerin mezar ziyareti sırasında mezar üzerine küçük taş bırakmaları dikkat çekici bir gelenektir. Bu uygulama, ziyaretin gerçekleştiğini gösteren sessiz bir işaret ve saygı ifadesi olarak yorumlanır, farklı açıklamaları olmakla birlikte, klasik dini kaynaklarda tek ve bağlayıcı bir gerekçesi bulunmamaktadır.

Yahudilikte sınır taşları da dini ve hukuki önem taşır. Tevrat'ta komşunun sınır taşını yerinden oynatmak açık biçimde yasaklanmıştır. Bu taşlar yalnızca arazi sınırını değil, adaletin ve toplumsal düzenin korunmasını da

¹⁴⁰ GOLDHILL Simon, "The Temple of Jerusalem", Harvard University Press, 2005, s. 110-115.

¹⁴¹ GÜRKAN Salih, "Yahudi Kültüründe Ölüm ve Sonrası", İnsan Yayınları, 2018, s. 92-95.

simgeler. Dolayısıyla sınır taşına zarar vermek, hem hukuki hem de ahlaki bir suç kabul edilmiştir.

Yahudilikte taşların kehanet veya büyü amacıyla kullanılmasına genel olarak olumlu yaklaşılmaz. Tevrat, falcılık, büyücülük ve putperest uygulamaları yasaklar. Bununla birlikte Başkâhin'in Urim ve Tummim aracılığıyla ilahi iradeyi öğrenmesine ilişkin anlatılar vardır. Bunların tam olarak nasıl işlediği bilinmemektedir ve doğrudan belirli taşlarla özdeşleştirildikleri kesin değildir. Bu nedenle modern ezoterik yorumların önemli bir kısmı tarihsel Yahudi öğretisini yansıtmaz.

Türkçe akademik literatürde de Yahudilikte taşın sembolik işlevine dikkat çekilmektedir. Özellikle Eski Ahit yorumları, Kudüs Tapınağı, Ahit Sandığı, Süleyman Mabedi ve Sina Ahdi üzerine yapılan çalışmalar, taşın kutsallığının nesnenin kendisinden değil, Tanrı'nın vahyi ve ahdiyle ilişkisinden kaynaklandığını vurgular. Türkiye'de yayımlanan dinler tarihi ve Eski Ahit araştırmalarında da Yakup'un taşı, Musa'nın taş levhaları ve Tapınak Temel Taşı, Yahudi kutsal mekân anlayışının temel örnekleri olarak ele alınmaktadır.¹⁴²

Yahudilikte taş, kendisine tapınılan veya doğaüstü güç taşıdığı kabul edilen bir nesne değil, Tanrı'nın vahyinin, ahdinin, ibadetinin ve tarihsel hafızasının sembolüdür. Yakup'un Bet-El taşı, Musa'nın taş levhaları, yontulmamış taş sunaklar, Başkâhin'in on iki değerli taşı, Tapınak Temel Taşı ve mezar taşları bu sembolizmin en önemli örnekleridir. Yahudi geleneğinde kutsallık taşın maddesinden değil, Tanrı'nın o taşla ilişkilendirdiği olaydan ve anlamdan kaynaklanmaktadır.

Taş Yahudilik inancında, Tanrı'nın değişmez yasalarının (on emir levhaları gibi taşta kazınmış yasalar) ve insanların O'na olan sadakatinin somut bir kanıtıdır. Taş, Yahudi inancında putlaştırılmaz, aksine, zamanın geçiciliğine karşı Tanrı'nın ebediliğini ve kutsal ahdin sürekliliğini temsil eden bir "bellek aracı" olarak konumlandırılır. Modern dünyada bile, taşın bu "hatırlatıcı" özelliği, Yahudi kimliğinin tarihle ve kutsal topraklarla olan bağıını pekiştiren en önemli fiziksel unsurlardan biri olmaya devam etmektedir.

¹⁴² GÜNDÜZ Şinasi, age.

Hristiyanlıkta Taş Kültü

Hristiyanlıkta taş, doğrudan kutsallık taşıyan veya kendisine tapınılan bir nesne değildir. Bununla birlikte taş, Tanrı'nın kudretini, Mesih'in sağlamlığını, Kilise'nin temelini, kutsal mekânların sürekliliğini ve diriliş umudunu simgeleyen güçlü bir semboldür. Eski Ahit'ten devralınan taş sembolizmi, Yeni Ahit'te yeni anlamlar kazanmış, kilise mimarisi, hac gelenekleri ve aziz kültü aracılığıyla Hristiyan dünyasında zengin bir taş geleneği oluşmuştur. Hristiyan ilahiyatında taşın değeri, maddesinden değil, Tanrı'nın kurtuluş tarihindeki rolünden kaynaklanır.

Hristiyanlıkta taş, tek tanrılı bir dinin katı disiplini içerisinde doğrudan tapınılan bir nesne olmaktan ziyade, inancın, kilisenin ve Mesih'in sarsılmazlığını simgeleyen güçlü bir metafor ve kutsal bir temel olarak konumlandırılmıştır. Tevrat'ın köklerinden beslenen bu geleneğe taş, "köşe taşı" (cornerstone) kavramıyla Mesih ile özdeşleştirilirken, aynı zamanda azizlerin mirasını ve kutsal mekanların sürekliliğini temsil eden fiziksel bir araç olarak da öne çıkar.¹⁴³

Hristiyan taş sembolizminin temeli Eski Ahit'e dayanır. Jacob'un Bet-El'de diktiği taş, Moses'e verilen taş levhalar ve Kudüs Tapınağı'nın kutsal temeli, Hristiyanlığın da benimsediği dini mirasın parçalarıdır. İlk Hristiyanlar bu anlatıları, Mesih'in gelişyle tamamlanan ilahi planın ön hazırlıkları olarak yorumlamışlardır.¹⁴⁴

Yeni Ahit'te taş, en güçlü biçimde Jesus ile özdeşleştirilir. İncil'de Mesih için "yapıcıların reddettiği taş köşe taşı oldu" ifadesi kullanılır. Bu benzetme, İsa'nın başlangıçta reddedilmesine rağmen Tanrı'nın kurtuluş planının temelini oluşturduğunu anlatır. Hristiyan teolojisinde "köşe taşı", bütün iman yapısını ayakta tutan ana unsur anlamına gelir.

Taş sembolizminin ikinci önemli örneği, Peter ile ilgilidir. Matta İncili'nde İsa, Petrus'a "Sen Petrus'sun (Kaya), Kilisemi bu kayanın üzerine kuracağım." der. Burada Yunanca *petros* (taş) ve *petra* (kaya) kelimeleri arasında bilinçli bir kelime oyunu vardır. Özellikle Catholic Church bu ifadeyi Petrus'un ve onun haleflerinin kilise önderliğinin temeli olarak yorumlarken, birçok Protestan yorumcu "kaya"yı Petrus'un iman ikrarı olarak değerlendirir.

Hristiyanlıkta taş, dirilişin de sembolüdür. İsa'nın mezarının girişini kapatan büyük taşın üçüncü gün yana yuvarlanması, ölümün yenildiğinin ve yeni yaşamın başladığının işareti olarak kabul edilir. Bu nedenle birçok Hristiyan sanat eserinde mezar taşı, ölümün değil dirilişin başlangıcını simgeleyen bir unsur hâline gelmiştir.

Hristiyanlıkta belirli taşlar, kutsal olayların "tanığı" olarak özel bir statüye sahiptir. Örneğin, Kudüs'teki Kutsal Kabir Kilisesi'nde (Church of the Holy Sepulchre) bulunan "Meshediliş Taşı" (Stone of Anointing), İsa'nın naaşının çarmıhtan indirildikten sonra üzerine yatırılıp yağlandığına inanılan yerdir. Bu taş, milyonlarca Hristiyan hacı tarafından hürmetle dokunulan, üzerine adakların veya kutsal nesnelerin sürüldüğü,

¹⁴³ ELIADE Mircea, "Kutsal ve Dindışı", (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Gece Kitaplığı, 2017, s. 140-142.

¹⁴⁴ WRIGHT T., "Book of Genesis", 28:10-22; Book of Exodus 31-34.

inancın fiziksel bir “duyusal temas” noktasıdır. Burada taş, kutsal olana temas etme arzusu ile derin bir bağlılığın fiziksel aracı haline gelir.¹⁴⁵

İlk Hristiyanlık döneminden itibaren kutsal mekânlar çoğunlukla taş yapılar üzerine inşa edilmiştir. Özellikle şehitlerin mezarlarının üzerine yapılan bazilikalar, altar taşları ve kaya oyma manastırlar, taşın kalıcılığı ile sonsuz yaşam inancı arasında sembolik bağ kurmuştur. Church of the Holy Sepulchre, Church of the Nativity ve Mount Athos gibi merkezlerde doğal kaya oluşumları kutsal tarihin bir parçası olarak korunmuştur.

Hristiyan hac geleneğinde taşlar önemli bir yer tutar. Kudüs'teki Golgota Kayası, Kutsal Kabir'deki Mesih'in mezarı, Beytullahim'deki Doğu Mağarası ve birçok azizin yaşadığı mağaralar hacıların ziyaret ettiği kutsal mekânlardır. Ancak kilisenin resmi öğretisine göre kutsallık taşın kendisinden değil, Tanrı'nın kurtarıcı eylemlerinin o mekânla ilişkilendirilmesinden kaynaklanır.¹⁴⁶

Hristiyanlıkta değerli taşlar özellikle vahiy literatüründe sembolik anlam taşır. Book of Revelation'da anlatılan Yeni Kudüs'ün temelleri on iki değerli taşla süslenmiştir. Yeşim, safir, zümrüt, akik, sardoniks, krizolit, topaz, yakut ve ametist gibi taşlar, Tanrı'nın krallığının ihtişamını ve mükemmelliğini simgeler. Buradaki anlatım semboliktir, taşların mistik güçlerinden değil, cennetin görkeminden söz edilmektedir.

Hristiyanlıkta “Eski Ahit” olarak da anılan Tevrat gibi “Yeni Ahit” de denilen İncil'deki anlatımlarda da çok kez değinilen taş, bilgelik kavramıyla da özdeşleştirilmiştir. Su ile de birlikte bir simge olarak algılanan taş, anlatımların çeşitli yerlerinde çeşitli şekillerde görülür ve Hristiyan inancına özgü bir tarzda yorumlanarak değerlendirilir.

Orta Çağ boyunca Hristiyan dünyasında bazı taşların koruyucu veya iyileştirici özelliklere sahip olduğuna dair halk inanışları gelişmiştir. Ametistin sarhoşluğu önlediği, akik taşının nazardan koruduğu veya belirli taşların azizlerle ilişkilendirildiği düşünceleri yaygınlaşmıştır. Bununla birlikte bunlar, kilisenin resmi doktrininden ziyade Orta Çağ halk dindarlığı, antik doğa felsefesi ve lapidary

¹⁴⁵ ÖZTÜRK Levent, “Hristiyanlıkta Hac ve Kutsal Mekânlar”, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 112-115.

¹⁴⁶ Mc MANNERS John, “Catholic Church”, Catechism of the Catholic Church.

(taşlar üzerine yazılmış eserler) geleneğinin etkisiyle ortaya çıkmıştır.

Hristiyan mezar geleneğinde taş, ölümün ardından diriliş umudunun sembolü olarak kullanılır. İlk Hristiyan mezar taşlarında balık, haç, güvercin, üzüm asması ve çapa gibi semboller işlenmiştir. Özellikle Roma yeraltı mezarlıkları olan katakomblarda bulunan taş lahitler, Hristiyan ikonografisinin en erken örneklerini oluşturur. Mezar taşı, ölen kişinin anısını yaşatmanın yanı sıra Tanrı'nın huzurunda yeniden diriliş beklentisini de ifade eder.

Azizlerin mezar taşları ve onların kalıntılarının (relik) muhafaza edildiği taş sandukalar (sarcophagus), Hristiyan inancında ruhani bir güç kaynağı olarak görülür. Orta Çağ Avrupa'sında, katedrallerin temellerine veya sunaklarının altına azizlere ait kemiklerin konulması, taşın kutsal olanı "hapseden" veya "onun korumasını mekana yayan" bir kalkan görevini üstlendiğini gösterir. Bu gelenek, taşın sadece bir malzeme olmadığını, kutsal olanın varlığını dünyevi mekâna sabitleyen bir "dayanak" (reliquary) olduğunu kanıtlar.¹⁴⁷

Hristiyan mimarisinde taş, yalnızca dayanıklı bir yapı malzemesi değildir. Romanesk ve Gotik katedrallerde kullanılan taş, Tanrı'nın ebediliğini temsil edecek şekilde seçilmiş, sütunlar, kemerler ve kabartmalar kutsal metinlerin görsel anlatımına dönüştürülmüştür. Orta Çağ'da katedral "taşın yazılmış İncil" olarak görülmüş, okuma bilmeyen halk için taş kabartmalar dini eğitimin önemli araçlarından biri olmuştur.

Türkçe dinler tarihi ve sanat tarihi çalışmalarında da Hristiyanlıkta taşın sembolik rolü ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır. Özellikle Kapadokya kaya kiliseleri, Bizans taş mimarisi, Kudüs'teki kutsal mekânlar ve erken dönem Hristiyan mezar taşları üzerine yapılan araştırmalar, taşın Hristiyan ibadetinde maddi değil sembolik bir kutsallık taşıdığını göstermektedir. Türkiye'de yayımlanan dinler tarihi eserlerinde, Mesih'in "köşe taşı" olarak nitelenmesi ve Petrus'un "kaya" sembolü, Hristiyan teolojisinin temel metaforları arasında değerlendirilmektedir.

Hristiyanlıkta taş, Tanrı'nın vahyini taşıyan bir nesne değil, ilahi kurtuluş tarihini hatırlatan güçlü bir semboldür. İsa'nın köşe taşı olarak nitelenmesi, Petrus'un kaya benzetmesi, diriliş anlatısındaki mezar taşı, kutsal kiliseler, altar taşları, hac merkezleri ve Vahiy Kitabı'ndaki değerli taş tasvirleri, taşın Hristiyan düşüncesindeki merkezi yerini ortaya koymaktadır. Resmi Hristiyan öğretisinde taşın kendisine ilahi güç atfedilmez, kutsallık, Tanrı'nın eylemleri ve Mesih'in kurtarıcılığıyla ilişkilendirilen anlamdan doğar.

Taş Hristiyanlık dini için, "diriliş" ve "ebediyet" ile derin bir bağ içerisindedir. İsa'nın mezarını kapatan büyük taşın, diriliş sabahı yerinden çekilmiş olması, taşın "ölümü hapseden" değil, "dirilişi müjdeleyen" bir engelleyici statüsüne geçişini temsil eder. Bugün Hristiyan hac merkezlerinde bir taşa dokunmak veya kutsal taşların bulunduğu mekânlarda dua etmek, inananlar için geçici olan dünyadan sonsuz olan Tanrı'nın krallığına bir köprü kurmak anlamına gelir.

¹⁴⁷ YILDIRIM Nuri, "Orta Çağ Avrupa'sında Din ve Sanat", Nobel Yayınları, 2019, s. 45-48.

İslam Dininde Taş Kültü

İslam dininde taş, kendisine kutsallık atfedilen veya ilahi güç taşıyan bağımsız bir varlık olarak kabul edilmez. Tevhid inancının temel ilkesi gereği, kutsallık yalnızca Allah'a aittir. Bununla birlikte Kur'an-ı Kerim, hadisler ve İslam tarihi incelendiğinde bazı taşların, kayaların ve taş yapılardan oluşan mekânların Allah'ın emriyle gerçekleşen olaylar sebebiyle saygı gördüğü anlaşılmaktadır. Bu nedenle İslam'da "taş kültü"nden ziyade, "taşın kutsal olaylarla ilişkilendirilmesi ve sembolik değeri"nden söz etmek daha isabetlidir.

İslam dininin en temel prensibi olan "Tevhid" (Allah'ın birliği), nesnelere, canlılara veya doğa olaylarına ilahi güç atfedilmesini (şirk ve putperestlik) kesin bir dille reddeder. Bu bağlamda, İslam öncesi Arap yarımadasında yaygın olan pagan taş tapınmacılığı (putlar, dikilitaşlar ve fetiş objeleri) İslam ile birlikte tamamen ortadan kaldırılmıştır. Ancak taş, ontolojik (varoluşsal) kutsallığından ve büyüü özelliklerinden arındırılmış olsa da, peygamberlerin hatırasını taşıyan sembolik bir "şahit" ve hac ritüellerinin fiziksel bir aracı olarak İslam'da çok özel bir konuma sahip olmaya devam etmiştir.¹⁴⁸

İslam'da taşla ilgili en önemli kutsal unsur, Black Stone (Hacerülesved)'dir. Kaaba'nın doğu köşesinde bulunan bu taş, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in Kâbe'yi inşa etmeleriyle ilişkilendirilir. Rivayetlerde taşın cennetten indirildiği ve başlangıçta beyaz olduğu, insanların günahları sebebiyle zamanla karardığı anlatılır. Ancak bu rivayetler taşın ilahi bir varlık olduğu anlamına gelmez. Hacerülesved'in öpülmesi veya selamlanması, taşın kendisine ibadet etmek değil, Hz. Muhammed'in uyguladığı sünnete uymaktır.

Kara Taş (Hacer-ül esved), Kabe'nin duvarındaki siyah, parlak taş. Rivayete göre İsmail peygamber bu taşı Kabe'nin köşesine yerleştirmiştir. Friglerin Ana Tanrıçası Kibele'nin kara taşında olduğu gibi bu siyah taşla ilgili olarak da "Ana" figürüyle karşılaşıyoruz. "Kibele" ve "kible" söylemleri arasındaki benzerliğinsede sadece bir tesadüften ibaret olduğunu düşünebilirsiniz.

Hacer-ül esved'in kara taş anlamına geldiği söylenir. Ancak Hacer ve Hacc sözcükleri üzerine düşününce burada birden çok anlamın taşınmakta olduğunu görüyoruz. Hacer, İbrahim'in ikinci karısı ve İsmail'in annesidir. Arap'lar İsmail'in soyundan geldiklerine inanırlar. Yahudiler ise İbrahim'in Sara'dan olan diğer oğlundan, İshak'dan geldiklerine. Zaten bu taşın da İsmail ve İbrahim'in Kabe'yi onarıırken bulup oraya koyduklarına inanılır. İnanişede göre İbrahim Hacer'i burada terketmiş ve zemzem suyu da burada çıkmıştır. Yani Hacer, geldiğimiz yerdir, anamızdır, biz Hacer'in karnına ilahi güç tarafından konmuşuzdur. Hacer bu nedenle Arab-ı Tabia adı verilen bu Arapların büyük annesi sayılır. Muhammed'in Hacer için Araplara İşte bu kadın sizin annenizdir dediği söylenir. Hacer'in Kabe içinde Hicr, Hatim ya da Hazire denilen bölümde gömülü olduğuna inanılır.

Muallak Taşı (Kubbetüs Sahra), Müslümanların Muhammed'in miraca yükseldiğine inandıkları tapınak tepesinin merkezindeki kaya parçasıdır. Yahudiler de kutsal kabul

¹⁴⁸ ELIADE Mircea, "Dinler Tarihine Giriş", (Çev. Lale Arslan), Kabalcı Yayınları, 2003, s. 240-245.

ederler. Yahudiler başlangıç kayası diye adlandırırlar ve Kudüs mabedinin merkezi olan kutsalların kutsalının bu kaya üzerinde bina olduğuna inanırlar. Mesih Dünya'ya indiğinde insanları bu kaya üzerinden tebliğe çağıracağı inanışı da vardır. Müslümanlar kutsal kabul ettikleri bu kaya üzerine Kubbetüs Sahra'yı inşaa etmişlerdir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde taşın altı duvarla örülmüştür. Kayanın havada durduğu inancı Türkler arasında çok yaygındır ancak bu durumun islam sonrası ortaya çıkmış islam dışı bir inanç olduğu görüşü bilim çevrelerince hakimdir.

Müslümanlar için en kutsal ikinci mekandır. Genel olarak Mescid-i Aksa denildiğinde ilk akla gelen yapı üzerindeki altın kubbeli yapıdır. Kubbetüs Sahra Mescid-i Aksa ile bütünleşmiş durumdadır. Ancak Mescid-i Aksa tepenin üzerindeki yerleşkenin tamamına verilen isimdir. Kubbetüs Sahra bu yerleşke içindeki yapılardan biridir ve kimi çevrelerce asıl kutsal olan Muallak kayası ve üstünü çevreleyen Kubbetüs Sahra'dır. Yapının tam karşısında El Aksa camisi bulunur.

Muallak Taşının bulunduğu tepe üzerinde eskiden Kudüs Tapınağı vardı. Müslümanlara göre mevcut yapılar Süleyman peygamber döneminde inşaa edilen yapıların devamıdır. Ancak Yahudiler bu yapıları başka bir yere tahliye ederek ya da imha ederek, eski Mabedin orijinal şekliyle yeniden inşaa edilmesi taraftarıdır.

İslamiyet'te taşın en bilinen ve en çok hürmet edilen formu, Kâbe'nin güneydoğu köşesinde yer alan Hacerülesved'dir (Siyah Taş). İslami geleneğe göre cennetten indiğine inanılan bu taş, hac ibadetinin kalbi olan tavafın başlama ve bitiş noktasını belirler. Ancak İslam inancı, bu taş kendiliğinden bir kutsiyet veya insana fayda/zarar verme gücü atfetmez. İkinci Halife Hz. Ömer'in Hacerülesved'i öperken

söylediği, *"Biliyorum ki sen sadece bir taşsın, ne fayda ne de zarar verebilirsin. Eğer Resulullah'ın seni öptüğünü görmeseydim seni asla öpmezdim"* şeklindeki meşhur sözü, İslam'ın nesne ile kurduğu ilişkinin ve "taş kültü"ne karşı çektiği teolojik sınırın en net özetidir.¹⁴⁹

Hacerülesved'in İslam'daki konumu, Umar ibn al-Khattab'ın meşhur sözüyle açıklığa kavuşur. Hz. Ömer, taşı öperken "Senin sadece bir taş olduğunu biliyorum. Eğer Resûlullah'ın seni öptüğünü görmeseydim seni öpmezdim." demiştir. Bu rivayet, İslam'da taşın kutsallığının özsel değil, Allah'ın emri ve Peygamber'in uygulamasıyla bağlantılı olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır.

İslam'da taşla ilgili ikinci önemli unsur, hac ibadetindeki şeytan taşlama (remyü'l-cimâr) uygulamasıdır. Mina'da bulunan üç cemreye küçük taşlar atılması, Hz. İbrahim'in şeytanın vesvesesine karşı duruşunu sembolize eder. Burada kullanılan taşların kendilerine kutsallık yüklenmez, taşlar yalnızca ibadetin yerine getirilmesini sağlayan araçlardır. İbadetin anlamı, Allah'a itaat ve kötülüğe karşı sembolik mücadeledir.¹⁵⁰

Kur'an'da taş, insanın yaratılışı ve Allah'ın kudretini gösteren örnekler arasında da yer alır. Bazı ayetlerde kayalardan su fışkırdığı, bazılarının Allah korkusuyla parçalandığı, bazılarının ise insanların kalplerinden daha yumuşak olduğu belirtilir. Bu ifadeler, taşın bilinçli bir varlık olduğu anlamına değil, Allah'ın mutlak kudreti karşısında en sert varlıkların bile O'nun iradesine boyun eğdiğini anlatan güçlü mecazlara ve ilahi tasvirlerle işaret eder.¹⁵¹

İslam geleneğinde Makam-ı İbrahim de taşla ilişkili önemli kutsal unsurlardan biridir. Rivayete göre Hz. İbrahim, Kâbe'yi inşa ederken üzerinde durduğu taşta ayak izlerini bırakmıştır. Bugün Kâbe'nin yakınında muhafaza edilen bu taş, Kur'an'da da anılmakta ve hac ibadetinin önemli sembollerinden biri kabul edilmektedir. Müslümanlar bu taşta ibadet etmez, onu Hz. İbrahim'in hatırasını yaşatan mübarek bir emanet olarak görürler.

Hac ibadetinin en önemli rükünlerinden biri olan Mina'daki "Şeytan Taşlama" (Cemre) ritüeli, taşın İslam'daki bir başka kullanım biçimini gösterir. Hz. İbrahim'in, ilahi emri yerine getirmeye giderken kendisini yoldan çıkarmaya çalışan şeytanı taşlaması hadisesine dayanan bu ritüelde hacılar, sembolik sütunlara ufak çakıl taşları atarlar. Burada atılan taş, kötülüğü, içsel şeytanı ve nefsi arzuları reddetmenin, inancın kararlılığını eyleme dökmenin fiziksel bir silahı olarak karşımıza çıkar. Taş, kötülükten arınmanın ve ruhsal direnişin bir aracıdır.¹⁵²

Kâbe'nin inşası sırasında Hz. İbrahim'in iskele olarak kullandığı ve üzerinde ayak izinin bulunduğu inanılan Makam-ı İbrahim, İslam'da sembolik değeri yüksek bir diğer kutsal kabul edilen taştır. Kur'an-ı Kerim'de (Bakara Suresi, 125. Ayet) inananlara

¹⁴⁹ BOZKURT Nebi, "Hacerülesved", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 14, 1996, s. 433-435.

¹⁵⁰ YAZIR Elmalılı Hamdi, age.

¹⁵¹ ER-RÂZÎ Fahreddin, "Quran", 2:74, 7:160, 59:21; Mefâtîhu'l-Gayb.

¹⁵² KÜÇÜKAŞCI Mustafa Sabri, "Cemre", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 7, 1993, s. 336-338.

Makam-ı İbrahim'den bir namazgâh edinmeleri emredilir. Burada taş, kendisine tapınılan bir obje değil, peygamberin tevhid mücadelesini, fiziksel emeğini ve Allah'a teslimiyetini hatırlatan tarihsel bir "anıt-belge" (nişane) işlevi görür. Taşın üzerindeki iz, geçmişin manevi mirasını bugünün inananlarına bağlayan somut bir mühürdür.¹⁵³

İslam mimarisinde taş, dayanıklılığı ve sadeliği nedeniyle önemli bir yapı malzemesi olmuştur. İlk camilerden başlayarak birçok mescit, medrese ve türbe taştan inşa edilmiştir. Ancak İslam mimarisinde taşın kutsallığı malzemeden değil, içinde yapılan ibadetten kaynaklanır. Bir camiye kutsal kılan, taş duvarları değil, Allah'ın adının anıldığı ibadet mekânı olmasıdır.¹⁵⁴

Kur'an'da değerli taşlar özellikle cennet tasvirlerinde geçer. İnci, yakut ve mercan gibi kıymetli taşlar, cennetin güzelliğini anlatan semboller arasında yer alır. Bunun yanında cennet ehlinin ziynetleri anlatılırken altın ve değerli taşlardan söz edilir. Bu ifadeler, dünyevi taşlara kutsallık atfetmekten ziyade cennetin ihtişamını tasvir etmeye yöneliktir.

İslam tarihinde akik, firuze, zümrüt, yakut ve benzeri taşların kullanımı oldukça yaygındır. Bazı hadis rivayetlerinde akik yüzük takmanın faziletine dair ifadeler yer alsa da bu rivayetlerin önemli bir kısmının sıhhati hadis âlimleri arasında tartışmalıdır. Hz. Muhammed'in gümüş yüzük kullandığı sahih hadislerle sabittir, ancak belirli bir taşın zorunlu veya dini bakımdan üstün olduğuna dair sahih ve bağlayıcı bir hüküm bulunmamaktadır. Bu nedenle belirli taşlara olağanüstü koruyucu güçler atfetmek, İslam'ın temel inanç esasları içinde yer almaz.

Halk İslamı ve tasavvuf geleneğinde bazı taşların nazardan koruduğu, bereket getirdiği veya şifa verdiği yönünde yaygın inanışlar gelişmiştir. Anadolu'da akik, firuze, oltu taşı ve benzeri taşlar bu amaçlarla kullanılmıştır.

Bununla birlikte klasik kelâm ve fıkıh âlimleri, taşların kendi başlarına fayda veya zarar verme gücüne sahip olduklarına inanılmasını doğru görmemiş, gerçek etkinin yalnızca Allah'ın iradesiyle gerçekleşeceğini vurgulamıştır.

Tasavvuf edebiyatında taş çoğu zaman mecazi anlamda kullanılmıştır. "Taş kesilmiş kalp", "taştan yumuşak gönül", "ham taşı işleyen mürşit" gibi benzetmeler, insanın manevi olgunlaşmasını anlatmak için tercih edilmiştir.

¹⁵³ HARMAN Ömer Faruk, "Makam-ı İbrahim", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 27, 2003, s. 422-424.

¹⁵⁴ GRABAR Oleg, "The Formation of Islamic Art", Çev. Doğan Kuban, 2012.

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve Yunus Emre gibi mutasavvıfların eserlerinde taş, sabır, sebat ve nefsin terbiye edilmesiyle ilişkilendirilen güçlü bir semboldür.

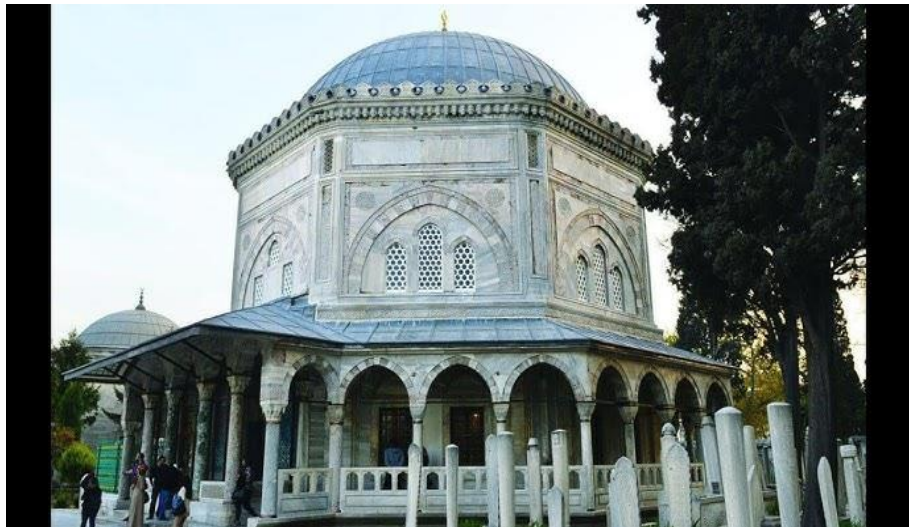
Türkçe akademik çalışmalarda da İslam'da taşın sembolik işlevi ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Özellikle Hacerülesved, Makam-ı İbrahim, hac ibadetindeki taşlama ritüeli, İslam mimarisindeki taş kullanımı ve Anadolu halk inanışlarındaki değerli taş gelenekleri üzerine yapılan araştırmalar, İslam'ın temel öğretisinin taşla bağımsız kutsallık yüklediğini açıkça ortaya koymaktadır. Kutsallık, taşın maddesinde değil, Allah'ın vahyi, peygamberlerin hatırası ve ibadetle kurulan ilişkisindedir.

Ortodoks (Kitabi) İslam'ın nesnelere kutsallık atfetmeyi reddeden bu kesin tutumuna rağmen, "Halk İslamı" pratiklerinde İslam öncesi (Şamanik veya animistik) taş inançlarının izleri yaşamaya devam etmiştir. Özellikle Anadolu coğrafyasında türbe ve yatırların duvarlarına taş yapıştırmak, mezarlara "dilek taşı" bırakmak, delikli taşların içinden geçerek şifa aramak veya şekli ilginç kayalara "evliya" efsaneleri atfetmek oldukça yaygındır. Bu uygulamalar teolojik düzeyde "bid'at" veya "şirk" kabul edilse de, sosyolojik ve folklorik bağlamda toplumun taşın "bereket ve şifa aktarıcı" gücüne olan kadim inancını İslami bir kılıf altında (evliya kerameti gibi) sürdürmesi anlamına gelir.¹⁵⁵

İslam'da taş, bağımsız kutsallığa sahip bir nesne değil, Allah'ın kudretini, peygamberlerin hatırasını ve ibadetin sembolik yönünü hatırlatan bir unsurdur. Hacerülesved, Makam-ı İbrahim ve hac ibadetindeki taşlama ritüeli bunun en belirgin örnekleridir. Kur'an ve sahih hadisler dikkate alındığında, İslam'ın temel öğretisi taşlara doğaüstü güçler yüklemeyi değil, onları Allah'ın yaratışı ve tarihi vahiy sürecinin işaretleri olarak görmeyi esas alır. Halk inanışlarında bazı taşlara koruyucu veya şifa verici özellikler atfedilmiş olsa da, bunlar dinin asli inanç esaslarından değil, kültürel geleneklerden kaynaklanmaktadır.

Taş, yaratıcının kendisi veya gücünün taşıyıcısı değil, peygamberlerin hatırasını canlı tutan bir "hatırlatıcı" ve ibadetlerin sınırlarını çizen bir "rehber"dır. Tevhid inancı, taşın tapınılacak bir nesne (put) olmasını yasaklayarak onu doğanın bir parçası statüsüne indirgemiş, ancak ritüelistik bir araç ve tarihsel bir bellek olma görevini ona bırakmıştır.

Gündelik halk
pratiklerindeki taş
ritüelleri ise,
insanoğlunun
somut, ve
dokunulabilir
kalıcı olana sığınma
şeklindeki arkaik
psikolojik ihtiyacının
İslam kültür
dairesindeki dirençli
yansımalarıdır.

¹⁵⁵ TANYU Hikmet, Türklerde Taşla İlgili İnançlar, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968, s. 85-92.

Hinduizmde Taş Kültü

Hinduizm, taşlara doğrudan ilahi güç atfeden bir din olmaktan ziyade, bazı taşları tanrıların tezahürünü (murti) veya kutsal varlığın sembolünü temsil eden nesneler olarak kabul eder. Bu nedenle Hindu taş kültürünün temelinde, taşın kendisine tapınmak değil, taş aracılığıyla ilahi varlığı tecrübe etmek anlayışı bulunur. Özellikle doğal biçimde oluşmuş kutsal taşlar, tapınaklarda bulunan tanrı heykelleri ve kutsal dağlar, Hindu ibadet hayatının önemli unsurlarını oluşturur.¹⁵⁶

Hindu taş kültürünün en önemli örneklerinden biri Şiva Lingamıdır. Lingam, Shiva'nın yaratıcı kudretini ve kozmik varlığını simgeler. Çoğu zaman doğal kayalardan veya cilalanmış taştan yapılan lingamlar tapınakların kutsal bölümünde bulunur ve su, süt, bal ve çeşitli kutsal sıvılarla yapılan abhisheka törenlerinde ibadetin merkezini oluşturur. Hindu inancına göre ibadet edilen şey taşın maddesi değil, o taşta temsil edilen ilahi hakikattir.

Bir diğer önemli kutsal taş Şaligram (Śāligrāma) taşıdır. Nepal'deki Gandaki River yatağından çıkarılan ve fosilleşmiş ammonitlerden oluşan bu siyah taşlar, Vishnu'nın doğal tezahürü kabul edilir. Şaligram taşları evlerde ve tapınaklarda özel törenlerle yıkanır, çiçeklerle süslenir ve günlük ibadetlerde kullanılır. Hindu kutsal metinleri olan Puranalar, bu taşların kutsallığını ayrıntılı biçimde anlatır.¹⁵⁷

Hinduizmde değerli taşlar da önemli bir sembolik yere sahiptir. Özellikle Navaratna (Dokuz Mücevher) sistemi, yakut, inci, mercan, zümrüt, sarı safir, elmas, mavi safir, hessonit ve kedi gözü taşlarından oluşur. Bu taşlar Hindu astrolojisinde (Jyotiṣa)

gezegenlerle ilişkilendirilir ve bazı kişiler tarafından uğur veya denge amacıyla kullanılır. Bununla birlikte bu uygulamalar daha çok astrolojik ve geleneksel halk inanışlarının parçasıdır, Hinduizmin bütün mezhepleri için zorunlu bir dini uygulama değildir.

Hindu kutsal coğrafyasında taşlar ve kayalar önemli yer tutar. Mount Kailash, Govardhan Hill ve çeşitli kutsal mağaralar tanrıların yaşadığı veya tecelli ettiği yerler olarak kabul edilir. Bu mekânların kutsallığı taşın kendisinden değil, mitolojik anlatılar ve hac geleneğiyle kurulan ilişkiden kaynaklanmaktadır.

Türkçe dinler tarihi literatüründe de Hinduizmde taşın, ilahi varlığın sembolik temsilcisi olduğu, özellikle Şiva Lingamı ve Şaligram taşlarının ibadet açısından özel

¹⁵⁶ GÜNDÜZ Şinasi, "Dinler Tarihi", Ankara Okulu Yayınları, 2020, s. 180–188.

¹⁵⁷ SKANDA Purana, L. ECK Diana, "India: A Sacred Geography", Harmony Books, 2012, s. 287–294.

öneme sahip bulunduğu belirtilmektedir. Ayrıca Hint kutsal dağlarının ve doğal kaya oluşumlarının, hac ve ibadet geleneğinin ayrılmaz parçaları olduğu vurgulanmaktadır.¹⁵⁸

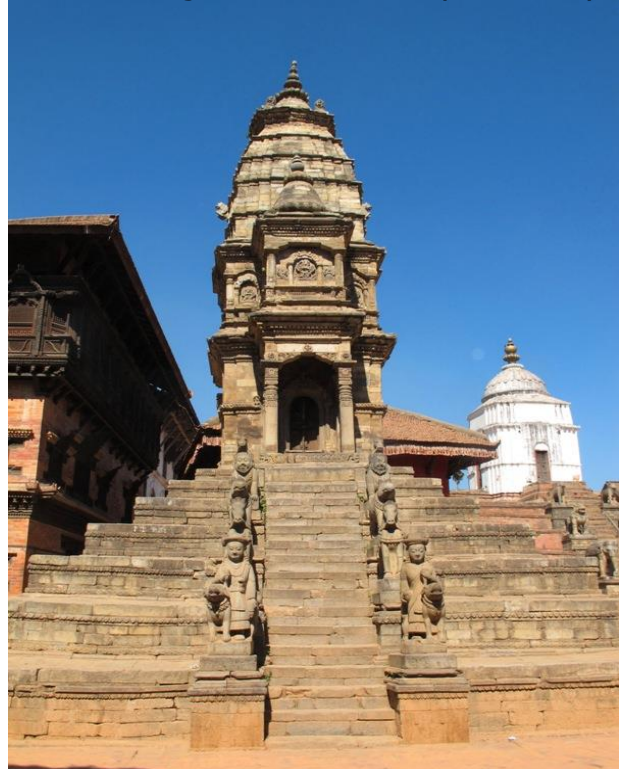
Hinduizmde taş, kendi başına kutsal bir madde olmaktan çok, tanrısal varlığın görünür sembolü ve ibadetin odak noktasıdır. Şiva Lingamı, Şaligram taşı, Navaratna geleneği ve kutsal dağlar, Hindu taş kültürünün en belirgin örneklerini oluşturur. Bu unsurlar, Hindu düşüncesinde taşın doğa ile ilahi olan arasındaki bağı temsil eden önemli bir dini sembol olduğunu göstermektedir.

Budizmde Taş Kültü

Budizmde taş, ilahi güç taşıyan veya kendisine tapınılan bir nesne olarak değil, Buda'nın yaşamını, aydınlanmayı, kalıcılığı ve evrensel hakikati simgeleyen kutsal bir sembol olarak değerlendirilir. Budist öğretinin merkezinde taşın kendisi değil, insanın zihinsel arınması ve Nirvana'ya ulaşması yer alır. Bununla birlikte Budizm'in yaklaşık 2.500 yıllık tarihi boyunca kayalar, dağlar, mağaralar, stûpalar ve kutsal emanet taşları ibadet ve hac geleneğinin önemli unsurları hâline gelmiştir. Böylece Budizmde "taş kültürü", taşla tapınmaktan ziyade taşın kutsal olayların ve Buda'nın hatırasının taşıyıcısı olarak görülmesi şeklinde gelişmiştir.

Budizmde taşla ilgili en önemli kutsal mekânlardan biri, Mahabodhi Temple'dir. Budist geleneğine göre Gautama Buddha burada Bodhi Ağacı'nın altında aydınlanmaya ulaşmıştır. Tapınağın merkezindeki Vajrāsana (Elmas Tahtı) adı verilen taş platform, Buda'nın aydınlandığı yer olarak kabul edilir ve Budist dünyasının en kutsal taşlarından biri sayılır. Saygı, taşın maddesine değil, Buda'nın aydınlanma olayına yöneliktir.¹⁵⁹

Budizmde taşın önemli kullanım alanlarından biri de stûpalardır. Buda'nın beden kalıntıları (śarīra) ve kutsal emanetleri, taş veya tuğladan yapılan stûpaların içine yerleştirilmiştir. Bu yapılar zamanla Budist hac merkezlerine dönüşmüş, taş, burada Buda'nın fiziksel varlığını değil, öğretilerinin sürekliliğini ve aydınlanma yolunu simgelemiştir. Özellikle Sanchi Stupa ve diğer erken dönem stûpalar, Budist taş mimarisinin en önemli örnekleridir.

¹⁵⁸ GÜNDÜZ Şinasi, age, 2020.

¹⁵⁹ STRONG John S., "Relics of the Buddha", Princeton University Press, 2004, s. 66–78. KEOWN Damien, "Buddhism: A Very Short Introduction", Oxford University Press, 2013, s. 83–87.

Budist coğrafyasında kutsal dağlar ve kaya oluşumları da önemli yer tutar. Özellikle Vulture Peak, Buda'nın birçok vaazını verdiği yer olarak kabul edilir. Ayrıca Adam's Peak zirvesindeki ayak izi, Budistler tarafından Buda'nın izi olarak yorumlanırken, aynı mekân farklı dinlerce farklı kutsal anlamlarla ilişkilendirilmektedir. Bu örnekler, taşın Budizmde tarihi hafızayı ve kutsal mekân anlayışını temsil ettiğini göstermektedir.

Budizmde yeşim, kristal veya diğer değerli taşlar zaman zaman heykel yapımında, tespihlerde ve tapınak süslemelerinde kullanılmıştır. Özellikle Doğu Asya Budizminde yeşim taşı saflığın ve bilgeliğin sembolü hâline gelmiştir. Ancak bu taşlara doğaüstü güç atfetmek, Budist öğretinin temel bir ilkesi değildir. Bu tür uygulamalar daha çok Çin, Tibet ve Japonya'daki yerel kültürlerin Budizmle birleşmesi sonucu gelişen geleneksel inanışlardır.¹⁶⁰

Tibet Budizminde taşlar ve doğal kayalar üzerine yazılmış mantralar (mani taşları) dikkat çeker. Üzerlerine "Om Mani Padme Hum" mantrası kazınan bu taşlar, yol kenarlarına, manastırlara ve kutsal geçitlere yerleştirilir. Bu taşların amacı, Buda'nın öğretilerini ve merhamet idealini hatırlatmaktır, kutsallıkları üzerlerindeki mantradan ve dini işlevlerinden kaynaklanır.

Türkçe dinler tarihi çalışmalarında Budizmde taşın kutsallığının, Buda'nın hayatıyla ilişkili mekânlardan ve kutsal emanetlerden kaynaklandığı belirtilmektedir. Özellikle Bodh Gaya, stûpalar ve kaya manastırları, Budist ibadet kültürünün temel taş unsurları arasında değerlendirilmektedir. Araştırmalarda, Budizmin taşın kendisini değil, taşın temsil ettiği aydınlanma ve öğretiyi yücelttiği vurgulanmaktadır.¹⁶¹

Budizmde taş, kutsallığın kaynağı değil, aydınlanmanın, Buda'nın yaşamının, kutsal emanetlerin ve dini hafızanın sembolüdür. Vajrāsana, stûpalar, mani taşları, kutsal dağlar ve kaya manastırları Budist taş geleneğinin en belirgin örneklerini oluşturur. Budizmin temel öğretisi açısından taşlara bağımsız ilahi güç atfedilmez, taşlar, insanı Dharma'yı hatırlamaya ve aydınlanma yolunda ilerlemeye yönelten sembolik araçlar olarak değerlendirilir.

¹⁶⁰ BUSWELL Robert E. Jr. (ed.), "Encyclopedia of Buddhism", Macmillan Reference USA, 2004, "Jade" ve "Relics" maddeleri; Damien Keown, 2013.

¹⁶¹ GÜNDÜZ Şinasi, age, 2020, s.162.

Şintoizmde Taş Kültü

Şintoizm, Japonya'nın en eski yerli dini olup, doğanın her unsurunda kami adı verilen kutsal varlıkların veya ruhların bulunabileceğini kabul eden bir inanç sistemidir. Bu anlayışta dağlar, ağaçlar, nehirler, şelaleler ve özellikle taşlar yalnızca doğal oluşumlar değil, kamilerin yeryüzünde tecelli ettiği kutsal mekânlar olarak görülür. Ancak Şintoizm'de her taş kutsal değildir, belirli taşlar, bir kami'nin geçici veya sürekli ikametgâhı (*yorishiro*) olarak kabul edildiğinde kutsallık kazanır. Bu nedenle Japon taş kültürü, taşın kendisine tapınmaktan ziyade, taşta tecelli ettiğine inanılan kutsal varlığa duyulan saygıya dayanır.

Şinto geleneğinde kutsal taşlar çoğu zaman iwakura olarak adlandırılır. İwakura, bir kami'nin yeryüzüne indiği veya bulunduğu kutsal kaya anlamına gelir. Bu taşlar genellikle dağ yamaçlarında, ormanlarda veya tapınakların kutsal alanlarında bulunur ve çoğu zaman çevresi kutsal saman ipi olan shimenawa ile çevrilerek işaretlenir. Shimenawa, kutsal alan ile sıradan dünya arasındaki sınırı ifade eder. İwakuralar üzerinde herhangi bir heykel bulunmaması dikkat çekicidir, çünkü erken dönem Şintoizm'de doğanın kendisi kutsal kabul edilmiş, insan eliyle yapılmış tanrı tasvirlerine ihtiyaç duyulmamıştır. Bu özellik, Şintoizm'in en eski dönemlerine ait anikonik (tasvirsiz) ibadet anlayışını yansıtmaktadır.

Şinto taş inançlarının merkezinde "Iwakura" (kayaların oturağı) kavramı yer alır. İwakura, Kami'nin yeryüzüne iniş yaptığı ve orada hüküm sürdüğü kutsal kaya oluşumlarını ifade eder. Bu kayaların etrafı genellikle "shimenawa" adı verilen kutsal piring hasırı iplerle çevrilerek, sıradan dünya ile kutsal alan arasındaki sınır çizilir. Şinto rahipleri ve inananlar, bu kayalara tapınırken onları bir put olarak değil, Kami'nin görünmez varlığını somutlaştıran birer arayüz olarak selamlarlar. Bu uygulama, Şintoizm'in doğaya duyduğu derin saygının ve kutsalın maddeleşmesine (immanence) olan inancın en somut kanıtıdır.¹⁶²

Taşın sadece büyük kaya oluşumları değil, aynı zamanda küçük çakıl taşları şeklinde de ritüelistik bir önemi vardır. Özellikle Japon bahçelerinde (*karesansui* - kuru peyzaj bahçeleri) kullanılan düzenlenmiş taşlar, Şinto ve Zen Budist estetiği içerisinde evrenin mikrokozmosunu temsil eder. Bazı kutsal mekanlarda, ziyaretçilerin arınma ritüellerinin bir parçası olarak veya dilek dilemek amacıyla kutsal taşlara dokundukları ya da etrafına küçük taşlar bıraktıkları görülür. Taş burada, insanın arzusu ile tanrısal olanın talebi arasında bir köprü, bir duanın fiziksel bir kalıntısı işlevini görür.

Şintoizm'de taşlar yalnızca ibadet edilen kutsal nesneler değil, aynı zamanda yaratılış anlatılarının ve kutsal coğrafyanın da bir parçasıdır. Kojiki ve Nihon Shoki gibi klasik metinlerde, Japon adalarının tanrılar tarafından yaratıldığı ve birçok kayanın kutsal olaylarla ilişkilendirildiği anlatılır. Özellikle büyük kayalar, dağ zirveleri ve mağaralar kamilerin yeryüzüne iniş noktaları olarak kabul edilmiştir. Japonya'nın farklı bölgelerinde bulunan Meoto Iwa (Evli Kayalar) gibi kutsal kaya oluşumları ise tanrısal

¹⁶² NELSON John K., "Enduring Identities: The Guise of Shinto in Contemporary Japan", University of Hawaii Press, 2000, s. 115.

birlikteliği, bereketi ve aile kurumunu simgeler. Bu kayalar, kalın shimenawa ipleriyle birbirine bağlanarak evlilik ve kozmik uyumun sembolü hâline getirilmiştir.¹⁶³

Şinto mitolojisinde de taşların yeri büyüktür; özellikle *Ame-no-Iwato* (Cennetin Kaya Mağarası) efsanesi, taşın bir kapanma ve açılma, yani yaşam ile ölüm (veya güneşin yokluğu ile dönüşü) arasındaki sınırı temsil ettiğini gösterir. Tanrıça Amaterasu'nun bir mağaraya çekilmesiyle dünya karanlığa gömülmüş, ancak bir taşın ardındaki ritüeller sayesinde tekrar ışığa kavuşmuştur. Bu mitolojik arka plan, taşın hem bir engel hem de tanrısal bir güç merkezi olduğu düşüncesini pekiştirmiştir. Taş, insanın tanrısal lütfâ ulaşabilmesi için geçmesi gereken, doğa tarafından oluşturulmuş bir eşiktir.

Şinto mabetlerinde taş, mimari ve ritüel açıdan da önemli bir yere sahiptir. Tapınak girişlerinde bulunan taş fenerler (*tōrō*), kutsal yolu belirleyen taş döşemeler ve arınma alanlarındaki doğal kayalar ibadetin ayrılmaz parçalarıdır. Bunun yanında Japon bahçe sanatında kullanılan büyük doğal taşlar da yalnızca estetik amaç taşımaz, doğanın sürekliliğini, dengeyi ve evrenin düzenini temsil eder. Özellikle Ryōan-ji gibi kaya bahçelerinde taşların dizilişi, Zen Budizmi ile Şinto doğa anlayışının ortak estetik mirasını yansıtır. Her ne kadar Zen kaya bahçeleri Budist gelenek içinde gelişmiş olsa da, doğal taşlara duyulan saygının kökeninde Şinto'nun doğa merkezli kutsallık anlayışının önemli etkisi bulunmaktadır.

Dinler tarihi açısından değerlendirildiğinde Şintoizm'deki taş kültü, dünyanın birçok yerinde görülen kutsal kaya gelenekleriyle ortak özellikler taşımaktadır. Bununla birlikte Şintoizm'i diğer geleneklerden ayıran temel özellik, kutsallığın taşın kendisinden değil, taşta bulunduğu inanılan kami varlığından kaynaklanmasıdır. Bu nedenle taşlar, ilahî kudretin sembolü ve kutsal mekânın işareti olarak kabul edilir. Günümüzde de Japonya'nın birçok Şinto tapınağında binlerce yıllık kutsal kayalar korunmakta, üzerlerine shimenawa bağlanmakta, önlerinde dua edilmekte ve geleneksel festivallerde saygıyla anılmaktadır. Böylece taş kültü, Japon dinî hayatının yaşayan ve sürekliliğini koruyan en eski unsurlarından biri olmayı sürdürmektedir.

Şintoizm'de taş, Kami'nin yeryüzündeki fiziksel tezahürüdür ve doğa-insan-tanrı üçgeninin en dirençli halkasıdır. Şinto inanana için taş, zamana meydan okuyan yapısı ile Kami'nin ebediyetini temsil eder. Bugün Japonya'nın modern şehirlerinde bile küçük bir sokak köşesinde veya bir tapınağın bahçesinde özenle temizlenmiş, ip takılmış bir kaya parçasına rastlamak, bu kadim taş kültürünün, teknolojik değişime rağmen Japon kültürel kimliği içerisindeki direncini ve kutsallığını koruduğunu göstermektedir.¹⁶⁴

¹⁶³ ASTON W.G., "Nihongi: Chronicles of Japan from the Earliest Times to AD 697", Tuttle Publishing, Tokyo, 1972, Cilt I, s. 11.

Masonlukta Taş Kültü

Çeşitli dinsel ve mistik hatta batıl inançlar, ezoterik nitelikli ekol ve kurumların ötesinde Masonluk, öğretilerinin simgesel dil ve değerlendirmelerle aktarılmasında taşı hem pek yaygın hem de pek ilginç olarak kullananlardan biridir. Öyle ki, bu bakımdan "taş"a diğer birçoğundan çok daha fazla dayandığı, çok daha fazla değer verdiği, çok daha fazla kullandığı, öğretisinin büyük bir bölümünü doğrudan taş üzerine kurmuş olduğu bile söylenebilir.

Bunun nedeni de Masonluğun öğreti ya da öğretiminin kapsamındaki simge ve alegorilerin büyük çoğunluğunun eski çağlardaki taş ve duvar ustalarıyla bağlantılı oluşudur. Nitekim aslında hiç de doğru olmasa bile günümüzdeki masonlardan çoğu, başlangıçta tarihteki ilk örgütsel yapılanmasını eski bina inşaatı meslek ve zanaatı üzerine oturtmuş olması nedeniyle, üstelik "Masonluk" adını orada alıştığı üzerine, bu kurumu o eskisinin dönüştürülmüş bir devamı olduğu iddiasını sürdürmektedir.

Her ne kadar Masonlukta değişik kültürlerdeki uygulamalar bakımından farklılıklar görülse de asal olarak hemen hepsinde ortak ya da pek benzer ana hatlar vardır. Taş başlığıyla bağlantılı olarak önemli olan da bu ortak ana hatlardır. Masonluğun açılımlarda her şeyden önce "hamtaş" diye bir kavram geçer. Bu, somut bir nesne olarak ortaya konulabilirse de aslında bir simgedir ve bir masona göre kendi iç dünyasını temsil etmektedir.¹⁶⁵

Bu simgenin sonrası, geometrik bakımdan tam küp biçimindeki bir taş üzerine kurulmuştur. Geometrik bakımdan küp, 3 boyutlu bir kare olması bakımından noktadan kare biçimindeki düzleme ve düzlemden üç boyutlu biçime geçişi simgelemektedir. Küp, aynı zamanda 6 yüzü ile hakikatin 6 değişik boyutu olabileceğini simgeler. Başka açılımları arasında "materyal" diye nitelenen evren ile 4 elementin birleşimini temsil etmesi de vardır.

Mistik bakımdan küp, bilgeliğin simgesi olan hakikatin ve ahlâki yetkinliğin açılımını da içerir. Her yönünün eşit uzaklıkta olması da dikkat çekici bir açılmıdır. Bu bakımdan, yetkinliğin ve ebediliğin simgesidir. Fakat o kadarla kalmaz, buna her bir kenarının diğerine dik açı ile bağlantısı, o kenarların her birinin düz bir hat oluşu, bu düz hatlara

¹⁶⁴ CALI Joseph & DOUGILL John, "Shinto Shrines: A Guide to the Sacred Sites of Japan's Native Religion", University of Hawaii Press, 2013, s. 35-36.

¹⁶⁵ G. MACKEY Albert, "Constitutions of the Free-Masons; An Encyclopedia of Freemasonry", Masonic History Company, 1921, Cilt II, s. 857-864.

arasındaki yüzeyin de pürüzsüzlüğü eklenir. Böylece ortaya çıkan taş Masonlukta “küptaş” denir.¹⁶⁶

Doğada tam bir küp biçiminde herhangi bir nesne yoktur. Dolayısıyla küp biçiminde bir taş da yoktur. Yakını bulunabilirse de, onun Masonlukta terminoloji uyarınca ancak “hamtaş” biçiminde olduğu söylenebilir. Çünkü hamtaş da herhangi bir taş parçası değil, küptaş olabilmek üzere orası burası kesilip yontulup kısmen biçimlendirilmiş fakat işlenmesi bitirilmemiş bir taştır. Doğal taşın el değmemiş biçimi bakımından ona “kaba taş” denilebilir ama bilindiği kadarıyla Masonlukta böyle bir terim yoktur.

Hamtaş ile küptaş arasındaki fark, kişinin (Masonlukta bir masonun) onun işlenip düzeltilmesindeki emeği, bu bağlamdaki zorlu çalışmalarıdır. Küptaşın düzgün biçimi, onun entelektüel bir çalışma geçirmiş olduğunun göstergesidir. Bilimsel olarak simgecilikle uğraşanların kafalarını kurcalayan önemli bir nokta, taşın doğal hâli ile tanrısallığın simgesi iken, elden geçirilmiş ve üzerinde çalışılarak şekillendirilmiş tarzındaki hâlin aslında tanrısallığa başkaldırı şeklinde yorumlanıp yorumlanamayacağıdır.

Hamtaş terimiyle betimlenen kavram, bir masonun, bu kuruma adımını attıktan sonraki yaşamının başından sonuna kadar her türlü noksanlık ve olumsuzluktan kurtulma çabasını yansıtmaktadır. Günümüzdeki bir mason, elinde çeşitli ve her biri simgesel değer ya da anlam taşıyan âletlerle, tıpkı kendisinden yüzlerce yıl önceki taş yontma ustalarının yaptığı gibi hamtaşının pürüzlerini gidermeye çalışmakta ve onu hiç pürüzsüz, pırıl pırıl bir biçime getirmeye çalışmaktadır.

Masonlukta bu çaba, genellikle hiçbir zaman bitmeyecek ve sonuçlanamayacak bir uğraşı olarak ortaya konur. En azından teorik olarak kendi iç dünyasındaki tüm kötü yönleri düzeltmek için uğraş veren bir mason, bu işi kendi başına ve dışarıdan başka hiç kimsenin müdahalesi olmadan yürütmekle yükümlüdür.

Bir başka bakış açısıyla, hamtaşın aslında bir masonun ruhsal durumunu oluşturduğu söylenebilir. Ruhsal zenginleşmenin peşinde olan masonun bu çabası, yıllarını alacak ve yetkinleşmeye en çok yaklaştığını sandığı bir zaman diliminde aslında sona en çok yaklaştığını fark edecek, böylece tamamlanamayan, sonuna varılamayan bir çabanın içerisinde çırpınırken, yaşamının sonuna gelecektir.

Çok ilginç bir öğretim tarzı... Hem birçok dine benzer hem birçok dinden çok farklı... Zaten bu nedenle kimileri Masonluğu bir din olarak nitelemiş... Öte yanda din adamları da bu kurumu dine ve inanca aykırı, sapkınlık olarak görmüş.

Bu aşamada bir küçük not eklemekte yararlı olabilir: Hamtaş için pek bir diyecek yok, onun boyutları tam olarak belirgin değildir ama Masonlukta benimsenen küptaş kavramı, ille de ve sadece geometrik bakımdan tam bir küpü yansıtmaz. Antik

¹⁶⁶ G. MACKEY Albert, age, 1921. s. 67–78.

çağlarda sadece taş kullanılarak oluşturulan yapılarda bu taşların arasında tam bir küp biçiminde olanlarına pek az rastlanır. Çoğu bir dikdörtgen prizma biçimindedir.¹⁶⁷

Dolayısıyla Masonlukta kullanılan "küptaş" terimi sadece bir simgesel kavramdır. Bunun karşılığı olarak gösterilebilecek üç boyutlu geometrik biçimdeki nesnenin tam bir küp olması gerekmez. Nitekim sonunda bu taşlar (masonlar) bir binanın yapımında kullanılacaktır. Binayı oluşturan bu elemanların elbette her biri tıpatıp aynı boyda ve biçimde olmayabilecektir.

Kaldı ki, simgesel olarak bir duvarın işlenmesinde kullanılacak olan bu taşların her biri, geometrik çizimde belirtilen biçimde "tam düzgün" olmayabilecek, şurasında burasında bazı girinti ve çıkıntılar (giderilemeyen pürüzler) kalmış olabilecektir. Bu nedenle de duvarın oluşturulması sırasında aralarına harç serilecektir. Bu işlem de günümüzdeki Masonlukta bir diğer simgesel açıdan değerlendirilip yorumlanır.

Bir masonun çabası bu kadarla kalmaz. Kendisinden sonra gelenlerin çabalarının bütünlüğü içinde ele alındığında, asıl olan ölümsüzlüğün, belki de birbirini tamamlayan bu çabaların yan yana ve arka arkaya gelmesiyle ulaşılan bir evrensel ideale ulaşması beklenir.

Hamtaşın yontularak pürüzlerinin giderilmesi ve işlenerek küptaş haline gietirilmesindeki amaç, aynı şekilde yontulmuş ve işlenmiş diğer taşlar ile uyumlu bir benzerliği yakalamak ve onlarla yan yana geldiğinde bir bütün oluşturabilecek zenginliğe ulaşabilmektir.

Bu bakımdan Masonluk diğer birçok ekol ya da kurumdan, inanç sistemi ve dinden ayrılmaktadır. Amaç "hamtaş" kavramı ile simgelenen insanın kendini geliştirmesi, yetkinleşmesi, böylece bir küptaşa varması, hakikate ulaşması gibi olgular ile sona ermemektedir. Birçok masonun, kim bilir belki de hepsinin bireysel uğraşlarının birleştirilip, toplumsal ortamda bütünleştirilmesi öngörülmektedir.

Bu da Masonlukta bir insanlık tapınağı (ülkü mabedi) yapımına yönelmek ile simgelenir. Mason olan (kendisine mason denilen) kişi, Masonluğa girdikten sonraki tüm yaşamı boyunca sürecektir çabasını evrensel bir tapınakta bir taş olabilmeye çalışmakla ortaya koymaktadır. Hamtaştan, yontulmuş ve işlenmiş pürüzsüz bir taş a yönelme süreci, simgesel olarak, aynı zamanda daha büyük bir ülküyü belirtmektedir. Bu düşünce, aynı zamanda tüm insanların genelinde ilk haliyle bilgisizliğin ve başıbozukluğun sürdüğü bir hâli ve ilerleyen zamanlarda daha arınmış olmuş bir hâli, giderek yetkinliğe yaklaşmış bir hâli betimlemektedir.

¹⁶⁷ STEVENSON David, "The Origins of Freemasonry", Cambridge University Press, 1988, s. 147–160.

DÜNYA MİTOLOJİLERİNDE TAŞ KÜLTÜ

İnsanlık tarihi incelendiğinde, taşın yalnızca doğada bulunan cansız bir madde olarak görülmediği açıkça anlaşılmaktadır. Tarih öncesi çağlardan itibaren insanlar taşı ev yapmak, silah üretmek veya tarım aletleri hazırlamak için kullanmış, bunun yanı sıra ona kutsallık, ruh, koruyuculuk ve ilahi güç gibi metafizik anlamlar da yüklemiştir. Dünyanın hemen her coğrafyasında gelişen mitolojiler incelendiğinde taşın, evrenin yaratılışından hükümdarlığın meşruiyetine, ölümden sonraki yaşamdan şifa ve kehanete kadar uzanan geniş bir sembolik dünyanın merkezinde yer aldığı görülmektedir. Bu durum, taşın fiziksel dayanıklılığı ile kültürel hafızadaki kalıcılığı arasında kurulan güçlü ilişkinin bir sonucudur. Dinler tarihi, antropoloji ve arkeoloji araştırmaları, birbirinden bağımsız gelişmiş birçok uygarlığın benzer biçimde taşı kutsallaştırmasının, insan zihninin ortak sembol üretme eğilimini yansıttığını göstermektedir.¹⁶⁸

Mitolojilerin büyük bölümünde taş, yaratılışın en eski unsurlarından biri olarak kabul edilmiştir. Antik Yunan'da Deukalion ve Pyrrha tufandan sonra omuzlarının üzerinden attıkları taşlardan yeni insanların meydana geldiğine inanmışlardır. Hint mitolojisinde kutsal lingam taşları, yaratıcı gücün ve kozmik düzenin simgesi hâline gelirken, Çin mitolojisinde evrenin oluşumunu anlatan öykülerde taş, göğü onaran ve düzeni yeniden kuran kutsal bir unsur olarak karşımıza çıkar. Türk mitolojisinde dağlar ve kayalar, gökle yer arasındaki kutsal eksenı temsil eder. Bu örnekler, taşın yalnızca cansız bir nesne değil, yaşamın ve kozmik düzenin taşıyıcısı olarak görüldüğünü göstermektedir.

Dünya mitolojilerinde taşın en yaygın işlevlerinden biri kutsal mekânı belirlemesidir. İnsanlar dikkat çekici kaya oluşumlarını, büyük monolitleri veya sıra dışı taşları tanrıların yeryüzündeki işaretleri olarak değerlendirmiştir. Antik Mısır'da kutsal benben taşı, yaratılışın başladığı ilk tepeyi temsil ederken, Mezopotamya'da sınır ve adak

¹⁶⁸ ELIADE Mircea, "The Sacred and the Profane", 1957.

taşları tanrıların korumasını simgelemiştir. Keltlerin dikili taşları, Baltık halklarının kutsal kayaları, Fin-Ugor toplumlarının seita taşları ve Anadolu'daki kaya kutsal alanları aynı düşüncenin farklı kültürlerdeki yansımalarıdır. Arkeolojik veriler, bu taşların çevresinde adak sunuları, kurban törenleri ve toplumsal ritüeller gerçekleştirildiğini göstermektedir.¹⁶⁹

Adak ve kurban taşları, dünya mitolojilerinde taş kültürünün en eski örneklerinden biridir. Avrupa'nın çanak taşları, Anadolu'nun kaya sunakları, Trak ve Dak tapınakları, Mezopotamya'nın adak stelleri ve Amerika kıtasındaki taş platformlar, tanrılara sunu yapılan mekânlar olarak kullanılmıştır. Bu taşların üzerindeki oyuklara süt, bal, şarap, yağ, tahıl veya hayvan kanı dökülmesi, ilahi güçlerle iletişim kurmanın bir yolu olarak görülmüştür. Arkeologlar, bu uygulamaların taşın kendisine tapınmaktan çok, taşın kutsal gücü temsil eden bir araç olarak kullanılmasını ifade ettiğini belirtmektedir.

Göktaşları da birçok uygarlıkta gökten gelen ilahi hediyeler olarak değerlendirilmiştir. Demir Çağı öncesinde meteorit demiri nadir bulunduğu için, göktaşları olağanüstü nesneler olarak görülmüştür. Antik Mısır'da gökten gelen demir "göğün metali" olarak adlandırılmış, Anadolu'da ve Yakın Doğu'da bazı göktaşları tapınım nesnesi hâline gelmiştir. Antik Yunan ve Roma'da kutsal siyah taşlara ilişkin anlatılar bulunurken, Batı Asya'da bazı tapınakların merkezinde göktaşı kökenli olduğu düşünülen kutsal taşlar yer almıştır. Bununla birlikte her kutsal siyah taşın gerçekten meteorit kökenli olduğuna dair bilimsel kanıt bulunmamaktadır, bu konuda arkeometrik analizler esas alınmalıdır.

Şifa taşları da dünya mitolojilerinin ortak unsurlarından biridir. Akik, yeşim, firuze, kehribar, ametist, lapis lazuli ve yeşim taşı gibi mineraller farklı kültürlerde hastalıkları uzaklaştıran, nazarı önleyen veya ruhsal denge sağlayan nesneler olarak kabul edilmiştir. Çin'de yeşim ahlâki erdemin ve ölümsüzlüğün simgesi sayılırken, Türk kültüründe akik ve firuze koruyucu taşlar olarak değerlendirilmiştir. Avrupa'da delikli taşların nazardan koruduğuna, Slav dünyasında yıldırım taşlarının felaketleri uzaklaştırdığına inanılmıştır. Modern mineraloji ve tıp bilimi ise bu taşların sembolik ve kültürel önemini kabul etmekle birlikte, doğaüstü tedavi gücüne ilişkin iddiaları bilimsel olarak doğrulamamaktadır.¹⁷⁰

Krallık taşları, siyasi meşruiyetin en güçlü sembollerinden biri olmuştur. İrlanda'nın Lia Fáil (Kader Taşı), İskoçya'nın Stone of Scone, Anadolu ve Mezopotamya'daki taç giyme platformları ile Hint geleneklerindeki kutsal taht taşları, hükümdarın ilahi onayını temsil etmiştir. Hükümdarın kutsal taş üzerinde tahta çıkması, onun yalnızca halk tarafından değil, tanrılar tarafından da kabul edildiğini simgelemiştir. Taş burada egemenliğin değişmezliği ve devletin sürekliliğinin sembolüdür.

Sınır taşları ve yemin taşları da taş kültürünün önemli bir parçasıdır. Roma'da Terminus adına dikilen sınır taşları kutsal kabul edilirken, Germen Thing meclisleri, Slav sınır taşları ve Anadolu'nun eski yerleşimlerinde bulunan işaret taşları toplumsal düzeni temsil etmiştir. Bu taşların yerinden oynatılması yalnızca hukuki değil, dini bir suç

¹⁶⁹ FRAZER James George, "The Golden Bough", 1890.

¹⁷⁰ BRADLEY Richard, "Rock Art and the Prehistory of Atlantic Europe", The Archaeology of Cult, 1997.

olarak da değerlendirilmiştir. Böylece taş, hem toprağın hem de toplumun hafızasını koruyan sessiz bir tanık hâline gelmiştir.

Mezar taşları ve anıt steller, taşın ölümsüzlük düşüncesiyle kurduğu ilişkinin en belirgin örnekleridir. Mısır piramitlerinden Anadolu balballarına, Roma stellerinden Çin mezar anıtlarına kadar uzanan geniş bir gelenekte taş, ölünün adını ve hatırasını sonsuza kadar yaşatacak bir unsur olarak görülmüştür. Taşın dayanıklılığı, insan ömrünün geçiciliğine karşı kalıcılığı temsil etmiş, bu nedenle mezar mimarisinin temel malzemesi olmuştur. Atalar kültürünün geliştiği toplumlarda mezar taşları, yaşayanlarla ölümler arasında sembolik bir köprü görevi üstlenmiştir.

Kehanet taşları ise özellikle Kelt, Yunan, Anadolu, Baltık ve Fin-Ugor geleneklerinde önemli yer tutmuştur. Bazı taşların üzerine oturularak kehanette bulunulduğuna, belirli kayaların ses çıkardığına, yön gösterdiğine veya tanrıların iradesini açıkladığına inanılmıştır. İrlanda'nın Lia Fáil'i, Yunan dünyasındaki bazı kutsal omphalos taşları ve Baltık halklarının kutsal kayaları bu geleneğin örnekleri arasında sayılmaktadır. Arkeoloji, bu taşların ritüel merkezler olduğunu doğrularken, doğaüstü özellikleri mitolojik ve folklorik anlatılar kapsamında değerlendirmektedir.

Dünya mitolojilerinde taş, yaratılışın başlangıcını, tanrılarla iletişimi, hükümdarlığın meşruiyetini, sınırların kutsallığını, ataların anısını, şifa umudunu ve geleceği öğrenme arzusunu simgeleyen evrensel bir sembol olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar kültürler arasında ritüeller ve anlatılar farklılık gösterse de, taşın dayanıklılığı, değişmezliği ve doğanın en eski unsurlarından biri olması, onu insanlığın ortak hafızasında kutsal bir nesneye dönüştürmüştür. Günümüz arkeolojisi, antropolojisi ve dinler tarihi çalışmaları, taşlara atfedilen doğaüstü güçleri tarihsel gerçeklik olarak değil, toplumların dünyayı anlamlandırma biçimlerinin kültürel ve sembolik yansımaları olarak değerlendirmektedir. Bu yönüyle taş kültü, insanlık tarihinin en eski ve en evrensel inanç miraslarından biri olmayı sürdürmektedir.¹⁷¹

Mezopotamya Mitolojisi

Sümer, Babil ve Asur uygarlıkları, MÖ dördüncü binyıldan başlayarak Mezopotamya'da gelişen ve insanlık tarihinin ilk şehir devletlerini kuran medeniyetlerdir. Mezopotamya yaratılış anlatılarında taş, evrenin ilk maddesi olarak değil, tanrıların yarattığı düzenin kalıcılığını temsil eden unsur olarak ortaya çıkar. Enuma Elish'nda evren, ilksel suların kişileşmiş varlıkları olan Apsû ve Tiamat'ın mücadelesi sonucunda biçimlenir. Tanrı Marduk, Tiamat'ı yenerek göğü ve yeri düzenler. Taş burada doğrudan yaratıcı unsur olmasa da, tanrıların kurduğu kozmik düzeni temsil eden tapınaklar, kutsal heykeller ve anıtlar için vazgeçilmez malzeme hâline gelir. Sümer kozmolojisinde de kutsal dağ ve taş, tanrılarla insanlar arasındaki bağlantının sembolü olarak görülür.¹⁷²

¹⁷¹ ASSMANN Jan, "Death and Salvation in Ancient Egypt", 2005.

¹⁷² KRAMER Samuel Noah, "The Sumerians", 1963.

Mezopotamya dininde taşlar, tanrıların yeryüzündeki kudretini temsil eden kutsal nesnelerdi. Tapınaklarda bulunan tanrı heykelleri çoğunlukla diorit, bazalt veya sert kalker taşından yapılmış, değerli taşlarla süslenmiştir. Özellikle Afganistan'dan getirilen lapis lazuli, tanrıların göksel niteliğini simgeleyen en değerli taşlardan biri olarak kabul edilmiştir. İnanna/İştâr, Enki ve Marduk gibi tanrılar için yapılan heykellerde ve kutsal eşyalarda bu taş sıkça kullanılmıştır.

Mezopotamya'da taş, krallığın en güçlü sembollerinden biri hâline gelmiştir. Bunun en dikkat çekici örneklerinden biri, Code of Hammurabi'dir. Siyah diorit üzerine yazılmış bu anıt, yalnızca bir hukuk metni değil, kralın adalet yetkisinin tanrı Shamash tarafından verildiğini gösteren kutsal bir belgedir. Benzer biçimde Asur kralları zaferlerini ve fetihlerini dev taş steller üzerine kazıtmışlardır. Taş burada krallığın ebediliğini temsil eder.

Sümer, Babil ve Asur uygarlıklarında taş, yaratılışın kendisinden çok tanrısal düzenin, hukukun, krallığın ve kutsal korumanın simgesi olarak öne çıkmıştır. Lapis lazuli, diorit, bazalt ve akik gibi değerli taşlar tanrı heykellerinde ve muskalarında kullanılmış, kudurrular sınırların kutsallığını temsil etmiş, Hammurabi Kanunları gibi taş steller ise ilahi adalet anlayışını somutlaştırmıştır. Arkeolojik ve filolojik araştırmalar, Mezopotamya taş kültürünün yalnızca mimariyle sınırlı olmadığını, din, hukuk, siyaset ve büyü geleneğinin merkezinde yer aldığını açıkça göstermektedir.¹⁷³

Mısır Mitolojisi

Eski Mısır uygarlığında taş, yalnızca mimari yapıların hammaddesi değil, evrenin yaratılışını, tanrıların kudretini, firavunun ilahi meşruiyetini ve ölümden sonraki yaşamı simgeleyen kutsal bir varlık olarak görülmüştür. Eski Mısır dininde taşlar, tanrıların yeryüzündeki kalıcı varlığı olarak görülmüştür. Tapınaklardaki tanrı heykellerinin granit, diorit ve bazalt gibi dayanıklı taşlardan yapılması tesadüf değildir. Sert taşların tanrısal gücü uzun süre muhafaza ettiğine inanılmıştır. Özellikle siyah granit ve bazalt, yeniden doğuş ve bereketle ilişkilendirilen Osiris kültüründe önemli yer tutmuştur. Tapınakların kutsal odalarında bulunan taş heykeller, tanrının gerçek bedeninin yeryüzündeki temsili kabul edilmiştir.

Adak ve kurban ritüellerinde taş sunaklar merkezi bir rol üstlenmiştir. Tapınak avlularında yer alan taş sunaklarda ekmek, bira, şarap, tütsü, çiçek, meyve ve kurban edilen hayvanlar tanrılara sunulmuştur. Sunakların taş olması, sunuların tanrılara değişmez ve kalıcı biçimde ulaştığı inancıyla ilişkilendirilmiştir. Büyük bayramlarda firavun, taş sunak önünde tanrılara armağan sunarak Ma'atın (kozmetik düzen ve adalet) devamını sağlamayı amaçlamıştır.¹⁷⁴

Eski Mısır'da taşların şifa ve koruma gücüne duyulan inanç oldukça gelişmiştir. Lapis lazuli gökyüzü ve ilahi bilgelikle, turkuaz koruma ve mutlulukla, akik cesaretle, ametist ise sarhoşluk ve kötülükten korunmayla ilişkilendirilmiştir. Kalp skarabeleri, yeşil taşlardan yapılmış muskalar, Djed sütunu ve Tit düğümü biçimindeki taş

¹⁷³ KRAMER Samuel Noah, age.

¹⁷⁴ TEETER Emily, "Religion and Ritual in Ancient Egypt", The British Museum.

amuletler hem yaşayanlar hem de ölümler için koruyucu kabul edilmiştir. Modern bilim bu taşların fiziksel şifa sağladığını doğrulamamakta, bunları dini ve kültürel semboller olarak değerlendirmektedir.¹⁷⁵

Firavunluk ideolojisinde taş, krallığın sürekliliğinin simgesidir. Granit ve dioritten yapılan dev kral heykelleri firavunun sonsuza dek hüküm süreceğini ifade ederdi. Özellikle siyah dioritten yapılmış Khafre Enthroned, firavunun tanrısal otoritesini gösteren en önemli eserlerden biridir. Kraliyet kartuşları ve zafer yazıtları taş üzerine kazınarak hükümdarın adının sonsuza dek yaşaması amaçlanmıştır.

Eski Mısır mitolojisinde taş, yaratılışın ilk simgesi olan Benben'den piramitlere, tapınaklardan lahitlere, muskaların yapımında kullanılan değerli taşlardan firavun heykellerine kadar dini ve siyasi hayatın merkezinde yer almıştır. Taş, yaratılış, ölümsüzlüğü, ilahi düzeni, firavunun meşruiyetini ve ölümden sonraki yaşamı temsil eden kutsal bir unsur olarak kabul edilmiştir. Benben taşı, meteorit demiri, granit tapınaklar, kraliyet heykelleri ve koruyucu taş muskalar, Mısır taş kültürünün en belirgin örneklerini oluşturur. Arkeoloji ve Mısırbilim araştırmaları, Eski Mısır'ın taşı yalnızca dayanıklı bir malzeme olarak değil, tanrısal gücün yeryüzündeki en kalıcı sembolü olarak gördüğünü açıkça ortaya koymaktadır.¹⁷⁶

Antik Yunan Mitolojisi

Antik Yunan dünyasında taş, yalnızca doğanın cansız bir parçası değil, tanrıların iradesini taşıyan, kutsal mekânları belirleyen, kahramanları ölümsüzleştiren ve insan ile ilahi dünya arasında bağ kuran temel sembollerden biri olarak kabul edilmiştir. Yunan kozmogonisine göre başlangıçta yalnızca Chaos vardı. Ardından Gaia (Toprak), Tartarus ve Eros ortaya çıktı. Gaia, dağları ve kayalıkları kendi bedeninin doğal uzantıları olarak doğurdu. Bu nedenle taş ve kaya, Yunan düşüncesinde yeryüzünün en eski ve en kalıcı parçaları olarak kabul edildi. Mitolojide birçok dağ tanrısal varlıkların evi sayılmış, kayalık zirveler tanrılarla insanların buluşma noktası olarak görülmüştür.

Bunun yanında taşın yaratılış anlatılarındaki en dikkat çekici örneklerinden biri, Cronus ile ilgilidir. Kehanete göre çocuklarından biri tarafından tahtından indirileceğini öğrenen Kronos, doğan çocuklarını yutmaktadır. Son çocuğu Zeus'u kurtarmak isteyen Rhea, kundaklanmış büyük bir taşı Kronos'a verir, Kronos da onu çocuk sanarak yutar. Daha sonra Zeus babasını kusturduğunda bu taş da dışarı çıkar ve Delphi'de kutsal bir emanet olarak sergilenir. Böylece sıradan bir taş, tanrıların egemenliğinin değişmesini sağlayan kutsal bir nesneye dönüşür.

¹⁷⁵ ANDREWS Carol, "Amulets of Ancient Egypt", The Metropolitan Museum of Art, 1994.

¹⁷⁶ WILKINSON Richard H., "The Complete Gods and Goddesses of Ancient Egypt", 1997.

Antik Yunan'da değerli taşların koruyucu ve şifa verici özelliklerine ilişkin yaygın inanışlar bulunuyordu. Ametistin sarhoşluğu önlediğine, akik taşının cesaret verdiğine, yeşim ve hematitin çeşitli hastalıklara iyi geldiğine inanılırdı. Bu inanışların büyük bölümü Helenistik dönemde sistematik hâle gelmiş ve daha sonra Roma dünyasına aktarılmıştır. Bununla birlikte bu uygulamalar dini ve kültürel inanç niteliğindedir, modern tıp tarafından doğrulanmış değildir. Özellikle Theophrastus'un On Stones adlı eseri, mineraller ve taşların özelliklerini bilimsel gözleme dayalı biçimde inceleyen ilk eserlerden biri kabul edilir. Daha sonraki dönemlerde bu esere büyüsel ve tılsımlı yorumlar eklenmiştir.

Antik Yunan mitolojisinde taş, yaratılışın, tanrısal egemenliğin, kutsal mekânların, hukukun, mezar kültürünün ve kehanetin vazgeçilmez sembollerinden biridir. Rhea'nın Kronos'a verdiği taş, Delphi Omphalos'u, kutsal baetylle, hermai, horoi, taş sunaklar ve mermer mezar stelleri Yunan taş kültürünün en belirgin örneklerini oluşturur. Arkeolojik ve filolojik araştırmalar, Yunanların taşı yalnızca dayanıklı bir malzeme olarak değil, tanrıların kudretini, dünyanın düzenini ve insanın kutsalla kurduğu bağı temsil eden canlı bir sembol olarak gördüklerini ortaya koymaktadır.¹⁷⁷

Roma Mitolojisi

Roma uygarlığında taş, yalnızca yolların, tapınakların ve anıtların yapı malzemesi değil, devlet otoritesinin, tanrılarla yapılan kutsal antlaşmaların, hukukun ve ölümsüzlüğün simgesi olarak kabul edilmiştir. Roma mitolojisinde taş, Yunan mitolojisindeki kadar belirgin bir yaratılış unsuru değildir. Romalılar evrenin kökenine ilişkin anlatıları büyük ölçüde Yunan geleneğinden devralmışlardır. Bununla birlikte Roma'nın kendi kuruluş efsanelerinde taş ve kaya önemli semboller olarak ortaya çıkar. Romulus ile Remus'un kurduğu şehrin sınırlarının taşlarla belirlenmesi, kentin kutsallığının ilk göstergelerinden biri sayılmıştır. Ayrıca Roma'nın kurulduğu Palatine Hill, yalnızca coğrafi bir yükselti değil, tanrılar tarafından seçilmiş kutsal bir kaya kütlesi olarak değerlendirilmiştir.

Roma'da taş, devlet otoritesi ve egemenliğin de önemli bir simgesiydi. Cumhuriyet ve İmparatorluk dönemlerinde zafer takları, sütunlar ve anıtlar mermer ve granitten inşa edilerek Roma'nın ebediliği vurgulanmıştır. Özellikle imparatorların heykelleri sert taşlardan yapılmış, onların ölümsüz şöhretini simgelemiştir. Bunun yanında resmi antlaşmaların ve yasaların taş levhalara yazılması, hukukun kalıcılığını ifade eden önemli bir gelenektir.¹⁷⁸

Roma'da kehanet uygulamaları doğrudan taşlara değil, tanrıların gönderdiği işaretlere dayanıyordu. Bununla birlikte bazı kutsal

¹⁷⁷ BURKERT Walter, "Greek Religion", 2002.

¹⁷⁸ ZANKER Paul, "The Power of Images in the Age of Augustus", Musei Capitolini.

taşlar ve tapınak kayaları kehanet merkezlerinin ayrılmaz parçalarıydı. Ayrıca Etrüsk geleneğinden gelen uygulamalarda yıldırımın düştüğü taşlı alanlar kutsal kabul edilir ve rahipler bu bölgeleri yorumlardı. Taş burada kehanetin kaynağı değil, tanrısal mesajın gerçekleştiği kutsal mekânı temsil eder.

Roma mitolojisi ve dininde taş, devletin sürekliliğini, tanrılarla yapılan kutsal antlaşmaları, hukuku, sınırların dokunulmazlığını ve ölümsüzlüğü temsil eden temel sembollerden biri olmuştur. Magna Mater'in kutsal siyah taşı, Terminus sınır taşları, mermer sunaklar, mezar stelleri, imparator heykelleri ve değerli taş muskaları Roma taş kültürünün en belirgin örnekleridir. Arkeolojik ve yazılı kaynaklar, Romalıların taş yalnızca dayanıklı bir yapı malzemesi olarak değil, ilahi korumanın, devlet otoritesinin ve kolektif hafızanın maddi ifadesi olarak gördüklerini açıkça ortaya koymaktadır.¹⁷⁹

Hint Mitolojisi

Hint uygarlığında taş, yalnızca tabiatın bir unsuru değil, tanrısal enerjinin (şakti), kozmik düzenin (dharma), yaratılışın ve kutsal varlığın yeryüzündeki tezahürü olarak kabul edilir. Hint kozmogonisi, tek bir yaratılış anlatısından ziyade farklı kutsal metinlerde çeşitli kozmik başlangıç tasvirleri sunar. Rigveda'daki Nasadiya Sukta, evrenin başlangıcını belirsizlik ve kozmik düzenin doğuşu üzerinden anlatırken, Puranalar yaratılış tanrılarının faaliyetleriyle açıklar. Taş, yaratılışın ilk maddesi olarak sunulmaz, ancak Himalayalar ve özellikle Mount Kailash gibi kutsal dağlar, tanrısal yaratılışın ve kozmik eksenin (Axis Mundi) sembolü hâline gelir. Dağların kayalık yapısı, evrenin değişmeyen düzenini temsil eder.

Hint mitolojisinde göktaşlarına yönelik sistematik bir ibadet bulunmamakla birlikte, gökten düşen taşların ve olağanüstü gök olaylarının tanrıların işareti olduğuna dair yerel inanışlar mevcuttur. Bazı tapınak geleneklerinde kutsal taşların göksel kökenli olduğu anlatılır, ancak bunların meteorit olduğuna ilişkin bilimsel kanıt bulunmamaktadır. Buna karşılık, kutsal dağların ve gökten inen ilahi güçlerin taşlarla ilişkilendirildiği çok sayıda mitolojik anlatı vardır.¹⁸⁰

Hint mitolojisinde kehanet doğrudan taşlarla değil, daha çok kutsal metinler, astroloji (Jyotisha), rüyalar ve tanrısal işaretler aracılığıyla ilişkilendirilmiştir. Bununla birlikte bazı kutsal taşların ilahi enerji taşıdığına ve meditasyon sırasında ruhsal sezgiyi güçlendirdiğine inanılmıştır. Tapınaklardaki kutsal kaya oluşumları da zaman zaman tanrısal mesajların alındığı mekânlar olarak kabul edilmiştir. Ancak kehanetin kaynağı taşın kendisi değil, tanrının iradesidir.

Hint mitolojisi ve dini geleneğinde taş, tanrının tezahürü, kozmik düzenin sembolü, ibadetin merkezi ve kutsal enerjinin taşıyıcısı olarak görülmektedir. Şiva Lingamı, Şaligram taşları, Himalayalar, Aşoka sütunları, Vedik taş sunakları ve Navaratna geleneği, Hint taş kültürünün en belirgin örnekleridir. Arkeolojik bulgular, kutsal metinler ve din tarihi araştırmaları, Hint kültüründe taşın yalnızca dayanıklı bir doğal

¹⁷⁹ BEARD Mary, "Religions of Rome", Natural History, 2013.

¹⁸⁰ DONIGER Wendy, "The Hindus", An Alternative History, 2009.

madde değil, ilahi varlığın, evrenin sürekliliğinin ve insanın kutsalla kurduğu ilişkinin en güçlü sembollerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır.

Çin Mitolojisi

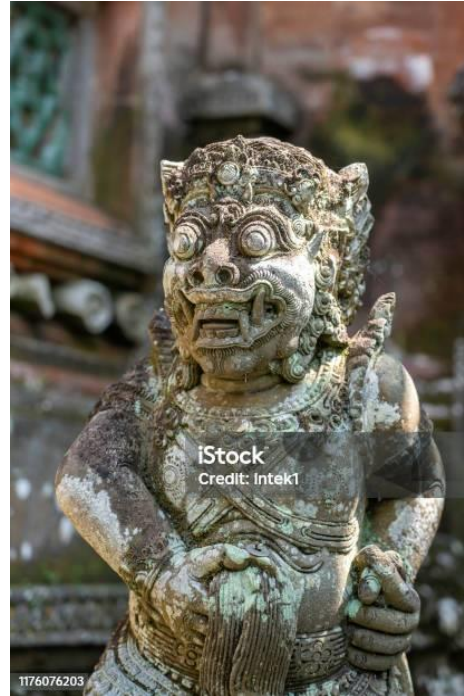
Çin uygarlığında taş, yalnızca doğanın bir unsuru değil, gök ile yer arasındaki kozmik dengenin, ölümsüzlüğün, erdemin ve devlet düzeninin sembolü olarak kabul edilmiştir. Çin mitolojisinde taş, yaratılış anlatılarında doğrudan önemli bir rol üstlenir. En ünlü örneklerden biri, Nüwa efsanesidir. Rivayete göre gökyüzü büyük bir felaket sonucu çatladığında Nüwa, beş renkli taşları eriterek göğü onarmış ve dünyanın yeniden düzenlenmesini sağlamıştır. Bu anlatıda taş, yalnızca yapı malzemesi değil, evrenin yeniden kurulmasını mümkün kılan kutsal bir unsur olarak görülür. Aynı zamanda taşın düzeni, sürekliliği ve kozmik uyumu temsil ettiği düşüncesi Çin kültürüne derin biçimde yerleşmiştir. Bir başka önemli anlatıda, Pangu evreni kaostan ayırdıktan sonra bedeninin parçaları dağlara, kayalara ve yeryüzüne dönüşür. Böylece kayalar ve taşlar, yaratılışın kalıcı mirası hâline gelir.¹⁸¹

Çin kehanet geleneğinde taşın rolü doğrudan değil, dolaylıdır. Shang Hanedanı döneminde kehanetler esas olarak hayvan kemikleri ve kaplumbağa kabukları üzerine yapılmış olsa da, Daoist gelenekte bazı doğal kayaların güçlü qi taşıdığı ve meditasyon sırasında ruhsal sezgiyi artırdığı düşünülmüştür. Ayrıca kutsal dağlardaki kaya oluşumları, ölümsüzlerin yaşadığı yerler olarak kabul edilmiş ve bu mekânlarda ilahi mesajların alınabileceğine inanılmıştır. Bununla birlikte kehanetin kaynağı taşın kendisi değil, göğün ve Dao'nun iradesidir.

Çin mitolojisi ve geleneksel Çin inançlarında taş, evrenin düzenini, imparatorluğun meşruiyetini, ahlaki erdemi, ölümsüzlüğü ve kutsal enerjiyi temsil eden temel sembollerden biridir. Nüwa'nın göğü onardığı beş renkli taşlar, kutsal dağlar, yeşim kültü, imparatorluk mühürleri, taş steller ve mezar heykelleri Çin taş kültürünün en belirgin örneklerini oluşturur. Arkeolojik bulgular ve klasik Çin metinleri, taşın Çin düşüncesinde yalnızca doğal bir madde değil, gök ile yer arasındaki kozmik uyumun ve devlet düzeninin maddi ifadesi olarak görüldüğünü açıkça ortaya koymaktadır.¹⁸²

Kelt Mitolojisi

Kelt uygarlıkları, MÖ birinci binyıldan başlayarak Orta ve Batı Avrupa'nın geniş bir bölümünde yaşamış, Britanya, İrlanda ve Galya'da kendine özgü dini ve mitolojik gelenekler geliştirmiştir. Kelt mitolojisinde Yunan ya da Mezopotamya'daki gibi ayrıntılı bir kozmogoni bulunmaz. Bunun temel

¹⁸¹ CHANG Kwang-chih, "Art, Myth, and Ritual", 1983.

¹⁸² CHANG Kwang-chih, age.

nedeni, Kelt dini bilgisinin uzun süre sözlü gelenekle aktarılmış olmasıdır. Ancak İrlanda mitolojik döngüsünde dünya, kutsal tepeler, kayalar, nehirler ve ormanlarla bütünleşmiş canlı bir varlık olarak tasvir edilir. Kaya ve taşlar, tanrıların, kahramanların ve doğa ruhlarının yaşadığı yerlerdir. Özellikle İrlanda'nın kutsal tepeleri ve büyük kaya oluşumları, yer ile öte dünya (Otherworld) arasındaki geçitler olarak kabul edilmiştir.¹⁸³

Kelt inanç sisteminde doğal kayalar ve büyük taş bloklar tanrısal gücün yeryüzündeki tezahürü olarak görülürdü. Druidlerin kutsal kabul ettiği birçok açık hava ibadet alanında büyük kaya oluşumları merkezi rol oynardı. Roma dönemi yazarları, Keltlerin ibadetlerini çoğunlukla açık havada gerçekleştirdiklerini ve kutsal doğa unsurlarına büyük saygı gösterdiklerini belirtir. Her ne kadar tüm ayrıntılar bilinmese de, taşların tanrılarla iletişim kurulan mekânlar olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.

Kelt mitolojisinde göktaşlarına yönelik sistematik bir kült olduğuna dair doğrudan kanıt bulunmamaktadır. Bununla birlikte gökten gelen olağanüstü taşların veya ateş toplarının tanrısal işaret olarak yorumlandığına ilişkin bazı Orta Çağ İrlanda anlatıları mevcuttur. Ayrıca olağanüstü şekilli taşların göksel kökenli olduğuna dair halk inanışları özellikle İskoçya ve İrlanda folklorunda yaşamaya devam etmiştir. Ancak bunlar daha çok yerel geleneklerdir, Kelt dininin merkezi bir öğretisini oluşturmaz.

Kelt mitolojisinde taş ile kehanet arasında güçlü bir sembolik bağ vardır. Bazı kutsal kayaların geleceği haber verdiğine, kralların kaderini belirlediğine veya tanrıların iradesini yansıttığına inanılmıştır. Özellikle Lia Fáil bunun en önemli örneğidir. Ayrıca Druidlerin bazı doğal kaya oluşumlarını kehanet ve ritüel amaçlı kullandığı düşünülmektedir, ancak bu konuda doğrudan yazılı Kelt kaynakları bulunmadığından bilgiler büyük ölçüde Roma yazarlarının anlatıları ve arkeolojik yorumlara dayanmaktadır.

Kelt mitolojisinde taş, doğanın canlılığı, krallığın meşruiyeti, ataların hatırası ve tanrılarla kurulan ilişkinin maddi sembolü olarak görülmüştür. Lia Fáil, kutsal menhirler, dolmenler, şifa taşları, sınır taşları ve açık hava ibadet alanlarındaki doğal kayalar Kelt taş kültürünün en belirgin örneklerini oluşturur. Arkeolojik bulgular, Roma kaynakları ve Orta Çağ İrlanda metinleri birlikte değerlendirildiğinde, taşın Kelt dünyasında yalnızca dayanıklı bir doğal madde değil, yaşayan, kutsal ve ruh taşıyan bir varlık olarak algılandığı anlaşılmaktadır.¹⁸⁴

Baltık Mitolojisi

Baltık halklarının (özellikle Litvanlar ve Letonlar) Hristiyanlık öncesi inanç sisteminde taş, doğanın sıradan bir unsuru değil, tanrıların dokunduğu, ataların ruhlarını taşıyan ve kutsal gücü muhafaza eden canlı bir varlık olarak kabul edilmiştir. Baltık yaratılış anlatılarında taş, dünyanın ilk maddesi olarak değil, yaratılış tamamlandıktan sonra tanrıların kutsallık yüklediği varlıklar arasında yer alır. Litvan halk anlatılarında bazı büyük kayaların gök tanrısının veya yıldırım tanrısı Perkūnas'ın yeryüzüne attığı taşlar

¹⁸³ GREEN Miranda, "The World of the Druids", 1997.

¹⁸⁴ GREEN Miranda, age.

olduğuna inanılır. Bazı efsanelerde ise devlerin taşıdığı kayaların yere düşmesiyle büyük kaya bloklarının oluştuğu anlatılır. Halk arasında açıklanamayan büyük kayalar çoğu zaman taşlaşmış insanlar, devler veya günahkâr varlıklarla ilişkilendirilmiştir. Bu anlatılar, taşın canlı bir geçmişe sahip olduğu düşüncesini yansıtır.¹⁸⁵

Baltık mitolojisinin en önemli tanrılarında biri olan Perkūnas ile taş arasında güçlü bir bağ kurulmuştur. Yıldırımın büyük kayalara düştüğu yerlerin kutsal olduğuna inanılmış, yıldırımın parçaladığı taşlar tanrının gücünü taşıyan nesneler olarak görülmüştür. Halk arasında bulunan tarih öncesi taş baltalar da uzun süre "Perkūnas'ın baltası" veya "gök baltası" olarak yorumlanmış, bunların yıldırımla gökten düştüğüne inanılmıştır. Arkeoloji bu nesnelerin Neolitik taş baltalar olduğunu ortaya koymuş olsa da, halk inancı onları tanrısal armağan olarak değerlendirmiştir.

Baltık mitolojisinde bağımsız "kehanet taşları" yaygın değildir, ancak bazı kutsal kayaların geleceğe dair işaret verdiğine inanılmıştır. Halk arasında dilek taşları olarak bilinen bazı kayalara dokunmanın veya çevresinde dönmenin tanrıların iradesini öğrenmeye yardımcı olacağı düşünülmüştür. Ayrıca oyuk taşlarda biriken suyun uğur getirdiğı ve hastalıkların geleceğini haber verebildiğı yönünde bölgesel inanışlar bulunmaktadır. Bunlar yazılı dini doktrinlerden ziyade sözlü halk geleneğinin ürünleridir.

Baltık mitolojisinde taş, kutsal doğanın, yıldırım tanrısı Perkūnas'ın kudretinin, ataların hatırasının ve toplumsal hafızanın en güçlü sembollerinden biridir. Oyuklu adak taşları, yıldırım taşları, kehribar, kutsal sınır taşları ve mezar taşları Baltık taş kültürünün en belirgin unsurlarını oluşturur. Buna karşılık Mısır veya Mezoamerika'daki gibi anıtsal taş tapınaklar ya da sistematik göktaş ibadeti Baltık inanç sisteminde görülmez. Arkeolojik ve etnografik araştırmalar, Baltık taş kültürünün doğa ile kutsallık arasındaki ilişkinin somut bir ifadesi olduğunu ve taşın, tanrılar ile insanlar arasında manevi bir bağ kuran canlı bir unsur olarak algılandığını göstermektedir.¹⁸⁶

¹⁸⁵ VĖLIUS Norbertas, "Algirdas Julius Greimas, Of Gods and Men", The World Outlook of the Ancient Balts, 1963.

¹⁸⁶ GIMBUTAS Marija, "The Balts; Norbertas VĖlius" The World Outlook of the Ancient Balts, 1997.

Pers Mitolojisi

Pers uygarlığında taş, yalnızca mimarinin temel yapı malzemesi değil, aynı zamanda kozmik düzeni, kraliyet otoritesini, kutsallığı ve ölümsüzlüğü simgeleyen önemli bir kültürel unsur olmuştur. Pers yaratılış anlayışında evren, Ahura Mazda tarafından düzen ve doğruluk ilkesi olan Aşa üzerine kurulmuştur. Mevcut Zerdüşt kutsal metinlerinde taşın insanın veya evrenin yaratıldığı temel madde olduğuna dair açık bir anlatı bulunmaz. Bununla birlikte dağlar ve kayalıklar, yaratılmış dünyanın en sağlam ve değişmez parçaları olarak görülür. Özellikle kutsal dağların, gök ile yeryüzü arasında bir eksen oluşturduğuna inanılmıştır. İran mitolojisindeki efsanevi Harā Berezaīti (Alborz Dağı), evrenin merkezi sayılan kutsal dağdır ve birçok sonraki İran efsanesine kaynaklık etmiştir. Bu nedenle kaya ve dağ, yaratılışın düzenini temsil eden kozmik semboller arasında yer alır.

Pers mitolojisinde kehanet taşlarına ilişkin Yunan veya Kelt geleneklerindeki kadar belirgin örnekler bulunmamaktadır. Zerdüşt dininde geleceği öğrenmenin temel yolu, kutsal metinlerin yorumlanması ve din adamlarının bilgeliğidir. Bununla birlikte bazı kutsal dağlar ve kayalık bölgeler, ilahi vahyin tecelli ettiği yerler olarak kabul edilmiştir. Kaya yüzeylerine işlenen kraliyet tasvirleri de tanrısal iradenin halka duyurulmasının sembolik araçları olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle Pers taş kültüründe kehanetten çok ilahi düzen ve kraliyet meşruiyeti ön plana çıkmaktadır.

Pers mitolojisi ve eski İran inanç sistemi bütüncül olarak değerlendirildiğinde, taşın doğrudan kutsal bir varlık olarak değil, tanrısal düzeni, hükümdarlığın meşruiyetini, kalıcılığı ve kozmik istikrarı temsil eden güçlü bir sembol olduğu görülmektedir. Kaya mezarları, anıtsal yazıtlar, kutsal dağlar, değerli taşlar ve taş platformlar, Pers kültüründe taşın hem dini hem de siyasi hayatın ayrılmaz bir parçası olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle Pers taş kültü, Mezopotamya'nın kutsal taş geleneği ile Anadolu'nun kaya kutsallığı anlayışını birleştiren, buna karşılık Zerdüşt düşüncesinin ahlâk merkezli kozmolojisiyle farklılaşan özgün bir karakter taşımaktadır. Modern araştırmalar ise taşlara atfedilen doğaüstü güçleri tarihsel bir gerçeklik olarak değil, eski İran toplumunun dini sembolizmi ve kültürel hafızasının önemli unsurları olarak değerlendirmektedir.¹⁸⁷

Moğol Mitolojisi

Moğol mitolojisinde taş, yalnızca tabiatın bir parçası değil, göğün iradesini, ataların ruhlarını, kutsal dağları ve insan ile doğa arasındaki dengeyi temsil eden önemli bir semboldür. Moğol yaratılış anlatılarında taş, dünyanın yaratıldığı temel unsur olarak açık biçimde yer almasa da, kutsal dağlar ve kayalıklar kozmik düzenin merkezleri kabul edilmiştir. Özellikle Burhan Haldun Dağı, Moğol mitolojisinde kutsal bir dağ olarak öne çıkar. Rivayetlere göre Cengiz Han, zor zamanlarında bu dağa sığınmış ve göğe dua etmiştir. Dağların kaya yapısı, göğün sağlamlığını ve Tengri'nin değişmez düzenini temsil eden kutsal bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Böylece taş, yaratılışın maddesinden ziyade kozmik düzenin ve kutsal coğrafyanın sembolü hâline gelmiştir.

¹⁸⁷ BRIANT Pierre, "From Cyrus to Alexander", UNESCO, Persepolis Dünya Mirası dosyası, 2002.

Moğol Şamanizminde taşlar, ruhlarla iletişim kurmanın araçlarından biri olarak görülmüştür. Şamanlar bazı sıra dışı taşların ruh taşıdığına veya doğa ruhlarının belirli kayalarda yaşadığına inanmıştır. Şaman ayinlerinde kullanılan kutsal alanların çoğu kaya tepeleri veya taş yığınları çevresinde kurulmuştur. Ancak Moğolların doğrudan taşla tapındığı söylenemez, kutsallık, taşın kendisinden çok onun temsil ettiği ruhsal varlığa yöneliktir.

Moğol mitolojisinde kehanet taşları, daha çok şamanların kullandığı kutsal taşlar biçiminde karşımıza çıkar. Bazı taşların ruhlarla iletişim kurulmasına yardımcı olduğuna, geleceğe ilişkin işaretler verdiğine inanılmıştır. Bununla birlikte Moğol kehanet geleneğinde taşlardan çok davullar, kemikler ve ateş fali daha önemli yer tutmaktadır. Dolayısıyla taşın kehanet işlevi ikincil düzeyde kalmıştır.

Moğol mitolojisinde taş, kutsal dağların, Tengri inancının, şamanik ritüellerin, atalar kültürünün ve bozkır yaşamının ayrılmaz bir parçasıdır. Ovoo taş yığınları, yada taşı inancı, kutsal kayalar, mezar taşları ve taş anıtlar, Moğolların taşı yalnızca doğal bir nesne olarak değil, ruhsal dünyanın görünür bir temsilcisi olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Bununla birlikte modern tarih ve antropoloji araştırmaları, taşlara atfedilen doğaüstü güçleri tarihsel gerçeklikten ziyade şamanik dünya görüşü ve halk inançlarının kültürel yansımaları olarak ele almaktadır. Moğol taş kültürü, Türk bozkır geleneğiyle ortak köklere sahip olmakla birlikte, özellikle ovoo ritüelleri ve kutsal dağ anlayışıyla kendine özgü bir karakter geliştirmiştir.¹⁸⁸

Maya Mitolojisi

Mezoamerika'nın en gelişmiş uygarlıklarından biri olan Maya uygarlığında taş, yalnızca mimarinin temel malzemesi değil, aynı zamanda kozmolojinin, kutsal zaman anlayışının, krallık ideolojisinin ve dini ritüellerin en önemli sembollerinden biri olmuştur. Maya yaratılış anlayışının temel kaynağı olan Popol Vuh'da dünyanın yaratılışı doğrudan taş üzerinden anlatılmaz, ancak dağlar, kayalar ve mağaralar yaratılışın ilk düzenlenen unsurları arasında yer alır. Tanrılar önce yeryüzünü denizlerden çıkarır, ardından dağları ve kayalıkları yükseltir. Bu nedenle taş, Maya kozmolojisinde düzenin ve sağlamlığın simgesi hâline gelir. Özellikle kutsal mağaralar, yeraltı dünyası olan Xibalba'ya açılan kapılar kabul edildiğinden, kaya oluşumları yalnızca coğrafi değil, aynı zamanda kozmik mekânlar olarak değerlendirilmiştir.

Maya kehanet geleneğinde taşlar doğrudan fal aracı olarak kullanılmaktan ziyade, kutsal mekânların ayrılmaz parçalarıdır. Kehanet ve zaman hesaplamaları esas olarak takvim sistemleri, rahiplerin yorumları ve astronomik gözlemler aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte bazı kutsal mağaralar ve taş sunakların tanrılarla iletişim kurulan yerler olduğuna inanılmıştır. Bu nedenle taş, kehanetin nesnesinden çok kehanetin gerçekleştiği kutsal ortamı temsil etmektedir.

Maya mitolojisinde taş, yaratılışın düzenini, kutsal dağları, mağaraları, krallığın ilahi meşruiyetini, ölümsüzlüğü ve kutsal zamanı temsil eden temel sembollerden biridir.

¹⁸⁸ ATWOOD Christopher P., "The Secret History of the Mongols", 2012.

Piramitler, steller, altarlar, mezar lahitleri ve özellikle yeşim taşı, Maya taş kültürünün en güçlü unsurlarını oluşturur. Buna karşılık göktaşı kültürü veya kehanet taşları gibi temalar, Maya inanç sisteminde ikincil düzeydedir ve bu alanlarda doğrudan kanıtlar sınırlıdır. Modern arkeoloji ve Mayabilim araştırmaları, taşlara atfedilen doğaüstü güçleri tarihsel gerçeklik olarak değil, Maya toplumunun dini sembolizmi, kozmolojisi ve siyasal ideolojisinin kültürel ifadeleri olarak değerlendirmektedir. Bu yönüyle Maya taş kültürü, dünyanın en gelişmiş anıtsal taş uygarlıklarından birinin inanç sistemini anlamada temel anahtarlardan biridir.

Aztek Mitolojisi

Aztek uygarlığında taş, yalnızca tapınakların ve anıtların yapımında kullanılan bir malzeme değil, evrenin yaratılışını, tanrıların gücünü, kurban ritüellerini, hükümdarlığın meşruiyetini ve kutsal zaman anlayışını temsil eden temel sembollerden biridir. Aztek yaratılış mitlerinde taş doğrudan insanın yaratıldığı temel madde değildir, ancak dünyanın oluşumu ve kozmik düzenin kurulmasında önemli bir semboldür. Aztek kozmolojisine göre dünya art arda gelen "Beş Güneş" çağlarından oluşmuştur. Her çağ büyük felaketlerle sona ermiş ve yeni bir kozmik düzen kurulmuştur. Bu döngüsel evren anlayışında dağlar, kayalar ve kutsal taşlar evrenin değişmeyen eksenini olarak değerlendirilmiştir. Özellikle tanrıların yaşadığı kabul edilen kutsal dağlar, gökle yeraltı dünyası arasında bağlantı kuran merkezler olarak görülmüştür.

Aztek dininde taşın en belirgin kullanım alanlarından biri adak ve kurban törenleridir. Başkent Templo Mayor başta olmak üzere büyük tapınaklarda bulunan taş kurban sunakları üzerinde insan ve hayvan kurbanları sunulmuştur. Özellikle techcatl adı verilen kurban taşı, tanrılara adanan ritüellerin merkezindeydi. Esirler bu taş üzerine yatırılır, rahipler tarafından kalpleri çıkarılarak güneş tanrısına sunulurdu. Aztek inancına göre bu kurbanlar, güneşin hareketini sürdürmesi ve evrenin düzeninin devam etmesi için gerekliydi. Arkeolojik kazılar ve sömürge dönemi kayıtları bu uygulamaları doğrulamaktadır.¹⁸⁹

Aztek mitolojisinde kehanet taşları doğrudan bağımsız bir gelenek oluşturmaya da, obsidyen bu alanda özel bir yere sahiptir. Siyah, parlak yüzeyi nedeniyle obsidyen aynalar, rahipler tarafından kehanet ve ruhlarla iletişim amacıyla kullanılmıştır. Özellikle Tezcatlipoca ("Dumanlı Ayna") ile ilişkilendirilen obsidyen, hem tanrısal bilgeliğin hem de görünmeyeni görmenin sembolü kabul edilmiştir. Bu nedenle Aztek taş kültüründe obsidyen, yalnızca bir taş değil, kutsal bilgiye ulaşmanın aracı olarak değerlendirilmiştir.

Aztek mitolojisinde taş, kozmik düzenin, tanrılarla iletişimin, kurban ritüellerinin, kutsal zamanın ve krallığın meşruiyetinin temel sembollerinden biridir. Güneş Taşı, techcatl kurban taşı, obsidyen aynalar, firuze süslemeler, piramitler ve taş tapınaklar bu kültürün en belirgin örneklerini oluşturur. Buna karşılık göktaşı kültürü veya bağımsız kehanet taşları gibi temalar, Aztek inanç sisteminde sınırlı yer tutmaktadır. Modern arkeoloji ve dinler tarihi araştırmaları, Aztek taş kültürünü Mezoamerika'nın en gelişmiş

¹⁸⁹ SMITH Michael E., "The Aztecs", Blackwell, 2012.

sembolik taş geleneği olarak değerlendirmekte, taşın hem dini hem de siyasi otoritenin görünür simgesi hâline geldiğini ortaya koymaktadır.

İnka Mitoloji

İnka uygarlığında taş, yalnızca mimarının temel yapı malzemesi değil, evrenin düzenini, ataların varlığını, tanrıların kudretini ve devlet otoritesini temsil eden kutsal bir unsur olarak kabul edilmiştir. İnka yaratılış mitlerinin merkezinde Viracocha yer alır. Erken İspanyol kroniklerine göre Viracocha, büyük tufandan sonra insanları yeniden yaratmış ve bazı toplulukları doğrudan kayalardan, mağaralardan veya dağ yamaçlarından yeryüzüne çıkarmıştır. Bu anlatılar, taşın yalnızca doğal bir unsur değil, insan topluluklarının kökeniyle bağlantılı kutsal bir kaynak olarak görüldüğünü göstermektedir. Birçok And topluluğu, atalarının belirli bir kaya, mağara ya da dağdan çıktığına inanmış, bu yerleri atalarının ilk ortaya çıktığı kutsal mekânlar olarak korumuştur.

İnka taş kültürünün temel kavramlarından biri huaca (wak'a) anlayışıdır. Huaca, kutsallık taşıyan herhangi bir nesne, kaya, dağ, mağara, pınar veya anıt anlamına gelir. Büyük kaya blokları, sıra dışı taş oluşumları ve doğal kayalıklar tanrıların, ataların veya doğa ruhlarının yaşadığı yerler kabul edilmiştir. Bu kutsal taşlara belirli günlerde ziyaretler yapılır, yiyecekler, chicha (mısır birası), lama yünü, deniz kabukları ve değerli eşyalar sunulurdu. İnka dininde kutsallık taşın kendisinden çok, taşta bulunduğu inanılan kutsal güçten kaynaklanmaktadır.

İnka kehanet geleneğinde bazı kutsal kayalar ve huacalar, tanrıların iradesinin öğrenildiği mekânlar olarak kabul edilmiştir. Rahipler belirli taşların yanında dua eder, adak sunar ve tanrıların işaretlerini yorumlamaya çalışırlardı. Bununla birlikte kehanet

doğrudan taşın kendisinden değil, taşta bulunduğu inanılan kutsal güçten kaynaklanıyordu. Bu yönüyle huacalar, İnka dininde ilahi iletişimin merkezleri olarak değerlendirilmiştir.

İnka mitolojisinde taş, yaratılışın, atalar kültünün, kutsal dağların, devlet otoritesinin ve kozmik düzenin en güçlü sembollerinden biridir. Huaca geleneği, taş sunaklar, yüksek dağ tapınakları, kusursuz taş mimarisi ve kutsal kaya oluşumları, İnka taş kültürünün temel unsurlarını oluşturur. Buna karşılık göktaş kültü veya belirli "krallık taşları" gibi temalar, İnka dininde ikincil düzeyde kalmış ve bunlara ilişkin doğrudan kanıtlar sınırlı olmuştur. Modern arkeoloji ve And çalışmaları, İnka taş kültürünü And dünyasının kutsal coğrafya anlayışının ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirmekte, taşın hem dini hem de siyasi düzeni görünür kılan temel sembollerden biri olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁹⁰

Polinezya Aborjin ve Māori Mitolojisi

Polinezya kültürlerinde taş, yalnızca volkanik adaların doğal bir parçası değil, aynı zamanda tanrıların gücünü, ataların ruhlarını, kutsal mekânları ve toplumsal otoriteyi temsil eden temel sembollerden biridir. Polinezya yaratılış anlatılarında taş, dünyanın ilk maddesi olarak her zaman ön plana çıkmaz, ancak adaların oluşumu, kutsal dağlar ve volkanik kayalar kozmik düzenin temel unsurları arasında yer alır. Hawaii mitolojisinde Pele'nin lavlarla yeni topraklar oluşturduğu anlatılır. Soğuyan lavlar taşla dönüşerek tanrıçanın gücünün kalıcı bir izi olarak kabul edilir. Māori mitolojisinde ise dağlar ve kayalıklar, ilkel ebeveynler olan Ranginui ile Papatūānuku'nun çocuklarının yaşadığı kutsal varlıklar olarak görülür. Böylece taş, yaratılışın devam eden canlı bir parçası sayılır.

Polinezya mitolojisinde taş, mana ve tapu kavramlarıyla bütünleşmiş, tanrıların gücünü, ataların ruhlarını, kutsal coğrafyayı ve siyasal otoriteyi temsil eden temel sembollerden biridir. Heiau ve marae taş platformları, kutsal kayalar, pounamu geleneği, ahu platformları ve moai heykelleri, Polinezya taş kültürünün en belirgin örneklerini oluşturur. Buna karşılık göktaş kültü veya bağımsız kehanet taşları gibi temalar, Polinezya inanç sisteminde ikincil düzeydedir ve bunlara ilişkin doğrudan arkeolojik kanıtlar sınırlıdır. Günümüz antropoloji ve arkeoloji araştırmaları, Polinezya taş kültürünü doğa, atalar ve kutsal güç arasında kurulan ilişkinin maddi ifadesi olarak değerlendirmektedir. Bu yönüyle Polinezya taş kültü, dünyanın en özgün kutsal peyzaj geleneklerinden birini temsil etmektedir.

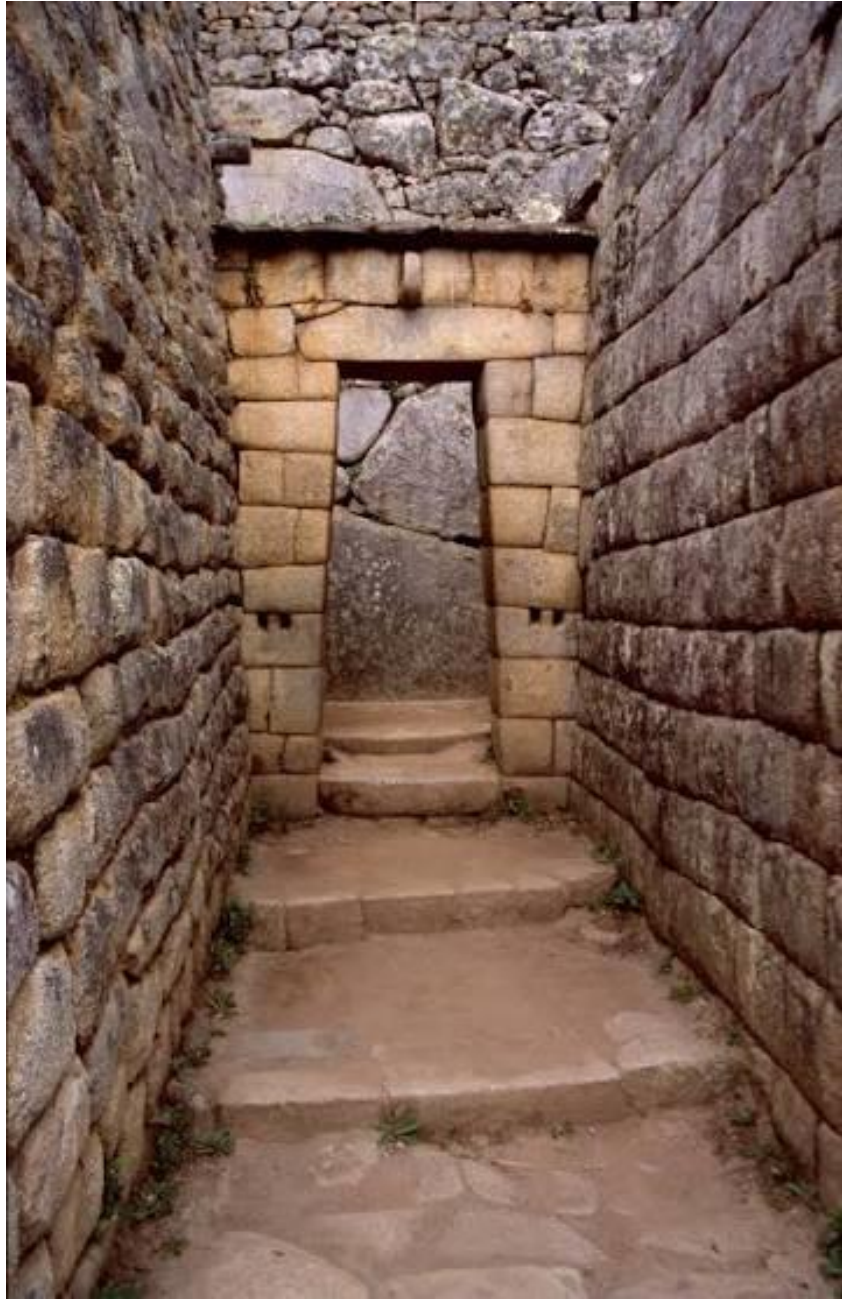
Avustralya Aborjin kültürlerinde taş, yalnızca doğanın bir parçası değil, yaratılışın canlı tanığı, ataların bedenleşmiş hâli ve kutsal coğrafyanın en önemli unsurlarından biridir. Aborjin yaratılış mitlerinin merkezinde Düş Zamanı bulunur. Bu kutsal dönemde göksel ve yeryüzü varlıkları kıtayı dolaşmış, yürüdükleri yollar, oturdukları kayalar, uyudukları mağaralar ve dinlendikleri tepeler kutsal hâle gelmiştir. Pek çok bölgede büyük kaya oluşumlarının, yaratıcı ataların taşlaşmış bedenleri olduğuna inanılır. Bazı anlatılarda dev yılanlar, kangurular, emular veya insan biçimli yaratıcı varlıklar öldükten sonra taşla dönüşmüş ve bugünkü kutsal kayaları oluşturmuştur. Böylece

¹⁹⁰ BAUER Brian S., "The Sacred Landscape of the Inca", UNESCO, Qhapaq Ñan Dünya Mirası dosyası.

taş, yaratılışın sona ermiş bir kalıntısı değil, yaratıcı ataların hâlen yaşayan varlığı olarak görülmektedir.

Aborjin mitolojisinde taş, Düş Zamanı'nın yaşayan tanığı, yaratıcı ataların bedeni, kutsal coğrafyanın temel unsuru ve ruhsal gücün taşıyıcısıdır. Kutsal kayalar, kuvars kristalleri, Songline güzergâhları, meteor kraterleri ve doğal kaya oluşumları, Aborjin taş kültürünün en belirgin örneklerini oluşturur. Buna karşılık büyük taş tapınaklar, krallık taşları veya sistematik kurban sunakları gibi yapılar Aborjin kültüründe bulunmaz. Modern antropoloji ve arkeoloji araştırmaları, Aborjin taş kültürünü doğayla, atalarla ve kutsal hafızayla kurulan ilişkinin maddi ifadesi olarak değerlendirmektedir. Bu yönüyle Aborjin taş kültürü, dünyanın en eski ve en süreklilik gösteren kutsal peyzaj geleneklerinden birini temsil etmektedir.

Māori mitolojisinde taş, yaratılışın, atalar kültürünün, mana ve tapu anlayışının en güçlü sembollerinden biridir. Özellikle pounamu, yalnızca değerli bir taş değil, yaşayan ataların mirası, toplumsal hafıza ve kutsal gücün somutlaşmış biçimi olarak görülmektedir. Kutsal kayalar, pounamu emanetleri, doğal taş sınırlar ve törensel taş alanlar, Māori taş kültürünün temel unsurlarını oluşturur. Buna karşılık büyük taş tapınaklar, sistematik göktaş kültürü veya bağımsız kehanet taşları Māori dininde ikincil düzeydedir. Günümüz antropoloji ve arkeoloji araştırmaları, Māori taş kültürünü insan, doğa ve atalar arasındaki ilişkinin en güçlü maddi sembollerinden biri olarak değerlendirmektedir.

DÜNYA UYGARLIKLARINDA TAŞ KÜLTLERİ

Eski toplumsal pratiklerin kalıcılığı, özel yaşamın gündelik akışında yer alan örtülü toplumsal ve kültürel pratiklerde aranmalıdır. Bu bağlamda eski çağlarda taşlara mutluluk ve talih maksatlı temenni ve fal bakma, efsunculuk ve büyü yapma, kar ve yağmur yağdırma, bereket ve bolluğa erişme, dilek ve niyet tutma ile adak adama gibi unsurların atfedildiği bilinmektedir. Dolayısıyla kökeni antik döneme kadar dayanan veya kutsal olarak atfedilen birçok taş mevcuttur. Özellikle bu tür inanışlara halk efsanelerinde ve mitolojilerde rastlanmaktadır. Örneğin Antik Yunan kültüründe önemli bir yere sahip olan Oniks taşının kökeni mitolojiyle ilişkilendirilmiştir:

İlkel insanın dünyasında taş, sadece bir araç değil, aynı zamanda evrenin temelini oluşturan, sarsılmaz, ölümsüz ve gizemli bir varlıktı. İnsan, taşın soğukluğunda bir güç, sertliğinde bir savunma, aşınmazlığında ise bir ebediyet görmüştür. Taşın kullanımından taşın kutsanmasına uzanan süreç, insanın doğayı sadece fiziksel olarak değil, aynı zamanda manevi olarak da anlamlandırma çabasının en saf halidir.

İnsan ile taş arasındaki ilişki, yalnızca bir araç-gereç ilişkisi değildir. Taş, insanın ilk bıçağı, ilk baltası, ilk ateş yakma aracı olduğu kadar, aynı zamanda ilk sembollerinden, ilk kutsallarından ve ilk inanç nesnelerinden biri olmuştur. Tarih öncesi çağların sisleri arasına bakıldığında, insanın taşı yalnızca kullanan değil, ona anlam yükleyen, onu kutsallaştıran ve onunla görünmeyen dünya arasında bağ kurmaya çalışan bir varlık olduğu görülür.

Taş, insanın karşısına dağlarda, mağaralarda, nehir yataklarında ve volkanik arazilerde çıkan sıradan bir doğa nesnesi değildi. O, milyonlarca yıldır yerinde duran, fırtınalara, yağmurlara, depremlere direnen, değişmeyen ve kalıcılığı temsil eden bir varlıktı. Sürekli değişen doğa karşısında taşın bu dayanıklılığı, ilk insan toplulukları üzerinde derin bir etki bırakmış olmalıdır. İnsanlar doğuyor, yaşıyor ve ölüyor; ağaçlar kuruyor, hayvanlar yok oluyordu, fakat kayalar ve büyük taşlar yerlerinde

durmaya devam ediyordu. Belki de bu nedenle taş, ölümsüzlüğün ve sürekliliğin sembolü hâline gelmeye başladı.

Paleolitik dönemin sonlarından itibaren bazı taşların bilinçli olarak seçildiği anlaşılmaktadır. Arkeolojik bulgular, insanların renkli çakıl taşlarını, kuvars parçalarını ve ilginç şekilli kaya parçalarını yalnızca kullanım amacıyla değil, estetik ve sembolik nedenlerle de topladıklarını göstermektedir. Güney Afrika'daki bazı yerleşimlerde, doğal olarak dikkat çekici şekillere sahip taşların kilometrelerce uzaklıktan taşındığı belirlenmiştir. Bu durum, taşların yalnızca fayda sağlayan nesneler olarak görülmediğini, aynı zamanda insan zihninde özel anlamlar kazanmaya başladığını göstermektedir.¹⁹¹

İnsanların ölümlerini gömmeye başlamasıyla birlikte taşın manevi boyutu daha da belirgin hâle geldi. Bazı mezarların çevresine taş dizileri yerleştiriliyor, mezarların üzerine büyük taşlar konuyor ve ölümlere taş aletler eşlik ediyordu. Bu uygulamalar, ölümden sonraki yaşama ilişkin ilk düşüncelerin ve atalara saygının gelişmeye başladığını göstermektedir. Mezarın üzerine yerleştirilen taşlar, hem ölüye duyulan saygıyı hem de onun hatırasını koruma düşüncesini temsil ediyordu.

Neolitik Çağ'a gelindiğinde taş kültü daha belirgin bir hâl almaya başladı. İnsanlar artık büyük taş blokları yalnızca yapı malzemesi olarak değil, sembolik ve kutsal amaçlarla da kullanıyorlardı. Özellikle anıtsal taşlar, dikilitaşlar ve megalitik yapılar, taşın dinsel bir kimlik kazandığını göstermektedir. Dev taş blokların belirli düzenler içerisinde yerleştirilmesi, insanın evreni, gökyüzünü, mevsimleri ve görünmeyen güçleri anlamlandırma çabasının bir parçasıydı.¹⁹²

İlkel insan için doğada tesadüfen karşılaştığı, alışılmadık şekle sahip (örneğin bir insan yüzünü veya bir hayvanı andıran), gökten düşen veya suyun aşındırıp pürüzsüzleştirdiği taşlar, doğaüstü bir gücün yansıması olarak kabul edilirdi. "Taş kültü" olarak adlandırılan bu inanç sisteminde, taşın "canlı" olduğu düşünülürdü. Bir taşın yerinden oynatılması veya kırılması, o taşın barındırdığı ruhun öfkelenebileceği düşüncesiyle büyük bir titizlikle ele alınırdı.

Bu inancın en somut yansıması, insanın kendisinden daha büyük ve güçlü olan "gökten gelen taşlara", yani meteorlara duyduğu derin saygıdır. Gökten düşen ateş, yerdeki insan için tanrısal bir mesajdı. Bu "yıldız taşları", kabilelerin en kutsal emanetleri haline gelmiş; dokunulması veya ona yaklaşılması özel ritüellere bağlanmıştır.

Kutsal Taşlar

İlkel insan, taşı kutsarken aslında kendi "varoluşunu" kutsuyordu. Bir taşı yontup ona bir şekil verdiğinde, o taş artık bir nesne olmaktan çıkıp bir "idole" (puta) dönüşüyordu. Ana tanrıça betimlemeleri veya hayvan totemleri, taşa nakşedildiğinde

¹⁹¹ MITHEN Steven, "Aklın Tarih Öncesi: İnsan Zihninin Kökeni ve Sanatın, Dinin ve Bilimin Evrimi", Varlık Yayınları, 2004, s. 145.

¹⁹² MITHEN Steven, age, s.143.

taş artık o varlığın kendisi haline geliyordu. İnsan, taşın içinde kendi suretini gördüğünde, doğanın parçası olduğunu daha derinlemesine hissediyordu.

İlkel insan için taş, zamanın ötesinde bir varlıktı. Ağaçlar kuruyor, hayvanlar ölüyor, insanlar toprak oluyordu ama taş hep oradaydı. Taşın bu aşınmazlığı, insanda "ebediyet" kavramını tetikledi. Taş kültü, insanın doğayla kurduğu en eski "anlaşma"dır; taş insana barınak, silah ve kutsal bir rehber olurken; insan da taşı sanatıyla, inancıyla ve emeğiyle ölümsüzleştirdi.

İlkel topluluklar, taşın sarsılmazlığını kendi yaşam alanlarına taşımak istemişlerdir. Menhirler (tek dikili taşlar) ve dolmenler (taş masalar), bu arayışın devasa sonuçlarıdır. Bu yapılar, sadece fiziksel birer işaret değil, aynı zamanda dünyanın merkezini işaret eden, gökyüzü ile yeryüzünü birbirine bağlayan "eksenler" (axis mundi) olarak görülmüştür.¹⁹³

Taşların dikilmesi, aslında insanın toprağa "ben buradayım ve bu toprak benim" deme biçimiydi. Taşlar, ataların ruhlarının ikametgâhı olarak görülür; kabilenin felaketlerden korunması, bereketin artması veya yağmurun yağması için bu taşların önünde kurbanlar kesilir, danslar edilir ve dualar ediliirdi. Taş, insanın faniliğine karşın, tanrısal bir kalıcılığı temsil ediyordu.

İlkel toplumlarda animistik düşünce oldukça yaygındı. Bu anlayışa göre yalnızca insanlar ve hayvanlar değil, dağlar, nehirler, ağaçlar ve taşlar da bir ruha sahipti. Özellikle dikkat çekici biçimlere sahip kayalar, büyük kaya blokları, mağara girişlerindeki taşlar veya gökten düştüğü düşünülen meteor taşları kutsal kabul ediliyordu. İnsanlar bu taşlara dokunarak bereket, sağlık ve korunma dileklerinde bulunuyor, onları kabilelerinin koruyucusu olarak görüyorlardı.

Bazı taşlar ise tılsım olarak kullanılıyordu. Delinmiş çakıl taşları, kuvars kristalleri, akik ve yeşim benzeri taşlar boyunlarda taşınıyor, kötü ruhlardan koruduğuna inanılıyordu. Bu taşların doğaüstü güçlere sahip olduğuna, hastalıkları uzaklaştırdığına ve avda başarı sağladığına inanılıyordu. Böylece taşlar, insanın ilk muskaları ve koruyucu nesneleri hâline gelmişti.

¹⁹³ ELIADE Mircea, "Kutsal ve Dindışı", Gece Kitaplığı, 2017, s. 28,

Şimşek düşmesi sonucu bulunan taşlar da birçok toplumda kutsal kabul edilmiştir. Gökten gelen ateşle ilişkili oldukları düşünülen bu taşların tanrılar tarafından gönderildiğine inanılmıştır. Meteor kökenli taşlar ise yeryüzüne ait olmayan nesneler olarak görülmüş, onların göksel güçlerin sembolü olduğu düşünülmüştür.

Büyük kayalar ve dağlar da tarih öncesi insan için kutsallığın merkeziydi. Yüksek dağlar gökyüzüne daha yakın oldukları için tanrıların yaşadığı yerler olarak kabul ediliyor, mağaralar ise yeraltı dünyasına açılan kapılar olarak görülüyordu. Mağara duvarlarına yapılan resimler ve ritüel amaçlı bırakılan taşlar, insanın taşlarla olan manevi bağının ne kadar eski olduğunu göstermektedir.

Taş kültü yalnızca tarih öncesi çağlarla sınırlı kalmamıştır. Mezopotamya'da kutsal taşlar tapınaklara yerleştirilmiş, Antik Mısır'da bazı taşlar tanrısal güçlerin taşıyıcısı kabul edilmiş, Anadolu'da ve Orta Asya'da kutsal kaya ve dağ kültleri uzun yüzyıllar boyunca yaşamaya devam etmiştir. Hatta günümüzde bile bazı mezarlara taş bırakılması, dilek taşları, nazarlıklar ve uğur getirdiğine inanılan taşlar, binlerce yıl önce başlayan bu kadim geleneğin izlerini taşımaktadır.¹⁹⁴

Aslında taş kültürünün temelinde insanın doğaya duyduğu hayranlık, korku ve anlam arayışı yatmaktadır. İlk insan, elindeki taşla avlanmış, ateş yakmış ve yaşamını sürdürmüştür. Ancak aynı insan, bir süre sonra taşın yalnızca bir araç olmadığını düşünmeye başlamış, ona görünmeyen anlamlar yüklemiş ve taşın sessiz varlığında doğaüstü güçlerin izlerini aramıştır.

Belki de bu nedenle taş, insanlık tarihinin ilk silahı olduğu kadar ilk mabedi, ilk tılsımı ve ilk kutsalı olmuştur. Çünkü insan, doğayı anlamaya çalışırken önce gökyüzüne değil, ayaklarının altındaki taşa bakmış ve evrenin sırlarını onun sessizliğinde aramaya başlamıştır.

Dilek Taşları ve Adak Taşları

İnsanlık tarihinin başlangıcında taş, yalnızca elde tutulan bir alet, bir silah ya da ateş çıkarmaya yarayan sıradan bir nesne değildi. İlk çağ insanı için taş; ağaçlar gibi çürüyen, hayvanlar gibi göçen ya da insanlar gibi ölen bir varlık değildi. Taş, "ebediyetin" yeryüzündeki yansımasıydı. Bu sarsılmaz niteliği, taşı zamanla kutsal bir emanet, bir dilek kutusu ve tanrılarla aradaki bir köprü haline getirdi. Taş, aynı zamanda görünmeyen dünyaya açılan bir kapı, bilinmeyen güçlerle iletişim kurmanın bir aracı ve insanın umutlarını, korkularını ve dileklerini emanet ettiği sessiz bir sırdaştı.

İlkel insanın dünyasında doğa, günümüzde olduğu gibi açıklanabilir bir sistem değildi. Şimşekler gökyüzünü yarıyor, seller köyleri sürüklüyor, kuraklık açlık getiriyor, hastalıklar ansızın can alıyordu. İnsan, karşısındaki bu büyük gücün nedenlerini bilmiyor, fakat onunla bir şekilde iletişim kurmaya çalışıyordu. İşte bu noktada taşlar, doğa ile insan arasındaki görünmez köprünün ilk unsurlarından biri hâline geldi.¹⁹⁵

¹⁹⁴ ELIADE Mircea, "Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi (Cilt 1)", Kabalcı Yayınevi, 2003, s. 14.

¹⁹⁵ ELIADE Mircea, (2017), age, s.12.

Paleolitik dönemin sonlarından itibaren insanlar, bazı taşların diğerlerinden farklı olduğuna inanmaya başladılar. Dikkat çekici renkleri, parlak yüzeyleri veya alışılmadık şekilleri olan taşlar özel kabul ediliyordu. Nehirlerden toplanan yuvarlak çakıl taşları, kuvars kristalleri ve ilginç biçimlere sahip kaya parçaları, yalnızca kullanışlı oldukları için değil, taşıdıkları düşünülen gizemli güçler nedeniyle de saklanıyordu.

İlkel insan için doğada karşılaşılan sıradışı taşlar ilahi bir gücün yerleştiği mekânlar olarak kabul edilirdi. "Dilek taşı" kültü, insanın kendi çaresizliğini "sarsılmaz" olana aktarma çabasıdır. Animistik düşünceye göre doğadaki her varlığın bir ruhu vardı. Ağaçlar, dağlar, nehirler ve taşlar da canlı kabul ediliyordu. Büyük kayaların içinde ataların ruhlarının yaşadığına, bazı taşların ise görünmeyen güçlerle dolu olduğuna inanılıyordu.

İnsanların dileklerini bir nesneye emanet etme geleneği, muhtemelen tarih öncesi çağlara kadar uzanmaktadır. Bir avcı başarılı bir av dileyerek küçük bir taşı belirli bir yere bırakıyor, bir anne hasta çocuğunun iyileşmesi için kutsal kabul edilen kayanın üzerine elini koyuyor, kabile üyeleri yağmur yağması için belirli taşların etrafında toplanıyordu.

Bir taşa dilek tutmak, aslında o dileği taşa "hapsetmek" veya ona "teslim etmek"ti. İnsan, kendi geçici arzularını, taşın ebedi doğasına emanet ederdi. Bu taşlara dokunmak, etrafında dönmek veya ona bir çaput bağlamak, o kutsal güçle fiziksel bir temas kurma isteğinin ürünüdür. Taşın soğukluğu, dileğin saflığını ve ciddiyetini simgeler; taşın ağırlığı ise dileğin gerçekleşmesi için gereken sabrı temsil ederdi.¹⁹⁶

Bugün dağ zirvelerinde, türbelerde veya yol kenarlarındaki taş yığınlarında görülen geleneklerin kökleri büyük ihtimalle bu çok eski dönemlere uzanmaktadır. Bir taş

¹⁹⁶ ELIADE Mircea, (2017), age, s.38.

bırakmak, aslında görünmeyen güçlere sessiz bir mesaj göndermekti. Belki de insanın ilk duası sözlerle değil, bir taşla ifade edilmişti.

Neolitik döneme gelindiğinde insanların inanç dünyası daha karmaşık bir yapıya kavuştu. Yerleşik yaşamın başlaması, toplulukların büyümesi ve tarımın gelişmesiyle birlikte bereket, yağmur, hastalık ve ölüm gibi konular daha büyük önem kazandı.

Adak taşları, insanın “karşılıklı hediyeleşme” anlayışının kutsal düzleme taşınmış halidir. İkel toplumlarda adak, tanrılara ya da ruhlara sunulan bir tür “sözleşme” hediyesidir. İnsan, bolluk, bereket, sağlık veya avın bereketi için yardım dilediğinde, karşılığında en kıymetli olanı sunardı.

Taş, bu sununun kalıcı adresiydi. Bir mağaranın girişine, bir dağın zirvesine ya da kutsal kabul edilen bir kayalığın dibine bırakılan taşlar, aslında “burada bir dua edildi” ve “söz verildi” demenin en ilkel yoluydu. Adak olarak sunulan küçük taşlar, zamanla birikerek devasa “taş yığınları” (cairn) oluşturmıştır. Her eklenen taş, yeni bir duayı, yeni bir şükranı temsil ediyordu. Bu yığınlar, insanın toplumsal hafızasının da ilk kayıtlarıydı; bir kabilenin ortak inancının, ortak korkularının ve ortak umutlarının üst üste yığılmış ifadesiydi.

İnsanlar tanrılara, ruhlara veya atalarına teşekkür etmek ya da yardım istemek amacıyla çeşitli adaklar sunmaya başladılar. Bu adaklar bazen hayvan kemikleri, bazen yiyecekler, bazen de özel seçilmiş taşlar oluyordu. Bazı bölgelerde insanlar kutsal kabul edilen kayaların önüne küçük taşlar bırakıyor, bazı yerlerde ise büyük taşların çevresine taş dizileri yapıyorlardı. Her yeni taş, yeni bir dileği veya yerine getirilen bir adağı temsil ediyordu. Böylece taş yığınları yalnızca jeolojik oluşumlar değil, toplumsal hafızanın ve ortak inancın parçaları hâline geldi.¹⁹⁷

Tarih öncesi insan için büyük kaya blokları sıradan değildi. Yalnız duran dev kayalar, dağların zirvesindeki taş oluşumları, mağaraların girişindeki iri kaya parçaları bunların hepsi doğaüstü güçlerin ikamet ettiği yerler olarak görülüyordu. Avrupa'daki menhirler, dolmenler ve taş çemberler, insanların taşları yalnızca mimari amaçlarla değil, ritüel amaçlarla da kullandığını göstermektedir. Buralarda gerçekleştirilen törenlerde taşlara dokunuluyor, etraflarında dönülüyor, kurbanlar sunuluyor ve dilekler dileniyordu. Taş, gökyüzü ile yeryüzü arasında duran bir aracı gibi algılanıyordu.

Çünkü tarih öncesi insan için taş, yalnızca sert bir kaya parçası değil, evrenle konuşmanın, görünmeyeni anlammanın ve umutlarını geleceğe taşımanın bir yoluydu. Belki de insanlığın ilk duaları tapınaklarda değil, bir kayanın önünde diz çöken ve elindeki küçük taşı sessizce yere bırakan bir insanın yüreğinde doğmuştu. Ve o küçük taş, yalnızca bir adak değil; insanın bilinmeyene karşı duyduğu korkunun, umudun ve sonsuzluk arayışının sessiz bir tanığı olmuştu.

Bugün bile modern dünyanın gürültüsünde, türbelerin duvarlarına sıkıştırılan kâğıtlarda, dilek ağaçlarının dibine bırakılan çakıllarda ya da şelale kenarlarındaki taş

¹⁹⁷ ELIADE Mircea, (2003), age, s.22.

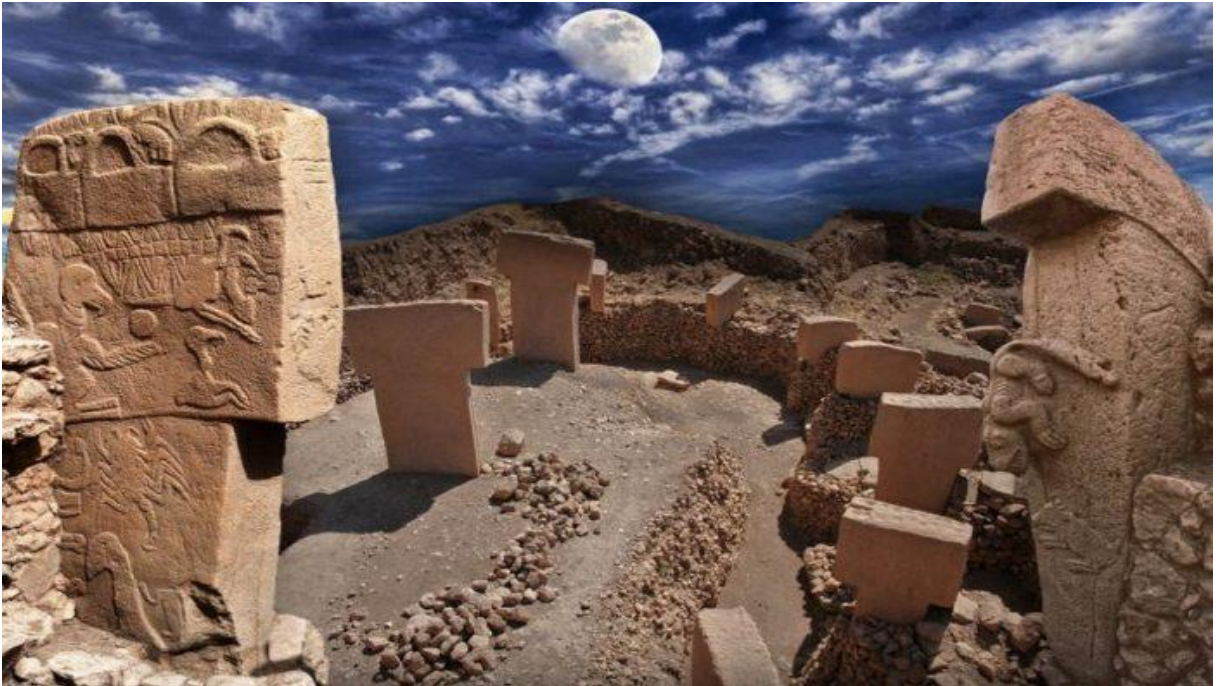
kulelerde, o ilk insanın mirasını görmeye devam ediyoruz. İlkel insan, taşın soğukluğunda bir umut ışığı bulmuştu. Taşın içine kazıdığı veya dibine bıraktığı adakla, evrendeki yalnızlığına bir son vermeyi arzulamıştı.

Taş, hâlâ insanın dileğini dinleyen o en sabırlı, en kadim dinleyicimizdir. İnsanlık olarak ne kadar değişirsek değişelim; bir dilek dilediğimizde veya bir şeye "dua ederken" içgüdüsel olarak o kadim taş, o sarsılmaz temele dönme arzumuz, aslında türümüzün hafızasında kazılı olan o ilk "inanç anının" bir yankısıdır. Taş, insanoğlunun kâinatla kurduğu ilk ve en samimi sözleşmedir; bu sözleşme, her taşta, her dilekte ve her adakta tazelenmeye devam etmektedir.

Aslında dilek taşları ve adak taşları, taşların değil insanların hikâyesidir. Bir avcının başarılı dönmesi için duyduğu umut, bir annenin çocuğunun iyileşmesini istemesi, kuraklık yaşayan bir topluluğun yağmur beklentisi, bir savaşçının zafer arzusu, bir yaşlının ölüm korkusu. Bütün bu duygular, sessiz taşların üzerine bırakılmıştır.

Taşın Şifa ve Koruyuculuk İnanışı

İnsanlık tarihinin başlangıcından bu yana hastalık, yaralanma ve ölüm korkusu insan yaşamının ayrılmaz bir parçası olmuştur. Av peşinde koşan ilk insanlar, vahşi hayvanlarla mücadele ederken yaralanıyor, bilinmeyen hastalıklarla karşılaşılıyor, salgınlar ve doğanın acımasız koşulları karşısında çaresiz kalıyordu. Henüz mikrop, enfeksiyon, kan dolaşımı ya da insan bedeninin işleyişi hakkında hiçbir bilgiye sahip olmayan insan, doğanın içinde gördüğü her nesneye dikkatle bakıyor ve yaşamı koruyacak gizemli güçleri çevresinde arıyordu. Bu arayışın içerisinde taşlar, yalnızca silah, alet veya yapı malzemesi olarak değil, aynı zamanda koruyucu, iyileştirici ve görünmeyen güçleri bünyesinde taşıyan kutsal varlıklar olarak da önemli bir yer edinmeye başladı.¹⁹⁸

¹⁹⁸ ELIADE Mircea, (2003), age, s.14.

İlkel toplumların büyük bölümünde doğadaki her varlığın bir ruh taşıdığına inanılıyordu. Dağlar, ağaçlar, nehirler ve mağaralar gibi taşlar da canlı kabul ediliyordu. Özellikle parlak, renkli, saydam veya sıra dışı şekillere sahip taşların diğerlerinden farklı olduğuna inanılıyor, onların içinde görünmeyen güçlerin bulunduğu düşünülüyordu. İnsanlar, taşların sessiz ve değişmez varlıklarında doğanın gizemli kuvvetlerini görmeye başlamışlardı.

Taş kültü, günlük hayatın içine de sızmıştı. İnsanlar, doğada buldukları delikli taşların (göz taşı/nazarlık) kötü ruhları uzak tutacağına inanırlardı. Bir taşın içindeki doğal delik, o taşın ruhunun “gözü” veya “kapısı” olarak kabul edilir; bu kapıdan geçen kötü enerjilerin taşa hapsolacağına inanılırdı.

Aynı zamanda taşlar, şifa verici güçlerin taşıyıcılarıydı. Hastalıkların veya yaralanmaların, bir taşın üzerine “yüklenerek” o taştan uzaklaştırılacağına inanılırdı. Taşın soğukluğu ateş düşürücü bir etki olarak görülürken, pürüzsüz yüzeylerin yaraları iyileştirme gücüne sahip olduğu düşünülürdü. Bu inanış, aslında bugün dahi devam eden kristal şifa kültürünün en ilkel ve en saf kökenini oluşturur.

İlkel şifacılıkta taşın en temel özelliği, ısı ve dokusudur. Ateşi yükselen veya iltihaplı bir yarası olan hastanın üzerine, nehirlerden toplanmış pürüzsüz, soğuk taşların konulması, insanlığın bilinen en eski “fiziksel tedavi” yöntemlerinden biridir. Taşın bu “ateşi çekme” yeteneği, zamanla metafiziksel bir boyuta taşınmış; taşın sadece ısıyı değil, hastalıklı olanı da (kötü ruhu veya enerjiyi) kendi bünyesine hapsedtiğine inanılmıştır. Yaralı bölgeye değdirilen taşın, acıyı içine çektiği ve daha sonra bu taşın uzaklara atılarak hastalığın vücuttan uzaklaştırıldığı ritüeller, birçok arkaik kültürde ortak bir uygulamadır.¹⁹⁹

Hastalık, insan için bir tür “bozulma” ve “çürüme” süreciydi. Taş ise asla çürümeyen, bozulmayan ve şekli kolay değişmeyen bir varlıktı. Bu nedenle, taştan yapılan veya taşın içine hapsedilen şifanın, bedeni de “taş kadar dayanıklı ve sağlıklı” kılacağı inancı doğdu. Özellikle antik çağlarda, kuvars gibi saydam taşların, içinden geçen ışığı saflaştırdığı düşünülürdü. Bu, hastanın bedeninden geçen yaşam enerjisinin saflaştırılması (detoksifikasyonu) ile ilişkilendirilirdi. Antik tıp metinlerinde (örneğin eski Mısır veya Hint metinlerinde), belirli minerallerin ve değerli taşların toz haline getirilerek suya karıştırılması veya merhem yapılması, doğrudan iç organların şifalanması için sıkça kullanılan bir yöntemdi.

Paleolitik çağın avcıları için yaralanmalar hayatın sıradan bir parçasıydı. Kesikler, kemik kırıkları, hayvan saldırıları ve çeşitli kazalar her an ölümle sonuçlanabilecek tehlikeler taşıyordu. Şifacılar ve kabile büyücüleri, bazı taşların yaraları iyileştirdiğine, kötü ruhları uzaklaştırdığına veya hastalığı insan bedeninden çekip aldığına inanıyorlardı. Yaralı kişinin yanına özel taşlar bırakılıyor, bazen ağrılı bölgelere taşlar konuluyor, bazen de belirli taşlarla vücudun ovulması yoluyla hastalığın uzaklaştırılacağı düşünülüyordu. İnsanların bu uygulamaları yaparken amacı, doğrudan taşın fiziksel gücünden yararlanmaktan çok, onun görünmeyen kuvvetinden destek almaktı.

¹⁹⁹ GÜRKAN Salih, “Antik Çağ'da Değerli Taşlar ve İnanışlar”, İnsan Yayınları, 2015, s. 88.

İlk insanların dikkatini çeken taşlardan biri de kırmızı renkli hematit ve diğer demir oksit mineralleriydi. Kırmızı renk, insan zihninde kanla ve yaşamla özdeşleşmişti. Kan, hayat demektir. Bu nedenle kırmızı taşların ve kırmızı aşı boyasının canlılık verdiğine, ölümden koruduğuna ve kötü güçleri uzaklaştırdığına inanılıyordu. Ölümlerin üzerine serpilen kırmızı topraklar ve mezarlarda bulunan hematit parçaları, yeniden doğuşa ve yaşamın devamına duyulan umudun sembolüydü.

Taşın koruyuculuk işlevi, sadece fiziksel yaralanmaları değil, "nazarı", "kötü ruhları" veya "beklenmedik felaketleri" de kapsar. Taşların üzerindeki doğal lekeler, delikler veya damarlar, bazen "göz" olarak yorumlanmıştır. Doğal delikli taşlar, kötülüğün taşa çarpıp delikten geçip gitmesi veya taşa hapsolması inancıyla taşınmıştır. Orta Çağ ve Antik dönemde, her taşın gökyüzündeki bir yıldız veya gezegene ait olduğuna inanılırdı. Örneğin, zümrütün göz hastalıklarına, kırmızı taşların kanamaları durdurmaya veya yaşam gücünü artırmaya yaradığına dair inançlar, astrolojik bir tıp anlayışının temeliydi.

Zamanla insanlar bazı taşları yanlarında taşımaya başladılar. Delinmiş çakıl taşları, kuvars kristalleri, akik benzeri renkli mineraller ve ilginç şekilli kaya parçaları boyunlara asılıyor, giysilere dikiliyor veya küçük keseler içinde saklanıyordu. Bunların nazara karşı koruduğuna, av sırasında başarı getirdiğine, çocukları ve anneleri kötülüklerden uzak tuttuğuna inanılıyordu. Böylece taşlar, insanlık tarihinin ilk muskaları hâline gelmeye başladı.

Gökyüzünden düşen meteor taşları ise birçok ilkel toplum için ayrı bir önem taşıyordu. Yeryüzüne ait olmayan bu taşların tanrılar tarafından gönderildiği düşünülüyordu. Şimşeklerle ilişkilendirilen taşlar, göksel güçlerin yeryüzündeki işaretleri olarak kabul ediliyordu. Bu nedenle meteor kökenli taşlar büyük saygı görüyor, koruyucu özelliklere sahip olduklarına inanılıyordu.

Neolitik Çağ ile birlikte yerleşik yaşama geçilmesi, taşlara yüklenen anlamları daha da zenginleştirdi. İnsanlar kutsal kayalara dokunarak hastalıklarından kurtulmayı umuyor, belirli mağaralara veya kaya oluşumlarına giderek sağlık ve bereket diliyorlardı. Bazı büyük kayaların ve mağaraların şifa veren ruhlara ev sahipliği yaptığı düşünülüyordu. Şifacılar törenlerinde parlak taşlar kullanıyor, hastaların başucuna özel taşlar yerleştiriyor ve dualar sırasında taşları aracı kabul ediyorlardı.

Bu inanışlar tarih öncesi çağlarla sınırlı kalmadı. Mezopotamya'da, Mısır'da, Anadolu'da ve Antik Yunan dünyasında taşların iyileştirici özelliklerinden söz eden pek çok inanış ortaya çıktı. Mavi lapis lazuli bilgelik ve koruma taşı olarak kabul edildi. Akik taşının nazardan koruduğu düşünüldü. Ametistin sarhoşluğu engellediğine, firuzenin savaşçıyı kötülüklerden koruduğuna inanıldı. Eski doğa bilimcileri ve hekimler de dönemlerinin bilgileri doğrultusunda taşların çeşitli rahatsızlıklara iyi geldiğine ilişkin görüşler ileri sürdüler.

Orta Çağ boyunca bu inançlar yaşamaya devam etti. Kralların yüzüklerine yerleştirilen değerli taşlar yalnızca süs amacı taşımıyordu; aynı zamanda güç, sağlık ve koruma sembolleri olarak görülüyordu. Doğru toplumlarında akik, firuze ve yeşim taşları

manevi koruyucular kabul edilirken, Avrupa'da bazı taşların zehirlere karşı etkili olduğuna inanılıyordu.

Aradan binlerce yıl geçmesine rağmen insanın taşlarla kurduğu manevi ilişki tamamen kaybolmuş değildir. Günümüzde de insanlar ametist, kuvars, akik veya firuze gibi taşları çeşitli nedenlerle taşımakta, onlara huzur, şans veya koruyuculuk anlamları yüklemektedir. Modern tıp, taşların hastalıkları doğrudan iyileştirdiğine dair bilimsel kanıtlar ortaya koymamış olsa da, insanın taşlarla kurduğu sembolik bağın ve psikolojik teselli arayışının çok eski çağlardan günümüze uzanan derin bir kültürel miras olduğu açıktır.

Belki de taşların gerçek gücü, onların içindeki gizemli enerjilerde değil, insanın onlara yüklediği anlamlarda saklıdır. Bir annenin hasta çocuğu için duyduğu umut, bir avcının sağ salim dönme arzusu, bir yaralının iyileşme isteği, bir yaşlının ölüm korkusuna karşı aradığı teselli... Bütün bu duygular, binlerce yıldır sessiz taşların üzerine emanet edilmiştir.

Çünkü insan fanidir; taş ise kalıcıdır. İnsan değişir, kuşaklar gelip geçer, fakat dağların sessizliğinde duran taşlar kalır. Belki de insan, kendi ölümlülüğüne karşı güven duygusunu, milyonlarca yıldır değişmeden duran taşlarda aramış ve onlara yalnızca sert kaya parçaları olarak değil, umutlarını ve korkularını paylaşan kadim dostlar olarak bakmıştır.

İnsan, tarih boyunca taşı kendi "iyileşme arzusu" ile kutsadı. Yaralandığında taşa sarıldı, hastalandığında taşın enerjisine sığındı. Taş, insanın faniliğinin karşısına diktiği o sarsılmaz "sağlık ve yaşam" arzusunun sessiz bir bekçisi olmuştur. Bugün bir taşı elimize aldığımızda, aslında sadece bir mineral parçasına değil; binlerce yıl boyunca insanın iyileşme ümidiyle okşadığı, üzerine dua okuduğu ve acısını dindirmesi için yalvardığı o kadim şifa hafızasına dokunuyoruz.

Göktaşları

Dünya atmosferine girerek yanıp tükenmeden yeryüzüne ulaşabilen göktaşlarına meteorit adı verilir. Çoğunlukla taştan veya demirden oluşan bu ender nesneler (% 93,5 'ü taştır) asteroit kuşaklarından koparak gezegenimize düşer. Hatta bu göktaşlarının tarihsel kayıtlara geçmiş ölümcül etkileri de olmuştur.²⁰⁰

İnsanlık, gökyüzüne bakmayı öğrendiği günden beri yukarıdan gelen her şeye hayranlık, korku ve merakla yaklaşmıştır. Güneşin doğuşu, Ay'ın evreleri, yıldızların sessiz hareketleri ve gecenin karanlığını yaran kuyruklu yıldızlar, ilkel insanın zihninde doğaüstü güçlerin varlığına dair düşüncelerin filizlenmesine neden olmuştur. Ancak gökyüzünün en şaşırtıcı olaylarından biri, hiç kuşkusuz, gecenin karanlığını aydınlatarak yere düşen ateşli taşlar, yani meteorlar olmuştur.

²⁰⁰ HUGHES David W., ""Meteorites: A Journey Through Space and Time", Cambridge University Press, 2015, s. 42.

Bir kayanın gökten düşmesi, tarih öncesi insan için açıklanabilir bir olay değildi. Gökyüzü tanrıların, ruhların ve görünmeyen güçlerin mekânı olarak kabul edilirken, oradan gelen bir nesnenin sıradan olması düşünülemezdi. Bu nedenle göktaşları, insanlığın ilk dönemlerinden itibaren yalnızca taş olarak değil, tanrıların hediyeleri, göksel haberciler veya kutsal emanetler olarak görülmeye başlandı.

İlkel insan için yerdeki taşın kaynağı yeryüzüydü; ancak göktaşı, doğrudan "yukarıdan" geliyordu. Ulaşılamayan, gizemli ve dokunulamayan gökyüzünden bir parçanın yeryüzüne düşmesi, insanın zihninde bir "temas" fikrini doğurdu. Göktaşları, bu bakış açısıyla gökyüzünün dünyayı kutsaması, ona bir armağan bırakması veya bir uyarıda bulunması olarak yorumlandı. Özellikle metalik göktaşlarının o dönemdeki demir işleme teknolojisinden çok daha üstün bir kaliteye sahip olması, bu taşlara "göklerin teknolojisi" veya "ilahi bir güç" olarak bakılmasına neden oldu.

Paleolitik çağ insanı için gökyüzü ulaşılmaz bir âlemdi. Şimşeklerin çıktığı, yıldızların dolaştığı ve gizemli ışıkların hareket ettiği bu büyük kubbeden koparak yere düşen ateşli taşlar, doğal olarak korku ve hayranlık uyandırıyor. Birçok topluluk, göktaşlarının gök tanrılarının gönderdiği işaretler olduğuna inanıyordu. Bazıları için bunlar bereketin habercisiydi; bazıları için ise yaklaşan felaketlerin habercileri.

İlkel toplumların animistik düşünce sistemlerinde, gökten gelen taşların sıradan kaya parçalarından farklı olduğuna inanılıyordu. Çünkü onlar yeryüzüne ait değildi. İnsanlar dağlardan taş koparabiliyor, nehirlerden çakıl toplayabiliyorlardı; ancak gökyüzünden gelen bir taş, insanın erişemediği bir âlemden geliyordu. Bu nedenle meteorlar, ruh taşıyan nesneler olarak kabul edilmeye başlandı.

Neolitik döneme gelindiğinde insanlar yerleşik yaşama geçmiş, ilk köyleri kurmuş ve doğayla olan ilişkilerini daha sembolik bir düzeye taşımışlardı. Bu dönemde gökyüzü ile yeryüzü arasındaki ilişkinin kutsal bir bağ olduğuna inanılıyor, göktaşları bu bağın somut işaretleri olarak görülüyordu. Düşen taşların bulunduğu yerler bazen ziyaret alanlarına dönüşüyor, bu taşların çevresinde törenler yapılıyor ve onlara dokunmanın bereket getirdiğine inanılıyordu.

Eski Mezopotamya toplumlarında gök olayları tanrıların mesajları olarak yorumlanıyordu. Sümerler, Babilliler ve Asurlular gökten gelen taşları ilahi işaretler olarak kabul etmişlerdi. Kral kâhinleri, meteor düşüşlerini devletin geleceğiyle ilişkilendiriyor, savaşlar, kıtlıklar ve zaferler hakkında yorumlar yapıyorlardı.

Antik Mısır'da ise gökten gelen demir büyük önem taşıyordu. Mısırlılar demiri "göğün metali" olarak adlandırıyorlardı. Firavun mezarlarında bulunan bazı demir objelerin meteor kökenli olduğu günümüzde yapılan analizlerle ortaya çıkarılmıştır. Özellikle genç firavun Tutankhamun'un mezarında bulunan demir hançerin, yüksek nikel içeriği nedeniyle meteorit demirinden yapıldığı anlaşılmıştır. Bu durum, göksel kökenli metallere verilen değerin ne kadar eski olduğunu göstermektedir.

Göktaşları, toplumların inançlarında sadece bir "inanç nesnesi" değil, aynı zamanda bir "iktidar aracı"ydı. Bir göktaşının bir bölgeye düşmesi, o bölgenin "tanrılar tarafından seçilmiş" olduğuna dair güçlü bir kanıt olarak görülürdü. Krallar ve yöneticiler, bu taşları birer meşruiyet kaynağı olarak kullanmışlardır. Kendi otoritesini göksel güçlerle birleştirmek isteyen yöneticiler, göktaşlarını tapınaklarının içine yerleştirerek, gökyüzünün onayını aldıklarını iddia etmişlerdir.

Ayrıca, bazı antik toplumlarda göktaşlarının düşüşü bir "yeni dönem" başlangıcı, bir yıkım habercisi veya bir kralın ölümü gibi kehanetlerle ilişkilendirilirdi. Taş, adeta gökyüzünün bir takvimi idi; onun gelişi, dünyevi zamanın akışında bir kırılma yaratırdı.

Arkeolojik açıdan bakıldığında, "Demir Çağı" öncesinde insanoğlunun demirle olan ilk tanışıklığı göktaşları sayesinde olmuştur. O dönemde demir madenini eritip şekillendirme teknolojisine sahip olmayan insanlar, göktaşlarından elde ettikleri "gök demiri" ile yaptıkları kılıçları ve hançerleri, tanrısal bir güçle donatılmış olarak kabul etmişlerdir. Tutankhamun'un mezarından çıkan göktaşından yapılmış hançer, bu inancın en somut tarihsel kanıtıdır. İnsan; göklerden gelen metali kullanırken, aslında tanrıların gücünü kendi ellerine aldığını düşünüyordu.²⁰¹

Anadolu'da ve Yakın Doğu'da kutsal taş kültü, gökten gelen taşlarla birleşerek yeni anlamlar kazanmıştır. Bazı kaya parçaları ve meteor kökenli olduğuna inanılan taşlar, tanrısal güçlerin yeryüzündeki simgeleri olarak görülmüştür. İnsanlar bu taşlara dokunarak şifa bulmayı, bereket elde etmeyi ve kötü ruhlardan korunmayı umuyorlardı.

Antik Yunan dünyasında da meteorlar tanrıların işaretleri olarak yorumlanıyordu. Özellikle Artemis, Zeus ve diğer tanrılarla ilişkilendirilen bazı kutsal taşların gökten geldiğine inanılıyordu. Tapınaklarda saklanan siyah taşlar, insanların saygı gösterdiği kutsal emanetler arasında bulunuyordu.

Roma döneminde de benzer inanışlar devam etti. İmparatorluk döneminde bazı kutsal taşlar devlet koruması altına alındı. Özellikle Frigya kökenli Kybele kültüründe kutsal kabul edilen siyah taşın gökten düştüğüne inanılıyor ve ona büyük saygı gösteriliyordu.

²⁰¹ ELIADE Mircea, "Demirciler ve Simyacılar", Kabalcı Yayınevi, 2003, s. 25.

Arap Yarımadası'nda İslam öncesi dönemde de kutsal taş kültleri yaygındı. Çeşitli kabileler belirli taşları tanrılarla ilişkilendiriyor, onların çevresinde ibadet ediyorlardı. Taş kültü, insanlık tarihinin birçok coğrafyasında birbirinden bağımsız olarak ortaya çıkan ortak bir inanış biçimiydi.

Orta Asya bozkırlarında yaşayan topluluklar da gökten gelen taşların gök tanrısının işaretleri olduğuna inanıyorlardı. Şamanlar, meteorları ruhlar dünyasıyla bağlantılı nesneler olarak görüyor, onları koruyucu güçlere sahip kutsal emanetler şeklinde değerlendiriyorlardı.

Avrupa'da ise Orta Çağ boyunca "şimşek taşları" adı verilen taşların gökten düştüğüne inanılmış, bunların evleri yıldırımdan koruduğu düşünülmüştür. İnsanlar bu taşları evlerinde saklıyor, ahırlara yerleştiriyor ve onları bereket sembolü olarak kabul ediyorlardı.

Aslında göktaşlarına yüklenen bütün bu anlamların temelinde insanın evren karşısındaki hayreti yatmaktadır. Gökyüzü her zaman bilinmeyenin, sonsuzluğun ve ilahi gücün sembolü olmuştur. Gökyüzünden kopup gelen bir taş ise, insanların gözünde yeryüzü ile gök arasında kurulmuş görünmez bir köprü gibiydi.

Modern bilim bize meteorların milyonlarca kilometrelik uzay yolculuklarının ardından yeryüzüne ulaşan doğal cisimler olduğunu açıklamaktadır. Ancak bu bilgi, insanlığın binlerce yıl boyunca göktaşlarına yüklediği sembolik anlamları ve kültürel mirası ortadan kaldırmamaktadır.

Gökyüzünden düşen taşlar, insanlık tarihi boyunca sadece fiziksel nesneler olarak görülmedi. Kimi zaman tanrıların insanlara bir işareti, kimi zaman zaferin garantisi, kimi zaman da kutsallığın yeryüzündeki temsili olarak kabul edildiler. Ama işin ilginç yanı şu ki, bu taşların anlamı düştükleri yere, zamana ve el değiştirdikleri topluma göre sürekli değişti. Bir gün tapınılan bir ilahi nesne oldular, ertesi gün lanetlendi. Kara taş da bu kadim hikâyenin en dikkat çekici örneklerinden biri oldu.

Bu taşın peşine düşmek, sadece bir objenin izini sürmek değil, kutsallığın insanlar tarafından nasıl sürekli yeniden tanımlandığını görmek demektir. Ancak şimdiden söyleyelim: Tapu kayıtları kayıp, tanıklar binlerce yıl önce öldü ve taşın kimler tarafından nasıl taşındığı hâlâ tam olarak bilinmiyor. Ama kesin olan bir şey var: İnsanlar ona ne anlam yüklediye taş o oldu.

İlk tarım toplulukları, gökten düşen cisimleri ilahi kabul etti. Tarım devrimiyle birlikte bereket, doğurganlık ve üretkenlik kutsallaştırıldı, kadın figürleri tanrıçalaştırıldı ve evrenin döngüsü bu düzen üzerine kuruldu. Çatalhöyük'te bulunan tanrıça heykelcikleri bu inancın en eski yansımalarından biri olarak görülür. Heykelciklere baktığınızda dikkatinizi çeken bir şey olur: Büyük göğüsler, iri kalçalar, doğurganlık vurgusu... Ama başlar küçük, hatta bazılarında hiç yok. Erkek figürleri mi? Onlar zaten

ya küçük ya da hiç görünmüyor. Yani o dönemin halkı da çok net bir şekilde şöyle diyordu: "Bu işin asıl kahramanı kadın, erkekler sadece dekor."²⁰²

Gökten düşen kara taş da bu inancın bir uzantısı olarak görüldü. Gökten düşen her taş, tanrıçanın yeryüzüne bir dokunuşu olarak algılandı. Bu anlayış Hititlerde Kubaba, Friglerde Kibele olarak sürdü. Frigler için Kibele yalnızca bir tanrıça değil, doğanın ta kendisiydi ve gökten düşen taşlar onun yeryüzündeki tezahürüydü. En büyük kutsal merkezlerden biri, günümüzde Eskişehir Sivrihisar yakınlarında bulunan Pessinus'tu. Burada Kibele'nin tapınağı vardı ve içinde gökten düştüğüne inanılan bir taş saklanıyordu.

Bugün göktaşlarına "meteor" diyoruz; onları jeolojik süreçlerle, yörünge mekanikleri ve astrofiziksel terimlerle açıklıyoruz. Ancak insanın zihninde o kadim "kutsallık" duygusu, taşın soğukluğunda ve ağırlığında hâlâ yaşamaya devam ediyor. Gökten düşen bir parçayı tutmak, aslında milyonlarca yıl önce oluşmuş bir yıldızın veya gezegenin tozuna dokunmak demektir.

Göktaşları, insanı evrenle olan o büyük bağına hatırlamaya zorlar. İlkel insan, göktaşına "tanrı" dedi; modern insan ise "evrenin hafızası" diyor. İsim değişse de, taşın gökyüzünden gelen o muazzam gizemi, insanın yerdeki varlığını evrenin bütünüyle birleştirme arzusu değişmedi. Taş, hâlâ gökyüzünden yeryüzüne uzanan o sessiz, ağır ve sarsılmaz mektup olarak kalmaya devam ediyor.

Çünkü insan, tarih boyunca göğe bakarken yalnızca yıldızları değil, kendi korkularını, umutlarını ve merakını da görmüştür. Gökten düşen bir taşın içinde yalnızca demir, nikel veya silikat mineralleri aramamış; aynı zamanda tanrıların sesini, kaderin işaretlerini ve evrenle olan bağının gizemini de aramıştır.

Belki de bu yüzden göktaşları, insanlık tarihinin en eski kutsal emanetleri arasında yer almıştır. Onlar yalnızca uzayın derinliklerinden gelen taşlar değil, aynı zamanda insanın sonsuzluk karşısındaki hayranlığının ve anlam arayışının sessiz tanıklarıdır.

İnsanlık tarihine geniş bir zaman perspektifinden bakıldığında, taş ile insan arasındaki ilişkinin yalnızca maddi ihtiyaçların karşılanmasına dayalı basit bir kullanım ilişkisi olmadığı açıkça görülmektedir. İlk insan topluluklarından günümüze kadar uzanan süreçte taş, insan yaşamının ayrılmaz bir parçası olmuş; kimi zaman bir silaha, kimi zaman bir alete, kimi zaman da kutsallığın, şifanın, korunmanın ve görünmeyen güçlerle kurulan ilişkinin sembolüne dönüşmüştür. Böylece taş, insanlığın yalnızca teknolojik gelişiminin değil, aynı zamanda düşünsel, kültürel ve manevi dünyasının da önemli bir unsuru hâline gelmiştir.

Taşın sessiz ve sarsılmaz varlığı, insanlığın yeryüzündeki serüveninin en uzun soluklu tanığı olmuştur. İlk çağlarda keskin bir obsidyen parçasının hayatta kalma arzusuyla başlayıp, Neolitik Çağ'da yerleşik düzenin duvarlarına, antik dönemlerde tanrıların ikametgâhı olan tapınaklara ve bugün modern teknolojinin silikon kalplerine uzanan bu yolculuk, aslında insanın maddeyle kurduğu en derin diyalogdur. Taş, insan için

²⁰² ELIADE Mircea, (2003), age, s.47.

sadece bir hammadde değil; korkularını, inançlarını, otoritesini ve sonsuzluk arayışını naksettiği ilk ve en dirençli ayna olmuştur.

Tarih öncesi çağlardan itibaren insanlar, doğada karşılaştıkları taşlara yalnızca fiziksel özellikleri bakımından değil, aynı zamanda sembolik anlamlar yükleyerek yaklaşmışlardır. Büyük kaya kütleleri, sıra dışı biçimlere sahip taşlar, renkli mineraller, gökten düştüğü düşünülen meteoritler ve nadir bulunan değerli taşlar, birçok toplum tarafından kutsallıkla ilişkilendirilmiş; bu taşların görünmeyen güçlere sahip olduğuna, insanları kötülüklerden koruduğuna, hastalıkları uzaklaştırdığına, bereket ve bolluk sağladığına inanılmıştır. Bu inanışlar, zaman içerisinde çeşitli ritüellerin, adak geleneklerinin, dilek uygulamalarının ve taş merkezli kültürlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

İnsanlığın henüz doğa olaylarını bilimsel yöntemlerle açıklayamadığı dönemlerde taşlar, bilinmeyişi anlamlandırma çabasının önemli araçlarından biri olmuştur. Şimşekler, göktaşları, depremler ve hastalıklar gibi açıklanamayan olaylar karşısında insanlar, taşları doğaüstü güçlerin taşıyıcısı olarak görmüş; onlara tanrısal, koruyucu ve iyileştirici özellikler atfetmişlerdir. Bu durum, taş kültürünün yalnızca bir inanç sistemi olmadığını, aynı zamanda insanın korkularını, umutlarını ve güven arayışını yansıtan evrensel bir kültürel olgu olduğunu göstermektedir.

Dikkat çekici olan nokta, birbirlerinden binlerce kilometre uzaklıkta yaşayan ve birbirleriyle herhangi bir temasları bulunmayan toplumların benzer taş kültürleri geliştirmiş olmalarıdır. Anadolu'dan Mezopotamya'ya, Orta Asya'dan Avrupa'ya, Afrika'dan Amerika kıtasına kadar uzanan geniş coğrafyalarda kutsal taşlar, dilek taşları, adak taşları ve gökten gelen taşlara yönelik benzer inanışların görülmesi, taş kültürünün insanlığın ortak hafızasında yer etmiş evrensel bir olgu olduğunu göstermektedir.

Taşlara yüklenen anlamlar, uygarlıkların gelişmesi ve bilimsel düşüncenin yaygınlaşmasıyla birlikte biçim değiştirmiştir. Günümüzde birçok eski inanış bilimsel açıdan açıklanabilmekte, taşların hastalıkları iyileştirdiğine veya doğaüstü güçler taşıdığına ilişkin düşünceler deneysel olarak doğrulanmamaktadır. Ancak bu durum,

taşların insanlık tarihindeki kültürel ve sembolik önemini ortadan kaldırmamaktadır. Çünkü taşların gerçek değeri, yalnızca mineralojik özelliklerinde değil, insan zihninin onlara yüklediği anlamlarda saklıdır.

Aslında taş kültü, insanın doğayla kurduğu ilişkinin, bilinmeyene duyduğu merakın ve güven arayışının bir yansımasıdır. İnsan, milyonlarca yıllık serüveni boyunca kendisinden çok daha eski, çok daha dayanıklı ve değişmez olan taşlarda sürekliliği görmüş; faniliği karşısında kalıcılığı, korkuları karşısında güveni, bilinmezlik karşısında ise anlam aramıştır. Bu nedenle taş, yalnızca yeryüzünün jeolojik bir unsuru değil, aynı zamanda insanlığın kolektif hafızasının sessiz tanıklarından biri hâline gelmiştir.

Bugün modern insan, dijital çağın karmaşık teknolojileri içinde yaşamını sürdürse de, geçmişin izleri hâlâ kültürel hafızada yaşamaya devam etmektedir. Bir türbeye bırakılan küçük bir taşta, nazardan korunmak amacıyla taşınan bir akik yüzükte, göktaşlarına duyulan hayranlıkta veya doğanın sessizliği içinde büyük kayalara karşı hissedilen saygıda, binlerce yıllık taş kültürünün izlerini görmek mümkündür.

Taş kültü, insanın doğaya karşı verdiği varoluş mücadelesinin, doğayı anlama çabasıyla harmanlanmış bir yansımasıdır. Gökyüzünden düşen bir meteorun “tanrısal bir mesaj” olarak kabul edilmesi veya toprağın derinliklerinden çıkarılan bir kristalin “şifa veren bir güç” olarak kutsanması, insanın evrendeki yalnızlığını giderme, bilinmeyeni somutlaştırma ve ebediyete dair bir iz bırakma arzusundan başka bir şey değildir. Taşın aşınmazlığı ve zamana meydan okuyan yapısı, insanı kendi faniliğiyle yüzleştirirken; ona aynı zamanda zamana direnmenin, tarihe bir imza atmanın ve manevi bir sığınak inşa etmenin yolunu göstermiştir.

Bugün betonarme şehirlerin gürültüsü içinde taşın kadim hafızası unutulmuş gibi görünse de; dilek taşlarının dibinde sessizce bekleyen arzular, türbelerin duvarlarına sıkıştırılan dualar ve modern dünyanın karmaşasında bir taşın serinliğini avuçlarında arayan insan, aslında o en eski “taş kültü” ritüelini devam ettirmektedir. Taş, insanın doğayla yaptığı ilk ve en sadık sözleşmedir; insanlık var olduğu sürece de o sessiz, ağır ve sarsılmaz varlığıyla, insanın evrendeki varoluşuna tanıklık etmeye, ona anlam katmaya ve inançların sarsılmaz temeli olmaya devam edecektir. Taş, sadece yerkabuğunun bir parçası değil; insanın zamana, inanca ve hakikate attığı en kalıcı imzadır.

Sonuç olarak, insan ile taş arasındaki ilişki yalnızca tarih öncesi çağlara ait bir olgu değil, insanlık tarihinin bütün dönemlerine yayılan çok katmanlı bir kültürel mirastır. Taşlar, ilk aletler olarak medeniyetin doğuşuna eşlik ettikleri gibi, insanın korkularını, inançlarını, umutlarını ve hayallerini de üzerlerinde taşımışlardır. Bu nedenle taş kültü, yalnızca geçmiş toplumların bir inanç sistemi olarak değil; insanın doğayı anlamlandırma çabasının, semboller yaratma yeteneğinin ve kendisinden daha büyük bir evren içinde anlam arayışının en eski ve en kalıcı ifadelerinden biri olarak değerlendirilmelidir.

Belki de insanlık tarihinin en sessiz tanıkları olan taşlar, milyonlarca yıldır değişmeden duran varlıklarıyla bize yalnızca yeryüzünün jeolojik geçmişini değil, insan ruhunun derinliklerinde saklı korkuları, umutları ve sonsuzluk arzusunu da anlatmaya devam etmektedir.

DÜNYA TARİHİNDE KUTSAL TAŞLAR

İnsanlık tarihi, taşla başlamıştır. İlk insanlar yaşamlarını sürdürmek için taşı yontarak alet yapmış, ateşi onunla yakmış, mağaralarını onunla şekillendirmiş ve ölümlerini onunla koruma altına almıştır. Ancak taş, insanın yalnızca günlük hayatını kolaylaştıran bir araç olmamış, zamanla korkularını, umutlarını, inançlarını ve kutsal anlayışını yansıttığı güçlü bir sembole dönüşmüştür. Bu nedenle taşın tarihi, aynı zamanda insanın dini ve kültürel düşünce tarihinin de başlangıç noktalarından biridir.

Arkeolojik buluntular, Paleolitik Çağ'dan itibaren belirli kaya oluşumlarının, mağaraların ve büyük taş bloklarının özel bir anlam taşıdığını göstermektedir. Neolitik döneme gelindiğinde ise taş, yalnızca yaşamın değil, ibadetin de merkezine yerleşmiştir. Avrupa'daki megalitik yapılar, Anadolu'nun kaya tapınakları, Mezopotamya'nın sınır taşları, Mısır'ın piramitleri ve obeliskleri, Orta Asya'nın balbalları, Amerika kıtasının stel anıtları ve Okyanusya'nın kutsal kaya alanları, taşın insanlık tarihindeki dini ve kültürel öneminin en belirgin örneklerini oluşturur.

Dünyanın hemen her uygarlığında bazı taşların sıradan kayalardan farklı kabul edildiği görülmektedir. Bu taşların bir bölümü yaratılış efsanelerinde evrenin ilk maddesi olarak anlatılmış, bir bölümü tanrıların yeryüzündeki varlığını temsil etmiş, bazıları hükümdarların meşruiyetini simgelemiş, bazıları ise ataların ruhlarının yaşadığı kutsal mekânlar olarak kabul edilmiştir. Gökten düştüğüne inanılan meteor taşları ilahi işaret sayılmış, sınır taşları hukuki düzenin sembolü olmuş, mezar taşları ise ölümden sonraki hayat inancının sessiz tanıkları hâline gelmiştir.

Kutsal taş anlayışı yalnızca çok tanrılı dinlere özgü değildir. Yahudilikte, Hristiyanlıkta ve İslam'da da taşlar kutsal tarih içinde önemli bir yere sahiptir. Bunun yanında Hinduizm, Budizm, Şintoizm ve Şamanizm gibi dini geleneklerde de taş, ibadetin, kozmolojinin ve kutsal mekân anlayışının ayrılmaz bir parçası olmuştur. Farklı inanç sistemleri arasında büyük farklılıklar bulunmasına rağmen, taşın dayanıklılığı, değişmezliği ve doğanın en eski unsurlarından biri olması, ona evrensel bir kutsallık atfedilmesinde belirleyici rol oynamıştır.²⁰³

Mitolojik anlatılarda taş çoğu zaman evrenin merkezini temsil eder. Antik Mısır'ın Benben Taşı, Antik Yunan'ın Delphi Omphalos'u, İrlanda'nın Lia Fáil'i, İskoçya'nın Stone of Scone'u, Hindistan'ın Şaligram taşları, Orta Asya'nın yada taşı ve Türklerin bengü taşları farklı kültürlerle ait olsalar da benzer sembolik işlevler üstlenmiştir. Bu örnekler, taşın yalnızca bir nesne değil, kutsal düzeni temsil eden evrensel bir simge olduğunu göstermektedir.

Taşların kutsallığı çoğu zaman fiziksel özelliklerinden kaynaklanmaz. Dinler tarihi araştırmalarına göre insanlar, taşın sertliği, dayanıklılığı ve binlerce yıl bozulmadan kalabilme özelliğinde ölümsüzlüğün bir yansımasını görmüşlerdir. İnsan doğar, yaşar ve ölür, uygarlıklar yükselir ve yıkılır, ancak taş varlığını sürdürür. İşte bu kalıcılık, taş ilahi olanın en güçlü sembollerinden biri hâline getirmiştir. Bu nedenle kutsal taşlar,

²⁰³ ELIADE Mircea, "Patterns in Comparative Religion", Sheed & Ward, New York, 1958.

tanrıların evi, ataların makamı, gökle yer arasındaki bağ veya evrenin merkezi olarak yorumlanmıştır.

Modern arkeoloji, antropoloji ve dinler tarihi çalışmaları, kutsal taş geleneğinin dünyanın farklı bölgelerinde birbirinden bağımsız biçimde geliştiğini ortaya koymaktadır. Buna rağmen bu geleneklerde dikkat çekici ortak temalar bulunmaktadır. Yaratılışı simgeleme, tanrısal varlığın tezahürü, gökten gelen kutsal işaret olma, hükümdarlığın meşruiyetini temsil etme, atalar kültüyle bağlantı kurma, mezar ve anıt geleneğini oluşturma, sınırları belirleme, kehanet, şifa ve bereket sağlama gibi işlevler, kutsal taşların hemen her kültürde üstlendiği temel sembolik rollerdir.²⁰⁴

Bu bakımdan kutsal taşlar yalnızca dini objeler değil, aynı zamanda toplumların hafızasını, siyasal düzenini, sanatını ve dünya görüşünü yansıtan kültürel belgelerdir. Bir taş kimi zaman bir imparatorluğun kuruluşunu, kimi zaman bir peygamberin hatırasını, kimi zaman da binlerce yıl öncesinden günümüze ulaşan bir inanç sistemini temsil eder. Bu nedenle kutsal taşları incelemek, yalnızca taşların tarihini değil, insanlığın kutsalı algılama biçiminin tarihini de incelemek anlamına gelir.

Dünya tarihinde kutsal taşlar, insan ile doğa arasındaki ilişkinin en güçlü sembollerinden biri olarak varlığını sürdürmektedir. Farklı coğrafyalarda farklı isimlerle anılmış olsalar da ortak bir gerçeği dile getirirler: İnsan, doğanın en eski tanıdığı olan taşta yalnızca dokunmamış, ona anlam yüklemiş, onu kutsamış ve kendi varoluşunu onun sessizliği içinde okumaya çalışmıştır. Bu yönüyle kutsal taşlar, insanlığın ortak kültürel mirasının en eski ve en kalıcı simgeleri arasında yer almaktadır.²⁰⁵

İnsanlık tarihi boyunca taş, yalnızca doğanın en eski ve en dayanıklı unsurlarından biri olarak değil, aynı zamanda kutsalın yeryüzündeki en somut simgelerinden biri olarak görülmüştür. Paleolitik Çağ'dan başlayarak günümüze kadar hemen her kıtada yaşayan toplumlar, bazı taşları ve kaya oluşumlarını sıradan doğal nesneler olarak değil, tanrılarla, atalarla, evrenin yaratılışıyla ve insanın kaderiyle ilişkilendirmiştir. Coğrafyalar, dinler ve kültürler birbirinden farklı olsa da kutsal taşlara yüklenen anlamlar dikkat çekici ölçüde benzerlik göstermektedir. Dinler tarihi, antropoloji ve arkeoloji araştırmaları bu ortak sembollerin, insanlığın evrensel düşünce dünyasının önemli bir parçasını oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

Kutsal taşların ikinci ortak özelliği, tanrısal varlığın tezahürü olarak görülmeleridir. Dinler tarihçisi Mircea Eliade'nin "hierophany" kavramıyla açıkladığı bu anlayışa göre taşın kendisi değil, taşta ortaya çıktığına inanılan kutsal güç önemlidir. Fenikelilerin betyl taşları, Anadolu'nun kutsal kayaları, Şinto inancındaki kutsal kaya toplulukları ve dünyanın birçok yerindeki kaya tapınakları, tanrısal varlığın insanlara görünür olduğu mekânlar olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle birçok toplum kutsal taşlara dokunmayı, onları öpmeyi, çevresinde dönmeyi veya önlerinde dua etmeyi dini bir davranış olarak benimsemiştir.²⁰⁶

²⁰⁴ DURKHEIM Émile, "The Elementary Forms of Religious Life", George Allen & Unwin, Londra, 1915.

²⁰⁵ RENFREW Colin, "The Emergence of Civilisation", Methuen, Londra, 1972.

²⁰⁶ ELIADE Mircea, (1958), age. s. 74.

Bir başka ortak tema, gökten gelen taşların ilahi mesaj taşıdığı düşüncesidir. Meteor taşları, neredeyse bütün eski toplumlarda sıradan kayalardan farklı değerlendirilmiştir. Gökten düştükleri için tanrıların armağanı, göksel dünyanın parçaları veya ilahi uyarılar olarak görülmüşlerdir. Eski Arap toplumlarından Orta Asya Türklerine, Amerika yerlilerinden Afrika kabilelerine kadar pek çok kültürde meteor taşlarının kutsal sayılması, insanın gökyüzüne duyduğu hayranlığın ve bilinmeyene yüklediği anlamın ortak bir sonucudur.

Kutsal taşlar aynı zamanda hükümdarlığın meşruiyetini sağlayan semboller olarak da karşımıza çıkar. İrlanda'daki Lia Fáil (Kader Taşı), İskoçya'nın Stone of Scone'u ve bazı Asya toplumlarındaki taş giyme taşları, hükümdarın ilahi iradeyle seçildiğini gösteren kutsal nesneler kabul edilmiştir. Taşa temas eden veya onun üzerinde taş giyen hükümdarın yalnızca siyasi değil, aynı zamanda kutsal bir otorite kazandığı düşünülmüştür. Böylece taş, devlet otoritesi ile kutsallık arasında köprü kuran bir simgeye dönüşmüştür.²⁰⁷

Taşların önemli işlevlerinden biri de atalar kültünü yaşatmaktır. Eski Türk balbalları, Moğol taş heykelleri, Afrika'nın anı taşları, Avrupa'nın megalitik dikilitaşları ve Amerika'nın anıt stelleri, ölen kişilerin hatırasını yaşatmanın yanında onların ruhlarıyla iletişim kurulan semboller olarak değerlendirilmiştir. Taşın uzun ömürlü oluşu, insanın faniliğine karşı kalıcılığı temsil etmiş, bu nedenle ataların anısı çoğu zaman taş üzerinde yaşatılmıştır.²⁰⁸

Benzer biçimde taş, mezar ve anıt geleneğinin de temel unsurlarından biri olmuştur. Piramitlerden tümüslere, kaya mezarlarından lahitlere kadar dünyanın birçok bölgesinde ölüm ve taş arasında güçlü bir bağ kurulmuştur. Mezar taşları yalnızca ölen kişinin yerini belirleyen işaretler değil, yaşayanlarla ölümler arasındaki kutsal sınırı gösteren semboller olarak görülmüştür. Bu anlayış, ölümden sonra yaşam inancının maddi ifadesi hâline gelmiştir.

Kutsal taşların bir diğer ortak görevi sınır belirleme olmuştur. Antik Roma'da Terminus

²⁰⁷ FRAZER James George, "The Golden Bough", Macmillan, Londra, 1922.

²⁰⁸ GÜNDÜZ Şinasi, "Dinler Tarihi", Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2020.

taşları devlet sınırlarını koruyan kutsal işaretler sayılırken, Mezopotamya’da kudurru taşları arazi sınırlarını ve mülkiyet haklarını tanrılar adına güvence altına almıştır. Orta Asya’da oba ve ovoo taş yığınları yalnızca yol işaretleri değil, aynı zamanda kutsal sınır noktaları olarak kabul edilmiştir. Taşın değişmezliği, hukukun ve toplumsal düzenin sürekliliğini simgelemiştir.

Birçok kültürde taşlar kehanet aracı olarak da kullanılmıştır. Antik Yunan’da Delphi’deki Omphalos, tanrısal bilginin merkezi olarak görülmüş, Kelt toplumlarında kader taşları hükümdarın seçimini haber veren kutsal nesneler sayılmıştır. Şamanik geleneklerde sıra dışı taşlar, ruhlarla iletişim kurulmasını kolaylaştıran araçlar olarak değerlendirilmiştir. Taşın sessizliği ve değişmezliği, insanlara doğaüstü bilginin saklandığı bir varlığı çağrıştırmıştır.

Kutsal taşların belki de en yaygın işlevlerinden biri şifa ve bereket sağlamalarıdır. Tarih boyunca insanlar bazı taşların hastalıkları iyileştirdiğine, kötü ruhları uzaklaştırdığına veya doğurganlığı artırdığına inanmışlardır. Hindistan’daki Şaligram taşları, Çin’in yeşimi, Türklerin yada taşı, Baltık kehribarı ve Orta Doğu’nun akik geleneği bu anlayışın farklı örnekleridir. Günümüzde bilimsel araştırmalar bu taşların doğaüstü etkilerini doğrulamamaktadır, ancak tarihsel açıdan bakıldığında bu inançlar toplumların dini ve kültürel dünyasının önemli bir parçasını oluşturmuştur.

Kutsal taşlar, insanlığın ortak hafızasında yalnızca doğal nesneler değil, yaratılışın, ilahi varlığın, göksel kökenin, iktidarın, ataların, ölümün, hukukun, kehanetin ve şifanın sembolleri olarak yer almıştır. Farklı kıtalarda birbirinden bağımsız biçimde gelişen bu inançlar, insanın taşın değişmezliği ve dayanıklılığı karşısında duyduğu hayranlığın dini düşünceye dönüşmüş biçimleri olarak değerlendirilebilir. Dinler tarihi açısından bakıldığında kutsal taşlar, farklı din ve mitolojiler arasında ortak sembolik dili anlamamızı sağlayan en önemli kültürel miraslardan biridir.

Bu konu, özellikle Mircea Eliade, James George Frazer, Émile Durkheim, Claude Lévi-Strauss ve Marija Gimbutas gibi araştırmacıların eserlerinde geniş biçimde ele alınmıştır. Onların çalışmaları, kutsal taşların farklı kültürlerde benzer işlevler üstlenmesine rağmen her toplumun bu sembolleri kendi tarihi, dini ve coğrafi bağlamı içinde farklı anlamlarla zenginleştirdiğini göstermektedir. Bu nedenle kutsal taşlar, dinler tarihi, arkeoloji, antropoloji ve mitoloji araştırmalarının ortak inceleme alanlarından biri olmayı sürdürmektedir.²⁰⁹

Dünyada Kutsal Kabul Edilen Taşlar ve Taş Nesneler

Taş, insanlık tarihi boyunca yalnızca çevresel bir unsur değil, zamanın ötesine uzanan sarsılmaz bir hafıza ve kutsalın yeryüzündeki en somut tecellisi olarak kabul edilmiştir. İlkel topluluklardan modern medeniyetlere kadar hemen her kültür, taşın sertliği, değişmezliği ve doğa olaylarına karşı gösterdiği dirençte, faniliğin ötesine geçen ebedi bir güç görmüştür. Bu nedenle taşlar, gökyüzü ile yeryüzünü birleştiren birer “axis mundi” (dünya eksen) veya tanrısal iradenin yeryüzüne mühürlendiği kutsal birer dayanak olarak inşa edilmiş ve korunmuştur.

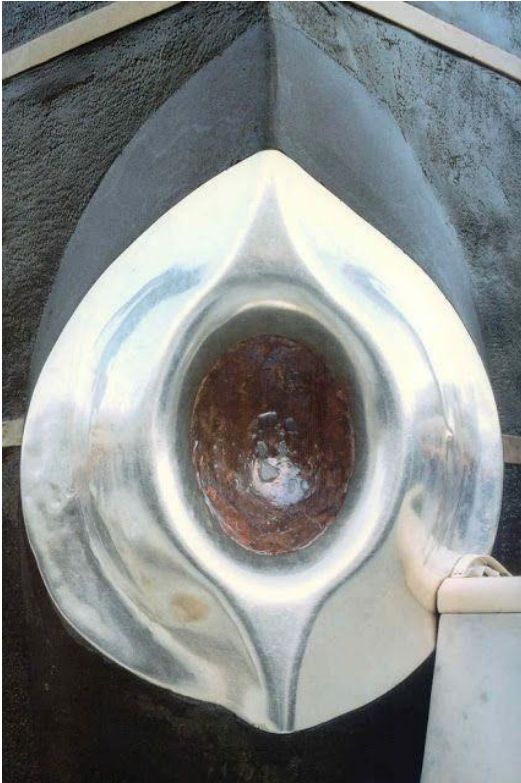
²⁰⁹ TILLEY Christopher, “The Phenomenology of Landscape”, Berg Publishers, Oxford, 1994.

Mitolojik metinlerden dini ritüellere kadar uzanan geniş bir yelpazede kutsal taşlar, krallıkların meşruiyetini onaylayan birer hakem, tanrıların yeryüzündeki ikametgahı veya evrenin yaratılışını temsil eden merkezler olarak konumlandırılmıştır. Kâbe'deki Hacerülesved'den İrlanda'nın Kader Taşı'na, Orta Asya'nın şifa veren Yada taşına kadar bu nesneler, inananlar için geçici olandan kalıcı olana geçişi simgeleyen duyusal temas noktaları haline gelmiştir. Bu taşlar, üzerlerine yüklenen mitolojik anlatılar ve ilahi atıflar sayesinde, ait oldukları toplumun inanç dünyasında merkezi bir düzen kurucu işlev görmüşlerdir.

Kutsal taşlar, insanın doğa karşısındaki acizliğini, kozmik bir düzen arayışıyla birleştirmenin en kadim yolu olmuştur. Modern dünyada rasyonel bakış açısının baskınlığına rağmen, bu taşlara duyulan hürmet ve onların çevresinde şekillenen ritüeller, insanın dokunabildiği ve fiziksel olarak sınırlarını çizemediği nesnelere duyduğu ruhsal bağlılığın sürdüğünü göstermektedir. Taş, sessizliği, dayanıklılığı ve ebediyeti ile bugün hâlâ insanlığın geçmişten bugüne taşıdığı en güçlü inanç ve bellek araçlarından biri olmaya devam etmektedir.

Hacerülesved (İslam Dini)

Hacerülesved, İslam dünyasının en tanınmış kutsal emanetlerinden biridir. Bugün Suudi Arabistan'ın Mekke şehrindeki Kâbe'nin doğu köşesine gümüş bir çerçeve içerisinde yerleştirilmiş olan bu taş, hac ve umre ibadetlerinde tavafın başlangıç ve bitiş noktasını belirlemesi bakımından büyük öneme sahiptir. İslam inancında Hacerülesved'e gösterilen saygı, taşın maddesinden değil, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail tarafından Kâbe'nin inşası sırasında yerine yerleştirilmiş olması ve Hz. Muhammed'in

onu bizzat istilâm (selamlama) etmiş bulunmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Hacerülesved, İslam'da ibadet edilen değil, saygı gösterilen kutsal bir emanet olarak değerlendirilir.²¹⁰

İslami rivayetlere göre Hacerülesved'in kökeni göksel bir emanet olarak açıklanır. Hadis kaynaklarında taşın cennetten indirildiği, ilk hâlinin beyaz olduğu, insanların günahları sebebiyle zamanla siyahlaştığı ifade edilmektedir. Bu anlatımlar, hadis literatüründe yer alan dini rivayetlerdir ve İslam inancının bir parçası olarak değerlendirilir. Tarihsel ve jeolojik açıdan taşın kökeni konusunda kesin bilimsel bir görüş bulunmamaktadır, çeşitli araştırmacılar meteorik köken, bazalt, akik ya da camlaşmış kaya gibi farklı ihtimaller ileri sürmüş, ancak bunlardan hiçbirisi kesin olarak doğrulanmamıştır.

²¹⁰ Muhammed Hamidullah, "İslam Peygamberi", Çev. Salih Tuğ, Beyan Yayınları, İstanbul, 1990, Cilt I, s. 78-79.

İslam tarihinde Hacerülesved'in en dikkat çekici olaylarından biri, Hz. Muhammed'in peygamberlik öncesinde taşın yerine yerleştirilmesi sırasında ortaya çıkan anlaşmazlığı çözmesidir. Kâbe'nin yeniden inşası sırasında kabileler taşı yerine koyma şerefini paylaşamamış, bunun üzerine Hz. Muhammed taşı bir örtü üzerine koyarak bütün kabile temsilcilerinin birlikte kaldırmasını sağlamış, ardından taşı kendi elleriyle yerine yerleştirmiştir. Bu olay, onun hakemliği ve toplumdaki güvenilir konumunun önemli örneklerinden biri olarak İslam tarih kaynaklarında aktarılmaktadır.²¹¹

Hac ve umre ibadetinde tavaf, Hacerülesved hizasından başlar ve aynı noktada sona erer. Gücü yeten hacılar taşı öpmeye veya eliyle dokunup elini öpmeye çalışır, buna "istilâm" denir. Kalabalık nedeniyle buna imkân bulunmadığında uzaktan eliyle işaret etmek sünnet kabul edilmiştir. İslam hukukunda Hacerülesved'e ulaşmak için başkalarına zarar vermek doğru görülmemiş, ibadetin özü taşın kendisi değil, Allah'a kulluk olarak değerlendirilmiştir.

İslam düşüncesinde Hacerülesved'e gösterilen saygının mahiyeti, özellikle Umar ibn al-Khattab'ın meşhur sözüyle açıklanır. Hz. Ömer, taşı öperken "Senin fayda ve zarar vermeyen bir taş olduğunu biliyorum, eğer Resûlullah'ın seni öptüğünü görmeseydim seni öpmezdim." demiştir. Bu rivayet, İslam'da taşa bağımsız kutsallık veya ilahlık atfedilmediğini, saygının Hz. Muhammed'in sünnetine bağlılık sebebiyle gösterildiğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu nedenle İslam âlimleri Hacerülesved'e yönelik hürmeti, ibadet değil, dini sembole saygı olarak yorumlamışlardır.

Hacerülesved tarih boyunca çeşitli saldırılara da uğramıştır. En önemlisi, 930 yılında Qarmatians tarafından Mekke'nin basılması sırasında taşın yerinden sökülerek Doğu Arabistan'daki merkezlerine götürülmesidir. Yaklaşık yirmi iki yıl sonra tekrar Mekke'ye getirilmiş ve yerine yerleştirilmiştir. Günümüzde taş, geçmişte geçirdiği kırılmalar nedeniyle birkaç parçadan oluşmakta ve bu parçalar gümüş bir muhafaza içerisinde korunmaktadır.

Hacerülesved'in fiziksel yapısı hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Taşın görülebilen kısmı yaklaşık 20 santimetre çapında olup birkaç parçadan oluşmaktadır. Jeologlar ve tarihçiler tarafından meteor taşı, bazalt, akik veya darbe sonucu camlaşmış kaya olabileceğine ilişkin hipotezler öne sürülmüş olsa da taş üzerinde kapsamlı bilimsel analiz yapılmadığı için kesin bir sonuca ulaşılamamıştır. Bu nedenle bilimsel literatürde taşın jeolojik kimliği belirsiz kabul edilmektedir.

Hacerülesved, İslam dininde tarihi, dini ve sembolik değeri son derece yüksek olan kutsal bir emanettir. Taşa gösterilen hürmet, onun maddi özelliklerinden değil, Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed ile ilişkisinden, Kâbe'nin ayrılmaz bir parçası olmasından ve hac ibadetindeki yerinden kaynaklanmaktadır. İslam inancı açısından Hacerülesved'e ibadet edilmez, aksine taş, Allah'a kulluğun sembollerinden biri olarak kabul edilir. Bu yönüyle Hacerülesved, İslam'ın tevhid anlayışı ile tarihi hafızasını bir araya getiren en önemli kutsal emanetlerden biri olmayı sürdürmektedir.²¹²

²¹¹ İbn Hişâm, "es-Siretü'n-Nebeviyye, Dârü'l-Fikr", Beyrut, 1990, Cilt I, s. 209–210.

²¹² Türkiye Diyanet Vakfı, İslâm Ansiklopedisi, "Hacerülesved" maddesi, 1996, Cilt 14, s. 518–520.

Temel Taşı (Even ha-Shetiyah) Yahudilik

Yahudilikte Even ha-Shetiyah, "Temel Taşı" veya "Kuruluş Taşı", evrenin yaratılışının başladığı nokta olarak kabul edilen en önemli kutsal taşlardan biridir. Rabbani Yahudi geleneğine göre Tanrı, yaratılış sırasında dünyayı bu taştan başlayarak kurmuş ve yeryüzü buradan genişleyerek bugünkü şeklini almıştır. Bu nedenle Even ha-Shetiyah, yalnızca kozmolojik bir başlangıç noktası değil, aynı zamanda gök ile yer arasındaki sembolik bağın merkezi olarak değerlendirilmiştir. Yahudi geleneğinde taşın, eski Temple in Jerusalem'ın en kutsal bölümü olan Kutsallar Kutsalı'nda (Kodesh ha-Kodashim) bulunduğu inanılır ve özellikle İkinci Mabet döneminde Başkâhinin Yom Kippur günü gerçekleştirdiği kefaret törenlerinin odak noktası kabul edilmiştir.

Yahudi kutsal metinlerinde "Temel Taşı" adı doğrudan geçmemekle birlikte, Rabbani yorum geleneği bu kavramı Tanakh'ta yer alan yaratılış ve mabet anlatılarıyla ilişkilendirmiştir. Özellikle Orta Çağ Yahudi düşünürleri, Even ha-Shetiyah'ın Abraham'ın oğlu Isaac'ı kurban etmeye hazırlandığı yer olan Temple Mount ile aynı mekân olduğunu kabul etmişlerdir. Aynı gelenekte, Jacob'ın göğe yükselen merdiveni gördüğü rüyanın da bu kutsal mekânda gerçekleştiğine inanılır. Böylece Temel Taşı, yaratılış, antlaşma ve mabet kavramlarını bir araya getiren merkezi bir dini sembole dönüşmüştür.²¹³

Bugün Yahudi geleneğinde Even ha-Shetiyah'ın, Foundation Stone olarak bilinen ve Dome of the Rock yapısının içinde bulunan büyük doğal kaya ile özdeş olduğu kabul edilmektedir. Bununla birlikte tarihçiler ve arkeologlar, bu özdeşliğin büyük ölçüde dini geleneğe dayandığını, taşın tarihsel sürekliliği konusunda kesin arkeolojik kanıtların sınırlı olduğunu belirtmektedir. Buna rağmen Temel Taşı, Yahudilikte Tanrı'nın dünyaya en yakın tecelli noktası, mabetin ruhani merkezi ve yaratılışın başlangıcını simgeleyen en önemli kutsal sembollerden biri olmayı sürdürmektedir.²¹⁴

Jacob's Stone (Yahudilik)

Yahudi geleneğinde Jacob's Stone (Yakup'un Taşı), Hz. Yakup'un Tanrı ile karşılaşmasını simgeleyen en önemli kutsal taşlardan biridir. Bu taşın hikâyesi, Tevrat'ın Tekvin (Bereşit/Genesis) 28:10–22 bölümünde anlatılır. Rivayete göre Yakup, Beer-Şeva'dan Harran'a giderken geceyi geçirmek için bir yerde konaklamış, başının altına bir taş koyarak uyumuş ve rüyasında yeryüzünden göğe uzanan bir merdiven ile bu merdiven üzerinde inip çıkan melekleri görmüştür. Uyandığında

²¹³ TANHUMA Midrash, "Kedoshim 10, Nahmanides", Commentary on the Torah, Genesis, Shilo Publishing, New York, 1971, s. 179.

²¹⁴ RITMEYER Leen, "The Quest: Revealing the Temple Mount in Jerusalem", Carta Jerusalem, 2006, s. 95-96.

buranın sıradan bir yer değil, "Tanrı'nın evi" (Bet-El/Beytel) olduğunu söylemiş, başının altındaki taşı dikerek üzerine zeytinyağı dökmüş ve onu kutsal bir anıt hâline getirmiştir. Yahudi geleneğinde bu olay, bir taşın Tanrı'nın varlığını hatırlatan kutsal bir işaret olarak kutsanmasının en eski örneklerinden biri kabul edilir.²¹⁵

Rabbani Yahudi yorumlarında Yakup'un taşı yalnızca bir hatıra taşı olarak değil, Tanrı ile insan arasındaki antlaşmanın sembolü olarak değerlendirilmiştir. Midraş literatüründe, Yakup'un başının altına koyduğu birden fazla taşın mucizevi biçimde tek bir taşa dönüştüğü anlatılır. Bu yorum, İsrail'in on iki kabilesinin gelecekte tek bir halk oluşturacağı fikrinin sembolik bir ifadesi olarak görülmüştür. Ayrıca Yakup'un taşı dikmesi ve yağ ile mesh etmesi, Yahudilikte kutsal mekânların ve anıt taşlarının (matzevah) eski dönemlerde dini bir işaret olarak kullanıldığını göstermektedir. Daha sonraki dönemlerde putperest uygulamalarla karışmaması amacıyla bu tür taş dikme gelenekleri sınırlandırılmış olsa da Yakup'un taşı kutsal tarih içinde istisnai bir yere sahip olmaya devam etmiştir.

Yahudilikte Yakup'un Taşı'nın kesin fiziksel konumu günümüzde bilinmemektedir ve kutsal emanet olarak korunmuş bir taş mevcut değildir. Bununla birlikte Betel bölgesi, Yahudi geleneğinde Yakup'un vahiy aldığı kutsal mekân olarak önemini korumuştur. Dinler tarihi araştırmacıları, Yakup'un taşını Yakın Doğu'nun eski "kutsal taş" (baetyl) geleneğiyle ilişkilendirmekte, ancak Tevrat anlatısında taşa bağımsız bir kutsallık değil, Tanrı'nın o mekânda tecelli etmiş olmasının anlam kazandırdığı vurgulanmaktadır. Bu yönüyle Yakup'un Taşı, Yahudilikte taşa tapınmanın değil, ilahi tecrübenin ve Tanrı ile yapılan antlaşmanın kalıcı bir sembolü olarak kabul edilmektedir.²¹⁶

Şiva Lingamı (Hinduizm)

Hinduizmde Şiva Lingamı (Śiva Liṅga veya Linga), Tanrı Şiva'yı temsil eden en önemli kutsal sembollerden biridir. Sanskritçede liṅga kelimesi "işaret", "belirti" veya "sembol" anlamına gelir. Bu nedenle Şiva Lingamı, klasik Hindu yorumlarında öncelikle Şiva'nın görünmeyen ve sonsuz ilahi varlığının sembolik temsili olarak kabul edilir. Tapınaklarda genellikle silindirik veya oval biçimli taşlardan yapılan lingamlar, çoğunlukla yoni adı verilen kaide üzerine yerleştirilir. Lingam ile yoni birlikteliği, Hindu felsefesinde erkek ve dişi ilkelerin, yaratıcı gücün ve evrendeki kozmik dengenin sembolik ifadesi olarak yorumlanır. Özellikle Narmada Nehri'nden doğal olarak aşınmış biçimde çıkan taşlar (Bana Linga), kutsal kabul edilerek ibadetlerde yaygın biçimde kullanılmaktadır.²¹⁷

Şiva Lingamı'nın kökeni, Hindu kutsal metinlerinde anlatılan kozmik yaratılış düşüncesiyle ilişkilidir. Özellikle Linga Purana ve Şiva Purana'da, Şiva'nın başlangıcı ve sonu olmayan sonsuz bir ateş sütunu (jyotirlinga) olarak ortaya çıktığı anlatılır. Rivayete göre Tanrılar Brahma ve Vişnu, bu sonsuz ışık sütununun başlangıcını ve

²¹⁵ M. SARNA Nahum, "Genesis, Jewish Publication Society", Philadelphia, 1989, s. 197.

²¹⁶ WALTON John H., Ancient Near Eastern Thought and the Old Testament, Baker Academic, Grand Rapids, 2006, s. 288.

²¹⁷ KLOSTERMAIER K., "A Survey of Hinduism", 3. Baskı, State University of New York Press, Albany, 2007, s. 150–151.

sonunu bulamayınca Şiva'nın evrendeki mutlak üstünlüğünü kabul etmişlerdir. Bu anlatı, lingamın belirli bir nesneye değil, sonsuz ve biçimsiz ilahi varlığa işaret eden metafizik bir sembol olduğunu vurgular. Hindu geleneğinde Hindistan'ın çeşitli bölgelerinde bulunan on iki Jyotirlinga tapınağı, Şiva'nın en kutsal tecelli mekânları arasında kabul edilmektedir.

Hindu ibadetinde Şiva Lingamı, günlük ve bayram ritüellerinin merkezinde yer alır. İnananlar lingam üzerine su, süt, yoğurt, bal, ghee (arıtılmış tereyağı) ve kutsal nehir suları dökerek abhisheka adı verilen arınma ritüelini gerçekleştirir, ayrıca bilva yaprakları, çiçekler ve tütsüler sunarlar. Bu uygulamalar, Şiva'ya duyulan bağlılığın ve evrenin sürekliliğine yönelik duanın sembolik ifadeleri olarak görülür. Batı literatüründe zaman zaman lingam yalnızca fallik bir sembol olarak yorumlanmışsa da modern Hinduizm araştırmaları, bu yaklaşımın eksik olduğunu, geleneksel Hindu anlayışında lingamın esas olarak yaratılışın kaynağını, sonsuzluğu ve biçimsiz ilahi hakikati temsil eden kozmik bir sembol olduğunu vurgulamaktadır.²¹⁸

Shaligram (Hinduizm)

Hinduizmde Şaligram (Śālāgrāma veya Shaligram), özellikle Vişnuculuk (Vaişnavizm) geleneğinde Tanrı Vişnu'nun doğal tezahürü (svayambhū) kabul edilen en kutsal taşlardan biridir. Şaligramlar, günümüzde Nepal'deki Kali Gandaki Nehri yatağında bulunan, milyonlarca yıl önce yaşamış ammonitlerin fosilleşmiş kalıntılarıdır. Jeolojik olarak fosil niteliği taşıyan bu siyah taşlar, Hindu inancında insan eliyle yapılmamış, doğrudan ilahi iradeyle ortaya çıkmış kutsal nesneler olarak değerlendirilir. Bu nedenle Şaligramlar, tapınaklarda ve evlerde Vişnu'nun heykeli yerine ibadet nesnesi olarak kullanılabilir ve Vaişnava geleneğinde en saygın kutsal emanetler arasında yer alır.

Şaligram taşlarının kutsallığı, Hindu mitolojisinde anlatılan Tulasi (Vrinda) efsanesiyle ilişkilendirilir. Brahma Vaivarta Purana, Padma Purana ve diğer Puranik metinlerde

anlatıldığına göre Tanrı Vişnu, Tulasi'nin laneti sonucunda Gandaki Nehri'nde Şaligram taşı biçiminde tecelli etmiş, Tulasi ise kutsal fesleğen bitkisine dönüşmüştür. Bu nedenle Vaişnava ibadetlerinde Şaligram taşı ile Tulasi yapraklarının birlikte sunulması dini bakımdan büyük önem taşır. Hindu geleneğinde her Şaligramın üzerindeki doğal spiral, çizgi ve oyuklar Vişnu'nun farklı tezahürlerini (Narayana, Lakşmi-Narayana, Sudarşana, Varaha, Narasimha gibi) temsil eden işaretler olarak yorumlanmaktadır.

Hindu ibadetinde Şaligram taşları günlük olarak yıkanır, tütsü ve kandil eşliğinde

²¹⁸ FLOOD Gavin, "An Introduction to Hinduism", Cambridge University Press, Cambridge, 1996, s. 154.

kutsanır, üzerlerine su, süt veya kutsal nehir suları dökülerek ibadet edilir. Geleneksel inanışa göre Şaligram bulunan bir ev, Vişnu'nun koruması altındadır ve bereket, huzur ile ruhsal arınmaya vesile olur. Bununla birlikte modern Hindu araştırmaları, Şaligram taşlarının değerinin jeolojik özelliklerinden değil, yüzyıllar boyunca oluşmuş dini ve kültürel anlamlarından kaynaklandığını vurgulamaktadır. Bu yönüyle Şaligram, doğal bir fosilin kutsal sembole dönüşmesinin dinler tarihindeki en dikkat çekici örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir.²¹⁹

Kudurru taşları (Babil)

Babil uygarlığında Kudurru (Akadca: kudurru, "sınır" veya "hudut" anlamına gelir), özellikle Kassit Hanedanı döneminden (yaklaşık MÖ 16–12. yüzyıllar) itibaren kullanılan, arazi bağışlarını, mülkiyet haklarını ve kraliyet fermanlarını kayıt altına alan kutsal sınır taşlarıdır. İlk bakışta arazi sınırlarını işaretleyen dikili taşlar olarak düşünülse de, günümüze ulaşan örneklerin çoğu doğrudan araziye dikilmek yerine tapınaklarda muhafaza edilen resmi belgeler niteliğindedir. Kudurruların üzerine çivi yazısıyla arazi bağışının ayrıntıları, bağışı yapan kralın adı, tanıklar, vergi muafiyetleri ve bu düzenlemeyi bozanlara yönelik ilahi lanetler işlenirdi. Böylece bu taşlar yalnızca hukuki belgeler değil, aynı zamanda tanrıların koruması altındaki kutsal emanetler olarak kabul edilirdi.

Kudurru taşlarının en dikkat çekici özelliklerinden biri, üzerlerinde Babil panteonuna ait tanrıları temsil eden sembollerin bulunmasıdır. Güneş diski tanrı Şamaş'ı, hilal Sin'i, sekiz köşeli yıldız İstar'ı, ejderha ise Marduk'u simgeleyen işaretler, taşın ilahi koruma altında olduğunu gösterirdi. Yazıtların sonunda yer alan uzun lanet metinlerinde, taş üzerindeki hükmü değiştiren veya araziye haksız biçimde ele geçiren kişilerin tanrıların gazabına uğrayacağı belirtilirdi. Böylece Kudurrular, hukuk ile dinin birleştiği ve ilahi otoritenin dünyevi mülkiyet düzenini güvence altına aldığı belgeler hâline gelmiştir.

Dinler tarihi ve sanat tarihi açısından Kudurru taşları, Mezopotamya'da taşın kutsallığını yansıtan en önemli eserler arasında yer alır. Bu taşlar, tanrıların isimlerini ve sembollerini taşıdıkları için yalnızca idari belgeler değil, aynı zamanda kutsal nesneler olarak görülmüştür. Babil toplumunda mülkiyet hakkının korunması, ilahi adaletin bir uzantısı sayılmış, bu nedenle Kudurrular, krallık otoritesi ile tanrısal düzen arasında kurulan ilişkinin somut simgeleri olmuştur. Günümüzde dünyanın önde gelen müzelerinde sergilenen Kudurru taşları, Mezopotamya hukukunun, sanatının ve dini sembolizminin en önemli arkeolojik belgeleri arasında kabul edilmektedir.²²⁰

Betyl (Baetylus) taşları (Fenike, Suriye)

Fenike ve eski Suriye uygarlıklarında Betyl, Sami kökenli Bet El / Bēt-'Ēl, "Tanrı'nın Evi" anlamına gelir. Tanrının yeryüzündeki varlığını temsil ettiğine inanılan kutsal taşlara verilen addır. Bu taşlar çoğunlukla doğal kaya parçaları, dikili taşlar veya işlenmemiş monolitlerdi ve üzerlerinde insan biçimli bir heykel bulunmaksızın

²¹⁹ Türkiye Diyanet Vakfı, İslâm Ansiklopedisi, "Hinduizm" maddesi, İstanbul.

²²⁰ Türkiye Diyanet Vakfı, İslâm Ansiklopedisi, "Bâbil" maddesi, İstanbul, 1991.

doğrudan tanrının sembolü olarak kabul edilirdi. Fenikeliler başta olmak üzere Kenan, Suriye ve Kuzey Arabistan toplumlarında Baal, El, Astoret (Astarte) ve Melkart gibi tanrılara adanan kutsal alanlarda Betyl taşları ibadetin merkezini oluşturmuştur. Bu gelenek, antropomorfik tanrı heykellerinin yaygınlaşmasından önce Yakın Doğu'da görülen en eski kutsal taş kültlerinden biri olarak değerlendirilmektedir.²²¹

Betyl taşları yalnızca ibadet nesneleri değil, aynı zamanda tanrının gerçek ikametgâhı veya görünür tezahürü olarak görülüyordu. Antik yazarlar, özellikle Philo of Byblos'un aktardığı Fenike geleneklerinde, bazı kutsal taşların gökten düştüğüne veya tanrılar tarafından insanlara gönderildiğine inanıldığını kaydetmektedir. Bu nedenle meteor kökenli olduğuna inanılan siyah taşlar daha büyük saygı görmüş, tapınakların avlularında, yüksek tepelerde ve açık hava kutsal alanlarında korunmuştur. Fenike kolonileri aracılığıyla Akdeniz'in batısına taşınan bu gelenek, Kıbrıs, Malta, Sicilya ve Kartaca gibi merkezlerde de etkisini sürdürmüş ve kutsal taş kültürünün geniş bir coğrafyaya yayılmasını sağlamıştır.

Dinler tarihi açısından Betyl taşları, Yakın Doğu'da taşın kutsallığını en açık biçimde temsil eden örneklerden biridir. Araştırmacılar, bu taşların kutsallığının fiziksel özelliklerinden değil, tanrının görünmez varlığını sembolize etmelerinden kaynaklandığını belirtmektedir. Daha sonraki Yahudi, Helenistik ve Roma dönemlerinde de kutsal taş geleneği farklı biçimlerde yaşamaya devam etmiş, özellikle Emesa (günümüzde Humus, Suriye) Güneş Tanrısı'nın siyah kutsal taşı ve diğer anikonik kült taşları bu geleneğin devamı olarak değerlendirilmiştir. Betyl taşları, böylece Yakın Doğu dinlerinde taşın ilahi kudretin, kutsal mekânın ve gökle yer arasındaki ilişkinin sembolü hâline gelişini gösteren en önemli arkeolojik ve dini kanıtlar arasında yer almaktadır.²²²

Lia Fáil (Kader Taşı) (Kelt / İrlanda)

İrlanda Kelt geleneğinde Lia Fáil (Eski İrlandaca: Lia Fáil, "Kader Taşı" veya "Yazgı Taşı"), adanın en kutsal krallık sembollerinden biri olarak kabul edilir. Geleneksel anlatılara göre taş, İrlanda'nın eski törensel ve siyasi merkezi olan Hill of Tara'da bulunmaktadır ve burada gerçekleştirilen taç giyme törenlerinde kullanılmıştır. Orta Çağ İrlanda metinlerinde anlatıldığına göre, gerçek ve meşru kral taşın üzerine çıktığında Lia Fáil yüksek bir ses çıkararak onu tanır ve ilahi meşruiyetini ilan ederdi. Bu nedenle taş, yalnızca bir taç giyme taşı değil, krallığın tanrısal irade tarafından onaylandığını simgeleyen kutsal bir emanet olarak görülmüştür.

İrlanda mitolojisinde Lia Fáil, Tuatha Dé Danann adlı kutsal halkın İrlanda'ya getirdiği dört büyük hazineden biri olarak kabul edilir. Diğer üç kutsal emanet, Lugh'un Mızrağı, Nuada'nın Kılıcı ve Dagda'nın Kazanıdır. Efsaneye göre Lia Fáil, doğaüstü bilgiye sahip bir taş olup yalnızca hak sahibi hükümdarı tanır ve onun egemenliğini kutsardı. Bazı anlatılarda taşın, dünyanın kuzeyindeki efsanevi dört bilgelik kentinden biri olan Falias'tan getirildiği belirtilir. Bu özellikleriyle Lia Fáil, Kelt düşüncesinde

²²¹ SMITH Mark S., "The Early History of God: Yahweh and the Other Deities in Ancient Israel", 2. Baskı, William B. Eerdmans Publishing, 2002, s. 32.

²²² ELIADE Mircea, (1958), age. s. 112.

hükümdarlığın yalnızca soy yoluyla değil, kutsal düzen ve ilahi onay ile meşrulaştığını gösteren önemli bir semboldür.²²³

Arkeolojik açıdan günümüzde Hill of Tara'da bulunan dikili taşın gerçekten Lia Fáil olup olmadığı kesin olarak kanıtlanmış değildir. Bununla birlikte taş, yüzyıllardır İrlanda'nın tarihi ve kültürel kimliğinin önemli bir parçası olarak kabul edilmektedir. Dinler tarihi ve Kelt araştırmaları açısından Lia Fáil, taşın yalnızca bir anıt değil, hükümdarlığın meşruiyetini, ülkenin kutsallığını ve toplum ile doğaüstü düzen arasındaki bağı temsil eden bir sembol olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle Lia Fáil, Avrupa'daki kutsal krallık taşları geleneğinin en tanınmış örneklerinden biri olup, İskoçya'daki Stone of Scone ile birlikte Kelt siyasal ve dini sembolizminin temel unsurları arasında değerlendirilmektedir.²²⁴

Scone Taşı (İskoçya/İngiltere)

Scone Taşı (İngilizce: Stone of Scone veya Stone of Destiny, İskoç Galcesi: An Lia Fàil), İskoç krallarının taç giyme törenlerinde kullanılan en önemli kutsal ve siyasal sembollerden biridir. Kumtaşından yapılmış olan bu taş, tarihsel olarak İskoçya'nın eski krallık merkezi olan Scone Abbey'de muhafaza edilmiştir. Erken Orta Çağ'dan itibaren İskoç hükümdarları bu taş üzerinde taç giymiş ve taş, hükümdarlığın meşruiyetini temsil eden kutsal bir emanet olarak kabul edilmiştir. Orta Çağ kroniklerinde taşın kökenine ilişkin çeşitli efsaneler yer almakta, bunlardan biri taşın Hz. Yakup'un Beytel'de başını yasladığı taş olduğunu ileri sürmektedir. Ancak bu anlatı tarihi ve arkeolojik kanıtlarla doğrulanmamış olup, modern araştırmalar tarafından efsanevi bir gelenek olarak değerlendirilmektedir.²²⁵

²²³ Mac CANA Proinsias, "Celtic Mythology", Hamlyn Publishing, London, 1970, s. 52.

²²⁴ Mac KILLOP James, "Dictionary of Celtic Mythology", Oxford University Press, Oxford, 1998, s. 266.

²²⁵ WAINWRIGHT F.T., (ed.), "The Stone of Destiny", Thomas Nelson & Sons, Edinburgh, 1951, s. 28.

Scone Taşı'nın tarihindeki en önemli dönüm noktası, 1296 yılında Edward I'in İskoçya'yı işgal etmesiyle yaşanmıştır. Edward, taşı savaş ganimeti olarak Londra'ya götürmüş ve Westminster Abbey'de yaptırdığı Taç Giyme Kürsüsü'nün (Coronation Chair) altına yerleştirmiştir. Bundan sonra İngiltere kralları, daha sonra da Birleşik Krallık hükümdarları, yüzyıllar boyunca bu taş üzerinde taç giymiştir. Böylece başlangıçta İskoç egemenliğinin sembolü olan taş, zamanla Britanya monarşisinin en önemli törensel emanetlerinden biri hâline gelmiştir.

1996 yılında, İskoç tarihi mirasının önemli bir simgesi olarak kabul edilen Scone Taşı resmi törenle İskoçya'ya iade edilmiş ve Edinburgh Castle'da koruma altına alınmıştır. Bununla birlikte Birleşik Krallık hükümdarlarının gelecekteki taç giyme törenlerinde kullanılmak üzere gerektiğinde yeniden Westminster Abbey'e götürülmesi kararlaştırılmıştır. Dinler tarihi ve siyaset tarihi açısından Scone Taşı, kutsal taş geleneğinin Orta Çağ Avrupa'sındaki en önemli örneklerinden biridir. Taşın kutsallığı, fiziksel özelliklerinden çok, hükümdarlığın ilahi meşruiyetini ve devletin tarihsel devamlılığını temsil eden sembolik anlamından kaynaklanmaktadır.

Bu metinde yer verilen Yakup'un Taşı ile Scone Taşı arasındaki bağlantı, Orta Çağ efsanelerine dayanmaktadır, günümüz tarihçileri ve arkeologları, Scone Taşı'nın Hz. Yakup'un taşı olduğuna dair güvenilir tarihsel veya arkeolojik kanıt bulunmadığı konusunda genel olarak görüş birliği içindedir. Buna karşılık taşın, İskoç krallık geleneğinin ve Britanya monarşisinin meşruiyet sembolü olarak taşıdığı tarihi ve kültürel önem tartışmasız kabul edilmektedir.²²⁶

Bennu Taşı (Benben) (Antik Mısır)

Antik Mısır dininde Benben Taşı (İngilizce: Benben Stone), yaratılış mitolojisinin en önemli kutsal sembollerinden biridir. Özellikle Heliopolis yaratılış öğretisinde, evren başlangıçta sonsuz ilksel sular (Nun) ile kaplıydı. İlk kez bu sulardan yükselen kutsal tepelik Benben olarak adlandırılmış ve yaratıcı tanrı Atum'un bu taşın üzerinde belirdiğine inanılmıştır. Böylece Benben, yaratılışın başladığı ilk kara parçasını, kozmik düzenin doğuşunu ve yaşamın başlangıcını simgeleyen kutsal bir taş hâline gelmiştir.

Mısır kozmolojisinde Benben, tanrısal yaratılışın ilk maddi tezahürü olarak kabul edilir ve evrenin merkezini temsil eder.

Benben Taşı, aynı zamanda kutsal Bennu Kuşu ile de ilişkilendirilmiştir. Antik Mısır inancına göre Bennu, yaratılışın başlangıcında Benben Taşı üzerine konarak ilk yaşam kıvılcımını başlatmış ve güneş tanrısı Ra ile yaratıcı tanrı Atum'un yeniden doğuşunu

²²⁶ WAINWRIGHT F.T., age, s. 31.

simgelemiştir. Bu nedenle Bennu, daha sonraki dönemlerde Antik Yunan'daki Phoenix efsanesinin kaynağı olarak görülmüştür. Mısır tapınaklarında Benben Taşı, güneş ışınlarının ilk temas ettiği kutsal nokta olarak değerlendirilmiş, özellikle Heliopolis'teki Güneş Tapınağı'nda tanrının görünmez varlığının sembolü olarak büyük saygı görmüştür.²²⁷

Benben Taşı'nın biçimi, Eski Krallık döneminden itibaren piramitlerin tepesine yerleştirilen piramidion (tepe taşı) mimarisine ilham vermiştir. Granit veya kireçtaşından yapılan bu piramidiyonlar çoğu zaman altın ya da elektrik ile kaplanarak güneş ışığını yansıtacak şekilde hazırlanmıştır. Böylece firavunun mezarı, yaratılışın ilk kutsal tepesini simgeleyen Benben ile özdeşleştirilmiş ve hükümdarın ölümden sonra güneş tanrısı ile yeniden birleşeceğine inanılmıştır. Dinler tarihi açısından Benben Taşı, Antik Mısır'da taşın yalnızca mimari bir unsur değil, yaratılışın, dirilişin, güneş kültürünün ve ilahi düzenin en güçlü sembollerinden biri olarak değerlendirilmektedir.²²⁸

Omphalos (Antik Yunan)

Antik Yunan dininde Omphalos Taşı (omphalos, "göbek" anlamına gelir), dünyanın merkezi olarak kabul edilen en kutsal taşlardan biridir. Bu taş, Temple of Apollo, Delphi'nda bulunuyor ve tanrı Apollo'nun kutsal mekânının simgesi olarak kabul ediliyordu. Mitolojiye göre Zeus, dünyanın merkezini belirlemek amacıyla doğu ve batı

²²⁷ HORNUNG Erik, *Conceptions of God in Ancient Egypt: The One and the Many*, Cornell University Press, Ithaca, 1982, s. 146.

²²⁸ PINCH Geraldine, *Egyptian Mythology: A Guide to the Gods, Goddesses, and Traditions of Ancient Egypt*, Oxford University Press, Oxford, 2002, s. 117.

uçlarından iki kartal salmış, kartallar Delphi üzerinde buluşunca burası “dünyanın göbeğı” ilan edilmiştir. Aynı gelenekte, Titan Cronus’un yutması için bebek Zeus yerine kundaklanarak verilen taşın da daha sonra Delphi’ye getirildiğine inanılmıştır. Böylece Omphalos, hem yaratılış düzeninin hem de tanrısai egemenliğın sembolü hâline gelmiştir.

Omphalos Taşı, yalnızca kozmolojik bir simge değil, aynı zamanda kehanetin ve ilahi bilginin merkezi olarak görülüyordu. Delphi’deki ünlü kâhin Pythia, Apollon adına kehanetlerde bulunurken kutsal alanın merkezindeki Omphalos’un yakınında görev yapardı. Taşın üzeri çoğı zaman ağ biçiminde oyulmuş taş örgülerle süslenmiş, yanına kartal figürleri yerleştirilmiş ve adaklarla çevrenmiştir. Antik Yunan yazarları, Omphalos’un gök ile yer arasındaki kutsal bağlantıyı temsil ettiğini, insanların tanrılarla iletişim kurduğı en önemli eksen (axis mundi) olarak görüldüğünü aktarmaktadır. Bu nedenle Omphalos, Antik Yunan’da kutsal taş geleneğinin en güçlü örneklerinden biri kabul edilmektedir.

Arkeolojik kazılarda Delphi’de bulunan ve bugün Delphi Archaeological Museum’nda sergilenen mermer Omphalos taşı, antik geleneğın en önemli maddi kanıtlarından biridir. Araştırmacılar, günümüze ulaşan taşın Roma dönemine ait bir kopya olabileceğini belirtmekle birlikte, onun temsil ettiğı kutsal anlamın çok daha eskiye, Arkaik ve hatta Miken dönemlerine uzandığı konusunda görüş birliğı içindedir. Dinler tarihi açısından Omphalos, dünyanın merkezi, tanrısai düzenin başlangıç noktası ve kehanetin kaynağı olarak taşın kutsallığını simgeleyen evrensel bir örnek olarak değerlendirilmektedir.²²⁹

Yada Taşı (Yağmur Taşı) (Türk/Orta Asya)

Türk ve Orta Asya inanç sisteminde Yada Taşı (Yat, Cada, Cede, Sat taşı gibi farklı adlarla da anılır), yağmur, kar, dolu ve fırtına gibi tabiat olaylarını yönlendirme gücüne sahip olduğuna inanılan kutsal bir taştır. Eski Türk toplulukları arasında

²²⁹ BURKERT Walter, Greek Religion, Harvard University Press, Cambridge (MA), 1985, s. 116.

özellikle şamanlar (kamlar), din adamları ve bazı hükümdarlar tarafından korunduğuna inanılan bu taşın, kuraklık zamanlarında gerçekleştirilen özel törenlerde kullanıldığına dair çok sayıda tarihi kayıt bulunmaktadır. Yada Taşı'nın gücünün Tanrı (Gök Tengri) tarafından seçilmiş kişilere verildiği düşünülmüş, bu nedenle taş, sıradan bir nesne değil, ilahi kudretin yeryüzündeki aracı olarak kabul edilmiştir. Yağmur yağdırma veya hava olaylarını değiştirme ritüelleri, eski Türklerin doğa ile kurduğu kutsal ilişkinin en dikkat çekici örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

Yada Taşı'na ilişkin bilgiler, yalnızca Türk kaynaklarında değil, İslam coğrafyacılarının ve tarihçilerinin eserlerinde de yer almaktadır. Gardizi, İbnü'l-Fakih ve Şehabeddin el-Ömeri gibi yazarlar, Türk boylarının yağmur yağdırma amacıyla kullandıkları esrarengiz bir taşın söz etmişlerdir. Kaşgarlı Mahmud da Divânu Lugâti't-Türk'te "yat" adı verilen bu taşın belirli dualar ve törenlerle kullanıldığını kaydeder. Bununla birlikte modern araştırmacılar, bu anlatıların tarihi inançları yansıttığını, taşın gerçekten meteorolojik olayları değiştirdiğine dair bilimsel bir kanıt bulunmadığını vurgulamaktadır. Dolayısıyla Yada Taşı'nın önemi, fiziksel etkisinden çok, eski Türk kozmolojisindeki sembolik ve dini değerinden kaynaklanmaktadır.²³⁰

Türk mitolojisinde Yada Taşı, yalnızca yağmur yağdıran sihirli bir nesne değil, hükümdarlığın kut anlayışı, şamanik bilgi ve tabiat güçleriyle kurulan ilişkinin de sembolüdür. Bazı destanlarda taşın ejderhalardan, kutsal dağlardan veya gökten geldiği anlatılırken, bazı rivayetlerde yalnızca kut sahibi hakanların veya kamların onu kullanabildiği belirtilir. Bu yönüyle Yada Taşı, Orta Asya'da taş kültürünün en özgün örneklerinden biridir. Dinler tarihi açısından değerlendirildiğinde ise taşın kutsallığı, doğayı kontrol etme iddiasından çok, insan ile göksel düzen arasında aracılık eden kutsal bir nesne olarak algılanmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Yada Taşı, Türk kültüründe tabiat, egemenlik, bereket ve kutsallık kavramlarının kesiştiği en önemli mitolojik sembollerden biri olarak kabul edilmektedir.²³¹

Uluru (Ayers Kayası) (Avustralya Yerlileri)

Uluru (eski adıyla Ayers Rock), Avustralya'nın orta kesiminde yer alan devasa kumtaşı monolitidir ve binlerce yıldır Anangu Halkı tarafından en kutsal mekânlardan biri olarak kabul edilmektedir. Yaklaşık 348 metre yüksekliğe ve 9,4 kilometrelik çevre uzunluğuna sahip olan Uluru, yalnızca etkileyici bir jeolojik oluşum değil, aynı zamanda Aborjin kozmolojisinin ve kutsal coğrafyasının merkezlerinden biridir. Anangu geleneğine göre kaya, Tjukurpa (Dreaming/Düş Zamanı) adı verilen yaratılış döneminde ataların gerçekleştirdiği kutsal eylemlerin maddi izidir. Bu nedenle Uluru, sıradan bir kaya değil, yaratılışın, ataların ve toplumsal düzenin yaşayan bir hafızası olarak görülmektedir.²³²

Anangu inancında Uluru'nun her mağarası, yarığı, çatlağı ve kaya yüzeyi belirli bir yaratılış öyküsüyle ilişkilidir. Kuniya (piton kadını), Liru (zehirli yılan savaşçısı), Mala

²³⁰ Kaşgarlı Mahmud, Divânu Lugâti't-Türk, Cilt I, s. 56-57.

²³¹ ÖGEL Bahaeddin, Türk Mitolojisi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, Cilt I, s. 320.

²³² LAYTON Robert, Uluru: An Aboriginal History of Ayers Rock, University of Hawaii Press, Honolulu, 1989, s. 34.

halkı ve Lungkata (mavi dilli kertenkele) gibi kutsal atalara ait anlatılar, kayanın farklı bölümlerine bağlanmaktadır. Bu öyküler yalnızca mitolojik anlatılar olmayıp, toplumsal kuralları, avcılık geleneklerini, akrabalık ilişkilerini ve kutsal hukuku da belirleyen Tjukurpa öğretisinin parçalarıdır. Bazı kaya yüzeyleri ve mağaralar yalnızca belirli yaş ve cinsiyet gruplarının görebileceği derecede kutsal kabul edildiğinden, bu alanların ayrıntıları kamuoyuyla paylaşılmamaktadır. Bu durum, Uluru'nun yaşayan bir kutsal mekân olarak görülmeye devam ettiğini göstermektedir.

Modern dönemde Uluru, hem Avustralya'nın ulusal simgelerinden biri hem de yerli kültürel mirasının en önemli temsilcilerinden biri hâline gelmiştir. 1985 yılında Avustralya Hükûmeti, Uluru'nun mülkiyetini resmen Anangu halkına devretmiş ve alan ortak yönetim modeliyle korunmaya başlanmıştır. Anangu topluluğunun uzun yıllar süren talepleri doğrultusunda, ziyaretçilerin kaya üzerine tırmanması 26 Ekim 2019 tarihinde tamamen yasaklanmıştır. Dinler tarihi açısından Uluru, taşın yalnızca doğal bir oluşum değil, yaratılışın başlangıcını, ataların varlığını, kutsal hukuku ve insan ile doğa arasındaki ruhsal bağı temsil eden dünyanın en önemli kutsal kaya kültürlerinden biri olarak kabul edilmektedir.²³³

1. İbrahimi Dinlerde Kutsal Taşlar

- Black Stone (İslam)
- Foundation Stone (Yahudilik)
- Jacob's Stone (Yahudilik)
- Stone of Anointing (Hristiyanlık)
- Golgotha kayası (Hristiyanlık)
- Mount Sinai kayaları

2. Antik Yakın Doğu

- Betyl (Tanrı taşı)
- Kudurru sınır taşları
- Asur stel ve kutsal kaya anıtları
- Hitit kaya sunakları
- Urartu kaya tapınakları

3. Antik Mısır

- Benben Stone
- Piramit tepe taşı (Pyramidion)
- Obeliskler
- Kutsal granit bloklar

4. Antik Yunan ve Roma

- Omphalos of Delphi
- Stone of Cronus
- Hermes sınır taşları (Hermai)
- Roma'nın kutsal sınır taşları (Terminus kültü)

5. Hint Dünyası

- Shaligram
- Shiva Lingam
- Navaratna (Dokuz kutsal taş)
- Yeşim ve kristal ibadet taşları

²³³ UNESCO, Uluru-Kata Tjuta National Park Dünya Mirası Dosyası, 1987.

6. Çin ve Japonya

- Kutsal yeşim (Jade)
- Cennet taşı (Bi diskleri)
- Şinto'nun kutsal kaya ve kaya toplulukları (iwakura)
- Fuji çevresindeki kutsal lav taşları

7. Türk ve Orta Asya Dünyası

- Yada Taşı
- Bengü Taşları
- Balballar
- Oboo/Ovoo taş yığınları
- Kutsal dağ kayaları
- Meteor taşları

8. Kelt ve Kuzey Avrupa

- Lia Fáil
- Stone of Scone
- Druid taşları
- Menhirler
- Dolmenler
- Taş çemberler

9. Amerika Yerli Kültürleri

- İnka huaca taşları
- Maya kutsal stel taşları
- Aztek kurban taşları
- Pueblo kutsal kaya resimleri
- Navajo kutsal taşları

10. Afrika

- Etiyopya stel taşları
- Dogon kutsal kayaları
- Büyük Zimbabve granit yapıları
- Yoruba kutsal kaya alanları

11. Avustralya ve Okyanusya

- Uluru
- Kata Tjuta kaya oluşumları
- Maori pounamu (yeşim)
- Polinezya marae taşları

12. Tarihte Kutsal Sayılan Değerli Taşlar

- Yeşim - Çin, Orta Amerika, Maori
- Akik - İslam dünyası, Antik Roma
- Firuze - Türkler, Persler, Tibet
- Lapis lazuli - Mezopotamya, Mısır
- Kehribar - Baltık kültürleri
- Kristal kuvars - Şamanik gelenekler
- Obsidyen - Maya ve Aztek
- Zümrüt - Mısır ve İnka
- Yakut - Hindistan ve Güneydoğu Asya
- Safir - Budist ve Hindu gelenekleri

SON OLARAK

İnsanlık tarihine bütüncül olarak bakıldığında, taşın hiçbir zaman yalnızca cansız bir jeolojik oluşum olarak görülmediği anlaşılmaktadır. İlk insanların elinde bir alet, avcı-toplayıcı toplulukların yaşamında bir silah, yerleşik hayatın başlangıcında bir yapı malzemesi olan taş, zamanla kutsalın, hafızanın ve inancın da taşıyıcısı hâline gelmiştir. Paleolitik Çağ'dan günümüze kadar uzanan süreçte taş, insanların doğayla, tanrılarla, atalarıyla ve görünmeyen güçlerle kurduğu ilişkinin en kalıcı sembollerinden biri olmuştur. Onun sertliği, dayanıklılığı ve zamana meydan okuyan varlığı, birçok toplumda ölümsüzlük, süreklilik ve ilahi kudret fikriyle özdeşleştirilmiştir.

Taşın kullanımı, insanlık tarihi boyunca, dinsel inanışlarda yaratılışa, bilimsel çalışmalarda ise tarihsel süreçte ilk görüldüğü noktaya kadar gitmektedir. Tek tanrılı dinler, insanın topraktan yaratıldığını anlatırken, bilimsel çalışmalarda ise, insanlığın hafızası ilk defa taşla okundu. İnsanın taşla olan serüveni, var oluşuna kadar uzanmaktadır. Tek tanrılı dinlerde beşerin menşei toprak olarak işaret edilirken taşın da jeolojik olarak toprakla ilişkisi vardır. Dolayısıyla insan ve taş arasında bağ kurmak pek çok açıdan mümkündür. İnsanoğlunun uygarlaşma yolculuğunda kullandığı ilk alet hatta silahı, şekil verdiği taştır. Taş sayesinde kendini savunmuş ve karnını doyurmuştur. Yine insanın ilk sanatsal eylemi olarak nitelenen mağara duvarları resimleri de taş marifetiyle yapılmıştır. Çizdikleri resimlerden, avlandıkları ok uçlarına kadar insanlığın ilk izleri taştadır.

Bu çalışmada incelenen Mezopotamya, Mısır, Anadolu, İran, Hint, Çin, Türk, Kelt, Yunan, Roma, Maya, Aztek, İnka, Polinezya, Aborjin ve diğer birçok kültür, birbirlerinden binlerce kilometre uzakta yaşamış olmalarına rağmen taşla yükledikleri anlamlarda dikkat çekici ortaklıklar sergilemektedir. Babil'in Kudurru taşları mülkiyetin ve ilahi hukukun simgesi olurken, Fenike'nin Betyl taşları tanrının yeryüzündeki varlığını temsil etmiş, Mısır'ın Benben Taşı yaratılışın ilk noktası sayılmış, Yunan dünyasının Omphalos'u evrenin merkezi kabul edilmiş, İrlanda'nın Lia Fáil'i ve İskoçya'nın Scone Taşı hükümdarlığın meşruiyetini simgelemiştir. Türk kültüründeki Bengü Taşları hafızanın ve devletin ölümsüzlüğünü, Yada Taşı ise insan ile tabiat arasındaki kutsal ilişkiyi temsil etmiştir. Avustralya Aborjinlerinin Uluru'su ise yaratılışın yaşayan hafızası olarak kutsallaştırılmıştır. Bu örnekler, taşın farklı toplumlarda farklı biçimlerde yorumlansa da temel işlevinin kutsalı görünür kılmak olduğunu göstermektedir.

Krallar büyük savaşlardan nasıl kahramanca çıktıklarını taşlara yazmıştır ya da taş tapınaklarda tanrılara övgüler yapılmıştır. Taş, sığınak, silah, süs objesi olmuştur, ilk buğday taş ile öğütülmüştür. Zaman içinde taş, insanların temel ihtiyaçları, barınma (barınak olarak taş), beslenme (avlanma aracı olarak taş), korunma ve savunma (silah olarak taş) kullanımından evrilerek ruhani ihtiyaçları karşılamak için de kullanılmıştır. Taşın bu evrimi, farklı kültür ve kültürlerde tapım aracı olarak kul lanıldığı zaman da karşımıza çıkmaktadır. Bu karşılaşma arkeolojik verilerle desteklenir. Sözü edilen evrim politeistik dinlerde yoğun olarak görülmektedir. Taşlardan yapılan yontuların kullanım alanları, büyük tapınakların en kutsal alanlarından, sıradan halkın evlerine, hatta insanların üzerlerinde taşıdıkları muskalara kadar değişim göstermiştir.

Dinler tarihi açısından değerlendirildiğinde de benzer bir tablo ortaya çıkmaktadır. Yahudilikte Even ha-Şetiyah (Temel Taşı), Yakup'un taşı ve Ahit geleneği, Hristiyanlıkta "köşe taşı" ve kutsal emanet anlayışı, İslam'da Hacerülesved, Hinduizmde Şiva Lingamı ve Şaligram, Budizmde stupa taşları, Şintoizmde kutsal kaya (*iwakura*) geleneği ve Şamanizmde Yada Taşı gibi örnekler, taşın yalnızca maddi bir nesne değil, kutsal ile insan arasında aracılık eden sembolik bir unsur olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Bununla birlikte bu kutsallığın her zaman taşın fiziksel özelliklerinden değil, ona yüklenen dini, mitolojik ve kültürel anlamlardan kaynaklandığı açıktır. Modern dinler tarihi ve antropoloji araştırmaları da taşların kutsallığını açıklarken doğaüstü güçlerden ziyade sembolik, toplumsal ve kültürel işlevleri ön plana çıkarmaktadır.

Doğa ile ilişki içinde olduklarını iddia eden Pagan kültürlerinde bu taşların yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Kelt inanışlarındaki Hag Stone veya Adder Stone, Türk kültüründeki yağmur yağdırdığına inanılan Yada taşı, Quechua şamanlarının kullanıldığı Pi Stone bunların başlıca örneklerindendir.

Mitolojiler incelendiğinde kutsal taşların belirli temalar etrafında toplandığı görülmektedir. Bunların başında yaratılış taşları, gökten indiğine inanılan meteor taşları, kehanet taşları, krallık taşları, sınır taşları, mezar taşları, adak ve kurban taşları, şifa taşları ve bereket taşları gelmektedir. Dünya mitolojilerinin büyük kısmında taş, "dünyanın merkezi" (*axis mundi*), tanrıların ilk dokunduğu yer, ataların yaşadığı mekân veya insan ile gök arasında kurulan kutsal bağın simgesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ortak temalar, insan zihninin farklı coğrafyalarda benzer semboller ürettiğini ve taşın evrensel bir kültürel dil oluşturduğunu göstermektedir.

Anadolu ise bu büyük taş kültürlerinin birbirine eklemlendiği benzersiz bir coğrafyadır. Hititlerden Friglere, Urartulardan Lidyalılara, Helenistik dönemden Bizans'a, Selçuklulardan Osmanlı'ya kadar uzanan tarih boyunca taş, tapınakların, kalelerin, mezarların, köprülerin ve anıtların temel malzemesi olmasının ötesinde efsanelerin ve halk inanışlarının da merkezinde yer almıştır. Ağlayan Kaya (Niobe), Midas'ın Yazılıkaya'sı, Nemrut Dağı heykelleri, Şeytan Sofrası, Gelin Kayaları, yatır taşları ve dilek taşları gibi sayısız örnek, taşın Anadolu insanı için yaşayan bir hafıza olduğunu göstermektedir. Böylece antik çağlardan günümüz halk kültürüne kadar uzanan kesintisiz bir taş geleneği oluşmuştur.

Bu kitabın ortaya koyduğu en önemli sonuçlardan biri, taş kültürünün belirli bir dine, millete veya medeniyete ait olmadığı, aksine insanlığın ortak kültürel mirasının ayrılmaz bir parçası olduğudur. Taş, kimi zaman yaratılışın başlangıcını, kimi zaman devletin devamlılığını, kimi zaman ataların hatırasını, kimi zaman da insanın kutsalla kurduğu baği simgelemiştir. Ancak modern bilim açısından taşların fiziksel olarak doğaüstü güçlere sahip olduklarını doğrulayan güvenilir kanıtlar bulunmamaktadır. Bu nedenle günümüzde taşların önemi, onlara atfedilen metafizik güçlerden çok, taşıdıkları tarihi, arkeolojik, sanatsal, dini ve kültürel anlamlarda aranmalıdır.

Sonuç olarak taş, insanlık tarihinin en eski tanığıdır. Yazıdan önce vardı, devletlerden önce vardı, dinlerden önce vardı. İnsan, mağara duvarına ilk resmi çizerken de taşla yöneldi, ilk anıtını dikerken de, ilk mezarını yaparken de, ilk mabedini inşa ederken de

taşı seçti. Bu nedenle taş, yalnızca yeryüzünün değil, insanlığın da hafızasıdır. Onun sessizliği içinde uygarlıkların yükselişi, dinlerin doğuşu, mitolojilerin şekillenmesi ve insanın sonsuzluk arayışı saklıdır. Bugün arkeologların, tarihçilerin ve dinler tarihçilerinin elinde taş, geçmişi konuşturan en güvenilir tanıklardan biri olmaya devam etmektedir. İnsanlar değişmiş, devletler yıkılmış, inanç sistemleri dönüşmüş olsa da taş, binlerce yıldır aynı sessizlikle insanlık hikâyesini anlatmayı sürdürmektedir.

Günümüzde taşlar yıllar boyu kutsallık atfedilen özelliğinden ziyade şifa özellikleri ile kullanılmaktadır. Bu açıdan kolye, bileklik vs. gibi aksesuarla fizik üzerine asılarak kendisinden şifa beklenmektedir. Bu bekleyişlerin kaynağı ise bilimsel bir dayanağa değil kulaktan dolma bilgilere dayanmaktadır. Son olarak ifade edebileceğimiz husus, incelediğimiz bu literatür çalışmasının bu konuda araştırma yapmak isteyenlere bir kaynak olacağı ümididir. Ayrıca bu konu belirli bir örneklem üzerinde uygulama yapılarak saha çalışma şeklinde de ele alınabilir.

Bu çalışmanın temel amacı, insanlık tarihinin en eski sembollerinden biri olan taşın, yalnızca jeolojik bir varlık değil, aynı zamanda dinlerin, mitolojilerin, uygarlıkların ve halk kültürlerinin ortak hafızasında önemli bir yere sahip kültürel bir unsur olduğunu ortaya koymaktır. Farklı coğrafyalarda ve farklı dönemlerde ortaya çıkan taş kültü, taş inanışları ve kutsal taş gelenekleri karşılaştırmalı olarak incelenmiş, taşın yaratılış anlatılarından hükümdarlık sembollerine, adak ve kurban ritüellerinden mezar ve anıt geleneğine, şifa inançlarından kehanet uygulamalarına kadar uzanan çok yönlü işlevleri değerlendirilmiştir.

Çalışmanın bir diğer amacı, birbirinden bağımsız gibi görünen medeniyetlerin taşta yükledikleri anlamlar arasındaki ortak yönleri ve kültürel farklılıkları ortaya koyarak, taşın insanlığın ortak sembollerinden biri olduğunu göstermektir. Bu kapsamda Anadolu uygarlıkları, Mezopotamya, Mısır, Yunan, Roma, Hint, Çin, Türk, Kelt, Slav, İskandinav, Maya, İnka, Aztek, Polinezya ve Aborjin kültürleri ile semavi ve diğer dinlerdeki kutsal taş anlayışları tarihsel ve karşılaştırmalı bir bakış açısıyla ele alınmıştır.

Bu eser, taşlara atfedilen inanç ve anlatıları doğrulama ya da reddetme amacı taşımamaktadır. Aksine, tarihi, arkeolojik, antropolojik ve dinler tarihi verileri ışığında, taşın insan düşüncesindeki yerini ve kültürel anlamını bilimsel bir yaklaşımla açıklamayı hedeflemektedir. Böylece taşın, binlerce yıl boyunca insanın doğayla, kutsalla ve geçmişiyle kurduğu ilişkinin en kalıcı tanıklarından biri olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak bu kitabın amacı, farklı uygarlıklara ait dağınık bilgileri tek bir çatı altında toplayarak, **taş kültü ve kutsal taşlar konusunda Türkçe literatüre kapsamlı bir başvuru kaynağı kazandırmak**, araştırmacılara yeni bakış açıları sunmak ve gelecek çalışmalara sağlam bir bilimsel temel oluşturmaktır.

KAYNAKÇA

ANDRÉN Anders, "Old Norse Religion in Long-Term Perspectives", Nordic Academic Press, 2006.

ASLANAPA Oktay, "Anadolu'da İlk Türk Mimarisi", Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1991.

ASSMANN Jan, "Death and Salvation in Ancient Egypt", Cornell University Press, Ithaca, 2005

BAŞGÖZ İlhan, Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği, Ankara, TDK Yayınları, 1995.

BAUER Brian S., "The Sacred Landscape of the Inca", UNESCO, Qhapaq Ñan Dünya Mirası dosyası.

BAYRAKTAR Semra, "İnsanın Taşlarla İstiaresi", Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi, Sayı: 9, 2022.

BRIANT Pierre, "From Cyrus to Alexander", UNESCO, Persepolis Dünya Mirası dosyası, 2002.

CAMPBELL Joseph, "Kahramanın Sonsuz Yolculuğu", Kabalcı Yayınevi, 2000.

CHILDE Gordon, "Tarihte Neler Oldu?", Say Yayınları, 2014.

COLLINS Billie Jean, "The Hittites and Their World", Society of Biblical Literature, 2007.

ÇİLİNGİROĞLU Altan, "Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı", Ege Üniversitesi Yayınları, 1997.

ÇORUHLU Yaşar, Erken Devir Türk Sanatı, Kabalcı Yayınları, 1997.

ÇORUHLU Yaşar, Türk Mitolojisinin Ana Hatları, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2017.

ÇORUHLU Yaşar, Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi. Kabalcı Yayınları İstanbul 2024.

DOĞAN Ergun, "Tarsus Ashab-ı Kehf Mağarası'nın Tarihsel ve Kültürel Önemi." Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 19, no. 1, 2022.

DONIGER Wendy, "The Hindus", An Alternative History, 2009.

DURKHEIM Émile, "The Elementary Forms of Religious Life", George Allen & Unwin, Londra, 1915.

ELIADE Mircea, "Patterns in Comparative Religion", Sheed & Ward, New York, 1958.

ELIADE, Mircea, The Sacred and the Profane: The Nature of Religion, New York: Harcourt, 1959.

ELIADE Mircea, "A History of Religious Ideas", Chicago: Chicago Üniversitesi Yayınları, 1978.

ELIADE Mircea, "Dinler Tarihine Giriş", (Çev. Lale Arslan), Kabalcı Yayınları, 2003

ELIADE Mircea, "Kutsal ve Dindışı", (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Gece Kitaplığı, 2017.

ELİADE Mircea, Şamanizm: Arkaik Esrime Teknikleri, Alfa Yayınları, Çevirmen Dr. İsmet Birkan, 2019.

FLOOD Gavin, An Introduction to Hinduism, Cambridge University Press, 1996.

GUMİLEV Lev Nikolayeviç, Eski Türkler, 1967.

GÜNDÜZ Şinasi, Yaşayan Dünya Dinleri, Diyanet İşleri Başkanlığı, 2010.

HODDER Ian, Çatalhöyük: The Leopard's Tale, Thames & Hudson, 2006.

İNAN Abdülkadir, "Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar", Altınordu Yayınları, 2020.

GÜNDÜZ Şinasi, Dinler Tarihi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2020.

KALAFAT Yaşar, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1995.

KAFESOĞLU İbrahim, Türk Milli Kültürü, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2015.

KLYASHTORNY Sergey ve SULTANOV Tursun Kazakistan, Letopis Tryokh Tysyacheletiy (Eski Türk anıtları üzerine değerlendirmeler), 2000.

KRAMER Samuel Noah, The Sumerians, 1963.

LÉVİ-STRAUSS Claude, Myth and Meaning; Mit ve Anlam, çev. Gökhan Yavuz Demir, İthaki Yayınları, Şubat 2013.

LÉVİ-STRAUSS Claude, The Savage Mind, University of Chicago Press, 1966

Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü. Türkiye doğal taşları ve süs taşları üzerine teknik yayınlar.

NECİPOĞLU Gülru, The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire, Reaktion Books, 2005.

ÖGEL Bahaeddin, Türk Mitolojisi: Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar, Cilt 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993.

ÖGEL Bahaeddin, Türk Mitolojisi. Cilt I-II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.

ÖZDOĞAN Mehmet, Beş Bin Yıl Önce Anadolu, Yapı Kredi Yayınları, 2011.

ÖZTÜRK Levent, Hristiyanlıkta Hac ve Kutsal Mekânlar, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2010.

ROUX Jean-Paul, "Türklerin ve Moğolların Eski Dini" Payot Yayınları, 2018.

STEVENSON David, The Origins of Freemasonry, Cambridge University Press, 1988.

TEKİN Talat, Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ankara: Simurg Yayınları, 1995.

UNESCO. Orhun Vadisi Kültürel Peyzajı Dünya Mirası dosyası.

YAZIR Elmalılı Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, Diyanet İşleri Başkanlığı, 1957.

YILDIRIM Rıza, Anadolu'da Kutsal Taşlar ve Halk İnançları, Folklor/Edebiyat 18, no. 70, 2012.

Z MMER Heinrich, Myths and Symbols in Indian Art and Civilization, Princeton University Press, 2007.

İnternet Siteleri

Çankırı Belediyesi. "Kucaklama Taşı." Erişim tarihi: 1 Mayıs 2025.
<https://cankiri.bel.tr/proje/kucaklama-tasi-mevki-alt-gecit/74>

Kültür Envanteri. "Ashab-ı Kehf Mağarası." T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Erişim tarihi: 1 Mayıs 2025. <https://kulturenvanteri.com/yer/ashab-i-kehf-magarasi/#17.1/36.957501/34.797459>

UNESCO World Heritage Centre. "Nemrut Dağı." Erişim tarihi: 1 Mayıs 2025.
<https://whc.unesco.org/en/list/448>

T.C. Tarsus Kaymakamlığı. "Eshab-ı Kehf Mağarası." Erişim tarihi: 1 Mayıs 2025.
<http://www.tarsus.gov.tr/eshab-ikehf>

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. "Nemrut Dağı (Adıyaman – Kahta)." Erişim tarihi: 1 Mayıs 2025. <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44428/nemrut-dagi-adiyaman---kahta.html>

Eski Taş Çağı (Paleolitik): İnsanlığın Başlangıcı", tarihtenyazilar.com, 6 Şubat 2023.